

श्रीभक्तामरस्तोत्रपादपूर्तिरूपस्य

काव्यसङ्ग्रहस्य प्रथमो विभागः

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिकृतवीरभक्तामर-
श्रीभावप्रभसूरिरचितनेमिभक्तामरस्तोत्रद्वयम्
स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्

श्रीमानतुङ्गसूरिसंहन्धभक्तामरस्तोत्र-श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतगिरिनार-
गिरीश्वरकल्परूपपरिशिष्टद्वयान्वितम् ।

गुर्जरभाषानुवादविवरणादिपरिष्कृतं संशोधितं च

कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुपा हीरालालेन ।

प्रसिद्धिकारकः—

शाह वेणचिन्द्र मूरचन्द्र ।

कार्यमाहिनी—

श्रीमती आगमोदयसमितिः ।

वि. सं. १९८२]

वीरसंघत् २४५२

[इ. सं. १९२६

प्रतयः १२५०

पण्यं रूप्यकत्रयम् ।

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press,
318 A, Thakurdwar, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for Shree Agamodaya Samiti
at the Office of Sheth Devchand Lalbhai Jan Pustakodhar Fund,
114/116 Javeri Bazar, Bombay.

श्रीलक्ष्ताभर-स्तोत्रनी पाठ-पूर्तिरूप

काव्य-संग्रहणो प्रथम विभाग.

उपाध्याय श्रीधर्मवर्धनगण्डिकृत वीर-लक्ष्ताभर

तथा

श्रीसावप्रलसूरिकृत नेमि-लक्ष्ताभर

तेमज परिशिष्ट तरीक

श्रीलक्ष्ताभर-स्तोत्र तथा श्रीगिरिनार-गिरीश्वर-कल्प.

संशोधन, भाषान्तर तथा विवेचन करनार
प्रो० हिरालाल रसिकदास कापडिया, ज्ये. ज्य.,
न्यायकुसुमाञ्जलि तथा शृंगार-वैराग्य-तरंगिणिना अनुवादक.

प्रसिद्ध कर्ता—

श्रीआगमोदयसमिति तरङ्गधी
शाह वेणीयंङ सूरयंङ, मुंभाध.

प्रथम आवृत्ति—प्रति १२५०

[विक्रम संवत् १९८२]*

वीर संवत् २४५२

[ध. स. १९२६

मूल्या ३. ३-०-०

સર્વ હુકમ શ્રીઆગમોદયસમિતિના સેક્રેટરી અને લાપાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયાને વ્યાધીન છે.

શાહ વેણીચંદ સુરવટે શ્રીમતી આગમોદયસમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬ જયેરી બજાર મુંબઈની રોક રેવચંદ

લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્યાર ડુંડની

ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

છાપનાર—મંગેશ નારાયણ કુલકર્ણી, કર્નાટક પ્રેસ, ૩૧૮ એ, ઠાકુરદાર, મુંબઈ.

શ્રીસર્વનાથ નમઃ

આમુખ

શ્રીમદ્દેવદાસજી રિચે અત્કારિક શ્રીભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યું છે. આ સ્તોત્ર શ્લોકોનાં અને દ્વિગંજ બન્ને સંપ્રદાયને અતિમાન્ય હોવાથી તેના ઉપર જટલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલી બીજાં સ્તોત્રો ઉપર જોવામાં આવતી નથી તેમજ એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો જટલાં દૃગ્ગોચર થાય છે તેટલાં બીજાં સ્તોત્રોના સમસ્યારૂપ કાવ્યો જોવામાં આવતાં નથી. આ ઉપરાંત આ કાવ્યની વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે આના દરેક શ્લોકને લગતાં જુદાં જુદાં યંત્રો અને મંત્રો પણ ઉપલબ્ધ છે.

જૈનોના મોટા ભાગનું મન્તવ્ય એવું છે કે—“ ભક્તામરના અંત સિવાયના ચરણો ઉપર પણ સમસ્યારૂપ કાવ્યો રચાયેલાં છે.” પરંતુ અમારી પૂરતી તપાસમાં અમને આવાં કાવ્યો પ્રાપ્ત થયાં નથી, પણ માત્ર અંતિમ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છ કાવ્યો ઉપલબ્ધ થયાં છે (એની વિશેષ વિગત માટે ૨૭ મું પૃષ્ઠ જુઓ) જર્માથી આ અંથમાં ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિવિરચિત-વીરભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર એમ બે સમસ્યા-કાવ્યો તેમજ પરિશિષ્ટમાં મૂલ ભક્તામર અને અનુવાદસહિત ગિરનારકલ્પ પાઠકવર્ગ સમક્ષ રજુ કરતાં અમોને પરમ આહ્લાદ થાય છે.

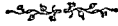
આના બીજાં વિભાગમાં શ્રીધર્મસિંહસૂરિચિત સરસ્વતીભક્તામર અને મુનિવર્ય શ્રીકીર્તિવિમળકૃત શાન્તિભક્તામર છપાવવા શરૂ થયેલાં છે, જ્યારે ત્રીજાં વિભાગમાં ઉપાધ્યાય શ્રીસમયમુન્દરગણિકૃત ઋષભભક્તામર અને મુનિરાજ શ્રીરત્નસિંહકૃત નેમિભક્તામર (પ્રાણપ્રિય કાવ્ય) પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રબંધ આદરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રથમ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા સદીક કાવ્યો અગાઉ શ્રીયશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા (મહેસાણા) તરફથી બહાર પડ્યાં હતાં જોને ઉપયોગ કરવાની શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ, સેક્રેટરી શ્રીયશોવિજયજી જૈન પાઠશાળાએ અમને રજા આપી હતી. એ ઉપરથી અમે વીરભક્તામર બીજી હસ્ત-લિખિત પ્રતિના અભાવે તૈયાર કરાવ્યું છે અને તે માટે અમે એ સંસ્થાના ઋણી છીએ.

નેમિભક્તામરની હસ્ત-લિખિત પ્રતિ અમોને મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી મળી હતી જે બદલ એઓશ્રીના પણ અમે ઋણી છીએ.

આ અમૂલ્ય અંથનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ શ્રીમદ્ વિજયનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને ગુરૂ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી સ્વર્ગસ્થ શ્રી રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ધાતમાં કર્તાઓના જીવન તથા અન્ય સહાયકો વગેરેના સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તત્સંબંધે અમે લખવું અમે ઉચિત ધારતા નથી.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષયાંક	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	શ્રીવિઞ્ચયકમલસૂરીશ્વરના શિષ્ય-રત્ન જ્યોતિઃશાસ્ત્રપારંગત શ્રીવિઞ્ચય- દાનસૂરિનો અભિપ્રાય.	૫
૨	આમુખ	૭-૯
૩	પ્રસ્તાવના....	(૧)-(૨)
૪	ઉપોદ્દેશાત....	(૩)-(૧૦)
૫	વિષય-સૂચી	(૧૧)-(૧૩)
૬	શુદ્ધિ-પત્ર	(૧૪)-(૧૫)
૭	ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-લક્તામર	૧-૧૦
૮	શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-લક્તામર	૧૧-૧૮
૯	વીર-લક્તામર સ્વોપજ્ઞ ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૧-૬૨
૧૦	નેમિ-લક્તામર સ્વોપજ્ઞ ટીકા, અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ સહિત.	૬૩-૧૬૪
૧૧	શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત લક્તામર-સ્તોત્ર	૧૬૫-૧૭૩
૧૨	શ્રીધર્મઘોષસૂરિકૃત ગિરિનાર-ગિરીશ્વર-કલ્પ તેમજ તેનો અનુવાદ	૧૭૫-૧૮૦
૧૩	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ અન્યોની સૂચી	૧૮૧-૧૮૩
૧૪	શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી બહાર પડેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં)	૧૮૫-૧૮૯
૧૫	ગ્રોષ્ઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી બહાર પડેલા અન્યોની યાદી (ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં)	૧૯૦-૧૯૫

આમુખ

શ્રીમદ્ભાનુગં રિએ અમત્કારિક શ્રીભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યું છે. આ સ્તોત્ર સ્વેતાંબર અને દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયને અતિમાન્ય ઠાવાથી તેના ઉપર જટલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલી બીજાં સ્તોત્રો ઉપર જેવામાં આવતી નથી તેમજ એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો જટલાં દુઝોચર થાય છે તેટલાં બીજાં સ્તોત્રોના સમસ્યારૂપ કાવ્યો જેવામાં આવતાં નથી. આ ઉપરાંત આ કાવ્યની વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે આના દરેક શ્લોકને લગતાં વૃદ્ધાં વૃદ્ધાં યન્ત્રો અને યન્ત્રો પણ ઉપલબ્ધ છે.

જૈનોના મોટા ભાગનું મન્તવ્ય એવું છે કે—“ ભક્તામરના અંત સિવાયના ચરણો ઉપર પણ સમસ્યારૂપ કાવ્યો રચાયેલાં છે.” પરંતુ અગારી પૂરતી તપાસમાં અમને આવાં કાવ્યો પ્રાપ્ત થયાં નથી, પણ માત્ર અંતિમ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ છ કાવ્યો ઉપલબ્ધ થયાં છે (એની વિશેષ વિગત માટે ૨૭ સું પૃષ્ઠ જુઓ) જેમાંથી આ અંચમાં ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિવિરચિત-વીરભક્તામર તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિભક્તામર એમ બે સમસ્યા-કાવ્યો તેમજ પરિશિષ્ટમાં મૂલ ભક્તામર અને અનુવાદસહિત ગિરનારકલ્પ પાઠકવર્ગ સમક્ષ રજુ કરતાં અમોને પરમ આહ્લાદ થાય છે.

આના બીજા વિભાગમાં શ્રીધર્મસિંહસૂરિચિત સરસ્વતીભક્તામર અને મુનિવર્ધ શ્રીકીર્તિવિમળકૃત શાન્તિભક્તામર છપાવવા શરૂ થયેલાં છે, જ્યારે ત્રીજા વિભાગમાં ઉપાધ્યાય શ્રીસમયમુન્દરગણિકૃત ઋષભભક્તામર અને મુનિરાજ શ્રીરત્નસિંહકૃત નેમિભક્તામર (પ્રાણુપ્રિય કાવ્ય) પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રખન્ય આદરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રથમ વિભાગમાં પ્રસિદ્ધ કરેલા સદીક કાવ્યો અગાઉ શ્રીયશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા (મહેસાણા) તરફથી બહાર પડ્યાં હતાં જેનો ઉપયોગ કરવાની શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ, સેક્રેટરી શ્રીયશોવિજયજી જૈન પાઠશાળાએ અમને રજા આપી હતી. એ ઉપરથી અમે વીરભક્તામર બીજી હસ્ત-લિખિત પ્રતિના અભાવે તૈયાર કરાવ્યું છે અને તે માટે અમે એ સંસ્થાના ઋણી છીએ.

નેમિભક્તામરની હસ્ત-લિખિત પ્રતિ અમોને મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી મળી હતી જે બદલ એઓશ્રીના પણ અમે ઋણી છીએ.

આ અમૂલ્ય અર્થનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ શ્રીમદ્ વિજયાતન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને સુર તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી સ્વર્ગસ્થ શ. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ધાતમાં કર્તાઓના જીવન તથા અન્ય સહાયકો વગેરેના સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે એટલે તત્સંબંધે અમે લખતું અમે હિચિત ધારતા નથી.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અત્યાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂળ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સં ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદ્દનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તર ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો અને જોનો ૨ જો ભાગ પણ અમે શોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છીએ.

વિશેષાવશ્યકતું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથને જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ જિનસિદ્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગને સહાયભૂત અને સરળતાથી સમજી શકાય તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રંથના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રંથો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઈ સૂચના કરવાની યોગ્ય લાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રંથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં ઉપર સૂચવેલી છ પાઠપૂર્તિરૂપ કૃતિઓ ઉપરાંતની, વિશેષ પાઠપૂર્તિરૂપ કૃતિઓની પ્રતિઓ જમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

અત્યાર સુધીના ગ્રંથો પોથી આકારમાં ઐટલે સુપર રાયલ સાઈઝમાં ૧૨ પૈજી આંકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. વિચારસાર પ્રકરણને ડેમી ૮ પૈજી પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરને સુપર રાયલ સાઈઝમાં ૮ પૈજી પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી ગ્રંથો કાઉન ૧૬ પૈજી પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે, જ્યારે આ ગ્રંથને કાઉન ૮ પૈજી સાઈઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે ૪૮ રતલી કોશલી લાયન લેગર (Croxley Lion Ledger) બતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જો આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે તે સમિતિને સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખારો નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના ભોયલ્લી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ ના મહાદુદ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયલ્લી ગામની ખ્યાતિ જૈન સમુદાયમાં ધણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર શ્રીમલ્લિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંચાસ શ્રીઆનંદસાગર

(આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસુરિ)ની સૂચનાથી તથા પંચ્યાસ શ્રીઆનંદવિજય, (સ્વર્ગસ્થ) પંચ્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંચ્યાસ શ્રીમેઘવિજય (શ્રીવિજયમેઘસુરિ) અને બીજા બુદ્ધા બુદ્ધ ગચ્છના અન્ય જૈન સાધુઓ તથા ધણા જૈન ભાઈઓના અભિપ્રાયથી રોડ વેણીચંદ સુરચંદ તથા અન્ય શુદ્ધસ્થાએ આ સંસ્થાની સ્થાપના કરી હતી. તે દિવસ મહિલાનાયની પ્રતિષ્ઠાનો હોવાથી ધણા જૈનો તેમજ જૈન સાધુઓ અત્રે એકઠા થયા હતા.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવરો આગમોની વાચના લઈ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઈતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્ય-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જિલ્લામાં) કપડવંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામમાં આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ યોજવામાં આવ્યો હતો. આનો લાભ ધણા સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો.

બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાઠ્યાં છે જેની વિગત અંતમાં રજૂ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ધણા સભાસદો છે. તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભા-સદો નીચે મુજબ છે.

૧. રોઠ વેણીચંદ સુરચંદ	મેસાણા
૨. ,, મણીલાલ સુરજભલ જવેરી	પાલણપુર
૩. ,, *હીરાલાલ બકોરદાસ	રાધનપુર
૪. ,, ભોગીલાલ હાલાલાઈ	પાટણ
૫. ,, કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬. ,, સુનીલાલ છગનલાલ શ્રોફ	સુરત
૭. ,, કમળશીભાઈ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૮. ,, જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબાઈ

કાર્યાલયો—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઓફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી તે જરૂર પ્રમાણે બીજા સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હાલમાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઓફીસ મુંબાઈમાં જવેરી બજાર નં. ૧૧૪/૧૧૬ ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની અન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા રોઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

મુંબાઈ,
મહાવીરજન્મજયંતી, સંવત ૧૯૮૨
દ્વિતીય ચૈત્ર શુકલ ૧૩, રવિવાર

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ સેક્રટરી.

* શ્રીયુત હીરાલાલ બકોરદાસના થયેલા અચાનક અવસાનની ગેધ લેતાં અમેને અત્યંત દિલગીરી સાથે છે. અમે એઓશ્રીના આત્માને પરમ કૃપાલુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ઇચ્છીએ છીએ.

પ્રસ્તાવના

આ પ્રથમ વિભાગમાં શ્રીમાનતુંગસુરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની સમ-
રૂપ વીર-ભક્તામર તથા નેમિ-ભક્તામરનો તેમજ અંતમાં પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલા મૂળ
તામર-સ્તોત્રનો તથા શ્રીગારનારકદંષ્ટ તેમજ તેના ભાષાન્તરનો સમાવેશ કરવામાં
ચો છે. આમાંના વીર-ભક્તામરના ભાષાન્તરાદિકનો પ્રારંભ ઇ. સ. ૧૯૨૭ ના નવેમ્બર
ની શરૂઆતમાં કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ સાંસારિક ઉપાધિઓને લીધે તે કાર્ય હું લગભગ
વર્ષ સુધી હાથમાં લઇ શક્યો હતો નહિ. ઇ. સ. ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમાં મેં એ કાર્ય
થી હાથમાં લીધું અને નાતાલની રજા દરમિયાન તે પૂર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ, પરંતુ મેં નેમિ-
તામર અને દ્વિતીય વિભાગમાં આપવામાં આવનાર સરસ્વતી-ભક્તામરના ભાષાન્તર-
ની શરૂઆત પણ કરી.

જમ શ્રીશોભનમુનિવર્યકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકોને અંગે પદ્મચેદાત્મક અન્યથા, શબ્દાર્થ,
લાકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરી તેને સાંગોપાંગ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો હતો તેમ આ બે
અન્ય પરત્વે પણ મેં પ્રયાસ કર્યો છે. પરંતુ અહિં આ વિશેષતા એ છે કે તે પુસ્તકમાં જમ પ્રત્યેક
પંતું મેં શીર્ષક (મથાણું) તૈયાર કર્યું હતું તેમ મેં અત્ર કર્યું નથી.

વીર-ભક્તામરના સંબંધમાં તો સ્વયં કવિરાજ ધણે સ્થળે પદોનાં શીર્ષકોનો નિર્દેશ કર્યો
કિન્તુ એટલું તો મારે ઉમેરવું પડશે કે ૧લા, ૨જા, ૨૨મા, ૨૬મા અને ૨૭મા
જ ૨૯મા થી તે ૩૧મા સુધીનાં અને ૩૯મા પદનાં શીર્ષકોનો કવિરાજ ઉલ્લેખ નહિ કરેલો
વાથી તે કાર્ય મેં કર્યું છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે તેમાં મેં કવિરાજની પદ્ધતિથી
ન્ય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે.

નેમિ-ભક્તામરમાં તો તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભસુરિએ ધણાં પદપંતું મથાણું બાંધ્યું નથી.
રંતુ આ કાવ્યનો વિષયજ એવો છે કે તેમ કરવું વાસ્તવિક છે. એથી કરીને તો મેં પણ શીર્ષકો
મજ ધણી વાર સ્પષ્ટીકરણ પણ આપ્યાં નથી.

વીર-ભક્તામર તૈયાર કરવામાં મને શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા
મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્રરત્નાકર (પ્રથમ ભાગ) એ નામના પુસ્તક સિવાય
ન્ય કોઇ સાધન મળ્યું નથી, પરંતુ નેમિ-ભક્તામર તૈયાર કરવામાં તો આ પુસ્તક ઉપરાંત
વર્ગસ્થ ન્યાયામ્બોનિધિ શ્રીમાન વિજયાનંદસૂરીશ્વર (આત્મારામજી)ના શિષ્ય-વર્ય મુનિ-
જ હંસવિજયજી તરફથી મળેલી હસ્તલિખિત પ્રતિનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો છે. આ પ્રતિ

૧ પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ભક્તામર-સ્તોત્ર આપવાનો હેતુ એ છે કે ખાસ કરીને અજ્ઞેન પાઠક-વર્ગને મૂળ
તિ જોવાનો લાભ મળે. દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે શ્રીગિરિનારકદંષ્ટ આપવાનું કારણ એ છે કે નેમિ-
ક્તામર કાવ્યના નાયક નેમિનાથનો આ ગિરિનાર ગિરિ સાથે વિશેષ સંબંધ છે, કેમકે ત્યાં તેમના ત્રણ કથા-
ના થયાં છે.

જવી જોઈએ તેવી શુદ્ધ નથી. ક્રૂત અક્ષરોજ ખૂટે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક બે સ્થળે તેો આખી પંક્તિની પંક્તિ દષ્ટિ-ગોચર થતી નથી. ૧૯ મે શ્લોક પણ ત્યાં આપેલો નથી.

આ પ્રમાણેની આ પ્રતિમાં અપૂર્ણતા હોવા છતાં પણ એકંદર રીતે તે મને સહાયભૂત થઈ પડી છે, કેમકે સુદ્રિત પુસ્તકમાં આવતા પાઠો સાથે સરખામણી કરી પાઠાન્તરો આપવામાં તેમજ સુદ્રિત પુસ્તકમાં પણ કેટલેક સ્થલે જે પાઠો હોવા જોઈએ તે ત્યાં હતા નહિ તેવે સ્થલે હું આ પ્રતિને ઉપયોગ કરી શક્યો છું. આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. મધ્યમાં મૂળ શ્લોકો આપેલા છે અને ઉપર નીચે ટીકા આપી છે. આમાં બધાં મળીને ૧૪ પત્રો છે. પ્રત્યેક પત્રમાં બંને ખાતુએ સરેરાસ સોળ સોળ લીટીઓ છે અને પ્રત્યેક લીટીમાં ચાળીસ ચાળીસ અક્ષરો છે. ૧૯મી સં ૧૭૮૪ માં લખાયેલી પ્રતિ ઉપરથી સં ૧૯૬૦ માં આ પ્રતિ લખવામાં આવી છે એમ આ પ્રતિના શ્લોકાન્તમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

વીર-ભક્તામર તેમજ નેમિ-ભક્તામરના લાખાંતરાદિકની સંપૂર્ણ પ્રેસ-કોપી તૈયાર કરીને તે મેં શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરીની સૂચના અનુસાર આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રીએ પોતાના શિષ્ય માણિક્યસાગરજી દ્વારા આ સાધન તપાસી મોકલવા કૃપા કરી હતી. આ પ્રેસ-કોપી પાછી મળતાં ઇ. સ. ૧૯૨૫ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં તે ક્યુલેટર સુદરણાલયમાં છાપવા આપવામાં આવી હતી. પહેલી વારતું મુદ્રે હું બંને તપાસતો હતો. શ્રીમાન જીવણચંદની સૂચના મુજબ ખીજી વારના મુદ્રની એક નકલ આનન્દસાગરસૂરિજી ઉપર અને ખીજી નકલ અનુયોગચાર્ય (પં ૦) દ્વાનિતવિજયજી ઉપર મોકલવામાં આવતી હતી. દ્વાનિતવિજયજી તરફથી આ ખીજી નકલ પાછી મળતાં તેમણે કરેલી સચનાઓ તરફ યનતું ધ્યાન આપી તેમાં યથાયોગ્ય ફેરફારો કરી તે મુદ્રે હું મુક-ણાલય ઉપર રવાના કરી છેવટનું મુદ્રે મંગાવતો હતો. એટલામાં આચાર્યશ્રી તરફથી મુદ્રે જોવાઈ આવતાં તદનુસાર છેવટના મુદ્રેમાં સુધારાવધારા કરી તે છાપવા માટે મોકલી આપતો હતો. અત્ર મારે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે ધણીખરી વાર મને મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો. મંણીલાલ તરફથી છેવટનું મુદ્રે તપાસવામાં અને શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં ૧૯૧૪ જાનસૂરિજી તરફથી સહાય મળી હતી.

અંતમાં આ પુસ્તકને અંગે જે જે વ્યક્તિઓ તરફથી મને મદદ મળી છે, તે તે વ્યક્તિઓનો તદ્દરે હું આભારી છું એમ નિવેદન કરતો તેમજ મતિ-દોષ કે સુદરણ-દોષને લીધે આ પુસ્તકમાં જે ન્યૂનતા દષ્ટિ-ગોચર થતી હોય તે તરફ સન્નનો ક્ષમા-દષ્ટિ રાખશે એવી તેમને વિનયિત કરતો હું આ લઘુ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરું છું.

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર,

મુંબઈ.

વીર સંવત્ ૨૪૫૨; કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા.

હીરાલાલ રાસિકદાસ કાપડિયા.

૧ વીર-ભક્તામરનાં તે ખીજી વારનાં સમસ્ત પ્રેશ સાગરોન્દસૂરિજી ઉપર મોકલવામાં આવ્યાં હતાં અને તે તેમની તરફથી જોવાઈને પણ આવ્યાં હતાં. પરંતુ નેમિ-ભક્તામરના સંબંધમાં તે નવ પત્રો સુધીનાં પ્રેશ મેં તેમના ઉપર મોકલાવ્યાં હતાં. બાકીનાં મુદ્રો નહિ મોકલવાનું કારણ એ હતું કે એક તો તેઓએ વિહાર થઈ કોઈ હતાં અને ખીજું પ્રેસ-કોપી તેમની તરફથી સાધન તપાસાઈને આવી હોવાથી મુદ્રે મોકલવાની ખાસ જરૂર નહોતી નહિ, કેમકે પહેલી વારના મુદ્રેમાં ભાગ્યેજ સુધારાવધારા કરવામાં આવતા હતા.

ઉપોદ્ધાત

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાનો હેતુ—

અનુબંધના સ્વભાવ પરત્વે વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે અન્યનું અનુકરણ કરવા—મને પછી તે વાસ્તવિક હોય કે અવાસ્તવિક હોય તે પણ તેમ કરવા સામાન્ય અનુબંધો તે લક્ષ્યાય છે. જે સાધન દ્વારા એક અનુબંધ વિદ્યા, કીર્તિ કે ધન સંપાદન કરતો દષ્ટિગોચર થાય છે, તે સાધનને પ્રાપ્ત કરી તદનુસાર વર્તન કરવા અન્ય તૈયાર થઈ જાય છે. કીર્તિના અર્થો દટલાક કવિઓના ઉપર પણ આવી અસર થઈ છે એમ કહેવામાં આવે છે.

દાખલા તરીકે, મહાકવિ કાલિદાસના મેઘદૂતની મોહિનીમાં મુખ્ય બની તેના જેવું દૂત-કાવ્ય રચી કીર્તિ મેળવવા દટલાક જૈન અને અજૈન કવિઓએ પ્રયાસ કર્યો છે, બ્યારે દટલાકે મહાકવિ ભર્તૃહરિના શતકોને અને તેમાં ખાસ કરીને વૈરાગ્ય-શતકને લક્ષ્યમાં રાખી તેવાં શતકો રચવાં કલ્પ મૂકી ધરી છે. દટલાકે જ્યદેવના જેવું ગીત-ગોવિન્દ રચી પોતાનો કીર્તિ-સ્તંભ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ તે અજૈન કાવ્યોની વાત કરી. પરંતુ આ હુકીકત જૈન કાવ્યોના સંબંધમાં પણ ધરી શકે છે એમ કહેવામાં આવે છે. જેમકે શતાધિક શ્રીસોમપ્રભચરિતકૃત (પ્રસાદતા, અને સરલતાથી વિભૂષિત) સિન્દૂર-પ્રકરના અનુકરણરૂપ કંપૂર-પ્રકર, કર્સ્તૂરી-પ્રકર અને હિંગુલ-પ્રકર રચવામાં આવ્યાં છે.

૧ સરખાવો—

“ ગતાનુગતિનો લોકો, જ લોક: પારમાર્થિક: ।

વાલુકાલિન્નમાત્રેણ, ગર્ભ મે તાન્નમાજનમ્ ॥ ૧ ॥ ”

૨ મેઘદૂતના સમસ્ત શ્લોકોના એક અથવા બે ચરણો લઈને પાર્થીવચ્યુદય નામનું કાવ્ય રચનારા શ્રીમ્નિનસેનસુરિ (આ કાવ્ય છપાયેલું છે; એના સંબંધમાં પ્રો. કે. ઈ. પાઠકનું એમ માનવું છે કે એ મૂળ મેઘદૂત કરતાં અધિપાતું કાવ્ય છે), પવન-દૂતના કર્તા વાલ્મીકી (આ કાવ્ય મેઘદૂતની છાયારૂપ છે અને તે સુદિત છે), ચન્દ્ર-દૂતના કર્તા જમ્બૂકવિ, મેઘિદૂતના કર્તા સાંગણસુત વિક્રમ, શીલદૂતના કર્તા આરિતગુન્દર-ગણિ (આ ધણું પ્રાસાદિક કાવ્ય છે અને તે સુદિત છે), ઇન્દુ-દૂતના કર્તા વિનયવિજયગણિ, મેઘદૂતના કર્તા વિક્રમ મંત્રી, મેઘદૂત-સમસ્ત્યા-લેખના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજય અને જૈન મેઘદૂત (આ કાવ્ય કંઈ મેઘદૂતની પાદ-પૂર્તિરૂપ નથી, પરંતુ કલ્પ અથવા નામમાં તેમજ તેના પ્રથમ શ્લોકના પ્રારંભમાં સમાનતા છે) ના કર્તા મેરુતુંગાર્યાયે તેમજ મનોદૂત અને ચેતોદૂતના કર્તાઓ (એમનાં નામો જાણવામાં આવ્યાં નથી, ચેતોદૂત સુદિત છે.) વિગેરે જૈન કવિઓ થઈ ગયા છે.

૩ અજૈન કવિઓમાં પવન-દૂતના કર્તા ધોષક, ઉદ્ભવ-દૂતના કર્તા માધવ, મનોદૂતના કર્તા તૈલંગ નજનાથ, પદાંક-દૂતના કર્તા કૃષ્ણસાર્વભૌમ, હંસદૂતના કર્તા રૂપગોસ્વામી તેમજ કોટિલ-સંદેશના કર્તા ઉદંડ ચાસ્તી, શુક-સંદેશના કર્તા લક્ષ્મીદાસ, હંસ-સંદેશના કર્તા વેદાંતદેશી વિગેરે કવિનાં નામો જાણીતાં છે.

૪ પદાંક-દટલાકે કવિએ વૈરાગ્ય-શતક રચ્યું છે. આ કાવ્ય-માસાના સપ્તમ મુજબકમાં છપાયેલું છે.

૫ કંપૂર-પ્રકરના કર્તા હરિ સાધુ છે.

આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત અર્થેન અને નૈન કાવ્યોની છાયા કે પાદપૂર્તિરૂપે કાવ્યો રચવામાં માનવની અનુકરણરૂપ પ્રકૃતિ કારણભૂત હોય અને એ અનુકરણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મૂળ કર્તાના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય એમ માની લઈએ, તો પણ મહાવાદી તાર્કિક-શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરના શબ્દ-લાલિત્ય અને અર્થ-ગૌરવથી અલંકૃત કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્રના તેમજ શ્રીમાન્ માનતુંગસૂરિના પ્રસાદતાથી વિભૂષિત ભક્તભર-સ્તોત્રના અનિતમ પાદ લઈને કૃત અનુકરણ કરવાના ઉદ્દેશથી અને તે પણ આ પ્રખર કવીશ્વરોની પ્રતિભાને પહોંચી વળવાના કે બટક તેથી પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું પાણ્ડિત્ય પ્રકટ કરવાના હેતુથી નૈન કવિઓએ પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચ્યાં છે એમ માનવા માટે મન તો ના પાડે છે, કેમકે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાનો ઉદ્દેશ તે તે કૃતિઓ પ્રતિ બહુમાન હોવાને લીધે તેને ચિરસ્થાયી બનાવવાનો હોય એમ પણ સંભવી શકે છે.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ તપાસતાં એ સહેલાઈથી જોઈ શકાય છે કે અનેક અપૂર્વ ગ્રન્થો અત્યારે દૃષ્ટિગોચર થતા નથી. વૈર-ભાવને લઈને ધર્માધ અર્જુનોને હાથે કેટલાએ નૈન ભંડારો અશ્વિદેવના બલિદાનરૂપ થયા છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ઠાઠ પણ અપૂર્વ કાવ્યને અમર રાખવા લાક્ષણિક થાય તો તે પૂર્ણ કરવા તેના સમસ્ત શ્લોકોના પ્રત્યેક ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં એ પણ એક જાતનો માર્ગ છે, એકે બીજે માર્ગે એ પણ છે કે તે તે કાવ્યોની અનેક નકલો કરાવી અન્ય અન્ય સ્થળોમાં સ્થાપિત કરવી.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યની રચના—

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવું એ બાળકનો ખેલ નથી. મૂળ કાવ્યમાં જે જે વિશિષ્ટ ગુણોનો સદ્ભાવ હોય, તે તે ગુણોથી વિભૂષિત કાવ્ય રચવું એ પ્રતિભાશાળી મનુષ્યજ કરી શકે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય. કેમકે 'લાકડે માંકડું' વળગાડ્યાનો દાખ ધોતાને શિરે ન આવે એટલા માટે પાદ-પૂર્તિ તરીકે લીધેલા પાદમાંથી નીકળતા અર્થનું અનુસન્ધાન કરવા તરફ પણ લક્ષ્ય આપવાની આવશ્યકતા રહે છે એ ભૂલવા જવું નથી. વળી તેમાં પણ ઠાઠ મહાભયકિતવું ચારિત્ર સાંગોપાંગ આલોખવું એ તો પ્રતિ-

૧ Indische Studien (vol. 14, pp. 357-371) માં ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ડૉ. યાકોબી (Jacobi) એ તૈયાર કરેલાં ભક્તભર અને કંદ્યાણુ-મંદિર સ્તોત્રનાં જર્મન ભાષા-પર ભાષાં છે. આની પ્રસ્તાવનામાં તે વિદ્વાને એમ કહ્યું છે કે કંદ્યાણુ-મંદિર સ્તોત્ર ભક્તભર-સ્તોત્ર ઉપરથી રચવામાં આવ્યું છે. એટલે કંદ્યાણુ-મંદિર-સ્તોત્ર એ ભક્તભર-સ્તોત્રના અનુકરણરૂપ છે. આ તેમની માન્યતામાં હવે કંઈ ફેર પડ્યા છે કે નહિ તે મારા બલ્કવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ આ માન્યતા નૈન પરંપરાથી વિરૂદ્ધ છે એટલેજ અત્ર નિવેદન કરવામાં આવે છે, કેમકે તેના સંબંધમાં અત્ર વિશેષ વિચાર કરવો યોગ્ય નથી.

૨ અનિતમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે અન્ય ચરણોથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં સંપૂર્ણ કાવ્યો મારા જ્ઞેવામાં આવ્યાં નથી, બાકી શ્રીયશો વિજય નૈન ગ્રન્થમાલાના શ્રીજૈનસ્તોત્ર-સંગ્રહના દ્વિતીય ભાગ (૫૦ ૧૫-૧૬) માં ભક્તભર તેમજ કંદ્યાણુ-મંદિરના પ્રથમ શ્લોકના પ્રથમ પાદથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં ચાર ચાર શ્લોકોમાં એ કાવ્યો છે. અત્ર એ ઉમેરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે આદિ યા અંતનું પાદ લઈને અનેક સ્તોત્રો રચવાં છે એમ સાંભળવામાં આવતાં તદ્દનસાર પ્રથમ પાદની પાદ પૂર્તિરૂપ કાવ્યો જોવામાં એ શ્રીકૃત છત્રચુરંદ સાકરચંદ અવેરિ દ્વારા ધણું ભંડારોમાં તપાસ કરાવી, પરંતુ કંઈ સ્થળેથી પતો લાગ્યો નથી. વારતે આ હકીકત વિચારણીય છે.

ભાતી પરાકાષા સૂચવે છે. આમાં પણ ખરી ખૂબી તો ત્યારેજ ગણાય કે જ્યારે પાઠકને તે કાવ્ય અન્ય કોઈ કાવ્યની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે એમ ન લાગે, પરંતુ તે અખંડિત કાવ્ય છે એમજ લાગે. આને માટે શબ્દ-રચના ઉપર પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહે છે.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યનો પ્રારંભ—

લક્ષ્મણ-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપે રચાયેલાં કાવ્યોના સંબંધી વિશેષ વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એક અન્ય પ્રશ્ન વિચારી લઈએ. આ પ્રશ્ન એ છે કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં તરફ પ્રથમ કોનું ધ્યાન ખેંચાયું ?

એ તો દેખીતી વાત છે કે કાવ્યમાં વર્ણવેલા અલંકારો પૈકી પાદ-પૂર્તિ પણ એક અલંકાર છે. આથી કરીને આવા અલંકારનો પ્રથમ કોણે પ્રારંભ કર્યો એ જાણવું મુશ્કેલ છે. કેમકે એક તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન અલંકારશાસ્ત્ર કયું છે અને તે કોણે રચ્યું છે તે જાણવું જોઈએ. વળી આ ઉપરાંત પહેલ વહેલું પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય કોણે રચ્યું એનો પણ નિર્ણય કરવા તેના કર્તાની સમય નિર્ણય 'હોવો જોઈએ.' એથી કરીને આ પ્રશ્નો અસંત વિશાળ દૃષ્ટિએ વિચાર થઈ શકે તેમ નથી એટલુંજ નહિ પણ પ્રસ્તુતમાં લક્ષ્મણ-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય કોણે પ્રથમ રચ્યું એ વિચારવા જતાં પણ આ સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ ક્યાં ક્યાં કાવ્યો રચાયાં છે તેનો સંપૂર્ણ યોધ થયા વિના આ પ્રશ્નો પણ છેવટનો ઉત્તર તો આપી શકાય તેમ નથી. આથી કરીને સાધન મળશે તો તે સંબંધમાં ખીજ કે ત્રીજાં વિભાગમાં વિચાર કરવામાં આવશે એટલું નિવેદન કરી આ વાત પડતી ચૂકવામાં આવે છે.

વીર-લક્ષ્મણ સમીક્ષા

નામ—

વીર-લક્ષ્મણ-સ્તોત્ર કાવ્યનો 'રાજ્યહિંદુહિ' પદથી પ્રારંભ થતો હોવાથી તેના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિ એને 'રાજ્યહિંદુહિ' એ નામથી ઓળખાવે છે. આમ કરવામાં તેમણે લક્ષ્મણ-સ્તોત્ર, કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર, સંસાર-દાવાનલની સ્તુતિ ઇત્યાદિ નામો રાખવામાં જે દેતુ સમાયેલા છે તેનું અનુકરણ કર્યું હોય એમ લાગે છે. એવીસમા તીર્થંકર વીર પ્રણય ચરિત્ર એ આ લક્ષ્મણ-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યનો વિષય હોવાથી તેને 'વીર-લક્ષ્મણ-સ્તોત્ર'ના નામથી પણ ઓળખાવી શકાય છે.

૧ આવી દક્રીકત ભાષાંતરને પણ લાગુ પડે છે. ઉચ્ચ કોટિનું ભાષાંતર તો તેજ ગણાય કે જે વાંચવાથી એમ ન માણુમ પડી જાય કે તે અચુક અન્યનું ભાષાંતર છે, પરંતુ એમજ લાગે કે એ સ્વતંત્ર અન્ય છે. પરંતુ આ કાર્ય કંઈ સહેલ નથી.

૨ મેઘદૂતની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાવા કાર્યની શરૂઆત જેનોએ કરી છે એવો જૈન આત્મનાંદ અનુ-રત્નભાષા તરફથી બહાર પડેલ જૈનમેઘદૂતની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ છે.

૩ આત્મારે આવાં છ કાવ્યો મને મળી આવ્યાં છે, એનાં નામો તથા કર્તાઓ સારૂ જુઓ ૨૭ મું પૃષ્ઠ.

વિષય—

આ કાવ્ય વીર પ્રભુના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે; કેમકે એમાં વીર પ્રભુના પૂર્વ ભવો, તેમની ખાલ-ક્રીડા, તેમનું નિશાળ-ગરજું, તેમણે દીક્ષા લીધી તે પૂર્વે દીધેલું સાંવ-ત્સરિક દાન, તેમણે અણ્ડકૌશિકને કરેલા પ્રતિબોધ, તેજેલેશ્યાથી પરિતપ્ત બનેલા ગોશાળક ઉપર તેમણે શીતલેશ્યા મૂકીને કરેલા ઉપકાર, સંગમે કરેલા ઉપસર્ગોને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરવાની તેમની મનોવૃત્તિ અને શક્તિ, તેમના શરણુપૂર્વક અમરેન્દ્રનો ઉત્પાત, તેમણે પ્રાપ્ત કરેલું કેવલજ્ઞાન, તેમનો ઉપદેશ-મહિમા, તેમની વાણીની મધુરતા, તેમણે ઇન્દ્રભૂતિ ઉપર કરેલા અનુપમ ઉપકાર, તેમનું અસાધારણ રૂપ, તેમની ભામણ્ડલાદિક વિભૂતિઓ ઇત્યાદિ બાબતોનો અત્ર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ ઉપરાંત કેટલેક સ્થલે તો સમસ્ત જિનેશ્વરોને લાગૂ પડે એવી તેમની સ્તુતિ પણ કરવામાં આવી છે.

વ્યાકરણ—

વરિવર્તિ (શ્લો. ૧), રજ્જાવયીતિ (શ્લો. ૧૩), વર્નિતિ (શ્લો. ૧૮), ચરિક્તિ (શ્લો. ૨૫), વ્યવ્રા (શ્લો. ૨૬), ત્કે (શ્લો. ૪૨) ઇત્યાદિ રૂપો આ કાવ્યમાં નજરે પડે છે. વિશેષમાં તાજાપમાન (શ્લો. ૩), રસિતું (શ્લો. ૧૧) નિષ્કૃષ્ણર્ત્મ (શ્લો. ૧૬), નિજગતાં (શ્લો. ૧૭), ગુણચળાઃ (શ્લો. ૧૫) અને જોત્વાલ્લભઃ (શ્લો. ૩૪) એ રૂપો તો વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે એમ સિદ્ધ કરવા દીકાકારે પ્રયાસ કર્યો છે.

છંદ અને અલંકાર—

આ સમસ્ત કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિએ રચેલા ભકતામર સ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ હોવાથી તે ‘વસંતતિલકા’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યું છે તેમજ તેમાં પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકાર મુખ્ય છે, જેકે અર્થાન્તર-ન્યાસ, વ્યતિરેક ઇત્યાદિ અલંકારો પણ તેમાં દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

વળી આરમા અને તેરમા શ્લોકમાં અનેક અવ્યયોતું અસ્તિત્વ, સોળમા શ્લોકમાં ‘નિર’ અવ્યયનો અનેક વાર કરવામાં આવેલો પ્રયોગ તેમજ એ શ્લોકનો ભાષ, વળી ઉપમાન અને ઉપમેય બન્નેને લાગૂ પડતાં પદોથી અલંકૃત ૧૭ મા, ૧૮ મા, ૨૮ મા, ૩૬ મા તથા ૪૪ મા શ્લોકો અને તેમાં ખાસ કરીને ૩૬મા શ્લોક એ આ કાવ્યમાંના અલંકારની વિશેષતા સચવે છે.

નેમિ ભકતામરની સમીક્ષા

નામ—

આ કાવ્યના કર્તાએ અવતરણના દ્વિતીય પદમાં સૂચવ્યા મુજબ એતું નામ નેમિ-સંબોધન છે, પરંતુ જ ભકતામર—સમસ્થાના કાવ્યમાં જે તીર્થકરના ગુણ-ગાનો હોય, તે તીર્થ-કરતું ભકતામર સાથે નામ જોડીને તે કાવ્યતું તે નામ રાખવા અને અભિલાષા થવાથી અને તેમ કરતું અનુચિત નહિ લાગવાથી મેં તે કાવ્યતું તેતું નામ રાખ્યું છે. આ વાતની આ વિકાગમાં આપેલાં એ કાવ્યોનાં નામો સાક્ષી પૂરે છે.

વિષય—

રાજમતીની સાથે લક્ષ્મ-ગાંઠથી જોડાવાને માટે નેમિનાથ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રમુખ યાદ્વોની સાથે લક્ષ્મ-મંડપ સુધી આવી તોરણથી પોતાનો રથ પાછો ફેરવી જાય છે તે પ્રસંગથી આ કાવ્યનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્ગારો એ આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય છે.

છંદ અને અલંકાર—

આ કાવ્ય છંદની ખાખતમાં તો વીર-લક્ષ્મીમરને મળતું આવે એ દેખીતી વાત છે. વળી પાદ-પૂર્તિરૂપ અલંકાર પણ આ બંને કાવ્યોમાં મુખ્ય અલંકારરૂપ છે એ પણ કંઈ નિવેદન કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

વ્યાકરણ—

આ કાવ્યમાં કોઈ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમોનો ભંગ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. છતાં એટલું તો ઉમેરવું પડશે કે દશમા પદના ત્રીજા ચરણમાં ‘ચ’ અને ‘ઈતિ’ ની સંધિ કરવામાં આવી નથી તે વાસ્તવિક નથી એમ કોઈને ભાસે. આનું વ્યાકરણ-દષ્ટિએ સમાધાન કરવામાં આવે તે પૂર્વે મહાર્ષિ ભતૃહરિએ રચેલા નિમ્ન-લિખિત પદ તરફ દષ્ટિપાત કરવો અનુચિત નહિ ગણાય.

“ યાં ચિન્તયામિ સતતં મયિ સા વિરક્તા ।

... ..

ધિક્ ત્વાં ચ તં ચ મદનં ચ દ્વામં ચ માં ચ ॥૧૧”

આ પદના ચતુર્થ ચરણમાં ‘ચ’ અને ‘દ્વામ’ ની સંધિ કરવામાં આવી નથી. આ પ્રમાણે સંધિ નહિ કરવાથી વ્યાકરણના નિયમનો ભંગ થાય છે કે નહિ તે સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.—

“ સંહિતૈકપદે નિત્યા, નિત્યા ધાતૂપસર્ગયોઃ ।

નિત્યા સમાસે વાક્યે તુ, સા વિવક્ષામપેક્ષતે ॥૧૧”

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એક પદમાં, ધાતુ અને ઉપસર્ગના સંબંધમાં તેમજ સમાસમાં સંધિ કરવીજ જોઈએ; પરંતુ વાક્યમાં સંધિ કરવી કે નહિ કરવી તે વિવક્ષાના ઉપર આધાર રાખે છે. આથી આ કાવ્ય દૂષિત નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. વળી આ સંબંધમાં સિદ્ધ-હૈમનું નિચે મુજબનું સૂત્ર—

“નહસ્યોઽ પદે વા” (જ૦ ૧, પા૦ ૨, સૂ૦ ૨૨)

પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

વીર લક્ષ્મીમર અને નેમિ-લક્ષ્મીમરની તુલના

આ બંને કાવ્યો શ્રીમાનતુંગસરિએ રચેલા લક્ષ્મીમર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદના અંતિમ ચરણની છાયા (પાદ-પૂર્તિ)રૂપ હોવાથી તે બંનેમાં ૪૪ પદો છે. પરંતુ વીરલક્ષ્મીમરમાં તેના કરતાં

૧ સરખાવા—

“ તામ્બૂલસ્ય દ્વમે ત્રયોદશ ગુણાઃ સંસારિણાં દુર્લભાઃ ”

—શ્રીચન્દ્રકુમાર યાને આનન્દમન્દિર (પૃ૦ ૧૨૧)

ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ પોતાના ગુરુના નામનો તેમજ તેમણે આ કાવ્ય કદ સાલમાં રચ્યું તે સૂચવનારો એક શ્લોક અંતમાં આપ્યો છે એ વિશેષતા છે.

આ બંને કાવ્યો સ્વોપજ દીકારી અલંકૃત છે. વીર-ભક્તામરની દીકા બેતાં એ સહુજ બેધ શકાય છે કે એ દીકામાં અમુક રૂપો વ્યાકરણથી સિદ્ધ છે એ બતાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, બ્યારે નેમિ-ભક્તામરની દીકા તરફ દષ્ટિ-પાત કરતાં એમ માલૂમ પડે છે કે તેમાં એકના એક પદમાંથી જટલા અર્થો યદ્ય શકે તેટલા સૂચવવા પ્રયાસ થયો છે.

વિશેષમાં વીર-ભક્તામરના ચોથા ચરણમાંથી તો મૂળ ભક્તામરના ચતુર્થ ચરણના અર્થનોજ ધ્વનિ નીકળે છે, બ્યારે નેમિ-ભક્તામરમાં તો તે ચરણનો અન્ય રીતે પદ્મચ્છેદ કરી નવીન અર્થ પણ કેટલીક વાર સૂચવવામાં આવ્યો છે. વળી જમ વીર-ભક્તામરમાં એક સ્થળે (સોળમા પદમાં) મૂળ ભક્તામરના સંપૂર્ણ પદનો સંપૂર્ણ ભાવ નજરે પડે છે, તેવી હુકીકત નેમિ ભક્તામરને પણ લાગૂ પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ મૂળ ભક્તામરનો સંપૂર્ણ ૧૧ મો શ્લોક 'જનસ્વ'ને બદલે 'મદીય' એટલાજ ફેરફાર સાથે દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

આ બંને કાવ્યોનો વિષય તીર્થંકરના શુભો ગાવાનો છે. વીર-ભક્તામરમાં તો જૈનોના ચોવીસમા અને આ અવસર્પિણીની અપેક્ષાએ અન્તિમ તીર્થંકરનું લગભગ સંપૂર્ણ જીવન આલેખવામાં આવ્યું છે, બ્યારે નેમિ-ભક્તામરમાં તો આ અવસર્પિણીમાં યદ્ય ગયેલા અખંડ બ્રહ્મચારી ખાવીસમા તીર્થંકરના લક્ષ-પ્રસંગથી માંડીને તેમના જીવન-ચરિત્રની રૂપરેખા દોરવામાં આવી છે. ચોવીસ તીર્થંકરોમાં આ બે તીર્થંકરો પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીનકપભદ્રેવ, સોળમા તીર્થંકર શ્રીશાન્તિનાથ અને ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રીપાશ્વનાથની જમ વિશેષ લોક-પ્રિય છે.

આ બંને કાવ્યો પૈકી વીર-ભક્તામરનું 'રાબ્યર્ધિવૃદ્ધિ' એવું અપર નામ છે, બ્યારે એવું નામ નેમિ-ભક્તામરનું આપવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તેનું કારણ દેખીતું છે; કેમકે જો આ કાવ્યને એવી રીતે ઝોળખાવવા તેના કર્તાએ વિચાર રાખ્યો હોત, તો તે કાવ્ય 'ભક્તામર' પદથી શરૂ ન કરતાં અન્ય કોઇ પદથી શરૂ કરવું જોઇતું હતું. કેમકે આ પદથી શરૂ કરવાથી તો તેનું 'ભક્તામર' એવું નામ રાખવું પડત અને તેમ યતાં મૂળ કાવ્ય અને સમસ્યારૂપ કાવ્યની ભિન્નતા દષ્ટિ-ગોચર થાત નહિ.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિની કૃતિઓ—

આ કર્તાએ વીર-ભક્તામર રચ્યું છે એ તો આ અન્ય ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આ ઉપરાંત જૈન ગ્રન્થાવલી (૫૦ ૨૩૪) ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ તેમણે એક હુબર શ્લોક જટલું શ્રેણિક-ચરિત્ર ગદ્યમાં લખ્યું છે. આ સિવાય તેમણે કોઇ અન્ય અન્ય રચ્યો હોય એમ જાણવામાં આવ્યું નથી.

શ્રીભાવપ્રભસૂરિની કૃતિઓ—

આ કવિરાજ નેમિ-ભક્તામર રચ્યું છે એ વાતની તો આ અન્ય સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં જૈન ગ્રન્થાવલીમાં નિવેદન કર્યા મુજબ તેમણે સં. ૧૭૯૧ માં કલ્યાણ-માંદરના ચતુર્થ ચરણમાં

પાદ-પૂર્તિરૂપ તેમજ સ્વોપત્ત ટીકાથી અલંકૃત એક કાવ્ય રચ્યું છે. (આને અભિનવ-કલ્યાણ-માંદર તેમજ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર તરીકે પણ ઝાળખવામાં આવે છે. આ ખંનેને જૈન ગ્રન્થાવલીમાં જુદા ગણવામાં આવ્યા હોય એમ લાગે છે, પરંતુ તેમ કરવામાં આવ્યું હોય તો તે ખોટું છે. વળી શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા જૈનસ્તોત્રસંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં આ કાવ્યનું જૈનધર્મવરસંસ્તવન એવું નામ રાખવામાં આવ્યું છે.)

આ ઉપરાંત ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયે રચેલા પ્રતિ-માશતક ઉપર (વિ. સં. ૧૭૯૩ માં) લઘુવૃત્તિ તેમજ તેમણે રચેલા નયોપદેશ ઉપર અંવ-ચૂરિ તથા શ્રીપાર્શ્વચંદ્રકૃત મહાવીર-સ્તોત્ર ઉપર વૃત્તિ આ સરિશ્ચએ રચી છે. વળી પ્રતિમાશ-તકની પ્રસ્તાવનામાં નિવેદન કર્યા સુજબ તેમણે માતૃકા-પ્રકરણ પણ રચ્યું છે. સં. ૧૭૯૨માં રચેલી હુતાશિની કથા તથા છ પત્રની પર્યુપણ-અકાઈ-વ્યાખ્યા એ પણ જૈન ગ્રન્થાવલી અનુસાર તેમની કૃતિઓ છે.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિ અને શ્રીભાવપ્રભસૂરિનાં જીવન-ચરિત્રો—

શ્રીધર્મવર્ધનગણિના સંબંધમાં તેમણે રચેલા વીર-ભક્તામરના અન્તિમ શ્લોક ઉપરથી જોઈ શકાય છે તેમ આ કાવ્યની રચના તેમણે સં. ૧૭૩૬માં કરી હતી અને શ્રીવિજયદુર્પવાચક એ તેમના ગુરૂ થતા હતા. આ ઉપરાંત તેમના જીવન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનારૂં ઢાઇ સાધન મારા જોવામાં આવ્યું નથી એટલે તે સંબંધમાં હું વધારે લખી શકતો નથી.

૧ આ સ્વોપત્ત ટીકા યુક્ત કાવ્યની એક પ્રતિ મને થીમાન જીવજીવંદ મારફતે મુનિવર્ધ હંસવિજયજી તર-ફથી મળી છે. હાલમાં હું આ પ્રતિની પ્રેસ-કોપી તૈયાર કરી રહ્યો છું. આગમોદયસમિતિ દ્વારા તે બહાર પાડવામાં આવનાર છે.

૨ આ ગ્રન્થ (લઘુવૃત્તિ સહિત) શ્રીજૈનઆત્માનન્દજીના તરફથી વિ. સં. ૧૯૭૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. ૩ સરખાવો પ્રતિમાશતકની અન્તમાં આપેલી ટીકાકારની પ્રશરિત—

“ જ્યહાશ્મમૂમિતિ (૧૭૬૨) વર્ષે, માવજીવદામીતિયૌ ।

“ વારે દેવગુરૌ જાતા, પૂર્ણયં વૃત્તિરુત્તમા ॥૧૧ ॥ ”

૪ આ લઘુવૃત્તિ સરિશ્ચએ પોતાના શિષ્ય જ્યોતીરાજને માટે રચી હતી એ વાત એના અન્તમાં આપેલા નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

“ હિત ધીમત્પૂર્ણમાગચ્છીયમદારકપ્રીમાવપ્રમસૂરિસમુદ્ધતા ‘ પ્રતિમાશતક ’લઘુવૃત્તિરિય કિન્ચિજ્યોતીરસ્તસ્ય દેતવં સમ્પૂર્ણા.”

૫ સરખાવો—

“ સ્મૃત્વા શ્રીશારદામત્ર, શ્રીમાવપ્રમસૂરિભિઃ ।

સ્મૃત્યર્થ લિહ્યતે કથિત, પર્વોયો હસ્ય વૃત્તિનઃ ॥ ૧ ॥ ”

૬ આ સ્તોત્ર તેમજ તેની વૃત્તિ શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાલા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્ર-રત્નાકરના દ્વિતીય વિભાગમાં ઉપાયેલા છે.

૭ જાતક-દીપિકા નામનો ગ્રન્થ તેમજ (સં. ૧૭૬૫માં) તેની વૃત્તિ રચનારા તરફ જે લુર્પવિજયનો જૈન ગ્રન્થાવલીમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે જાળ છે કે કેમ તે તેની પ્રતિ જોયા વિના નિવેદન કરી શકાય તેમ નથી.

આવીજ રીતે નેમિ-લક્તામરના અન્તિમ પદ તેમજ તેની ટીકામાં તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભ-સૂરિ સૂચવે છે તેમ તેઓ સરિ થયા તે પૂર્વે તેઓ 'ભાવરત્ન'ના નામથી ઝોળખાતા હતા. પાછળથી તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે તેમણે 'ભાવપ્રભ' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિશેષમાં આ સમયે શ્રીમાલિના વીર વંશરૂપ કમલને વિષે રાજહુંસના સમાન એવા તથા રામા નામની માતાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ જયતસી નામના પિતાના પુત્ર શ્રીતેજસી ઐઠ્ઠીએ સૂરિ-પદને મહોત્સવ કર્યો હતો.'

માહિમાપ્રભ મુનિરાજના શિષ્યવર્ધ આ ભાવપ્રભસૂરિજી પૂર્ણિમા ગચ્છના હતા તેમજ તેમને ભાણુરત્ન નામના શિષ્ય હતા એ વાત જૈનધર્મવરસ્તોત્ર નામના સ્વોપજ ટીકાથી અલંકૃત કાવ્યની પ્રતિના અન્તિમ ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. વળી તેમને જ્યોતીરત્ન નામના પણ એક શિષ્ય હતા એ વાત પ્રતિભાશતકની લઘુવૃત્તિના અંતમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે (જુઓ નવમા પૃષ્ઠ ઉપરની ચોથી ટિપ્પણી). આ ઉપરાંત તેમના સંબંધમાં પણ વિશેષ માહિતી મને મળી શકી નથી એટલે આ બંને કવીશ્વરોને પ્રણામ કરવા પૂર્વક હું આ ઉપોદ્ધાત પૂર્ણ કરું છું.

મુંબાઇ. . .
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

૧ સરખાવા પ્રતિભાશતકની લઘુવૃત્તિની પ્રસરિત:—

“ ધીપ્રીમાલિમુવૌરવશકમલે ધીરાજહસોપમો

રામાકુક્ષિસયુદ્ધનો જયતસી દેહાત્તજો વીક્ષિમાન્ ।

જાતો ચોડલિલસાધુકારતિલક. શ્રીતેજસીઐષ્ટિરાદ

તેન શ્રાદ્ધવરેણ મત્વદમદો દ્રવ્યવ્યર્થનિર્મિતઃ ॥ ૧ ॥”

વિષય-સૂચી

વિષય	વીર-બક્તામર	પાનાંક
વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા		૧-૨
કાગના પિભાગો, વર્ધમાન સ્વામીનું અયન, ચક્રવર્તીની વ્યાખ્યા, ખાર દેવલોક, વાસુદેવની વ્યાખ્યા, મહાવીર સ્વામીના સત્તાવીસ ભવો, ભરત નરેશ્વર, શ્રેષ્ઠિક નૃપતિ, પવ-વિચાર.		
મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ.....	.....	૩
વીર પ્રશ્નની ક્ષોડા, ' વીર ' શબ્દ સંબંધી વિચાર.		
વીર પ્રશ્નનું અપૂર્વ વિદ્યા-બલ	.....	૪
વીર પ્રશ્નનું નિશાળ ગરણું, પવ-અલંકાર, આંક વૈપાકરણો.		
પ્રશ્નનો ઉપદેશ-મહિમા.	.....	૫
કર્મ-ક્ષયનું કારણ નાથનું નામ.	.....	૬
ભગવાને મારી હુઠાવેલ મિથ્યાત્વને મળેલો આશ્રય	.....	૭
પ્રશ્નના નામની વિશેષતા	.....	૮
શ્લોકનું તાત્પર્ય.		
પ્રશ્નના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા	.....	૯
કથાણુક-વિચાર.		
પ્રશ્નનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર	.....	૧૦
અર્થ-વિચાર, ખરા ઉપકારી કાણુ ૧, ઇન્દ્રભૂતિ-વિચાર, દેવાનન્દસુરિદ્રુત ગૌતમાષ્ટક સ્તોત્ર તેમજ તેનું બાધાન્તર.		
પ્રશ્નની વાણીની મધુરતા.	.....	૧૧
પાઠાન્તર-વિચાર.		
વીર પ્રશ્નનું અનુપમ રૂપ	.....	૧૨
શ્લોકનો સાર.		
જિન-દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ.	.....	૧૩
શ્લોકનું તાત્પર્ય, શ્લોકની વિચિત્રતા.		
કથાપોનો નાશ કરવામાં પ્રશ્નનું અપૂર્વ બળ	.....	૧૪
જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના, કથાક-મીમાંસા—ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ.		
ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રશ્નની દૃઢતા.	.....	૧૫
સંમમ અને તેણે કરેલા ઉપસર્ગો, અંતિમ ઉપસર્ગનું મહિમચન્દ્રસુરિએ કરેલું વર્ણન.		
પ્રશ્નની અપૂર્વ દીપકતા	.....	૧૬
શ્લોક-સમીક્ષા.		
સૂર્ય કરતાં પણ પ્રશ્નનો અધિક મહિમા	.....	૧૭
પ્રશ્નની સર્પની સાથે સરખામણી, અતિરેક અલંકાર.		

વિષય						પાનાંક
પ્રશ્નના યશસ્વિન્દ્રની અપૂર્વતા	....	....	....	....	....	૧૮
પ્રશ્નએ આપેલું સાંવત્સરિક દાન.						
પ્રશ્નના ચરણ-દર્શનનો પ્રભાવ	....	....	....	....	....	૨૦
પ્રશ્ન-સેવાની પ્રાર્થના	....	....	....	....	....	૨૧
બિનેશ્વરનું ભાગંડલ	....	....	....	....	....	૨૨
બિનેશ્વરજ ખરેખરા શંભુ છે	....	....	....	....	....	૨૩
મધ્યસ્થ ભાવ.						
શાસ્ત્રાધ્યયન કરતાં સમ્યક્ત્વની અધિકતા.	....	....	....	....	....	૪૨
ચૌદ વિદ્યાઓ, પૂર્વ-મીમાંસા—ચૌદ પૂર્વેનાં નામે, પૂર્વ શબ્દમાં રહેલી પ્રધાનતા, ચૌદ પૂર્વના વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા.						
મહાવીરજ પુરુષોત્તમ છે	....	....	....	....	....	૨૫
નાથને નમસ્કાર	....	....	....	....	....	૨૬
શ્લોક-તાત્પર્ય, ચિન્તા.						
પરતન્ત્રતાનું કારણ	....	....	....	....	....	૨૭
સ્તન-પાન કરતી વેળાએ પ્રશ્નનું રૂપ.	....	....	....	....	....	૨૮
શું તીર્થકર સ્તન-પાન કરે છે ?						
પ્રશ્નનો જન્મ	....	....	....	....	....	૨૯
ધક્વાકુ વંશની ઉત્પત્તિ.						
પ્રશ્નનો જન્મભાષિણેક	....	....	....	....	....	૩૦
સ્નાન-જલ.						
સમવસરણના ગઠો.	....	....	....	....	....	૩૧
ભગવત્ સ્મરણનો મહિમા	....	....	....	....	....	૩૨
પ્રશ્નની મનોવૃત્તિની નિશ્ચલતા	....	....	....	....	....	૩૩
પ્રશ્ન-દર્શનનું માહાત્મ્ય	....	....	....	....	....	૩૪
પ્રશ્નની ચરણ-સેવાનો પ્રતાપ	....	....	....	....	....	૩૫
ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત.						
પ્રશ્નના નામનો મહિમા	....	....	....	....	....	૩૬
ગોશાલક-ચરિત્ર, પંચ દિવ્ય, 'જક'નો અર્થ.						
નાથના નામનું ગૌરવ	....	....	....	....	....	૩૭
ચપ્પકૌશિકનું વ્રતાન્ત.						
પ્રશ્નના વિહારનો પ્રતાપ	....	....	....	....	....	૩૮
પ્રશ્નની ચરણ-સેવાનું રૂપ	....	....	....	....	....	૩૯
પદ-મીમાંસા, શુદ્ધપક્ષીનો અર્થ.						
ભગવત્-સ્મરણથી ઈષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ	....	....	....	....	....	૪૦

વિષય							પૃષ્ઠાંક
પ્રશ્નનું અલૌકિક રૂપ	....	....	....	....	....	....	૪૧
સંરચના-વિચાર, પ્રશ્નનું અલુપમ સૌન્દર્ય.							
વીતરાગના ધ્યાનનો પ્રભાવ	....	....	....	....	....	....	૪૨
ભગવત્-સ્તોત્રના પઠનથી સર્વ ઉપદ્રવોનો નાશ	....	....	....	....	....	....	૪૩
પ્રશ્નના સ્તોત્રરૂપી હારનું કંઠમાં ધારણ.	....	....	....	....	....	....	૪૪

નેમિ-ભક્તતામર

વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્દગારો	....	....	....	....	....	....	૧
શ્રીનેમિનાથ, છંદ આદિ સંબંધી-વિચાર.							
વ્યાકરણ-વિચાર.							
'મદનાદરઃ'પરતે વિચાર.							
વિરોધાલંકારનો પરિહાર.							
શ્લોકાર્થનું સમાધાન.							
વિરોધનો પરિહાર.							
ભારત ચક્રવર્તીને દેવલજ્ઞાન	....	....	....	....	....	....	૨૩
જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ.							
સમિતિ.							
કૃષ્ણ-વિચાર, પાઠ-વિચાર.							
શૃંગાર-અધિકાર.							
સર્વજ્ઞતાનો પ્રભાવ	....	....	....	....	....	....	૩૫
રાજમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન	....	....	....	....	....	....	૩૬
સત્ અને અસત્ સંબંધી વિચાર.							
રાજમતીને દેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિ-ગમન	....	....	....	....	....	....	૪૧
વ્યાકરણ-વિચાર.							
અભ્યનો ધ્વનિ.							

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
* (१)	४	Xश्रीआरनार	श्रीगिरिनार
(१)	११	यतुविशतिकाने	यतुविशतिकाने
(२)	२३	विणयदानसरिछ	विणयदानसरिछ
(४)	३२	अभय	अभय
(५)	६	पाह-पति'इप	पाह-पूति'इप
(६)	२४	Xसयवे	सयवे
(६)	३१	पूरे	पूरे
(७)	१३	Xअतुद्धरिओ	अतु'द्धरिओ
(८)	८	नोम-अकतामरमा	नेमि-अकतामरमा
(८)	१८	श्रीपाश्वनाथनी	श्रीपाश्व'नाथनी
(८)	३२	कल्याणु-मंहरना	कल्याणु-मंहरिना
२	३१	राज्य०	राज्य०
२	३१	संभात	संपति
३	४	श्रीवधमान	श्रीवध'मान
४	२	यकवर्ता	यकवर्ती
५	३४	रावणु	गरास'ध
६	३	श-मण	श-मण
६	८	अग्निभति	अग्निभूति
७	१६	ध-द्रशुत	ध-द्रशुति
८	८	पूति'इप	पूति'इप
९	३५	श्रीहेमय-द्रसरि	श्रीहेमय-द्रसरि
११	८	धामं	धामं
११	२६	उद्देश	उद्देश
१३	५	नीयेनो	नोपहेवमुत कविकल्प- दुमनो नीयेनो
१३	९	सुत्रनी	सुत्रनी
२४	७	परवन्दनाय	परवन्दनाय
२४	१६	मत्वा	मत्वा
२८	४	त्वत्तल्यरूपो	त्वत्तल्यरूपो
२८	३३	नयु'कतनी	नियु'कितनी
२९	९	चक्षरिव	चक्षरिव
२९	१७	तुल्यं	तुल्यमिव
२९	२१	पाण्डु-पलाश- कल्पं	पाण्डु-पलाश-कल्पं इव

* अस्तावना तथा उपोद्घातनां पृष्ठो द्वैसमा
आपेक्षा छे.

X: ति मण् २ ओ मे भीभाओ ७पाती वेणा
भापिस्त यध न्वाथी आपी अशुद्धिओ उपस्थित यध
छे. रेडना तेमण्. अनुस्वारनां भीभां अक्षरथी लुदा
दोवाथी डेदलीक वार वे तदन लीडी गमा छे.

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२९	२३	अतिश	अतिशय
२९	२४	अद्यानने धे	अद्यानने विधे
३०	१२	मिध्यात्पीओतुं	मिध्यात्पीओतुं
३१	८	प्राणिनां (नो) जी- वानामिति (मिति)	प्राणिनां (तं) जीवानामिति
३२	६	नेतुं	नेतुं
३३	१७	आधुीनो देह	आधुी-देही
३८	१३	अशुना	अशुनी
३८	३१	धट्टाभां	धुट्टाभां
४२	२७	जैनं	जैत्रं
४३	३२	वृत्तं	वृत्तै
४७	२८	विशुषित	विशुषित
६८	४	पूर्वना	पूर्वना
६०	५	पूर्व'नो	पूर्व'नो
६०	१७	पहेलुं पुव'	पहेलुं पूर्व
६८	८	वंथनी	वंथनी
७२	११	ध्रुवत्य	ध्रुवत्य
७७	३०	यारत्र	यारित्र
७७	३३	उ-अध	उ-अध
७८	३०	रत्ननी	सुवत्थु'नी
७९	१४	न च (!)	तव
७९	१६	धमता	धमतां
८५	३	सुक्ष्म	सुक्ष्म
८५	४	अप'	अधं
८७	३	अशुनु	अशुनुं
९०	२७	शत्रुओनो	शत्रुओनो
९१	२०	०मित्ययः	०मित्ययः
९२	२०	तद्वत्तिथ	तद्वत्तिथ
९५	३४	भाडार	अपडार
९८	३	कन्या	कन्या
९८	२७	दीपेर	दीपेर
१०५	८	आगम	आगमः
१०५	३८	अवाअगम	अवाअगम
१०६	३४	माग	भार
१०६	२६	शाखदासे	क्षसिदासे
११०	११	०मपैति	०मुपैति
११२	२२	विक्षसत	विक्षसित
११६	१३	भायवी	भयवी

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
११७	३४	शत्र	शत्रु	१४८	८	सयागो	संयोगो
१२२	२८	लध	लधु	१५०	१०	आधिकार	अधिकार
१२४	१२	नमे	नेमे	१५३	३५	दुर्धरेति	दुर्धरेति
१२७	१८	सभाध	सभाधि	१५४	२६	विशद	विशद
१३०	२६	सभरत	सभरत	१५६	१७	दीक्षा	दीक्षां
१३१	३१	लोकोक्ति	लोकाक्ति	१६०	१४	निःसीम	निःसीम
१३६	३६	अष्ट प्रवचन	अष्ट प्रवचन	१६३	२५	इदा	इदां
१४०	अत्र आपेक्षी टिप्पणी	१३६ मा पाना उपर नेधजे.		१७३	६	शोच्य	शोच्यां
१४१	३	पद्योनी	पद्योनी	१८०	४	श्रीगारनार	श्रीगिरिनार
१४३	२२	एवंविधमपि अफल- कारण०	एवंविधत्यापि अफल- कारण० ताया कारण०' इति प्रतिभाति	१८३	४	श्रीविनयविष्णु	श्रीविनयविष्णु
१४४	२४	रथाननी	रथाननी	१८३	१७	पथु'	पथु'
१४६	३	आधिकार	अधिकार	१८३	१८	श्रीभावप्रबन्धरिमे	श्रीभावप्रबन्धरिमे
१४६	७	जायपत्यो०	जायापत्यो०	१८३	२१	यिन्तामा	यिन्ताम—
				१८३	२२	अनेकार्यैकाशने-	अनेकार्यैकाशने

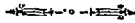

{ १ }

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यद्विवृद्धि' इत्यपरनामकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यद्विवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा-

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वंसन्ततिलका

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

अथ तृतीयकाव्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह—

'वीर !' त्वया विदधताऽऽमलिकीं सुलीलां

बालाकृतिश्छलकृदारुहहे सुरो यः ।

तालायमानवपुषं त्वद्वते तमुच्च-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुक्त्वथ यत् तद्

जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

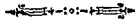

{ १ }

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यादिवृद्धि' इत्यपरनामकम्)

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तनामसार्थकता च—

राज्यद्विवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां
श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा-

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये
गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—गुग्मम्

अथ तृतीयकाव्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह—

'वीर !' त्वया विदधताऽऽमलिकीं सुलीलां

बालाकृतिश्छलकृदारुरहै सुरो यः ।

तालायमानवपुषं त्वदृते तमुच्च-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा प्रहीतुम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पुष्टमखिलं त्वमुक्थं यत् तद्

जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यसलसद्गुणादायिनी गौः ।
पेयूपपोषणपरा वरकामधेनु-
र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

कर्मक्षये भगवतो नाज्ञो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु
त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।
कण्ठे पिकस्य कफजालमुपैति नाशं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

‘देवार्थ’देव ! भवता कुमतं हतं तन्-
मिथ्यात्ववत्सु सततं शतशः सुरेषु ।
संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु
सूर्यार्शुभिन्नमिव शार्करमन्धकारम् ॥ ७ ॥

भगवतो नाज्ञ आधिक्यमाह—

त्वन्नाम ‘वीर’इति देव ! सुरे परस्मिन्
केनापि यद्यपि धृतं न तथापि शोभाम् ।
प्राप्नोत्यमुत्र मलिते किमृजीपपृष्ठे
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननुदविन्दुः ? ॥ ८ ॥

भगवतो ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भृश जहर्षुः ।

प्रद्योतने समुदिते हि भवन्ति किं नो

पद्माकरेषु जलजानि विकीर्णभाञ्जि ? ॥ ९ ॥

सेवके उपकारविशेषमाह—

वादाय देव ! समियाय य 'द्वन्द्वभृति-'

स्तस्मै प्रधानपदवीं प्रदेदं स्वकीयाम् ।

धन्यः स एव भुवि तस्य यशोऽपि लोके

भूत्याऽऽश्रितं य इह नाऽऽत्मसमे करोति ॥ १० ॥

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट-

माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।

पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय

क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवतो रूपाधिवयमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा

निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।

पूष्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

भगवद्दर्शने मिथ्यात्वं नोदघटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं

मिथ्यात्विनां मतमहो न तु दर्शने ते ।

काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र

यद् वासरे भवति पाण्डुपल्लोशकल्पम् ॥ १३ ॥

कपायभङ्गे भगवतो बलवच्चमाह—

वन्द्या द्विपा इव सदैव कपायवर्गा

भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

उपसर्गसहने भगवतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट् 'सङ्गमे'न महतामुपसर्गकाणां

या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।

चित्तं चचाल न तथा तव झञ्झया तु

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्दश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !

निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।

नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह—

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यमतिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुवलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

वर्षति लोकबहुकोकमुखंकरत्वाद्

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥

भगवता (यत्) सांवत्सरिकं दानं दत्तं तदाह—

यद् देहिनां जिनवराब्दिकभूरिदानै-

दौःस्थ्यं हतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ? ।

दुर्भिक्षकष्टदलनात् क्रियते सदैव-

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

भगवच्चरणदर्शने फलाधिक्यमाह—

यादृक् सुखं भवति ते चरणेऽत्र दृष्टे

तादृक् परर्भुवदनेऽपि न देहभाजान् ।

प्राप्ते यथा सुरमणौ भवति प्रमोदो

नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र

त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।

त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं

काश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनस्य भामण्डलम्—

भामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के

तुल्यं चकासदवलोक्य सभा व्यमृक्षत् ।

सूर्यं समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

लोकैर्यैः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह—

शम्भुर्गिरीश इह दिग्बसनः स्वयम्भू-

र्मृत्युञ्जयस्त्वमसि नाथ ! महादिदेवः ।

तेनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्पत्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह—

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विद्यां

देशानपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।

सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २३ ॥

पुरुषोत्तमोज्यं वीर एवेत्याह—

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदारस्तकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिक्रिति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

संसारसागरशोषकाय प्रणामः—

रोगा इषा बहुर्महामकराः कंषाया-
श्चिन्तैव यत्र वडवैग्निरसांतमम्भः ।
वार्धिर्भवः सर इव त्वयैका कृतेरतद्
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

भगवद्दर्शनालाभे विडम्बना—

यद् यस्य तस्यै च जनस्य हि पारवश्य-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।
तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः
पार्श्वे श्रितस्य घयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोन्नं
विभ्रं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

प्रमोर्जन्म—

‘इक्ष्वाकु’नामनि कुले विमले विशाले
सद्गत्तराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारंकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरंराजिमुक्तै-

र्गात्रे पतञ्जिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिप्रदाक्षिणंतया प्रभजन्ति 'वीरं'

ते स्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाजः ।

वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेऽत्र

प्रख्यामयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्

दैत्रात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः ।

ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि-

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

भगवच्चित्स्थिरतामाह-

संनिश्चला जिन ! यथा तव चित्तवृत्तिः

कस्यापि नैवमपरस्य तपस्विनोऽपि ।

यादृक् सदा जिनपते ! स्थिरता ध्रुवस्य

तादृक् कुतो ब्रह्मणस्य विकशिन्नोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अथ भगवद्दर्शने जन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वाखवोऽहिगरुडाः पुनरेपासिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जनिवैरबन्धाः ।

सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तद्य नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह—

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदारस्तिकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिक्वति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

संसारसागरशोपकाय प्रणामः—

रोगा झपा बहुमहामकराः कषाया-
श्विन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भः ।
वार्धिर्भवः सर इव त्वयैका कृतस्तत्त्वं
तुभ्यं नमो जिन ! भवोद्विशोषणाय ॥ २६ ॥

भगवद्दर्शनालामे विडम्बना—

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्यं-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽसम् ।
तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिद्दृषीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

स्तनन्वयम्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचित्रेषभृतो जनन्याः
पार्श्वं श्रितस्य घयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनसक् तमोत्रं
विम्बं स्येरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

प्रभोजिन्म—

‘इक्ष्वाकु’नामनि कुले विमले निशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्रारश्मेः ॥ २९ ॥

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरंराजिमुक्तै-

र्गात्रे पतद्भिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिप्रदक्षिणंतया प्रभजन्ति 'वीरं'

ते श्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाजः ।

वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेऽत्र

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्

दैत्रात् क्षुधा च तृपया परिपीडिताङ्गाः ।

ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि-

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

भगवच्चित्तस्थिरतामाह-

संनिश्चला जिन ! यथा तव चित्तवृत्तिः

कस्यापि नैवमपरस्य तपस्विनोऽपि ।

थादृक् सदा जिनपते ! स्थिरता ध्रुवस्य

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकशिन्नोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अथ भगवद्दर्शने जन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वाखवोऽहिगरुडाः पुनरेणसिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जानिवैरवन्धाः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वा
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

भगवच्चरणशरणगतं न कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोऽद्दितले प्रविष्ट-
स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।
तद् युक्तमेव विवुधाः प्रवदन्ति कोऽपि ।
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

भगवन्नामतोऽति(पि)भयं न भवतीत्याह—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो-
लेख्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेख्याम् ।
अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयार्त्रिं
त्वंन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य
यच्चण्डकौशिक'फणी शमतामवाप ।
तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-
स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे ।
तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।
अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदासुपैति ॥ ३८ ॥

भगवत्पादसेवाफलम्—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः
सञ्च्युक्त्वपक्षविभवाश्चरणेषु रक्ताः ।

रम्याणि मौक्तिकफलानि च साधुहंसा-
स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणी लभन्ते ॥ ३९ ॥

भगवद्वचनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

संसारकाननपरिश्रमणश्रमेण

क्लान्ताः कदापि दधते वचनं कृतं ते ।

ते नाम कामितपदे जिन ! देहभाज-

स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

भगवद्रूपं दृष्ट्वा मुरूपा अपि स्वरूपमदं मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतरं चतुरस्रशोभं

त्वां सत्प्रशस्यमिह दृश्यतरं प्रदृश्य ।

तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो ! ये

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निर्वन्धनं जिनं ध्यायन्तो निर्वन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन ! कर्मनिबन्धनानि

सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपदं प्रसिद्धम् ।

एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि

सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

भगवत्स्तोत्राध्ययनात् सर्वोपद्रवनाशो भवतीत्याह—

न व्याधिराधिरतुलोऽपि न मारिरारं

नो विद्वरोऽशुभतरो न दरो ज्वरोऽपि ।

व्यालोऽनलोऽपि न हि तस्य करोति कष्टं

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिककलतां सुगुणां सुवर्णां

त्वन्नामधामसहितां रहितां च दोषैः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वा
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

भगवच्चरणशरणगतं न.कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोऽद्विंतले प्रविष्ट-
स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।
तद् युक्तमेव विबुधाः प्रवदन्ति कोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

भगवन्नामतोऽति(पि)भयं न भवतीत्याह—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो-
लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।
अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयाद्धिं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते विलमुखे वचनं निशम्य
यञ्चण्डकौशिक'फणी शमतामवाप ।
तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-
स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे
तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।
अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदासुपैति ॥ ३८ ॥

भगवत्पादसेवाफलम्—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः
सच्छुक्लपक्षविभवाश्चरणेषु रक्ताः ।

(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं
॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

(नेमिसम्बोधनापरनामकम्)

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव 'राजी-

मत्या' ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वभ्रुकलो वसुखोऽसुखार्ता-

वालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

पित्रोर्मुदे सह मयोपयमं यदीन्द्र !

नोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्तिः ? ।

जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्तं

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥

रम्यं गृहं च रमणी रमणीयराढां

भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।

तारुण्ययुग् 'यदु'पते ! त्वद्वतेऽङ्ग दीक्षा-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

रोहं क्षमो जिन ! करोऽपि ममांबलाया-

स्त्वामुद्भलं हि भवदागमजातवीर्यः ।

१ " इमे सूरिवर्या 'उठी सचेरा' इत्यादिकाभ्याश्चिन्तयन्ति गुर्जरगिरायां रचयितारः श्रीउकेरावंशराजातीयवागीशोत्रसाहा-
धीमाण्डणनार्याद्याद्विमदेवीकुक्षिसम्भवा " इति विशेष उपोद्घाते संयोजनीयः छत्रजैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृत'धर्मवृद्धि'-

स्तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

अथ प्रशस्तिः—

रसगुणमुनिभूमेऽब्दे (१७३६)ऽत्र भक्तामरस्थैः

चरमचरमपादैः पूरयन् सत्समस्याः ।

सुगुरु'विजयहर्षा' वाचकास्तद्विनेय-

श्रमजिननुतिं ज्ञो 'धर्मसिंहो' व्यधत्त ॥ १ ॥—मालिनी

(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं
॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

(नेमिसम्बोधनापरनामकम्)

श्रीसरंस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव 'राजी-

मत्या' ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-

बालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

पित्रोर्मुदे सह मयोपयमं यदीन्द्र !

चोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्तिः ? ।

जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्तं

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥

रम्यं गृहं च रमणी रमणीयराढां

भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।

तारुण्ययुग् 'यदु'पते ! त्वद्वत्तेऽङ्ग दीक्षा-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

रोद्धुं क्षमो जिन ! करोऽपि ममाञ्जलाया-

स्त्वामुद्धलं हि भवदागमजातवीर्यः ।

१ " इमे सूरिवर्या 'उठी सवेरा' इत्यादिक्राभ्यातिमकस्तुतिं गुर्जरगिरायां रचयितारः श्रीउकेसवशहातीयवाणीगोत्रसाहा-
धीमाण्डणभार्यावाद्धिमदेवीकुक्षिमम्भवा " इति विशेष उपोद्घाते संयोजनीयः मुद्गजैः ।

न स्यान्मुनीश ! लवणेशगृहीतशक्तिः

को वा तरीतुमलमभ्युनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

भद्रं चकर्थं पशवेऽपि यथा तथा त्वं

तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।

रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्

तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्धयै ।

यद्देलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-

लक्ष्मीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।

त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं

सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

उद्यत्तडिद्धनघनाघनगर्जितेऽहि-

भुग्भाविते नभसि नौ नभसीन ! देहे ।

घर्मोत्कटादीरेव दन्तुरतां विपण्णो

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदविन्दुः ॥ ८ ॥

पश्येद्वशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षं

पद्माकरेषु जलजानि त्रिकाशभास्त्रि ॥ ९ ॥

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा

जन्याः प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।

श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह-

भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥ १० ॥

दृष्ट्वा भवं तमनिमेपविलोकनीयं

नान्यत्र तोपमुपयाति मदीयचक्षुः।

पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः

क्षारं जलं जलनिघेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य

दैत्यारिमागर्गमनस्य तमोऽदितस्य ।

चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

त्वत्सद्वियोगवनेव गता तथापि

तीव्रातपोद्धतपराभवभाविताऽहम् ।

‘शैवेय’ ! देव ! जलजाङ्कित ! जातमेतद्

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोपि

शब्दादिकं सुखमिदं व्रज हारि हित्वा ।

नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

ध्यानं विघेहि कुह रैवतके तपांसि

विद्धीति मां हरिसुतोऽरिथरमाशु कर्ता ।

यज्जन्ममात्रलघुगात्रजिनांह्रितो नो

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

तत्रोपितं निधुवनायं समागतास्त्वां

देव्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

त्वद्ग्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया-
मिष्टार्थवाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।
सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः
सूर्यातिशायिमाहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो
विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।
संद्दश्यते बहुललक्षणभावितं ते
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?
किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन जनमस्ति ? ।
त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुद्रो मयूर्यः
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना
वच्चीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।
रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः
किं 'नेमिना'ऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।
वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो-
ऽवाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगतां च 'शिवा' यमर्कं

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

चेतश्चमच्चरिकरीपि दरीश्रितानां

तीव्रैर्वैतैर्विपमरैवतशृङ्गसङ्गी ।

आदर्शधाम्नि धृतकेवलचक्रिवत् किं

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ? ॥ २३ ॥

पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।

चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

वालश्चिखेलिथ सुरैः कृतनर्मकर्मै-

धीरो भवंश्च समितौ भुवनेषु जिष्णुः ।

सत्त्वात् पुनः स च गृहीति किमत्र गण्यो

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः

के प्रेङ्खि 'ताच्युत'भुजो हसितोऽस्य दारैः ।

सौमं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैवं

तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोपणाय ! ॥ २६ ॥

त्वं चे'च्छिवा'त्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?

'नारिष्टनेमि'रिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।

स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

वेत्थेति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां

सौवं मत्तं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं
 त्रिम्बं स्वेरिव पथो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥
 स्वामिन् ! 'समुद्रविजया'वनिपालसूनो !
 स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवैमाम् ।
 कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-
 स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥
 सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये
 मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।
 सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप-
 मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥
 उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं
 वातोच्चलद्धिततनिर्झरस्वामरं च ।
 देवाचितं ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव
 प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥
 उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि
 जानीध्वमादृतरुपाऽप्यनुरागयुक्त्या ।
 नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि
 पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥
 मत्स्वाम्यहं च मुखनेत्रजितावमुष्या
 नीतोष्णतामिति मदेन भूगेण मन्ये ।
 दाहाय मे प्रकृतिरीश ! विधोर्यथाऽस्ति
 तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विक्राशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥
 अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविष्यां
 ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

स्नेहान्वितः परिवृढो विमुखोऽयनं हि
दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

माकन्दवृन्दवनराजिपदे निरेनो-
ऽसद्योऽप्यहो ! सकलकवलसम्पदाप्तेः ।
सालत्रयं भविभृतं भुवि मोहभूपो
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी
'राजीमती' दृढमतिः सुसती यतीशम् ।
इन्द्रैः स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुरार्थि
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी
योगीश ! दुर्धरकपायफटोत्कटाक्षः ।
जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन
त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

कालोपमं विशददर्शनकृत्यशून्यं
पक्षद्वयात् सदसतो घृततर्कजालम् ।
मिथ्यात्वशासनमिदं मिहिरांशुविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदासुपैति ॥ ३८ ॥

रत्नत्रयं निरुपमं नरराजहंसाः
संविच्छिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।
क्षित्याससंसृतिपरिश्रमदुःखदाहं
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

विचेन साधकतमेन सुनद्धभावात्
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः ।

सम्यक्प्रमादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात्
 । । त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् ब्रजन्ति ॥ ४० ॥
 शीत्या बन्धो जिह्वपतेरधिराम्य दीङ्गां
 साऽथार केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।
 आश्रित्य सिद्धवरवस्त्वगदा हि के नो
 मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ? ॥ ४१ ॥
 कौस्कान् नवानि हसिताब्जशुचीन् गुणांस्ते
 येऽनादितो विषमवाणभटेन नद्धाः ।
 राज्ञि त्वयीश ! मनुजाः सति सार्वभौमे
 सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥
 सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !
 'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।
 ज्युष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स
 यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥
 द्वारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीङ्गां
 कण्ठे दधाति 'महिमाप्रभ'सूरिराजः ।
 अस्ते सदैव रुचिराश्रित'भावरत्नां'
 तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यद्विवृद्धि' इत्यपरनामकं स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)

अवतरणम्—

श्रीआदीशस्तुतिर्यत्र, स्तोत्रं भक्तामराभिधम् ।

श्रीमानतुङ्गैराचार्यै-विहितं सुप्रभावयुक् ॥ १॥-अनुष्टुप्

तत्कान्यानां समस्तानां, तुर्यतुर्यादिसंग्रहैः ।

समस्यापूरणाच्छ्रेष्ठं, स्तवं वीरजिनेशितुः ॥ २ ॥ ,,

राज्यद्विवृद्धिनामानं, चक्रे श्रीधर्मवर्धनः ।

संक्षिप्तरूपां तटीकां, स्वोपज्ञां च सुबोधिकाम् ॥ ३ ॥ ,, (विशेषकम्) .

अथ ग्रीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यद्विवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां

श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।

यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा—

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका (८,६)

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये

गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।

यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥,, (युग्मम्)

टीका

कविर्वक्ति । किलेति निश्चितम् । अहमपि तं जिनेन्द्रं स्तोष्ये । तमिति कं ? यत्तदोरभिसम्भ-
न्धात् श्रीआर्षभिः—भरतचक्रवर्ती यं प्रथमं—पूर्वं प्रणमति स्म । ऋषभस्यापत्यमार्षभिः । स्मयोगे
भूतार्थता वक्तव्या, प्रणमति स्मेति प्रणामं चकार । कदा ? तृतीये भवे । इह किल संप्रदायः—
श्रीवीरस्य सप्तविंशतिर्भावाः, तत्र तृतीये मरीचिभवे भरतेन पृष्टे श्रीऋषभदेवेन प्रोक्तम्—

१ विशेषक-लक्षणम्—

" द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् ।

कलापक चतुर्भि स्यात्, तद्वर्ष्यं कुलकं स्मृतम् ॥"

“मरीचिरयं मत्पौत्रः, स चतुर्विंशतितममतीर्थकरो भविष्यति” इति श्रुत्वा वन्दनीयौज्यं “जे अ भविस्तंतणामए काले” इति मत्वा भरतः प्रणमति स्म । “त्वन्तायादी न पूर्वपौ” (अभिधान-चिन्तामणौ का० १, श्लो० २३) इतिवचनात् तुशब्दोऽपरसम्बन्धार्थः । गर्भस्थितं तु यं सप्तविंशे भवे मधवा-शक्रः अस्तौ(षी)त् । ऋषभदत्तभार्याया देवानन्दा-ब्राह्मण्याः कुक्षौ गर्भरूपेण स्थितं हीनकुलावतारत्वेन, चलितासनः शक्रो यं (गर्भस्थितं) अवधिना दृष्ट्वा हृष्टः सन् (शक्रः) सिंहासनात् समुत्थाय नमोत्युणमितिस्तोत्ररचनयाऽस्तुत, ततः शक्रस्तवो जातः, सोऽद्यापि सर्वसत्त्वेन पठ्यते । च-पुनः, श्रेणिकादिकनृपा अपि यं तुष्टुवुः, विद्यमानस्य श्रीवीरजिनेशस्य मुख्यो नृपो भक्तः श्रीश्रेणिकः । यदाह—“सेणियनि वसिद्धाहयदेवीमायंगजकखकयसेवेति” । श्रेणिकादिकाः आदिशब्दात् कोणिकोदायनादीनां ग्रहणम् । श्रेणिकादिकाश्च ते नृपाश्च श्रेणिकादिकनृपाः । यं वीरं तुष्टुवुः-स्तवनां चक्रुः, तमहमपि स्तोष्ये इति । अपिशब्दोऽत्रान्याकर्षणद्योतनार्थः । तमितिकं ? प्रथमम् । ननु श्रीआदिजिनेशस्तुतौ प्रथममिति विशेषणं स्पष्टम्, चतुर्विंशतितमस्यार्हतः कथं प्रथममिति विशेषणं चरितार्थं स्यात् ? इत्यत आह—प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य स प्रथमः । न च सर्वतीर्थकृतां सामान्यमदो विशेषणमिति वाच्यम्, मातापितृभ्यां त्रिशालसिद्धार्थाभ्यां यस्य वर्धमान इति नाम कृतम् । कस्मात् ? भवने-स्वकीयवैश्रमि राज्यर्द्धिभवनात्, राज्यं “स्वाम्यमात्यसुहृत्वोश-राष्ट्रदुर्गचलानि च” (अमरकोशे श्लो० ७५१) इति समाह्वय, तद्रथा ऋद्धिः, तस्या वृद्धिभवन-राज्यर्द्धिवृद्धिभवनं तस्मात् राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्, धन-धान्य-हिरण्य-कोशकोष्ठागारादिसर्वर्द्धिवृद्धे-वर्धमान इति नाम विहितम् । किंविशिष्टाभ्यां पितृभ्यां ? कृतिभ्यां-सुकृतवज्र्यां धामवज्र्यां वा । पुनर्यस्य वर्धमानस्य अद्य-प्रत्यक्षे पञ्चमारके काले इदं-वर्तमानं शासनं-आज्ञावचनं भूमौ-पृथिव्यां धरिवर्ति-सर्वोत्कृष्टतया वर्तते । किंविशिष्टं शासनं ? भवजले-संसारजलनिधौ पततां-निमज्जतां जनानां-मनुष्याणां आलम्बनं-अवलम्बनरूपमित्यर्थः । अत एव राज्यर्द्धिवृद्धि(भवन)त्वात् प्रवर्तमान-नशासनत्वाच्च प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य (स) प्रथमस्तं प्रथममिति एतद् विशेषणं श्रीवर्धमानस्वामिनः शासनाधीश्वरस्य सत्फलितार्थं प्रतिभाति ॥ इति काव्यद्वयार्थः ॥ १-२ ॥

अन्वयः

भवने राज्य-ऋद्धि-वृद्धि-भवनात् यस्य श्री-वर्धमानः इति नाम कृतिभ्यां पितृभ्यां कृतं, भव-जले पततां जनानां आलम्बनं इदं (यस्य) शासनं अद्य (अपि) भूमौ धरिवर्ति, यं च श्री-भार्षमिः (प्रथमं) पृथीये भवे प्रणमति स्म, गर्भ-स्थितं तु (यं) सप्तविंशे मधवा अस्तुत, (यं) श्रेणिक-आदिक-नृपाः अपि तुष्टुवुः, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये ।

श्लो६१थ

राज्य=२१०५.
ऋद्धि=संपात, ४६मी.
वृद्धि=वधति.
भवन=धनुं ते.

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्=राज्य-वृद्धि-वृद्धि भवने
दीये.
भवने (मू० भवन)=महलने विषे.
पितृभ्यां (मू० पितृ)=मातापिता वडे.

१ जे च भविष्यन्ति अनामते काले (शक्रस्तव्ये) ।

२ श्रेणिक'वृष'सिद्धायिका'देवी'मातङ्ग'यशकृतमेवः ।

દ્રી=માનવાચક શબ્દ.
 વર્ધમાન=વર્ધમાન (સ્વામી), યોગીસમા તીર્થકર.
 ધીવર્ધમાન=ધીવર્ધમાન.
 દ્વિતિ=એમ.
 નામ (મૂ. નામન)=નામ.
 કૃત (મૂ. કૃત)=કરકૃ.
 કૃતિમ્યાં (મૂ. કૃતિન)=(૧) સારાં કૃત્યે કરનારાં;
 (૨) તેજવાળા.
 યસ્ય (મૂ. યર)=જેનું.
 ઘણ=આજે.
 દાસનં (મૂ. દાસન)=દાસન, આતા.
 દ્વં (મૂ. દ્વમ)=આ.
 ધરિવર્તિ (ધા. ધર)=કિત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે.
 મૂમૌર્ષ (મૂ. મુમ્)=પૃથ્વી ઉપર.
 આલમ્બનં (મૂ. આલમ્બન)=આધાર(ભૂત), ટેકા(૩૫).
 મય=સંસાર.
 જલ=જલ, પાણી.
 મયજલે=સંસાર-સમુદ્રમાં.
 પતતાં (મૂ. પતત)=પડતા.
 જનાનાં (મૂ. જન)=મનુષ્યોના.
 આર્પમિઃ=નંદુલકસ્વામીના પુત્ર, હરત (રાજેશ્વર).
 ધીઆર્પમિઃ=શ્રીશરત (ચક્રવર્તી).
 સ્મ=શૂતાયેવાચક શબ્દ.
 પ્રણમતિ સ્મ (ધા. નમ)=નમન કરતા હવા.
 મયે (મૂ. મવ)=ભવમાં.
 દ્વૃતીયે (મૂ. દ્વૃતીય)=ત્રીજા.

ગર્મ=ગર્મ.
 દ્વિત (ધા. દ્વા)=રહેવ.
 ગર્મદ્વિતનં=ગર્મ (અવરણ)માં રહેવા.
 ત્વ=કિ-વુ.
 મઘવા (મૂ. મઘવન)=જન્.
 અસ્તુત (ધા. સ્તુ)=રતવતો હવો.
 સર્તાવિદો (મૂ. સર્તાવિદ)=યજ્ઞાતીસમા.
 યં (મૂ. યર)=જેને.
 ધેનિક=ધેનિક.(રાગ), અભયકુમારના પિતામી.
 આદિ=શર્યાના.
 નૃપ=રાજા, ભૂપતિ.
 ધેનિકાદિકનૃપાઃ=ધેનિક પ્રમુખ રાજાઓ.
 અપિ=પણ.
 વૃદ્ધુઃ (ધા. વૃ)=વૃત્તિ કરી.
 ઘ=અને.
 સ્તોષ્યે (ધા. સ્તુ)=સ્તવીય.
 ફિલ=ખચિત.
 અહં (મૂ. અહમ)=હું.
 તં (મૂ. તર)=તેને.
 પ્રયમં=પદેશવહેલા.
 પ્રચ=વિસ્તીર્ણ.
 મા=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.
 પ્રયમં=વિસ્તીર્ણું છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જેની એવા.
 જિન=રાગ-દેવને છતનારા, વીનરાગ.
 હન્દ્ર=મુખ્ય.
 જિનેન્દ્ર=જિન-પતિને.

શ્લોકાર્થ

વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમના નામની સાર્યકતા—
 “ (પોતાના) મહેલમાં રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવાને લીધે, સારાં કૃત્યો કરનારાં [અથવા
 પુણ્યશાળી અથવા તેજસ્વી] એવાં માતાપિતાએ જેનું વર્ધમાન એવું નામ પાડ્યું, તેમજ
 સંસાર-સમુદ્રમાં પડતા (અર્થાત્ દૂષતા) મનુષ્યોના આધારભૂત એવું જેનું આ શાસન અત્યારે
 (આ પંચમ કાલમાં પણ) પૃથ્વી ઉપર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે, તથા વળી પદેશવહેલાં તે

૧ (૧) સ્વામી, (૨) વહર, (૩) મિત્ર, (૪) ખળનો, (૫) રાષ્ટ્ર, (૬) કિસ્મો અને (૭) સેન્ય
 એ રાજ્યનાં સાત અંગો છે.

૨ ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, કૌચ, કાશર ઇત્યાદિ સંપત્તિ.
 ૩ ત્રિશરણ રાણી અને સિદ્ધાર્થ રાજા એ વર્ધમાન સ્વામીનાં માતાપિતા થતાં હતાં.
 ૪ જેન રાજ્યમાં કાલનાં ' ઉત્સર્પિણી ' અને ' અવસર્પિણી ' એમ બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે.
 આ બે વિભાગો મળીને એક ' કાલ-ચક્ર ' થાય છે. આર્વા અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થઈ ગયાં છે અને થશે. ઉપર્યુક્ત
 કાલચક્રના ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એમ બંને વિભાગોના છ ઉ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આ પ્રત્યેક વિભાગને
 ' આરા ' (સં-હાર) કહેવામાં આવે છે. અજ પંચમ કાલથી અવસર્પિણીનો પાયો આરા સમજવાનો છે.

જને શ્રીકૃષ્ણ(દેવ)ના પુત્ર (ભરતં ચૈકવર્તી) ત્રીજા ભવમાં પ્રણામ કરતાં હતાં એને (ત્યાર પછી) ગર્ભાવાસમાં રહેલા એવા જને સત્તાવીસમા (અંતિમ) ભવમાં (સૌધર્મ દેવલોકના શક) ઇન્દ્ર સ્તવતા હવા, તેમજ જની ઐશ્વિક પ્રમુખ પૃથ્વીપતિએ પણ સ્તુતિ કરી, તે (પોતાના પિતાશ્રીની રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિના કારણસૂત હોવાને લીધે તેમજ અત્યારે પણ તેનું શાસન ચાલતું હોવાને લીધે) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જની એવા (વર્ધમાન, વીર, મહાવીર, દેવાર્થ ઇત્યાદિ નામોથી પ્રસિદ્ધ) જિનેશ્વરની હું (ધર્મવર્ધનગણિ) પણ ખચિત સ્તુતિ કરીશ."—૧-૨

સ્પષ્ટીકરણ

વર્ધમાનસ્વામી—

આ કાવ્ય દ્વારા કવિવર વર્ધમાનસ્વામીના જીવન-ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પડે છે. તેમાં પ્રથમ શ્લોકમાં તેા તેમના પૂર્વ ભવ વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે એને સાથે સાથે તેમનું નામ ચરિતાર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યના નાયક ચોવીસમા તીર્થંકર વર્ધમાનસ્વામીના ગર્ભાવાસના સંબંધમાં જ આશ્ચર્યજનક ઘટના બની હતી, તેનું અત્ર દિગ્-દર્શન કરાવવામાં આવે છે, પરંતુ તે પૂર્વે એટલું કહેવું નિરર્થક નહિ ગણાય કે આ નીચે લખેલી ગર્ભ બદલવા સંબંધિની વાત દિગ્ગમ્યરોને માન્ય નથી, કેમકે તેમની માન્યતા પ્રમાણે મૂક અંગાદિ રજોંક નથી અને તેમના ઉદ્ધાર કરેલાં એન્યોમાં આ વાત મળતી નથી.

એમ કહેવામાં આવે છે કે વર્ધમાનસ્વામીએ યાને મહાવીર પ્રથમે પોતાના ત્રીજા ભવમાં નિજ કુળ વિષે ધણા ગર્વ કર્યો હતો. પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે ભરત રાજેશ્વર પોતાના પિતાશ્રી પ્રથમ તીર્થંકર મુષલદેવને નંમસ્કાર કરવા ગયા હતા અને ત્યાં તેમણે તે જિનેશ્વરને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે સ્વામિન્ ! આપની આ સભામાંથી કોણ પણ જીવ આપ જવી કંઈક પામશે કે કેમ ? આના પ્રત્યુત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે તારો પુત્ર અને મારો પૌત્ર મરીચિ ચોવીસમા (અંતિમ) તીર્થંકર થશે. ત્યાર બાદ નમુત્યુણું યાને શકસ્તવની અંતિમ ગાથા—

૧ ભરત કે એરાવર્તના છે ખંડના અધિપતિને અથવા મહાવિદેહુના બત્રીસ વિજયો પૈકી ગમે તે એક વિજયના સ્વામીને “ચકવર્તી” કહેવામાં આવે છે. આ સંઘી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ શ્રીશોભનચંદ્રનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-અંતુવિંશતિકાના ૬૫મા પદ્ધનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ જોન શાસ્ત્રમાં બાર દેવલોક બતાવ્યા છે; તેમાંના પહેલા દેવલોકને સૌધર્મ દેવલોક કહેવામાં આવે છે. અત્ર ‘દેવલોક’ શબ્દથી કલ્પોપપન્ન દેવોનું નિવાસ-સ્થાન સમજવું. જોન શાસ્ત્રમાં દેવના (૧) જીવનપતિ, (૨) વ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષિક અને (૪) વૈમાનિક એમ જ ચાર બેદા પામ્યા છે, તેમાં વળી વૈમાનિકના કલ્પોપપન્ન અને કલ્પપાર્તીત એમ બે અર્વાતર બેદા છે. તેમાંના કલ્પોપપન્ન દેવોના બંધ નિવાસ-સ્થાન છે. તેની નામે નીચે યુગ્ય છે:—

(૧) સૌધર્મ, (૨) ઇશાન, (૩) સનત્કુમાર, (૪) માહિન્દ્ર, (૫) ધ્રુમલોક, (૬) લાન્તક, (૭) મહાશુક, (૮) સહસ્રાર, (૯) આનત, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) આરણ અને (૧૨) અમ્યુત.

૩ ‘પ્રમુખ’ શબ્દથી કોણિક, ઉદાયન, જિતશત્રુ, અહીનશત્રુ, ચણ્ડપ્રયોત, દશાર્જુબંદ વિગેરે સમજવા.

૪ આ શબ્દના અર્થ સાદે જુઓ સ્તુતિ-અંતુવિંશતિકા (૪૦ ૧૪).

“ જે ય ઈર્ષ્યા સિદ્ધા, જે ચ મલિસ્સાતનાગણ કાલે ।
સંપદ ચ ઘટ્ટમાળા, સન્ને તિરિદેણ વંદામિ ॥ ”—આચા

—ના ઉપર ધ્યાન આપીને ભરત રાજ પોતાના પુત્ર મરીચિને વન્દન કરવા ગયા અને તેમ કરવાનું તેમને આ કારણ પણ જણાવ્યું. આ સાંસળીને મરીચિએ વિચાર કર્યો કે ખરે-ખર મારા કુળને ધન્ય છે; કેમકે મારા પિતામહ પ્રથમ તીર્થંકર થયા, વળી મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા, હું પણ પ્રથમ વાસુદેવ થઇશ તેમજ અંતિમ તીર્થંકર પણ થઇશ.

આ મહાના કટુ વિપાક તરીકે એ મરીચિને જીવ પ્રાણૂત દેવલોકમાંના પુષ્પોત્તર વિમાનથી વ્યથીને અંતિમ ભવમાં મગધ દેશમાંના ક્ષત્રિયકુણ્ડના નરપતિ સિદ્ધાર્થના રાજ્યમાં રહેતા મંડપભદ્ર નામના શ્રાણુની દેવાનન્દા નામની પ્રિયાની કુક્ષિમાં અવતર્યો. આ એક અલૌકિક ઘટના છે (જુઓ કલ્પ-સૂત્ર, સૂ. ૧૭).

. વિશુક કુળમાં આ પ્રમાણે દેવાનન્દાની કુક્ષિમાં ૮૨ દિવસો વ્યતીત થયા બાદ રૈકિન્દ્રનું આસન કર્યું. ત્યારે તેણે અવધાનથી પ્રશ્નને ત્યાં ગર્ભમાં રહેલા જોયા. આથી એકદમ હુષિત થઇ જઇ પોતાની આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, તેમની તરફ સાત-આઠ પગલાં ચાલી-અંજલિ જોડી તેણે તેમની સ્તુતિ કરી (આ સ્તુતિ શબ્દસ્તવનાં નામથી પ્રસિદ્ધ છે). પરંતુ પ્રશ્નને નીચે કુળમાં અવતરેલા જોઇને તે શોકાતુર થયા, એથી કરીને તેણે તરતજ હરિણગમ્ભેષી દેવને ત્રિશલા રાણીનાં ગર્ભને અને આ દેવાનન્દાના ગર્ભને અદ્ભુત કરવા દ્રમણ્યું. તે કાર્ય તે દેવે કર્યું. આમાં તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે કદાચિત્ તીર્થંકરનું અવન નીચે કુળાદિકમાં થાય, પરંતુ જન્મ તો તેવા કુળમાં કદિ સંભવતોજ નથી. આ વાતની કલ્પસૂત્ર (સૂ. ૧૮) સાક્ષી પૂરે છે. ગર્ભાવાસનો સમય પૂર્ણ થતાં પ્રશ્નને જન્મ થયો. આ વાત ઇ. સ. પૂર્વે ૫૬૬માં બની.

મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો—

આજ્ઞાકમાં મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો થયા વિષે ઉદ્ભવ્ય છે. આથી ઘાઇને એમ શંકા ઉપરિચિત થાય કે શું મહાવીરસ્વામીના એટલાજ ભવો થયા છે ? પરંતુ આ શંકા ‘ ભવ ’ ની ગણતરીના વિવાજની અજ્ઞાનતા સૂચવે છે. દરેક જીવે અસાર સુધીમાં અનેક ભવો

• ૧ સરકૃત-છાયા—

“ યે ચ ભર્તાતાઃ સિદ્ધાઃ, યે ચ મલિસ્સન્તિ ભનાગલે કાલે ।
સંપ્રતિ ચ યર્તમાનાઃ, સર્વાન્ ત્રિવિધેણ વન્દે ॥ ”

૨ ‘ વાસુદેવ ’ એ ત્રણ ખંડના અધિપતિનું નામ છે. એનો નીલ વર્ણ હોય છે. એને ‘ અર્ધ-ચક્રવર્તી ’ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એક કાલ-ચક્રમાં ૧૮ વાસુદેવો થાય છે, અર્થાત્ ‘ ઉ-સર્પિણી ’ તેમજ ‘ અવ-સર્પિણી ’ કાલમાં નવ નવ વાસુદેવો થાય છે. વાસુદેવના વડીલ બધુને ‘ બલદેવ ’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના ખખર સત્તુને ‘ પ્રતિવાસુદેવ ’ કહેવામાં આવે છે.

એ પ્ધાનમાં રાખતું કે વાસુદેવો નિવાણું બાંધવાવાળા હોય છે, જ્યારે બલદેવો તેનું કાર્ય કરતા નથી. વળી વાસુદેવો અધોગામી છે, જ્યારે બલદેવો ઉપગામી છે (સરખાવે આપરચક-નિયુક્તિ, ૪૧૫ મી ગાથા).

આ ‘ અવસર્પિણી ’ કાલમાં શ્રીકૃષ્ણ નવમા વાસુદેવ, તેમના બાઇ બલરામ નવમા બલદેવ અને રાવણ એ નવમા પ્રતિવાસુદેવ થઇ ગયા છે. વિશેષમાં આ સર્વને ‘ શ્યામકાપુરુષ ’ એવી સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે.

કર્તા છે; પરંતુ જીવનમાં જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારથી તેના જીવ ગણાય છે. કેમકે સમ્યક્ત્વરૂપી બીજીની પ્રાપ્તિ વિના તે પૂર્વેના અન્ય જીવરૂપી અમણાઓ શન્યજ છે. વિશેષમાં આ સત્તાવીસ જીવોથી મોટા જીવો સમજવાના છે; કેમકે વચ્ચે વચ્ચે બીજા જીવો પણ થયેલા છે, પરંતુ તે મહત્વના નહિ હોવાથી અત્ર તેની ગણના કરવામાં આવી નથી. ઉપર્યુક્ત સત્તાવીસ જીવો ત્રિષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્ર તેમજ સુબોધિકા પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

૧ (૧) નયસાર, (૨) સૌધર્મવાસી દેવ, (૩) મરીચિ, (૪) બ્રહ્મલોકવાસી દેવ, (૫) કૌશિક (બ્રાહ્મણ) (જીવ-અમણ), (૬) પુષ્પમિત્ર, (૭) સૌધર્મવાસી દેવ, (૮) અગ્નિઘોષ (બ્રાહ્મણ), (૯) ઈશાનવાસી દેવ, (૧૦) અગ્નિભતિ (બ્રાહ્મણ), (૧૧) સનત્કુમારવાસી દેવ, (૧૨) ભારદ્વાજ (બ્રાહ્મણ), (૧૩) માહેન્દ્ર-વાસી દેવ (જીવ-અમણ), (૧૪) સ્થાવર (બ્રાહ્મણ), (૧૫) બ્રહ્મલોકવાસી દેવ, (૧૬) વિશ્વભૂતિ (ક્ષત્રિય), (૧૭) મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવ, (૧૮) ત્રિપુષ્ઠ (વાસુદેવ), (૧૯) સાતમી નરકમાં નારકી, (૨૦) સિંહ, (૨૧) ચોથી નરકમાં નારકી (જીવ-અમણ), (૨૨) મનુષ્ય, (૨૩) પ્રિયમિત્ર (ચક્રવર્તી), (૨૪) મહાશુક્ર દેવલોકમાં દેવ, (૨૫) નંદન, (૨૬) પ્રાણત દેવલોકવાસી દેવ અને (૨૭) મહાવીર.

આ સંબંધમાં નીચેની ગાથાઓ વિચારવા જીવી છે.

“ગામાવિકુલ્બ ૧ સોદમ્મ ૨ મરિદ્ ૩ પળ કપ્પ ૪ કોસિય ૫ મુહમ્મે ૬ ।

મરિક્કળ પુસ્સમિત્તે ૭ સોદમ્મે ૮ મિગ્ગ્ગોય ૯ ઈસાણે ૧૦ ॥

અર્ગિમ્મૂદ્ ૧૧ તિયકપ્પે ૧૨ મારદ્દાણ ૧૩ મહિદ્ ૧૪ સંસારે ।

થાવરય ૧૫ વંમિમવ ૧૬ વિસ્સમૂદ્ ૧૭ મુકે ય ૧૮ તેવિદ્ ૧૯ ॥

અપદ્દાણે ૨૦ સીદ્દે ૨૧ નરણ ૨૨ મમિક્કળ ચ્ચિ વિયમિત્તે ૨૩ ॥

મુકે ૨૪ નંદણ નરવદ્ ૨૫ પાણયકપ્પે ૨૬ મહાવીરો ૨૭ ॥

—શ્રીવિચારસાર-પ્રકરણ, ગાથાક ૭૬-૭૮

આ સંબંધમાં આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૪૪૦-૪૫૭ સુધીની ગાથાઓ પણ જોવા જીવી છે. ભરત નરેશ્વર—

આ અવસર્પિણી કાલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીનૃસિંહદેવના ભરત નરેશ્વર પુત્ર થાય છે. નાભિ અને મરૂ એ તેમનાં દાદાદાદીનાં નામો છે, જ્યારે તેમની માતૃશ્રીનું નામ તો સુભં-

૧ ‘સમ્યક્ત્વ’ એટલે ‘ધર્મધર્મ શ્રદ્ધાન.’ વારતવિક દેવને વિષે દેવત્વની શુદ્ધિ, અરેખરા ગુણને વિષે શુરત્વની શુદ્ધિ અને સાચા ધર્મને વિષે ધર્મપણાની શુદ્ધિ રાખવી તે ‘સમ્યક્ત્વ’ છે.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

“પ્રામલીક્ષકઃ સૌધર્મઃ મરીચિઃ પદમકલ્પઃ કૌશિકઃ સૌધર્મઃ ।

મૃત્વા પુષ્પમિત્રઃ સૌધર્મઃ અગ્નિજ્યોતિઃ ઈશાનઃ ॥

અગ્નિભૂતિઃ વૃત્તીયકલ્પઃ મારદ્વાજઃ માહેન્દ્રઃ સંસારઃ ।

સ્થાવરથ વ્રહ્મમવઃ વિશ્વભૂતિઃ શુક્રે ત્રિષ્ઠઃ ॥

ક્ષપ્રતિષ્ઠાનઃ સિંહઃ નરકે પ્રાન્નવા ચક્રી પ્રિયમિત્રઃ ।

શુક્રે નન્દનઃ નરપતિઃ પ્રાણતકલ્પે મહાવીરઃ ॥”

૩ આ પ્રથમ જિનેશ્વરના પિતાશ્રીના જીવનની રમૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૮-૯) માં આલેખવામાં આવી છે.

ગલા છે. વિશેષમાં બ્રાહ્મીના જન્મ પણ તેમની સાથે જ થયો હતો, અર્થાત્ સુભંગલા દેવીએ ભરત અને બ્રાહ્મીના યુગલને જન્મ આપ્યો હતો. અપર માતા સુનંદા દેવીના બાહુબલિ પ્રમુખ દેવ પુત્રો તેમના ભાઈઓ થતા હતા અને સુન્દરી નામની પુત્રી એ તેમની બેન થતી હતી. તેઓ ભરતશેત્રના છ ખંડ સાધીને ચક્રવર્તી બન્યા હતા. દરેક ચક્રવર્તીની પાસે જન્મ ચૌદ રેતો હોય છે, તેમ તેમની પાસે પણ હતાં. સાધારણ રીતે એમ કહેવાય છે કે ગૃહવાસમાં દેવ-લજ્ઞાન થવું સુરકલ છે, પરંતુ આ મહાત્માને તેવું જ્ઞાન પણ પોતાના રાજ્ય-જીવનમાં રહેવા છતાં થયું હતું, એ તેમની બલિહારી સૂચવે છે. કિન્તુ આનું કારણ એ છે કે જોકે તેઓ તે વખત સંસારરૂપી કાઠવમાં રહેતા હતા, છતાં તેમનું દૃઢચરૂપી કમલ તો નિર્લેપજ હતું. તેઓ તે વખત 'અનિત્ય સંસારે ભવતિ સકલં યજ્ઞવનગમ્' અર્થાત્ 'જે જે વસ્તુ આ સંસારમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે અનિત્ય છે' એવી ભાવના ભાવતા હતા, તેનુંજ આ પરિણામ હતું. આ ભરત રાજર્ષિને પ્રણામ કરી તેમના વિષેનો ઉલ્લેખ અત્ર સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

શ્રેણિક નૃપતિ—

શ્રેણિકના પિતાનું નામ પ્રસેનજિત્ હતું, આરે તેમની માતાનું નામ ધારણી હતું. એજ વયે તેઓ મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી બન્યા હતા. તેઓને ચિદ્લણા પ્રમુખ રાણીઓ હતી. રાણી ચિદ્લણા તેમના જ્ઞી સૌન્દર્યની એક અનુપમ મૂર્તિ હતી. આ બન્નેના સૌન્દર્યને જોઈને તો સમવસરણમાં મહાવીરસ્વામી વિરાજમાન હોવા છતાં પણ તેની પર્યાયામાંના અનેક લોકો મોહમુગ્ધ બન્યા હતા અને તે એટલે સુધી કે સાધુઓમાં ક્ષત ગૌતમ સ્વામી (ઇન્દ્રભૂત) અને સાધ્વીઓમાં ચન્દનબાલા ડારાં રહી ગયાં હતાં. આ શ્રેણિક રાજને અભયકુમારોદિક પુત્રો હતા. શ્રેણિક રાજ વીર પ્રજ્ઞના પરમ ભક્ત ગણાય છે. તેઓ આ 'અવસર્પિણી' કાલ પૂરો થયા બાદ 'ઉત્સર્પિણી'ના ત્રીજા આરામાં પ્રથમ તીર્થંકર થનાર છે, જોકે અત્યારે તો તેઓ પ્રથમ નરકમાં છે.

૧ આઠ રત્નોની મોહિતી માટે જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રકાશિત, ૧૧મી પૃષ્ઠાકાર.

૨ આ ચિદ્લણા રાણીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય કે—

“સા રામણીયકનિષેરધિદેવતા વા
સૌન્દર્યસારસમુદાયનિકેતનં વા ।

તસ્યા: સખે । નિયતમિન્દુસુધામૃગાલ—

જ્યોત્સ્નાદિ કારણમમૂન્મદનય વેષા: ॥ ”

—માલતી-માધવ

અર્થાત્—તે (માલતી) રૂપાદિ સંપત્તિના ભંડારની અધિષ્ઠાપિકા દેવી છે અને સૌન્દર્યના સમુદાયનું ઘર છે. હે મિત્ર ! ખરેખર તે (માલતી)નું ઉપાધાન કારણ ચંદ્ર, અશ્વત્, કમલનો દંડ અને ચંદ્રનો પ્રકાશ આદિ થયેલ છે અને તેનો કર્તા (સદા) કામદેવ બનેલ છે.

૩ આ વાત એ બન્નેનું અનુપમ ચારિત્ર-ગુણ સૂચવે છે. આનું દૃઢ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર તરીકે સ્થૂલભદ્રનું નામ પણ જૈન સમાજમાં જાણીતું છે.

૪ પ્રજ્ઞના સેવકની પણ આવી દશા થાય એ ' કર્મજો ગદ્ધા ગતિ: ' એ સૂત્રને ચરિતાર્થ કરે છે.

આ શ્રેણિક તપતિના જીવન ઉપર શ્રીધર્મવર્ધનકૃત સહસ્રશ્લોકપ્રમાણિક શ્રેણિકઃ ચરિત્ર તેમજ શ્રેણિક-કથા પ્રકાશ પાડે છે. આ બંને અર્થો સંબંધી ઉલ્લેખ જૈન પ્રત્યાવલી (પૃ ૨૩૪ અને ૨૬૧)માં છે. આ ઉપરાંત દુર્ગદયાશ્રય કાવ્ય, આવશ્યક-વૃત્તિ, દશવૈકાલિક-વૃત્તિ તેમજ જ્ઞાતાધ્યયનમાંથી તેમને લગતી હુકીકત મળી આવે છે.

પદ-વિચાર—

આ ૪૪ પદોનું કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાંદ-પૂર્તિરૂપ હોનાથી 'વસન્તતિલકા' છંદમાં રચવામાં આન્યું છે. એ છંદનું લક્ષણ વસન્તતિલક વૃત્તમાં જ રચાયેલા શ્રીમેરવિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ-બિનાન-નદસ્તુતિના પૃ ૦ ૨-૫ માં વિચારવામાં આન્યું છે, એથી કરીને અત્ર એ સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.

* * * * *

અથ તૃતીયાકાવ્યે શ્રીમગવતો મહાવીરસ્વામિનો બલાધિક્યમાહ—

વીર ! ત્વયા વિદધતાઽઽમલિકાં સુલીલાં

વાલાકૃતિરછલકૃદારુરુહે સુરો યઃ ।

તાલાયમાનવપુષં ત્વદત્તે તમુચ્ચ—

મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા

હે વીર ! ત્વયા આમલિકાં સુલીલાં-શોભનક્રીડાં વિદધતા-કુર્વતા યઃ સુર આરુરુહે-યો દેવસ્ત્વયા આરુરુઃ યત્કન્યથે ત્વયા ચટિતમિત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? છલકૃત-છષ-કારકઃ । પુનઃ કિંવિશિષ્ટઃ સુરઃ ? 'વાલાકૃતિઃ' વાલવદાકૃતિઃ-આકારો યસ્ય સઃ । તં સુરં ત્વદત્તે-ત્વદ્વિના અન્યો જનો ગ્રહીતું-સ્વાયત્તીકર્તુ ક ઇચ્છતિ ? ન કોઽપીત્યર્થઃ । કિંવિશિષ્ટં સં ? ઉચ્ચમ્ । કીદૃશં ? 'તાલાયમાનવપુષં' તાલ;-પ્રપારાજસ્તદ્વદા (તમિવા)ચરતિ તાલાયતે, તાલાયતે (ઈતિ તાલાયમાનં) તત્ તાદૃશં વપુઃ-શરીરં યસ્ય સ તાલાયમાનવપુસ્તં તાલાયમાનવપુષમ્ । "ક્રત્તે યોગે પશ્ચમી" । ત્વત્ ઇતિ પશ્ચમ્યા એકવચનમ્ । ક્રત્તે ઇતિ વિનાર્થેઽવ્યયમ્ । અત્ર મગવત આમલિકાક્રીડાપ્રવચ્ચો હ્યેયઃ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'વીર!' ત્વયા આમલિકાં સુલીલાં વિદધતા યઃ વાલ-આકૃતિઃ છલ-કૃત સુરઃ આરુરુહે, સં તાલાયમાન-વપુષં ઉચ્ચં (સુરં) સહસા ગ્રહીતું ત્વત્ ક્રત્તે યઃ મન્યઃ જનઃ ઇચ્છતિ ? ।

શબ્દાર્થ

વીર (મૂં વીર)=હે વીર, હે મહાવીર !
 ત્વયા (મૂં તુમ્હવ)=તારા વડે.
 વિદપ્રતા (મૂં વિદપત)=કરતા.
 આમલિકા (મૂં આમલિકા)=આમલિકા.
 સુ=પ્રશંસાવાચક અન્ય.
 લીલા=ક્રીડા.
 સુલીલાં=સુંદર ક્રીડાને.
 યાલ=યાગક.
 આકૃતિ=આકાર.
 યાલ્યાકૃતિઃ=યાગકના જેવો આકાર છે જેવો તે.
 છલ=કપટ, દગો.
 છત્=કરનાર.
 છલછત્=કપટ કરનારો.
 આરુઠ્ઠે (ધાં રુઠ)=આરુઠ થયો.

સુરઃ (મૂં સુર)=દેવતા.
 યઃ (મૂં યદ)=જે.
 તાલાયમાન=તાડના સમાન.
 ચતુસુ=દેહ, શરીર.
 તાલાયમાનચતુસુ=તાડસમાન દેહ છે જેવો તેને.
 ત્વત્ (મૂં તુમ્હવ)=તારા.
 ઋતે=વિના, સિવાય.
 તેં (મૂં તેદ)=તેને.
 ઉચ્ચં (મૂં ઉચ)=જાણ્યો.
 અન્યઃ (મૂં અન્ય)=બીજો, અપર.
 કાઃ (મૂં કામ)=કપો.
 દ્વચ્છતિ (ધાં દ્વ)=દ્વચ્છ.
 જનઃ (મૂં જન)=મનુષ્ય.
 સદ્સા=એકદમ.
 પ્રદીતું (ધાં પ્રદ)=પકડવાને, વધ કરવાને.

શ્લોકાર્થ

મહાવીર સ્વામીનું અલૌકિક પરાક્રમ—
 “હે વીર (જિનેશ્વર) ! યાગકના સમાન આકારવાળા અને (એથી સાળીન થતા) કપટ કરનારા એવા જે દેવના ઉપર આમલિકાની સુક્રીડા કરતો થકો તું આરુઠ થયો, તે તાડના (વૃક્ષ) સમાન દેહવાળા અને (અત એવ) ઉચ્ચ એવા દેવને એકદમ વશ કરવાને તારા સિવાય કયો અપર મનુષ્ય ઇચ્છા કરે ? ”—૩

સ્પર્થીકરણ

વીર પ્રભુની ક્રીડા—
 એક વખત ઇન્દ્રે સભામાં વીર પ્રભુની પ્રશંસા કરીને કહ્યું કે તે અતુલ સામર્થ્યવાળા છે અને વળી ધીર છે. આ વાત એક સુરને ગળે ઉતરી નહિ એટલે તેની પરીક્ષા કરવા તે જ્યાં લગભગ આઠ વર્ષની ઉમ્મરના વીર પ્રભુ અન્ય રાજકુમારો સાથે વનમાં રમતા હતાં, ત્યાં આવ્યો. આવીને તે કોઈ વૃક્ષના મૂળ પાસે સર્પ થઈને રહ્યો એટલે અન્ય રાજકુમારો તો પલાયન કરી ગયા; પરંતુ વીર પ્રભુએ તેને હાથેથી પકડી દૂર ફેંકી દીધો. આથી ફરીથી રાજકુમારો એકઠિત થઈ ક્રીડા કરવા લાગ્યા એટલે તે સુર પણ રાજકુમાર થઈ સાં રમવા આવ્યો. આ ક્રીડામાં એવી સરત હતી કે જે હારી બધ તે બીજાને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરે. વીર પ્રભુ તે હુએશાં જીતતા હતા, તેથી અન્ય રાજકુમારો તેમને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરતા હતા. એવામાં એક વખત પેલો દેવ હારી ગયો એટલે પ્રભુ તેની પીઠ ઉપર ચડી બેઠો. એટલે તે ડુર્બલિ દેવે પોતાનું વિક્કરણ રૂપ વિકુર્ણ્ય અને પર્વતના કરતાં પશુ-તે જાંયાઈમાં વધવા લાગ્યો. આ રૂપનું વર્ણન કરતાં શ્રીહેમચન્દ્રસુરિ ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરૂપચરિત્રમાં લખે છે કે—

“તતઃ કરાલં વેતાલ-રૂપમાઘાય દુષ્ટધીઃ ।
 મૂઘરાનખ્યધરયન્, પ્રારબ્ધો વર્ધિતું સુરઃ ॥
 પાતાલકલ્પે તસ્યાસ્યે, જિહ્વયા તક્ષકાયિતમ્ ।
 પિન્નૈસ્તુક્તે શિરઃશૈલે, કેશૈર્દોવાનલાયિતમ્ ॥
 તસ્યાતિદારુણે વંદ્ને, અમૃતાં ક્રકચાકૃતી ।
 જાજ્વલ્યમાને અક્ષર-શકટ્યાવિષ લોચને ॥
 ઘોનારન્દ્રે મહાઘોરે, મહીધરગુહે ઇવ ।
 મૃકુટીમહુરે મોમે, મહોરગ્યાવિવ મુઘૌ ॥”

૫૦ ૧૦, સં ૨, શ્લો ૧૧૩-૧૧૬

અર્થાત્—“તેના પાતાળ જેવા સુખમાં રહેલી તેની જીભ તક્ષકનાગ જેવી દેખાવા લાગી, જ્યાં પર્વત જેવા મસ્તક ઉપરના તેના પીળા કેશ દાવાનલ જેવા ભાસવા લાગ્યા, તેની ભયાનક દાદો કરવતના જેવી જણાવા લાગી, તેનાં નેત્રો અંગારાની સગડીની જેમ પ્રકાશવા લાગ્યાં, તેનાં નસંકારાં પર્વતની શુક્રાંતું ભાન કરાવા લાગ્યા અને તેની ભૃકુટી વડે ભંચુર ભમરો બે ભોટી નાગણુ હોય તેમ ભયંકર દેખાવા લાગી.”

આ પ્રમાણે તે સુર પોતાનું વધારે ને વધારે વિકરાળ તેમજ જાંચું રૂપ બનાવતો જતો હતો તે વાત પ્રભુના લક્ષ્યમાં આવતાં તે પરાક્રમી પ્રભુએ તેની પીઠ ઉપર એક એવી મુક્કી મારી કે તરતજ તે વામન યંધ જાળને તે પ્રભુને નમી પડ્યો અને ધન્વન્તું કથન નહિ માનીને તેણે આ કાર્ય કર્યું હતું એમ પ્રભુ સમક્ષ તે કહેવા લાગ્યો. પ્રભુના ધૈર્યની પ્રશંસા કરીને તે સ્વરથાને ચાલ્યો ગયો.

‘વીર’ શબ્દના સંબંધી વિચાર—

‘વીર’ શબ્દ માટે નિરૂકૃત કરતાં એક વિદ્વાન્ કહે છે કે—

“વિદારયતિ યત્કર્મ, તપસા ચ વિરજતે ।

તપોવીર્યેણ યુક્તઞ્ચ, તસ્માદ્ વીર इति સ્મૃતઃ ॥”

અર્થાત્—જે કર્મનું વિદારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપશક્તિથી યુક્ત છે, તે ‘વીર’ કહેવાય છે. વીર પ્રભુએ અનાર્ય દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો તેનું શું કારણ ? આના ઉત્તરમાં સમજવું કે કર્મનું વિદારણ કરવું એ તેમનું ધ્યેય હતું. આ ઉપરથી શું વીર પ્રભુમાં વીરત્વ હોવાનું સિદ્ધ થતું નથી કે ? હજી પણ જો એ બાબત પરત્વે શંકા રહેતી હોય, તો એ ઉત્તરનું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે વીર પ્રભુએ અતિશય ધોર તપશ્ચર્યા કરી હતી. આ ઉપરથી પણ વીર પ્રભુનું વીરત્વ જોઈ શકાય છે.

‘વીર’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે “વિસેવેણ દ્વિયતિ-પ્રેરયતિ કર્માણિ” इति વીરઃ” અર્થાત્ જે ત્રિશેપતઃ કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગ પાડી તેને દેશવટો દે છે, તે ‘વીર’ છે. આ ‘વીર’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

૧ સરખાવો આવશ્યક-નિરૂકૃત (ગાથાક ૭૨-૭૫).

૨ કોઈ પણ શબ્દમાત્રને ગ્રહણ કરી તેના ઉપર આર્થો પ્રયોગ લેવો તે ‘નિરૂકૃત’ કહેવાય છે.

वीर प्रशुनी वीरतां तो अणु ते तेमनो अन्म-सिद्ध हुके नहि होय अम लागे छे. इमके तेमना अन्मोत्सवना संभये इन्द्र अ्यारे अलाक्षिके कर्ता भंयाया, त्यारे ते प्रशुजे पोताना डाया पगना अंगुष्ठा वडे भेरे पर्वत कंपावी पोतानुं पराक्रम प्रदर्शित कर्तुं हुतुं. ते उपरांत आपणु उपर जेध गया तेम आभसकी क्रीडादिके प्रसंगे पणु तेमणु तेमनुं वीरत्व पूरवार करी पताव्युं हुतुं. आधी करीने अेभने ' वीर ' कहेवा ते तो न्याय्य गणायअ. अरे तेमने ' महावीर ' कहेवामां आवे, तो ते पणु भोटुं नथी. श्रुतकेवली श्रीमान् अद्रथाहुस्वाभी पणु कहे छे इ—

“अयले भयभेरवाणं, परीसहोवस्रगणां खन्तिरामे पहिमाणं पालण धामं अरतिरतिसहो दविप वीरियसंपन्ने देवेहिं से णाम कयं समणे भगवं महावीरिं” ॥

—कंधपसूत्र; सू० १०८

* * * * *

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुवकथ यत् तद्

जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या

को वा तरीतुमलमभ्युनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

टीका

हे वीर ! लेखशालाग्रहणावसरे शक्रेण-इन्द्रेण पृष्टं अखिलं-समस्तं यत् त्वमुवकथ-सदुत्तराणि ऊचिवान्, तदिह-अस्मिन् लोके जैनेन्द्रसंज्ञकं शब्दशास्त्रं-व्याकरणमजनि-जातम् । जिनकेन्द्रथ तौ देवते अस्वेति जैनेन्द्रम् । इन्द्रश्चन्द्रः काशिकृत्स्नेत्य(त्याद्य)ए महावैयाकरणाः, तैस्तैः कृतं तन्नामकं व्याकरणं अजनि-समुत्पन्नमित्यर्थः । कोऽपि जनस्तस्यापि शब्दशास्त्रस्य पारं बुद्ध्या नोपयाति, गहनार्थत्वात् । उक्तमर्थमर्थान्तरन्यासेन द्रढयति-वेति पक्षान्तरे, अभ्युनिधिं-समुद्रं भुजाभ्यां तरीतुं कः [क्षमः] अलं-कः समर्थः ? न कोऽपीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अन्वयः

शक्रेण पृष्टं अखिलं यत् त्वं उवकथ, तद् इह जैनेन्द्र-संज्ञकं शब्द-शास्त्रं अजनि; तस्य अपि पारं कः अपि बुद्ध्या न उपयाति, (यतः) कः वा भुजाभ्यां अभ्यु-निधिं तरीतुं अलम् ? ।

१ अचलो भयभैरवयोः परीषदोपसर्गाणां क्षान्तिक्षमः प्रतिमानां पालकः धीमान् अरतिरतिसहः इयं वीर्यसंपन्नः देवैः तस्य नाम कृतं धमणो भगवान् महावीरः ।

२ सरभावे श्रीभगवतीना प्रथम शतकना प्रथम उदयना पंथिमा सूत्र उपरनी श्रीअक्षयदेवसूत्रिकृत शक्ति.

શબ્દાર્થ

શક્તેજ (મૂં શક્)=સૌધર્મેન્દ્રથી.
 પુષ્ટં (મૂં પુષ્ટ)=પૂજાયેલ.
 અલિલં (મૂં અલિલ)=સમસ્ત.
 સ્વં (મૂં સુખમ્)=તેં.
 ઉવચ્ય (ઘાં વચ)=કહ્યું.
 યદ્ (મૂં યદ)=એ.
 તદ્=તે.
 જૈનેન્દ્ર=જિન અને ઇન્દ્ર છે દેવતા જેના એવા.
 સંજ્ઞા=નામ.
 જૈનેન્દ્રસંજ્ઞકં=જૈનેન્દ્ર છે નામ જેવું એવું.
 દ્વહ=આ લોકને વિષે.
 અજનિ (ઘાં અજ)=યથું.
 શબ્દ=શબ્દ.
 શાસ્ત્ર=શાસ્ત્ર.
 શબ્દશાસ્ત્ર=વ્યાકરણ.

તસ્ય (મૂં તદ)=તેનો.
 અપિ=પણ.
 પારં (મૂં પાર)=પાર.
 ઉપયાતિ (ઘાં યા)=અપ છે.
 ન=નાહિ.
 કઃ (મૂં કિમ્)=કોણ.
 વુદ્ધ્યા (મૂં વુદ્ધિ)=બુદ્ધિ વડે.
 ઘાં=અથવા.
 તરીતું (ઘાં તૃ)=તરવાને.
 અલં=સમર્થ.
 અમ્બુ=જલ.
 નિધિ=સમૃદ્ધ.
 અમ્બુનિધિ=સમૃદ્ધને.
 મુજામ્યાં (મૂં મુજ)=એ હસ્તો વડે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-બલ—

“સૌધર્મેન્દ્રે પૂછેલા (પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે) જે સર્વ તેં કર્યું, તે આ લોકને વિષે જૈનેન્દ્ર નામના વ્યાકરણ તરીકે (પ્રસિદ્ધ) થયું. આ વ્યાકરણ (ગહન હોવાને લીધે) બુદ્ધિ વડે કાઢ પણ તેનો પાર પામતો નથી; અથવા હાથ વડે સાગરને તરી વવામાં કાઠે સમર્થ છે ખરો કે ? ”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું નિશાળ-ગરણું—

વીર પ્રભુ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને લાયક થયા, એટલે તેમના અપૂર્વ જ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવાં તેમનાં માતાપિતાએ તેમને નિશાળે બેસાડવા વિચાર કર્યો અને તદનુસાર પોતાના રાજ્યમાંના ઉચ્ચ પણ્ડિત પાસે તેમને લઈ ગયા. આવા અચુકત કાર્યની સૌધર્મેન્દ્રને ખબર પડી એટલે તે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઈને લેખ-શાલામાં આવ્યો અને વ્યાકરણને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો વીર પ્રભુને પૂછ્યા. આના ઉત્તરો સાંભળીને પણ્ડિત તો કડોગાર થઈ ગયો. પછી સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુની સ્તુતિ કરી ચાલતો થયો. પ્રભુને વ્યાકરણ વિષે પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો ‘ જૈનેન્દ્ર ’ વ્યાકરણ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા (સરખાવો આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૭૫-૭૭ મી ગાથાઓ).

પદ્ય-અલંકાર

આ ચતુર્થ પદ્ય ‘ અર્થાન્તરન્યાસ ’ નામના અલંકારથી શોભી રહ્યું છે. શ્રીહિમચન્દ્ર-સૂરિએ અર્થાન્તરન્યાસનું લક્ષણ નીચે સુબળ આપ્યું છે—

“ વિદ્યોપસ્ય સામાન્યેન સાધર્મ્યવિધર્મ્યામ્યાં સમર્થનમર્થાન્તરન્યાસાઃ ”

—કાવ્યાનુશાસન, ૫૦ ૨૭૮.

आठ वैयाकरण—

(१) धन्द्र, (२) यन्द्र, (३) काशकृत्स्न, (४) आपिशलि, (५) शाकटा-
यन, (६) पाणिनि, (७) अमर अने (८) जैनेन्द्र એ આઠ વૈયાકરણો છે.

આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ इन्द्रधन्द्रः काशकृत्स्ना—पिशली शाकटायनः ।

पाणिन्यमरजैनेन्द्रा, जयन्त्यष्टौ च शान्दिकाः ॥ ”

અત્ર એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે શ્રીવિનયવિજયે કલ્પસૂત્રના દશમા
સૂત્રની વ્યાખ્યામાં વીસ વ્યાકરણો વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

* * * * *

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।

पेयूपपोषणपरा वरकामधेनु—

र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे जिन ! त्वदीया गौः—वाणी धर्मस्य वृद्धिकरणाय प्रादुर्भवति । किंलक्षणा गौः ? अमल-
न-निर्मलान् सतः-समीचीनान् गुणान् ददातीत्येवंशीला 'अमलसद्गुणदायिनी' । उक्तमर्थं द्रढयति-
वरा-प्रधाना कामधेनुः निजशिशोः-स्ववत्सस्य परिपालनार्थं किं नाभ्येति-संमुखं किं न समा-
गच्छति ? समागच्छत्येव । किंविशिष्टा वरकामधेनुः ? 'पेयूपपोषणपरा' पेयूप-अभिनवं पयस्तेन
पोषणं तस्मिन् परा-तत्परा । " धेनुस्तु नवसूतिका " (का० ४, श्लो० ३३३) इति हैमः ।
भगवतो वाणी कामधेनुरित्यर्थः ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! त्वदीया अ-मल-सत्-गुण-दायिनी गौः धर्मस्य वृद्धि-करणाय प्रादुर्भवति; पेयूप-
पोषण-परा वर-कामधेनुः निज-शिशोः परिपालनार्थं किं न अभ्येति ? ।

शब्दार्थ

धर्मस्य (म० धर्म) = धर्मની.

वृद्धि=વધારો.

करण=(१) કાર્ય; (२) હેતુ.

વૃદ્ધિકરણાય=વૃદ્ધિના હેતુને અર્થે.

जिन ! (म० जिन) = જિન છે રાજ અને દેવ જેણે

એવા (સંબોધનાર્થે), હે વીતરાજ ।

त्वदीया (म० त्वदीय) = ત્વારી.

प्रादुर्भवति (पा० भू) = પ્રકટ થાય છે.

अमल=निर्मल.

सत्=सारा.

गुण=शुभ.

दायिन्=आधारी.

अमलसद्गुणदायिनी=निर्मल તેમજ સારા શુભોને

અર્પણ કરનારી.

शर्वरीसम्बन्धि) अन्धकारमिव, गिरीणां-पर्वतानां गहराणि-गुहास्थानानि तेषु सूर्यस्यांशुभि-
र्मिर्चा-सूर्यकिरणैः ग्रहतमन्वकारमिव ॥ ७ ॥

अन्वयः

(हे) 'देवार्थ-देव ! (यद्) भवता अति-मलिनं कु-मतं हतं, तद् शतशः मिथ्यात्ववत्सु सुरेषु
सूर्य-अंशु-मिर्चां शार्वरं अन्धकारं गिरि-गहरेषु इव सततं संतिष्ठते ।

शब्दार्थ

देवार्थ=देवार्थ, शातनन्दन, भद्रावीर.
देव=प्रभु, स्वामी.
देवार्थदेव ! = हे देवार्थ देव ।
भवता (मू० भवत्) = आप वडे.
कुमतं (मू० कुमत्) = दुष्ट मत.
हतं (मू० हत्) = हलायु.
तद् (मू० तद्) = ते.
मिथ्यात्ववत्सु (मू० मिथ्यात्ववत्) = मिथ्यात्वान्ने
विषे.

सततं = हमेशा भये.

शतशः = सैकड़ों.

सुरेषु (मू० सुर) = देवाने विषे.

संतिष्ठते (चा० स्या) = निरंतर रहे छे.

अति = अतिशय.

मलिन = मलिन, दूषित.

अतिमलिनं = अतिशय मलिन

गिरि = पर्वत.

गहर = गुहा.

गिरिगहरेषु = पर्वतानी गुहाओंने विषे.

सूर्य = रवि, सूर्य.

अंशु = किरण

मिर्चा (चा० मिर्) = भेदायुष.

सूर्यांशुमिर्चा = रविना किरणों वडे भेदायुष.

इव = जैसा.

शार्वरं (मू० शार्वर) = रात्रि-संधी.

अन्धकारं (मू० अन्धकार) = अंधकार, अंधांध.

श्लोकार्थ

लगवाने भारी हुआवेल मिथ्यात्वने भणेतो आश्रय—

“ हे देवार्थ देव ! जे अतिशय मलिन ज्येवा दुष्ट मतने आपे नाश कर्यो, ते, जेभ रविनां
किरणों वडे भेदायुष (कृष्ण पक्षनी) रात्रि-संधी (समस्त) अंधकार पर्वतानी गुहाओंने विषे
हुमेशां रहे छे, तेभ ते कुमत (पणु) सैकड़ों मिथ्यात्वाने (उन्मार्गी) देवाने विषे निरंतर
रहे छे. ”— ७

भगवतो नाम्ना आधिक्यमाह—

त्वन्नाम 'वीर' इति देव ! सुरे परस्मिन्

केनापि यद्यपि घृतं न तथापि शोभाम् ।

प्राप्नोत्यमुत्र मलिने किमृजीपपृष्टे

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ? ॥ ८ ॥

टीका

हे देव ! वीर इति त्वदीयं नाम केनापि जनेन परस्मिन् सुरे-अन्यस्मिन् देवे यद्यपि घृतं
द्विपञ्चाशद् वीराः क्षेत्रपालादय उच्यन्ते (तेषां) वीरनाम स्थापितं, तथापि तन्नाम तस्मिन् शोभां

ન પ્રાપ્નોતિ । તત્ર દષ્ટાન્તમાહ—અમુચ્ચ-અમુચ્ચિન્ન લોકે નનુ-નિચિત્તમુદચિન્નુઃ-દક્ષ્ય ચિન્નુઃ-
જલકળો મલિને ઋજીવપૃષ્ઠે-પિષ્ટપાકમૃત્પીઠે કિં શુક્તાફલચુતિ-મૌક્તિકાન્તિ [કિં] ઉપૈતિ-
પ્રામોતિ ? ન પ્રામોતીત્યર્થઃ । ઋજીવપૃષ્ઠતુલ્યોઽન્યસુરઃ, તત્ર વીર ઇતિ નામોદકચિન્નુર્ને શોમત
ઇત્યર્થઃ ॥ ૮ ॥

• અન્યથા:

(હે) દેવ ! યદપિ 'વીરઃ' ઇતિ સ્વત્-નામ કેન અપિ પરસ્મિન્ સુરે ધૃતં, તથાપિ (તત્ તસ્મિન્)
શોમાં ન પ્રામોતિ, અમુચ્ચ (ડિ) મલિને ઋજીવ-પૃષ્ઠે ઉચ્ચ-ચિન્નુઃ મુકાફલ-ચુતિ નનુ ઉપૈતિ કિમ્ ? ।

• શ્લોકાર્થં

ત્વન્નામ=તારું નામ.

વીરઃ (મૂં વીર)=વીર.

ઇતિ=એમ.

દેવ ! (મૂં દેવ)=હે પરમેશ્વર !

સુરે (મૂં સુર)=દેવને વિષે.

પરસ્મિન્ (મૂં પર)=અન્ય.

કેનાપિ (મૂં કિમ્)=કોઇકની.

યદપિ=જેકે.

ધૃતં (મૂં ધૃત)=સ્થાપન થયું.

ન=નહિ.

તથાપિ=તોપણ.

શોમાં (મૂં શોમા)=શોભાને, તેજને.

પ્રામોતિ (ધાં આર્)=પામે છે.

• અમુચ્ચ=આ લોકને વિષે.
મલિને (મૂં મલિન)=મલિન, મેલવાળા.
કિં=શું.
ઋજીવ=એક જાનવું પાત્ર, તળવાનો પેગો.
પૃષ્ઠ=પીઠ.
ઋજીવપૃષ્ઠે=ઋજીવની પીઠ ઉપર.
મુકાફલ=મોતી.
ચુતિ=પ્રકાશ.
મુકાફલચુતિ=મોતીના પ્રકાશને.
ઉપૈતિ (ધાં ઇ)=પામે છે.
નનુ=ખરેખર.
ઉચ્ચ=ચાલ.
ચિન્નુઃ=ટીપું.
ઉચ્ચચિન્નુઃ=ચાલવું ટીપું.

• શ્લોકાર્થં

પ્રભુનાં નામની વિશેષતા—

“ હે પરમેશ્વર ! જેકે કોઇકે તારું વીર એવું નામ અન્ય દેવને વિષે સ્થાપન કર્યું, તો-
પણ તે ત્યાં શોભા પામતું નથી. (કમક) આ લોકને વિષે ઋજીવ પાત્રની મલિન પીઠ ઉપર
(રહેલું) જાલવું બિન્દુ શું શુક્તાફલની કાન્તિને ખરેખર પામે છે ? ”—૮

સ્પષ્ટીકરણ

• શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે જમ સિદ્ધનું આમરું પહેરવાથી શિયાળ સિદ્ધ બનતો
નથી, તેમ મનુષ્ય તો શું પણ કોઇકે (હનુમાન્) દેવ પણ જે વર્ધમાન સ્વામીનું વીર એવું
નામ ધારણ કરે, તોપણ તે તેને ચરિતાર્થ કરી શકે નહિ. અત્ર આ વાત 'બાવન વીર'ને નામે
એળખાતા દેવ આશીને કહેવામાં આવી છે. આ 'બાવન વીર'થી ધંટાકર્ણુ વિગેરે સમજવા.

* * * * *

ભગવતો જ્ઞાનોત્પત્તિવિશેષમાહ—

જ્ઞાને જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જાતે
લોકેષુ કોમલમનાંસિ મૃશં જહર્ષુઃ ।
પ્રઘોતને સમુદિતે હિ ભવન્તિ કિં નો
પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ ? ॥ ૧ ॥

ટીકા

હે જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જ્ઞાને જાતે—ઉત્પન્ને સતિ લોકેષુ—સ્વર્ગ-મર્ત્ય-પાતાલેષુ કોમલ-મનાંસિ લક્ષણયા મન્યજનાનાં મનાંસિ મૃશં—અત્યર્થ જહર્ષુઃ—હર્ષ પ્રાપુઃ । હીતિ ઉક્તમર્થ દ્રઢયતિ—પ્રઘોતને—શ્રીસૂર્યે સમુદિતે—ઉદ્ગતે સતિ પદ્માકરેષુ—તદાગેષુ જલજાનિ—કમલાનિ વિકાશમાઙ્ગિ—વિકસ્વરાણિ કિં નો ભવન્તિ ? ભવન્ત્યેવ । “ પ્રઘોતનસ્તપનઃ ” (કાં ૨, શ્લો ૧) इति हैमः ॥ १ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિનેન્દ્ર ! તવ કેવલનામ્નિ જ્ઞાને જાતે લોકેષુ કોમલ-મનાંસિ મૃશં જહર્ષુઃ, હિ પ્રઘોતને સમુદિતે કિં પદ્મ-આકરેષુ જલજાનિ વિકાશમાઙ્ગિ નો ભવન્તિ ? ।

શીખદાર્થ

જ્ઞાને (મૂં જ્ઞાન)=જ્ઞાન, એક.
જિનેન્દ્ર ! (મૂં જિનેન્દ્ર)=હે જિનેન્દ્ર, હે જિનેન્દ્ર !
તવ (મૂં ચુખ્મદ)=તારે વિષે.
કેવલ=કેવલ-જ્ઞાન, સર્વરતા.
કેવલનામ્નિ=કેવલ એ છે નામ જેનું એવા.
જાતે (મૂં જાત)=ઉત્પન્ન થયે.
લોકેષુ=(ત્રણ) લોકને વિષે
કોમલ=નરમ.
મનસ્=ચિત્ત.
કોમલમનાંસિ=નરમ ચિત્તો.
મૃશં=અત્યન્ત.

જહર્ષુઃ (ધાં હર્ષ)=આનંદ પામતા હતા.
પ્રઘોતને (મૂં પ્રઘોતન)=સૂર્ય.
સમુદિતે (મૂં સમુદિત)=ઉગ્યે.
હિ=કારણ કે.
ભવન્તિ (ધાં મૂ)=થાય છે
કિં=શું.
નો=નહિ.
પદ્માકરેષુ (મૂં પદ્માકર)=નળાવેને વિષે,
સરોવરોને વિષે.
જલજાનિ (મૂં જલજ)=કમળો.
વિકાશમાઙ્ગિ (મૂં વિકાશમાઙ્ગ)=વિકાસને
લક્ષણો, વિકરવર.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા—

“ હે જિનેન્દ્ર ! જ્યારે તને કેવલ એ નામનું જ્ઞાન (કેવલ જ્ઞાન) ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ એ ત્રણે) લોકને વિષે (લબ્ય પ્રાણીઓનાં) ઠામળ ચિત્તો અત્યંત આનંદ પામ્યાં; કેમકે જ્યારે સૂર્યને ઉદય થાય છે, ત્યારે શું (કમલના સમૂહવાળાં) સરોવરોને વિષે કમળો વિકસ્વર થતાં નથી કે ? ”—૯

स्वप्तीकरणम्

कृत्याणु-विचार—

दुरेक तीर्थकरण (१) व्यवन, (२) अन्ध, (३) दीक्षा-अहृष्ट, (४) देवज्ञानानी प्राप्ति
अने (५) निर्वाणु अ पांय समये अर्थात् अ पांय कृत्याणुका वपते दृष्टकीक अलौकिक घटनाओ
अने छे. नभके अके तो आ वातनी पभर धन्द्रे पोतानां आसने कम्पवाथी अणु छे. वणी आ
पांय कृत्याणुदाने विषे सर्व श्रवणे थोडीक वारने साइ शान्ति भणे छे, तेभज तेभने हर्ष पणु
थाय छे. विशेषमां नरक जवा स्थानमां पणु प्रचेत अने साता (सुभ) थध रहे छे.

अस्तुतमां देवज्ञानइपी सूर्येनो उदय थवाथी अन्ध-कमलो भीली रहे छे. धन्द्रे समरस-
रणु (धर्म-देशना-भणुडप) नी रचना करवा अने देवज्ञानानीनी अभृत देशनानुं पान करवा
अधीरा अनी अय छे.

* * * * *

सेवके उपकारविशेषमाह—

‘वादाय देव ! समियाय य ‘इन्द्रभूतिः’

तस्मै प्रधानपदवीं प्रददे स्वकीयाम् ।

धन्यः स एव भुवि तस्य यज्ञोऽपि लोके

भूत्याऽऽश्रितं य इह नाऽऽत्मसमं करोति ॥ १० ॥

टीका

हे देव ! य इन्द्रभूतिः—गौतमगोत्रीयो ब्राह्मणो वादाय—चादं कर्तुमनाः समियाय—समाज-
गाम, तस्मै स्वकीयां प्रधानपदवीं भवान् प्रददे । प्रददे इति प्रथमपुरुषैकवचनस्य क्रियाभिसंबन्धाद्
भवानिति कर्तृपदं ब्राह्मम् । तस्मै इन्द्रभूतये दानपात्रे चतुर्थी । उक्तमर्थं द्रढयति—भुवि—पृथिव्यां
स एव धन्यो लोकेऽपि तस्य यज्ञः—तस्य कीर्तिः । तस्येति कस्य ? यो ना—यः पुमान् आश्रितं—से-
वार्थमागतं पुरुषं भूत्या—ऋद्ध्या कृत्वा आत्मसमं—आत्मना तुल्यं करोति, स एव ना । नृशब्दस्य
प्रथमैकवचनम् । स एव नरो धन्य इत्यर्थः ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) देव ! यः ‘इन्द्रभूतिः’ वादाय समियाय, तस्मै (भवान्) स्वकीयां प्रधान-पदवीं प्रददे; यः
ना इह आश्रितं भूत्या आत्मन्-समं करोति, सः एव भुवि धन्यः, तस्य यज्ञः अपि लोके ।

श्लोकार्थ

वादाय (मू० वाद)=वादायें.
देव ! (देव)=हे धन्वर ।
समियाय (मा० इ)=आन्वो.
यः (मू० यद्)=ये.

इन्द्रभूतिः (मू० इन्द्रभूति)=इन्द्रभूति, वीर प्रभुना
प्रथम गणधर.
तस्मै (मू० तद्)=तेने.
प्रधान=उत्तम, मुख्य.

પદવી=હોદ્દો, પદ.
 પ્રધાનપદવી=મુખ્ય પદ.
 પ્રદે (ધાં દા)=આર્યુ.
 સ્વકીયાં (મૂં સ્વકીયા)=નિજ, પોતાનું.
 ધન્યઃ (મૂં ધન્ય)=ધન્ય, પ્રશંસનીય.
 સઃ (મૂં તદ)=તે.
 પવ=જ.
 મુવિ (મૂં મૂ)=પૃથ્વીને વિષે.
 તસ્ય (મૂં તદ)=તેની.
 યજઃ (મૂં યજસ)=કીર્તિ.

અપિ=પણ.
 લોકે (મૂં લોક)=જગતને વિષે.
 મૃત્યા (મૂં મૃતિ)=કહિ વડે.
 આશ્રિતં (મૂં આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાને,
 શરણે આવેલાને.
 હહ=આ જગતમાં.
 ના (મૂં નૃ)=મનુષ્ય.
 આત્મનઃ=આત્મા.
 સમ=સમાન, તુલ્ય.
 આત્મસમં=પોતાના સમાન.
 કરોતિ (ધાં ક)=કરે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર—

“ હે દેવાધિદેવ ! જ ઈન્દ્રભૂતિ (આપની સાથે) વાદ કરવાને આવ્યા, તેને આપે સ્વકીય ઉત્તમ પદ (ગણધર-પદ) અર્પણ કર્યું. આ કૃત્ય યોગ્યજ છે, કેમકે જ મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય લીધેલા (સેવક)ને આ જગતમાં કહિ વડે પોતાના સમાન કરે છે, તેજ ખરેખર પૃથ્વી ઉપર પ્રશંસનીય છે અને જગતમાં તેનીજ કીર્તિ (ધન્યવાદને પાત્ર) છે.”—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ-વિચાર—

‘ આત્મસમં ’ નું ‘ નન-આત્મસમં ’ એમ પદરહેદ કરવાથી બીજે અર્થે સ્ફુરે છે અને તે એ છે કે જ (સ્વામી) પોતાના સેવકને સંપત્તિએ કરીને પોતાના સમાન કરતો નથી, તેને પૃથ્વી ઉપર ધન્યવાદ ધટે છે, તેમજ તેની કીર્તિ પણ તેને મુખારકજ છે ! ! આ ‘ વક્રોક્તિ ’ છે, અર્થાત્ કલાક્ષના ઉદ્ગાર છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જ સ્વામીની સાચા દિલથી સેવા કરવા છતાં પણ દાસત્વ કાયમ રહે, તે સ્વામીથી શું ? તેની કીર્તિ તેનેજ મુખારક હોજ.

ખરો ઉપકારી કેણુ ?—

આના ઉત્તર સાર વિચારો આ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકઃ—

“ ઉપકારિણુ યઃ સાધુઃ, સાધુત્વે તસ્ય કો ગુણઃ ? !

અપકારિણુ યઃ સાધુઃ, સ સાધુઃ સદ્ગિચચતે ॥ ”

અર્થાત્ ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો પ્રતિ જ સાધુ હોય, તેના સાધુત્વમાં શું ગુણ છે ? અપકાર કરનાર તરફ જ સદ્ગતન રાખે, તેજ સાધુ એમ સંતો કહે છે. આ વાતને ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિનયથલ પણ ટેકા આપે છે, કેમકે ઉપાધ્યાયશ્રી ‘વિનયવિનયથલ-કૃત શ્રીપાલરાસમાં ચોથા ખંડની આઠમી ઠાલમાં તેઓ કથે છે કે—

૧ ‘ શ્રીપાલરાસ ’ વિનયવિનયથલએ બનાવવા માંજો હતો, પરંતુ તેની સાતમે અને પચાસ ગાથ રમ્યા બાદ તેઓ સ્વર્ગે સિધાવ્યા અને ત્યાર બાદ તેમના સંકેતાનુસાર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિનયથલએ બાકીનો રાસ પૂરો કર્યો. જુઓ આ સંબંધમાં એ રાસનો કથય.

“સજ્જન ને ભુંડું કરતાં રૂડું કરે રે,
તોહના જગમાં રહેશે નામ પ્રકાશ રે;
આખી પાથર મારે તેહને ક્ષણ ઈયેરે,
અંદન આપે કાપે તેહને વાસરે—સાંભળજે હવે કર્મવિપાક કહે મુનિ રે.”

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે પોતાની સાથે ખાથ ભીડવાને તૈયાર થયેલા એવા ઈન્દ્ર-ભૂતિને પણ ને વીર પરમાત્માએ ઉત્તમ પદ આપી પોતાના સમાન બનાવ્યા તેમને અરેખર ધન્યવાદ ધરે છે, તેમજ સજ્જન કે સાધુ કહો તો તે પણ તેવાજ પુરૂષો છે.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે અરેખરા સજ્જનની સજ્જનતા નિરપેક્ષ હોય છે, અર્થાત્ એવા સજ્જનો સજ્જનતાની ખાતરજ—પોતાના સ્વભાવાનુસારજ સજ્જનતા દાખવે છે. શું પુષ્પોને દાઢએ વિજ્ઞાપિ કરી છે કે તમારે અમને સુવાસ આપવી? શું વનદેવીએ કાઠ દિવસ કાઠની સાથે પણ વસન્તને સંદેશો કહાવ્યો છે કે તારે આવીને મારી શોભામાં વધારો કરવો? શું કાઠ ચક્રવાદિ સૂર્યને પ્રાર્થના કરી છે કે તારે પૃથ્વી અને નભામંડલને પ્રકાશિત કરવાં, શત્રુરૂપ અધ-કારને દૂર કરવો અને ચક્રવાક અને ચક્રવાહીનો સંયોગ કરાવવો? શું મેધને ચાતકે કે પર્વતે કદી વિનવ્યો છે કે તારે તાપનો વિનાશ કરનારી જલ-વૃષ્ટિ કરવી, ચાતકોને જીવાડવા અને તેમના નાક દ્વારા વૈદ્યુર્ય રત્નનો પ્રાદુર્ભાવ કરવો? શું ચન્દ્રને કદી પણ કુમુદે કે ચંદ્રારે વિનતિ કરી સાંભળી છે કે તારે અમને આનન્દ આપવો? શું ચન્દ્રિકા અને પૃથ્વી સગોત્રીય છે કે જ્ઞથી કરીને તે પૃથ્વીને સુધાના સમાન ધવલ બનાવે છે?

૧ સરખાવે શ્રીદેવવિમલગણિત હીરસૌભાગ્યનાં નિમ્ન-લિખિત પદો.

“ અવેશાં ચ ન ક્ષાપિ કુર્વન્તિ સન્તઃ

સ્વમાવેન કિં તૂપકુર્વન્તિ સર્વાન્ ।

કિમભ્યર્થિતાનિ પ્રસૂનાનિ કેઠિજ્-

જનાન્ સૌરમેઃ સ્વૈયંદામોદયન્તિ ॥—મુજહ્નપ્રયાતમ્ (૬,૬)

કદાચિદ્ ઘસન્તસ્ય સન્દેશવાચો-

ડપિ ચ પ્રેપિતાઃ ક્ષાપિ કિં કુપ્પલરમ્યા ।

મૃગણ્ણીમિજોત્કણ્ણ મજરીમિઃ

પ્રસૂર્નર્યં હાસયામાઘ યત્ તામ્ ॥—મુજહ્ન°

કિમભ્યર્થ્યેતે કેનવિચણ્ણરોષિ-

યેદુર્વાદિવૌ માસયાયેષ યદ્ વા ।

વિપજ્ઞાનિવોદ્ધાસયત્ત્વન્વકારાન્

પુનર્વૌજયત્ત્વન્નનામી રયાજ્ઞાન્ ॥—મુજહ્ન°

ભયાચ્યન્ત કિં વાડમ્બુવાઃ કેનપિત્ કિં

યદુર્વાચરાણાં વ્યપોહન્તિ તાપમ્ ।

જલૈર્જાવયન્તીદ્ ઘપ્પીહવાલાન્

સ્વનાદૈય વૈદ્(દ્)ર્મસુદ્ધાવયન્તિ ॥—મુજહ્ન°

ઠપાકારિ કિં કૈરવૈર્વાં ચકોરૈ-

યંદેતાન્ સિતાંશ્ચઃ ષ્ણત્યેવ કિં ષા ।

સગોત્રાઃ પુનઃચન્દ્રિકાઃ કિં ઘરિચ્યાઃ

શુચીરુવંતે તૌ યદેતાઃ સુધાવત્ ॥—મુજહ્ન°

ઈન્દ્રભૂતિ-વિચાર—

મગધ દેશમાંની રાજગૃહી નગરીના સ્વામી શ્રીએણિકના ‘ગોર્વર’ (ગુચ્વર) ગામમાં વસુભૂતિ નામનો વિપ્ર તસતો હતો. તેને પૃથ્વી નામની સ્ત્રીથી ઈન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ અને વાયુભૂતિ એ નામનાં ત્રણ પુત્ર-રત્નો ઉત્પન્ન થયાં હતાં. એ બ્રાહ્મણનું ગૌતમ ગોત્ર હોવાને લીધે ઈન્દ્રભૂતિનો એ નામથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ તેને ગૌતમ (ગૌતમ) સ્વામી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ ગૌતમ સ્વામી અર્થાત્ ઈન્દ્રભૂતિ ચૌદ^૧ વિદ્યાના પારગામી બન્યા હતા, તેમણે ચારે^૨ વેદોનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું અને તેઓ પોતાને ‘ સર્વજ્ઞ ’ તરીકે ઓળખાવતા હતા.

એક વખત પાવાપુરીની સમીપમાં મહાસેન વનમાં રહેતા સોમિલ નામના વિપ્રને ત્યાં અગ્નિભૂતિ પ્રમુખ દર્શ બ્રાહ્મણો સહિત ઈન્દ્રભૂતિ યજ્ઞને માટે ગયા. ત્યાં તેઓ યજ્ઞ કરતા હતા, એવામાં તેમણે આકાશમાં ઉવોત એથી અને તદનંતર દેવોને મર્ત્ય-લોક ઉપર ઉતરી આવતા એવા. આથી તેમણે એમ માન્યું કે આ મારા યજ્ઞનો પ્રભાવ છે અને દેવો મને અભિનંદન આપવાને આવે છે. પરંતુ બ્યારે તે દેવો ત્યાં નહિ આવતાં પાવાપુરીમાં દેવોએ સ્વેદા વીર પ્રભુના સમવસરણ તરફ ગયા, ત્યારે તેમને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો (આથી સાચીત થાય છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા નહિ, કેમકે આશ્ચર્ય એ અજ્ઞાનજનક ચેષા છે). વિશેષમાં લોકોને મુખેથી અત્ર સમીપમાં વીર ભગવાન સમવસર્યા છે અને તેઓ સર્વજ્ઞ છે એમ સાંભળતાં તો તેમને અતિશય સામર્થ્ય ગર્વ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ખરેખર અત્ર કોઈ ધુતારો આવ્યો લાગે છે અને તેને ઈન્દ્રબળ પાધરી હોય એમ સંભવે છે. આમ વિચારી પ્રભુનું-માન મોડવાને તેઓ તૈયાર થયા અને તેમણે સમવસરણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પરંતુ સમવસરણની સમીપ આવતાં, તેમજ દેવકૃત ઋદ્ધિનું અવલોકન કરતાં અને વિશેષતઃ વીર પ્રભુના મુખારવિંદ તરફ નજર પડતાં તો તેઓ ઠંડાગાર થઇ ગયા. એટલામાં અધુરામાં પૂરું વીર ભગવાને તેમને તેમના નામથી બોલાવ્યા. અને વગર પૂછે તેમના મનોગત સંદેહનું નિરાકરણ પણ કર્યું.^૩ આથી કરીને ઈન્દ્રભૂતિનો સમસ્ત ગર્વ ગળી ગયો અને તેમણે પ્રભુના ચરણ-કમલમાં પ્રણામ કરી પોતાને તેમના સેવક તરીકે સ્વીકારવા વિનવતિ કરી. આ વિનવતિને સ્વીકારીને પ્રભુએ તેમને કીશા આપી એટલુંજ નહિ, પરંતુ પ્રથમ ગણધર બનાવ્યા. અરે એટલેથી પણ જણે પોતાનું અનુપમ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ થતું ન હોય, તેમ

૧ ચૌદ-વિદ્યાઓ— “ વર્ણ્યો વિદ્યાચત્વારી, મીર્માસાડ્ડન્વીક્ષિકી તથા ।

ધર્મશાસ્ત્રે પુરાણં ચ, વિદ્યા પુતાહુર્વદંશ ॥ ”

અર્થાત્ છ ઝંગો, ચાર વેદો, મીર્માસા, તરક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ વિદ્યાઓ છે.

૨ ઋગ્-વેદ, યજુર્વેદ, સામ-વેદ અને અથર્વ-વેદ એ ચાર વેદો છે.

૩ અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, મુદ્ધર્મા, મણિકક, મૌર્વેયુત્ત, અદગ્નિપત, અચક્ષ્માતા, નેતાયી અને પ્રભાસ એ ઉપર્યુક્ત દર્શ બ્રાહ્મણો છે. *

૪ આ વાત વિશેષાવશ્યકમતના ‘ ગણધરવાદ ’ ના નામથી ઓળખાતા પ્રંકરણ ઉપરથી જોઇ શકારી, ભેદ એની સ્પષ્ટ રૂપરેખા તો શ્રીપરમ-દ્રકવિકૃત ગૌતમીય મહાકાવ્યમાં પણ આલેખવામાં આવી છે.

પોતે એક પૌરૂષી પર્યંત દેશના આખા બાદ તરતજ તંરતના જૈનેતર દીક્ષિત ઇન્દ્રભૂતિને એજ સમવસરણુમાં પાદ-પીઠ ઉપર ઘેરસીને વ્યાખ્યાન આપવાનો પણ અધિકાર આપ્યો. આ તેમની સજ્જનતા સૂચવે છે. આમાં પણ હુલ્લ જણે કંઈ ન્યૂનતા રહી નહિ ગદ્ય હોય કે શું કે જથી કરીને ગૌતમસ્વામીને પોતાના નિર્વાણ-સમયે પોતાનાથી દૂર કાઢ્યા. પોતાનામાં ઇન્દ્રભૂતિને 'મારાજ વીર' એવી જે મંમતા હતી તે દૂર કરવાને અને તેમ થતાં તેમને સર્વજ્ઞ-પદથી અલંકૃત કરવાને માટે તેમણે આમ કર્યું. આમ બાબત હોવાને લીધે, પોતાના સેવકને પોતાની તુલ્ય બનાવવાની—નહિ કે પોતે સ્વામી તરીકે રહેવાની અને સેવકને સેવક રાખી મૂકવાની—એવી અનુપમ ભાવનાની વીર ભગવાન કરતાં વધારે આજેહુબ મૂર્તિ અન્યત્ર મળે ખરીકે ? ખરેખર મહાપુરૂષનો ઉપકાર પણ મહાનજ હોય છે.

સર્વજ્ઞ-પદથી ખરેખરા શોભતા એવા ઇન્દ્રભૂતિ વીર-નિર્વાણ બાદ ૧૨ વર્ષે મોક્ષે સિધાવ્યા. આ દ્વિતીય મંગલરૂપ ઇન્દ્રભૂતિને મારા વારંવાર પ્રણામ હોજી એટલુંજ કહી અત્ર વિરમવામાં આવે તે પૂર્વે નિઃસંકલિપ્ત 'ગૌતમખંડક' તરફ દષ્ટિપાત કરવો અનાવરયક નહિ ગણાય.

શ્રીદેવાનન્દસૂરિકૃતં ગૌતમખંડકમ્

“ શ્રીહન્દ્રભૂતિં વસુભૂતિપુત્રં

પૃથ્વીમથં ગૌતમગોત્રરતનમ્ ।

સ્તુવન્તિ દેવાસુરમાનવેન્દ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિહતં મે ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિઃ

શ્રીવર્દ્ધમાનાત્ ત્રિપદીમવાપ્ય

મુહૂર્ત્તમાત્રેણ કૃતાનિ યેન ।

અજ્ઞાનિ પૂર્વાણિ ચતુર્દશાપિ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિહતં મે ॥ ૨ ॥—ઉપ૦

શ્રીવીરનાથેન પુરા પ્રણીતં

મન્ત્રં મહાનન્દસુસ્થાય યસ્ય ।

ધ્યાયન્ત્યમી સૂરિવરાઃ સમગ્રાઃ

સ ગૌતમો યચ્છતુ વાઙ્ઞિહતં મે ॥ ૩ ॥—ઉપ૦

૧ 'પૌરૂષી' એટલે મહર અર્થાત્ ત્રણ કલાક.

૨ કેટલાક દર્શનકારોએ ઇશ્વરને નિત્ય-મુક્ત માન્યો છે, તેમજ તેના સમાન તો તેના સેવકો નજ યજ્ઞ-શકે એવું જે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ આલેખ્યું છે, તે વિચારણીય છે.

૩ બધાં મળીને મંગલો ચાર છે—(૧) વીર ભગવાન, (૨) ગૌતમ સ્વામી, (૩) સ્થૂલિભદ્ર આદિ મુનિરાજ અને (૪) જૈન ધર્મે માને સ્થાલાદ દર્શન. કહ્યું પણ છે કે—

“મંગલં ભગવાન્ 'વીરો', મંગલં 'ગૌતમ' પ્રમુઃ ।

મંગલં 'સ્થૂલિભદ્રા'ંવા, જૈનધર્મોડસ્તુ મંગલમ્ ॥”

૪ ગૌતમસ્વામીને લગતી હરીકત શ્રીજિનમ્ભણસૂરિકૃત ગોતમ-સ્તોત્રમાંથી તેમજ અધ્યવચક, વિરોધાવચક, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવતી ઇત્યાદિ આગમોમાંથી પણ મળી શકે છે.

યસ્યામિધાનં મુનયોઽપિ સર્વે
 ગૃહ્ણન્તિ મિદ્યાઞ્ચમણસ્ય કાલે ।
 મિદ્યાન્ન-વાના-ઞ્ચરપૂર્ણકામાઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાચ્છિતં મે ॥ ૪ ॥—૩૫૦
 અટાપદાદ્રૌ ગગને સ્વશક્ત્યા
 યયૌ જિનાનાં પરવન્દનાય ।
 નિશ્ચમ્ય તીર્થોત્તિશર્ષં સુરેભ્યઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાચ્છિતં મે ॥ ૫ ॥—૩૫૦
 ત્રિપશ્ચસહ્ચ્યાશતતાપસાનાં
 તપઃકૃશાનામપુનર્મવાય ।
 અક્ષીણલઙ્ચ્યા પરમાન્નદાતા
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાચ્છિતં મે ॥ ૬ ॥—૩૫૦
 સદક્ષિણં મોજનમેવ દેયં
 સાધર્મિકં(કે) સહુસપર્યયેવ ।
 કૈવલ્યવસ્ત્રં શ્રદ્ધૌ મુનીનાં
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાચ્છિતં મે ॥ ૭ ॥—૩૫૦
 શિવં ગતે મર્તરિ ચીરનાથે
 યુગપ્રધાનત્વમિહૈવ મત્યા ।
 પટ્ટામિષેકો વિદથે સુરેન્દ્રૈઃ
 સ ગૌતમો યચ્છતુ વાચ્છિતં મે ॥ ૮ ॥—૩૫૦
 શ્રીગૌતમસ્યાટકમાદરેણ
 પ્રવોધંકાલે મુનિપુત્રત્વા યે ।
 પઠન્તિ તે સ્મરિપદં ચ દેવા-
 નન્દં લમન્તે નિતરાં ક્રમેણ ॥ ૯ ॥—૩૫૦

અર્થાત્—“વસુભૂતિના નન્દન, (તેની પત્ની) પૃથ્વીનાં સુત, અને ગૌતમ ગૌતમે વિષે

૧ ‘પૃથ્વીના સુતનો બીજો અર્થ ‘મંગલ’ થાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં લઇને તે શ્રીદેવવિભક્તગણિએ હીરણ્યોભાગ્યમાં ચતુર્થ સર્ગમાં સાતમા અને આઠમા પદો દ્વારા નીચે મુજબ વિદ્યાર કાઢ્યા છે:—

“ધમ્ભ સુદ્યો વસુમૂતિસુત-

સ્તેપાં ગર્ભીનામિદ્ ગૌતમાઃ ।

એ વચ્ચેનાં ન શ્બાર પૃથ્વી-

સુતોઽપિ નો મિષ્ટપદાન્વલમ્બી ॥”—ઉપગતિ

અર્થાત્ એણે પૃથ્વી-સુત હોઇ કરીને પણ વક્તા ધારણ કરી નહિ તેમજ નાશાયણના મરણનો આશ્રય લીધો નહિ, તે ગૌતમ નામના વસુભૂતિના સુત તે ગણધરોમાં સુખ્ય બન્યા (મંગલ એ પૃથ્વી-સુત છે અને એ ગ્રહની વક્તા સુપ્રસિદ્ધ છે તેમજ તે ગ્રહ હોવાથી આકાશના આશ્રય લે છે એ દેખીતી વાત છે).

રત્નસમાન એવા જ શ્રીધન્દ્રભૂતિની દેવેન્દ્રાં, દાનવેન્દ્રો અને નરેન્દ્રો સ્તુતિ કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત અર્પો.”—૧

“શ્રીવર્ધ્માન (જિનેશ્વર)ની પાસેથી (ઉત્પાદ, વ્યય અને ધૌવ્યરૂપી) ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને જણે સુદૂર્તમાત્રમાં (પાર) અંગો તેમજ ચૌદ પૂર્વો રચ્યાં, તે ગૌતમ (પ્રજ) મને અભીષ્ટ અર્પણુ કરો.”—૨

“શિક્ષના મુખને માટે શ્રીવીર ભગવાને જ ગૌતમસ્વામી (ના નામવાળો) મંત્ર કથો હુતો અને જ મંત્રનું ધ્યાન સમગ્ર સ્ત્રીશ્વરો કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાંછિત સમર્પો.”—૩

“સર્વે મુનિઓ પણ લિક્ષા-બ્રમણના સમયે જેનું નામ લે છે અને તેમ કરી મિષ્ટ અન્ન, પાન અને વસ્ત્રથી પૂર્ણ ઇચ્છાવાળા થાય છે, તે ગૌતમ (પ્રજ) મને અભીષ્ટ અર્પો.”—૪

“સુરો પાસેથી (અષ્ટાપદ) તીર્થનો અતિશય શ્રવણુ કરીને જ ગગનમાં ચાલવાની પોતાની શક્તિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર (ચોવીસ) જિનેન્દ્રોનાં ચરણના વન્દનાર્યે ગયા, તે ગૌતમ (મુનીશ્વર) મને મનોવાંછિત આપો.”—૫

“તપશ્ચર્યા કરવા વડે કૃશ અનેલા એવા પંદરસેં (૧૫૦૦) ત્રાપસોને મુક્તિને માટે જ-ઓ અક્ષીણુ લખિંધ વડે તેમના પરમાજ (ક્ષીર)ના દાતા બન્યા, તે ગૌતમ (ગણધર) મને અભીષ્ટ સમર્પો.”—૬

“સાધર્મિકાને દક્ષિણાની સાથેજ ભોજન હેવું ને સંઘની વાત્સલ્યતા પણ તેમજ યાત્ર છે તેવી રીતે મુનિઓને જણે સર્વજ્ઞતારૂપી વસ્ત્ર પણ પરમાન્નની સાથે અર્પણુ કર્યું, તે ગૌતમ (ચૌગીશ્વર) મારા મનોરથ પૂરા પાડો.”—૭

“પોતાના સ્વામી વીર પ્રજ મોક્ષે ગયા એટલે યુગ-પ્રધાનપણું શ્રીગૌતમ સ્વામીમાં છે એમ માનીને જમનો દેવેન્દ્રોએ પદ્માલિષેક કર્યો, તે ગૌતમ (મુનિવર) મને મનોવાંછિત અર્પો.”—૮

“જ મુનીશ્વરો જગતાની સાથેજ આદરપૂર્વક (આ) શ્રીગૌતમાષ્ટકનું પઠન કરે છે, તેઓ સુરિ-પદને અને તદનંતર (દેવગતિના) આનન્દને પણ ખચિત પ્રાપ્ત કરે છે. (કર્તા શ્રીમાનુ દેવાનન્દ સુરિઓએ પોતાનું નામ પણ આ અન્ય પદમાં મૂચવ્યું છે.)”—૯

* * * * *

સાથે સાથે ‘વિરોધાભાસ’ નામના અલંકારથી નિશ્ચયિત આના પછીનું નવમું પદ પણ ભેદ લાઇએ.

“યરવાણિવદ્ધઃ સગુનર્ભવોડપિ

દત્તો જ્ઞતાનામપુનર્મર્વં યત્ ।

ત્રિપ્વીકૃતા યેન મર્વં વિદ્યાય

શિવં ધ્યવન્તે ચ તદન ચિન્મ્ ॥”

—ઉપભતિ.

અર્થાત્ જેનું કર-કમલ પુનર્ભવ (નખ)થી યુક્ત હોઇ કરીને પણ પ્રણામ કરનારાને અપુનર્ભવ (મોક્ષ) અર્પણુ કરે છે તેમજ વળી જણે શિખ કરેલા જ્ઞોઃ ભવ (મહાદેવ)ને છોડીને શિવ (મહાદેવ)નો આશ્રય લે છે, તે અન આશ્ચર્ય-જનક છે. (‘ભવ’નો અર્થ ‘સંસાર’ કરવાથી અને ‘શિવ’નો અર્થ ‘મોક્ષ’ કરવાથી વિરોધાભાસનો પરિહાર થાય છે.)

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट—

माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।

पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय

क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे जिन ! ते-तव वचो-वचनमाकर्ण्य-श्रुत्वा परस्य-अन्यदेवस्य वचो जनो नो ईप्सति-नामु-
मिच्छति । किंविशिष्टं वचः ? गोक्षीरं-दुग्धं सती चासौ सितसिता-उज्ज्वला शर्करा ताभ्यां
द्वाभ्यामधिकमृ(मि)ष्टं विशेषेण मृ(मि)ष्टं-मधुरतरम् । पुनः (किंभूतं वचः ? इष्टं-वाञ्छितं) ।
उक्तमर्थं द्रढयति—शशिमयूखविभं-चन्द्रकिरणतुल्यं निर्मलं पीयूषकं-अमृतं विहाय-त्यक्त्वा
जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलं रसितुं-स्वादितुं क इच्छेत्-को वाञ्छेत् ? न कोऽपीत्यर्थः ।
पीयूषमेव पीयूषकं स्वार्थे कप्रत्ययः । यद्वा पीयूषतुल्यं कं-जलं अमृतजलं पीत्वा क्षारं जलं
रसितुं, रस आस्वादाने (इति धातोः) तुम्प्रत्यये इडागमे च रसितुमिति सुपाठः । अशितुमिति
पाठोऽज्ञानमूलकः, भोजनार्थाभावात् ॥ ११ ॥

अन्वयः

ते गो-क्षीर-सत्-सित-सिता-अधिक-मृ(मि)ष्टे, इष्टं वचः आकर्ण्य परस्य (वचः) इह
(जनः) नो ईप्सति; (हि) शशि-मयूख-विभं पीयूषकं [पीयूष-कं वा] विहाय जल-निधेः क्षारं जलं
रसितुं कः इच्छेत् ? ।

शब्दार्थ

गो=गाय.

क्षीर=दुग्ध, दूध.

गोक्षीर=गायतुं दूध.

सत्=उत्तम.

सित=उज्ज्वल, श्वेत.

सिता=शर्करा, साकर.

अधिक=विशेष.

मृष्ट=निर्मल.

मिष्ट=मधुर, मीठु.

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टं=दूध अने उत्तम

तेमने उज्ज्वल अनी साकरथी वधारे निर्मल

[अथवा मधुर] अने.

इष्टं (मू० इष्ट)=प्रिय.

आकर्ण्य (घा० कर्ण)=सांभालने.

ते (मू० युष्मद्)=तारा.

वचः (मू० वचस्)=वचनने.

इह=आ दुनियामा.

ईप्सति (घा० आप्)=भेणववा छुछे छे.

नो=नहि.

परस्य (मू० पर)=अन्यना.

पीयूषकं (मू० पीयूषक)=अमृत.

पीयूष=अमृत.

क=कथ.

पीयूषकं=अमृतसमान वल.

शशिनः=शशीकान्त, चन्द्र.

मयूख=किरधु.

विभं=तुल्य.

शशिमयूखविभं=चन्द्रना किरलोनी तुल्य.

વિદ્વાય (ધાં ઘા)=પછ દધિ, મૂકીને.
 ક્ષારં (મૂં ક્ષાર)=ખારા.
 જલં (મૂં જલ)=પાણીને.
 જલ=પાણી.
 નિધિ=સમુદ્ર.

જલનિધેઃ (મૂં જલનિધિ)=સાગરમું.
 રસિતું (ધાં રસ)=સ્વાદ લેવાને.
 કઃ (મૂં કિમ્)=કાણુ.
 દ્વચ્છેત્ (ધાં દ્વ)=છેત્ કરે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની વાણીની મધુરતા—

“(હે જગન્નાથ !) ગાયના દૂધથી તેમજ ઉત્તમ અને ઉચ્ચવલ્લ એવી શર્કરાથી પણ વધારે નિર્મલ [અથવા મધુર] તથા પ્રિય એવું તારું વચન શ્રવણ કર્યા પાદ અન્યના ‘વચનનું શ્રવણ કરવા (દાઠ પણ મનુષ્ય) અત્ય ઇચ્છતો નથી. (દેમકે) ચન્દ્રનાં કિરણોના ભવા (નિર્મલ) અમૃતને [અથવા અમૃત સમાન જલને] મૂકીને (લવણ) સમુદ્રના ખારા જલનો સ્વાદ લેવાને કાણુ ઇચ્છે ?”—૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પાઠાન્તર-વિચાર—

‘અર્થાન્તરન્યાસ’થી અલંકૃત એવા આ શ્લોકની વૃત્તિમાં ‘જલનિધેરસિતું’ (જલનિધેઃ+અસિતું) એ પાઠાન્તરના સંબંધમાં ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં ‘અસિતું’ એ પાઠ અંશુદ્ધ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

આ વાતના સમર્થનમાં એ ઉચેરવાતું કે સમયસુન્દરગણિકૃત ઋપલ-ભક્તામરમાં, રત્નસિંહકૃત નેમિ-ભક્તામર (યાને પ્રાણુપ્રિય કાવ્ય)માં તેમજ કાવ્ય-માલાના સત્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલ ભક્તામર સ્તોત્રમાં મળુ ‘રસિતું’ પાઠ છે. પરંતુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે ભાવપ્રભસૂરિવિરચિત નેમિ-ભક્તામરમાં, ધીર્તિવિમલકૃત શાન્તિ-ભક્તામરમાં તેમજ ધર્મસિંહસૂરિ રચિત સરસ્વતી-ભક્તામરમાં પણ ‘અસિતું’ એવો પાઠ છે. વળી ‘સુયા-શિનો દેવાઃ, ‘વાતાશિનો નાગાઃ’ એવાં વાક્યો પણ બેશમાં આવે છે. વાસ્તે આ વાત વિચારણીય છે,

* * * * *

મગવતો રૂપાધિક્યમાહ—

અહ્નગુપ્તમેકમણુભિર્મણિજૈઃ સુરેન્દ્રા

નિર્માય ચેત્ તવ પદસ્ય પુરો ધરેયુઃ ।

પૂર્ણોઽય્મ ડલ્મુકમિવેશ । સ દ્વચ્ચતે વૈ

યત્ તે સમાનમપરં ન હિ રૂપમસ્તિ ॥ ૧૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! સુરેન્દ્રા-દેવેન્દ્રા અણુભિઃ—પરમાણુભિઃ (પ્રક્રમહુષ્ટં નિર્માય—નૂતનં તિપ્પાચ ચેદ્યદિ તવ પદસ્ય—ચરણસ્ય પુરાઃ—અગ્રે ધરેયુઃ—તવ ચરણસ્યાહુષ્ટેન તુલ્યતાકરણાય સ્થાપયેયુઃ । કિંવિશિષ્ટેર-

યુમિઃ? 'મણિજૈઃ' મણયઃ-ચન્દ્રકાન્તાદિરત્નાનિ તેષુ જાતા મણિજાસ્તૈર્મણિજૈઃ-રત્નોન્નૃતૈઃ પરમાણુમિ-
રિત્યર્થઃ । હે ઈશ ! સોઽજ્ઞૃષો વૈ ઇતિ નિશ્ચિતં પૂણ્ણઃ-સૂર્યસ્પાપ્રે ઉલ્મુકમિવ-અલાતમિવ દૃશ્યતે । યદ્-
યસ્માત્ કારણાદ્ હીતિ નિશ્ચિતં તે-તવ સમાનમપરં રૂપં નાસ્તિ, ત્વત્તલ્યરૂપોઽન્યો નાસ્તીત્યર્થઃ ॥૧૨॥

અન્વયઃ

(હે) ઈશ ! જેદ્ર સુર-રન્દ્રાઃ મણિ-જૈઃ અણુમિઃ એકં અદ્વિગુણં નિર્માય તવ પદસ્ય પુરઃ ધરેયુઃ,
(તાર્હિ) સઃ પૂણ્ણઃ અપ્રે ઉલ્મુકં ઇવ વૈ દૃશ્યતે; યદ્ તે સમાને અપરં રૂપં ન હિ અસ્તિ ।

શબ્દાર્થ .

અદ્વિગુણ (મૂં અદ્વિગુણ)=અંશુકા.
એક (મૂં એક)=એક.
અણુમિઃ (મૂં અણુ)=પરમાણુઓ વડે.
મણિ=રત્ન.
મણિજૈઃ=રત્નોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા.
સુર=દેવ.
સુરેન્દ્રાઃ=સુરપતિઓ.
નિર્માય (ધાં મા)=બનાવીને.
એદ=એ.
તવ (મૂં યુષ્મદ)=તારા.
પદસ્ય (મૂં પદ)=ચરણની.
પુરઃ=આગળ.
ધરેયુઃ (ધાં ષ)=ધરે.
પૂણ્ણઃ (મૂં પૂણ્ણ)=સૂર્યની.

અપ્રે (મૂં અપ્રે)=અપ્રે.
ઉલ્મુક (મૂં ઉલ્મુક)=અંગારો.
ઇવ=એમ.
ઈશ ! (મૂં ઈશ)=હે પરમેશ્વર !
સઃ (મૂં તદ)=તે.
દૃશ્યતે (ધાં દૃશ)=દેખાય (છે).
વૈ=તેથી.
યદ્=એથી કરીને.
તે (મૂં યુષ્મદ)=તારા.
સમાને (મૂં સમાન)=સુલભ.
અપરં (મૂં અપર)=અન્ય.
ન=નહિ.
હિ=નિશ્ચયવાચક અભ્યય.
રૂપં (મૂં રૂપ)=રૂપ, સ્વરૂપ.
અસ્તિ (ધાં અસ્ત)=એ.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુવં અનુપમ રૂપ—

“ હે પરમેશ્વર ! (ચન્દ્રકાન્તાદિક) રત્નોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમાણુઓ વડે (કદાચ)
એક અંશુકા (નવીન) બનાવીને જો દેવેન્દ્રો તારા ચરણના અંશુકાની આગળ ધરે, તો તે નક્કી
સૂર્યની સામે અંગારા જેવો દેખાય છે; જેથી કરીને (ખાતરી થાય છે કે) નક્કી તારા સમાન અન્ય
રૂપ આ જગત્માં નથી.”—૧૨

રૂપથીકરણ

શ્લોકના સાર સંબંધી વિચાર—

આ શ્લોકમાં જ એમ કહ્યું છે કે દેવો વિવિધ રત્નોના પરમાણુઓ વડે એક અંશુકા
બનાવે, તો તે પણ પ્રભુના અંશુકા આગળ કરી ગણતરીમાં આવી શકે તેમ નથી, તે વાતની
આવરણક-નયું કતાની પદલ મી ગાયા પણ સાક્ષી પૂરે છે; કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“मन्वसुखा जगत् कथं, शंखद्वयमाणव्यं निज्ज्येष्ठा ॥
जिणपायंशुद्धं परं, न सोऽप्यं सं जर्दिगायो ॥”

परंतु ये ध्यानार्थं शम्भुं हे भगवत्सख्युर्मां तो प्रभुना प्रभावणी प्रभुना सभान तेभनी त्रलु भूर्तिओ
पनापवार्मां देवताओ सभय थाय छे.

भगवद्दर्शनेऽभिध्यात्वं नोद्घटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं

मिध्यात्विनां मतमहो न तु दर्शने ते ।

काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र ।

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

टीका

हे जिन ! मिध्यात्विनां मतं तमसि-अज्ञाने उज्जाघटीति-अतिशयेन उद्घटति-प्रकटीम-
पतित्वराम् । किंभूतं मतं ? प्रचुरो-बहुलः प्रचारो-विस्तारो यस्य तत् प्रचुरप्रचारम् । अहो इत्या-
क्षयं । तन्मिध्यात्विनां मतं ते-तव दर्शने न तु उज्जाघटीति, दर्शने-सम्पत्त्वे भगवतोऽवलोकने
या मिध्यात्वस्य विलयात् । हीति निधितम् । अत्र चित्रं न किञ्चित्, तत्राशयं नैत्यर्थः । यद्-यस्मा-
द्देवोः काकारिचक्षुर्वासरे पाण्डुपलाशकल्पं भवति, कारानां-कारुपलिगामरिः-शत्रुर्धूरुस्त्वस्य चक्षुः-
नेत्रं दिवसे पाण्डु-पाण्डुरवर्णं यत् पलाशपत्रं तेन कल्पं-तुल्यं भवतीत्यर्थः । वासरे धूरुचक्षुषो निस्ते-
जस्तात्, तमसि प्रचुरप्रचारत्वात् ॥ १३ ॥

अन्वयः ।

(हे जिन !) अहो ! मिध्यात्विनां प्रचुर-प्रचारं मतं तमसि उज्जाघटीति, न तु ते दर्शने। या न
दि शत्रु चित्रं यद् वासरे कार-अरि-चक्षुः इव पाण्डु-पलाश-कल्पं भवति ।

शब्दार्थ

उज्जाघटीति (पा० पद्)=अतिशय प्रकट थाय छे.
तमसि (मू० तमस)=अज्ञाने ।
प्रचुर=आपंत.
प्रचार=विस्तार.
प्रचुरप्रचारं=अज्ञान छे विस्तार लेना अर्थ.
मिध्यात्विनां (मू० मिध्यात्विन्)=मिध्यात्वीओनुं.
मतं (मू० मत)=दर्शन.

अहो=आश्चर्यसायक अन्वय.

न=नदि.

तु=तद्.

दर्शने (मू० दर्शन)=(१) सम्पत्त्वेने विरे,(२) अर-
विज्ञाने विरे;(३) भवने विरे.

ते (मू० तुम्हरे)=आय.

काक=शत्रु.

१ संस्कृत अर्थ—

सर्वप्रथम यदि ह्यं, अद्भुतप्रनामं विज्ञातम् ।

विनयाशङ्कितं प्रति, न शोभते सद् वपाङ्गातः ॥

અરિ=દુશ્મન, શત્રુ.
 કાકારિ=કાગડાનો શત્રુ, ધુવડ.
 ચક્ષુસ્=નેત્ર.
 કાકારિચક્ષુ=ધુવડનું નેત્ર.
 ઈવ=એમ.
 વા=અથવા.
 હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
 ચિત્રં (ચિત્ર)=આશ્ચર્યજનક.

અત્ર=અહીં.
 યદ્=એ મારે.
 વાસરે (મૂં વાસર)=દિવસે.
 મવતિ (ઘાં મૂં)=માપ છે.
 પાણ્ડુ=પીળા.
 પલાશ=ખાખરાનું પાંદડું.
 કલ્પ=સમાન, તુલ્ય.
 પાણ્ડુપલાશકલ્પ=પીળા ખાખરાના પાંદડા સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ—

“ હે જિનેશ્વર ! અહો ! અત્યન્ત પ્રચાર છે જનો એવું મિથ્યાત્વીઓનું દર્શન અજ્ઞાનને વિષે અતિશય પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તારા દર્શનને વિષે તેમ થતું નથી (એ આશ્ચર્ય છે). અથવા ખરેખર એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી, ક્રમકે (એ સ્વાભાવિક છે કે) ધુવડ (પક્ષી)ની આંખ દિવસના (ઘાળા અને) પીળા એવા ખાખરાના પાંદડા જેવી (અર્થાત્ નિસ્તેજ) થાય છે, (ન્યારે રાતે અંધારામાં તો તે ક્ષીલા લહેર ઉઠાવે છે). ”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જમ અંધારામાં જ બધી ‘પોલ’ ચાલે અને અજ્ઞાણમાં તો તે ઉધાડીજ પડી જાય, તેમ મિથ્યાત્વીઓનું શાસન અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતા જનોને જૂઠિકર થઈ શકે અને તેનું જોર પણ ત્યાંજ ચાલે, પરંતુ વિવેક-નેત્રવાળા પાસે તો તેની કીંમત તરતજ અંકાઈ જાય.

વિશેષમાં સભ્ય ભાગે ચાલનારા જનોની સંખ્યા પણ ઉ-ભાગે જનારા કરતાં ઓછી હોય, તો તે ખનવા ભેગ છે. આ વાત તો મહાવીર સ્વામીના અને ગોશાળાના શ્રાવકોની સંખ્યા ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે, કેમકે ન્યારે મહાવીર સ્વામીના ૧૫૬૦૦૦૦ શ્રાવક (અને તેથી બમણી આવિકાઓ ભક્ત હતા), ત્યારે ગોશાળાના ૧૧૦૦૦૦૦ (?) શ્રાવકો ભક્ત હતા. આ ઉપરથી ‘પ્રજુષ્પચાર’ એવું જ વિશેષણ મિથ્યાત્વીઓના મતને લાગૂ પાડવું છે, તે વાસ્તવિક છે, એમ જોઈ શકાય છે.

શ્લોકની વિચિત્રતા—

આ શ્લોકમાં જહો, નં, જ, ઈવ, વા, હિ, અત્ર અને યદ્ એમ અવ્યયોનું વહાણ કૂટરું છે અને તેમ છતાં પાદપૂર્તિમાટે એક પણ અવ્યયનો ઉપયોગ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય છે.

कपायभङ्गे भगवतो ब्रलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कपायवर्गां

भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।

सिंहातिरेकतरसं हि विना भवन्तं

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! कपायवर्गाः कपति-दहति प्राणिनां (नो) जीवानामिति (निति) कपः—संसारस्तस्यायो—लाभो येभ्यस्ते कपायाः—क्रोधादयस्तेषां वर्गाः, “वर्गस्तु सदृशां स्कन्धः” (का० ६, श्लो० ४९) इति हैमः । यद्वा तद्गणो वर्गः अनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयेन चतुर्गुणिता कपाय-वर्गाः वन्या द्विपा इव सर्वजन्तून् नूतनतरूनिव भञ्जन्ति । कदा ? सदैव-सर्वस्मिन् काले । हीति निश्चितम् । भवन्तं विना—त्वां विना तान् यथेष्टं सञ्चरतो द्विपान् को निवारयति ? । किंचिद्विष्टं भवन्तं ? ‘सिंहातिरेकतरसं’ सिंहादतिरेकं—अधिकं तरः—पराक्रमो यस्य स तं सिंहातिरेकतर-सम् ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे परम-आत्मन् !) कपाय-वर्गाः वन्याः द्विपाः इव सर्वजन्तून् नूतन-तरून् इव सदैव भञ्जन्ति; सिंह-अतिरेक-तरसं भवन्तं (हि) विना तान् यथेष्टं सञ्चरतः (कपाय-द्विपान्) कः निवारयति ? ।

शब्दार्थ

वन्याः (मू० वन्य)=जंगली, वनभां वसनांशः.
द्विपाः (मू० द्विप)=कुंजरे, क्षापीञ्जः.
इव=जैभ.
सदैव=सदैव.
कपाय=क्रोधादिकं कपाय.
वर्गः= (१) समूहः, (२) (गणित प्रसिद्ध) वर्गः.
कपायवर्गाः=कपायिना वर्गाः.
भञ्जन्ति (धा० मञ्ज)=भङ्गि छे, नाश करे छे.
नूतन=नवीन.
तरून्=दृक्ष, जड.
नूतनतरून्=नवीन वृक्षाने.
सर्व=समस्त.
जन्तून्=प्राणी.

सर्वजन्तून्=समस्त प्राणीजाने.
सिंह=सिंह.
अतिरेक=अधिक.
तरसं=पराक्रम.
सिंहातिरेकतरसं=सिंहर्था अधिक छे पराक्रम जेजुं
जेभा.
हि=निश्चयवाचक अव्यय.
विना=वगर.
भवन्तं (मू० भवन्त)=आप.
कः (मू० किम्)=कोणु.
तान् (मू० तद्)=तेभने.
निवारयति (धा० वार)=अटकावे.
सञ्चरतः (मू० सचरत्)=चलैनाशने.
यथेष्टं=भरत मुण्य.

શ્લોકાર્થ

કપાયનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ—

“ (હે પરમાત્મા !) જન્મ જંગલી હાથીઓ નવીન વૃક્ષોને લાંગી નાંખે છે, તેમ કપાયના વર્ગો સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. (આ પ્રભાણે) મરુચ્છુબળ વર્તનારા તે (કપાયરૂપી હુંજરાને) ખરેખર સિંહ કરતાં પણ અધિક પરાક્રમ છે જનું એવા આપ સિવાય (અન્ય) કાણુ અટકાવે ? ”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના—

જિનેશ્વર સિંહ કરતાં અધિકારી છે, કેમકે હંકર્ષરૂપી હુંજરાનો તેમણે સર્વથા પરાબળ કર્યો છે, જ્યારે સિંહ તો કાષ્ટક વાર પણ તેને વશ બની બળ છે, કેમકે શું સિંહ વર્ષમાં એક વાર પણ વિપય-સેવન કરતો નથી કે! કહ્યું પણ છે કે—

“ સિંહો વહી હિરદશકરમાંસમોજી, સંવસરેણ રતિમેતિ કિલ્લેકવાસ્મ ”

કપાય-મીમાંસા

‘ કપાય ’ શબ્દ ‘ કષ ’ અને ‘ આય ’ એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. તેમાં ‘ કષ ’ એટલે ‘ સંસાર ’ અને ‘ આય ’ એટલે ‘ લાભ ’ તેમાં ‘ કષ ’ નો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે “ કપતિ-દહતિ પ્રાણિનઃ ઇતિ કષઃ ” અર્થાત્ જે પ્રાણીઓને સંતપ્ત કરે છે, તે ‘ કષ ’ છે. સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફેરવનાર ‘ કપાય ’ છે. આ કપાયના કોષ (યુસ્તો), માન (ગર્વ), માયા (કષ્ટ) અને લોભ એમ ચાર મુખ્ય ભેદો છે. આ દરેકના એક એકથી મન્દ અને એથી કરીને તો આછા હાનિકારક એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજવલન એમ ચાર ચાર ભેદો છે.

કોષ—

કોષને એક કાણુ વાર પણ આશ્રય આપવો એ સર્પને દૂધનું પાન કરાવ્યા ખરાખર છે, તેણે પોતાના આશ્રયદાતાનો વિનાશ કરવાનું બીકું ઝડપું હોય એમ લાગે છે. હુંકમાં આત્માની અવનતિ કરવામાંજ તેનું શક્ષતન સમાયેલું છે. આ સંબંધમાં શ્રીવિમલસૂરિએ કીકજી કહ્યું છે કે—

“ આત્માનં પરિતાપયત્યનુકલં જન્માન્તરેષ્વપ્યલં

વૃત્તે ધૈરપરરૂપરાં પરિક્ષિતસ્વોદ્દેગમાપાદયેવ્ ।

ધત્તે સદ્ગતિમાર્ગરોધનવિષ્ઠી ગન્ધકિપત્વં તતઃ

ક્રોધસ્વેત્યમરે । રિપોઃ ક્ષણમપિ સ્થાતું કથં દોવતે ? ॥ ”

—સંવેગ-દુઃખ-કન્દલી, ૨૧૦ પ

૧ સરખાણો—

“ ક્રોધો હિ ષત્રુ પ્રથમો નરાણાં
દેહસ્થિતો દેહવિનાશનાય ।
ધયા સ્થિત કાષ્ટગતો હિ વહિઃ
ચ એવ વહિરંદહે ધારીત્મ ॥ ”

અર્થાત્—અરે ! કોષ આત્માને પ્રતિક્ષણ પરિતાપ કરે છે, જન્માન્તરમાં પણ આર્થત વેરની પર-
પરાતું પોષણ કરે છે, પરિજનને (સ્વજનને) શોકાતુર કરે છે અને સદ્ગતિના માર્ગનો નિરોધ
કરવામાં ગન્ધ-હુસ્તીની ગરબ સારે છે; વાસ્તે આ કોષરૂપી વૈરને એક ક્ષણ વાર પણ સ્થાન કેમ
અપાય ?

કોષના સંબંધમાં શ્રીમેરૂચિજ્યવિરચિત ચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ (૫૦ ૨૨) માં
‘તયા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૫૧) માં વિશેષતઃ વિચાર કરેલો હોવાથી આ સંબંધમાં તે
આટલુંજ નિવેદન કરવું ખસ સમજાય છે.

માન—

માનના સંબંધમાં પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૫૨-૫૪) માં ઉલ્લેખ કરેલો હોવાથી
અહિંઆ તેના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારો ફક્ત એકજ શ્લોક વિચારી લેજ્યે.

“સામ્યત્યુર્ધ્વમુચ્ચાઃ સમો નમયિતું વૃજ્યેડપિ નો કન્ધરા-
મન્તઃક્ષિત્કુશીલતાવશાતનુઃ પ્રાણી યદ્વ્યાસિતઃ ।
તં માનં યિપદાં નિઘાનમયશોરાશોર્નિદાનં સદા
મુપત્વા માર્દ્યમાદરેણ મહતા ચેતઃ । સમમ્યસ્યતામ્ ॥”

—સંવેગ૦, શ્લો. ૭.

અર્થાત્—હે મન ! જ્યારે માનના સેવનથી પ્રાણીના દેહ અન્તઃકરણમાં ખોરી દીધેલી લોખંડની
સળીથી [અથવા કુહટ આચરણથી] જકડાઇ જાય છે અને એથી કરીને જરૂં મુખ રાખીને ચાલતો તે
માણસ પૂજનીય પ્રતિ પણ પોતાની ગરદન નમાવવાને સમર્થ થતો નથી, તે પછી આપત્તિઓના
લંડારૂપ અને અપદીર્તિના સમૂહના કારણરૂપ એવા માનનો ભાગ કરીને ચોટા આદરપૂર્વક તારે
ચઢતા (નરમાશ) મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

માયા—

માયા કહો કે કપટ કહો કે દુગો કહો એ બધું એકજ છે. દંભ, કુટિલતા, પ્રપંચ, વિદ્યા-
સંધાત અને ઠગાઇ એ એના પયથિ છે. અસલ વચન બોલાવનારી, અધ્યાત્મ મુખને અટકાવ-
નારી, આચાર-વિચારને જાણસિ અપાવનારી અને સત્ક્રિયાને આરંભાદિત કરનારી એવી
આ માયાને શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિ તરફથી નીચે મુજબનું પ્રમાણ-પત્ર મળેલું છે.

“ અતુત્તસ્ય જનની, પરશુઃ શીલસારિનઃ ।
જન્મમૂર્ચિરવિદ્યાનાં, માયા દુર્વૈતિકાર્ણમ્ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો. ૧૫.

અર્થાત્—માયા એ શૂયાવાક (અસત્ય)ની માતા છે, શીલરૂપી વૃક્ષને (કાપનારી) કુદાપ્રી છે,
અવિદ્યાની જન્મ-મૂર્ચિ છે અને કુગતિતું કારણ છે.

— ૧ સરખાવો—

“ દમ્નો મુષ્કિલતાવદ્ધિ-દમ્નો રાહુઃ કિપાવિધો ।
સૌર્મ્યકારણં દમ્નો, દમ્નોડ્યામદુષ્ટાન્તઃ ॥”

શ્લોકાર્થ

કષાયનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ ળણ—

“ (હે પરમાત્મા !) જન્મ જંગલી હાથીઓ નવીન વૃક્ષોને ભાંગી નાંખે છે, તેમ કષાયના વર્ગો સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. (આ પ્રમાણે) મરજીસુખ્ય વર્તનારા તે (કષાયરૂપી કુંજરોને) ખરેખર સિંહ કરતાં પણ અધિક પરાક્રમ છે જવું એવા આપ સિવાય (અન્ય) કોણ અટકાવે ? ”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના—

જિનેશ્વર સિંહ કરતાં ચઢિયાતા છે, કેમકે કંકષરૂપી કુંજરનો તેમણે સર્વથા પરાજય કર્યો છે, જ્યારે સિંહ તો કોષક વાર પણ તેને વશ ખની જાય છે, કેમકે શું સિંહ વર્ષમાં એક વાર પણ વિષય-સેવન કરતો નથી કે? કહ્યું પણ છે કે—

“ સિંહો ઘણી દ્વિવદરાકરમાસમોજી, સંવત્સરેણ રતિમેતિ કિલ્લેકવારમ્ ”

કષાય-મીમાંસા

‘ કષાય ’ શબ્દ ‘ કષ ’ અને ‘ આય ’ એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. તેમાં ‘ કષ ’ એટલે ‘ સંસાર ’ અને ‘ આય ’ એટલે ‘ લાભ ’ તેમાં ‘ કષ ’ નો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે “ કમતિ-વહતિ પ્રાણિનઃ ઇતિ કષયઃ ” અર્થાત્ જ પ્રાણીઓને સંતપ્ત કરે છે, તે ‘ કષ ’ છે. સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફેરવનાર ‘ કષાય ’ છે. આ કષાયના ક્રોધ (ગુસ્સો), માન (ગર્વ), માયા (કપટ) અને લોભ એમ ચાર મુખ્ય ભેદો છે. આ દરેકના એક એકથી નાન્દ અને એથી કરીને તો ઓછા હાનિકારક એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજવલન એમ ચાર ચાર ભેદો છે.

ક્રોધ—

ક્રોધને એક ક્ષણ વાર પણ આશ્રય આપવો એ સર્પને દૂધનું પાન કરાવ્યા બરાબર છે, તેણે પોતાના આશ્રયદાતાનો વિનાશ કરવાનું બીકું ઝડાવું હોય એમ લાગે છે. દુકર્માં આત્માની અવનતિ કરવામાંજ તેનું શરૂાતન સમાયેલું છે. આ સંબંધમાં શ્રીવિમલસૂરિએ ઠીકજ કહ્યું છે કે—

“ માત્માનં પરિતાપયત્યનુકલં જન્માન્તરેષ્વપ્યલં

વૃક્ષે ઘેરપરસ્પરાં પરિજનસ્વોદ્દેગમાપાદયેત્ ।

ધત્તે સદ્ગતિમાર્ગરોધનવિઘ્નો ગન્ધદ્વિપરઃ સતઃ

ક્રોધસ્વેત્યમરે । રિપોઃ ક્ષણમપિ સ્થાનું કથં ક્ષોયતે ? ॥ ”

—સંવેગ-દુઃખ-કન્દલી, શ્લોક ૫

૧ સરખાવો—

“ ક્રોધો હિ ઘનુઃ પ્રથમો નાપાનો
દેહસ્થિતો દેહવિનાશનાય ।
યમા સ્થિતઃ કાણ્યતો હિ વહિઃ
સ એવ વહિર્દેહતે ધરીતમ્ ॥ ”

અર્થાત્—અરે ! કોધ આત્માને પ્રતિક્ષણ પરિતાપ કરે છે, જન્માન્તરમાં પણ અવ્યંત વેરની પરંપરાનું પોષણ કરે છે, પરિજનને (સ્વજનને) શોકાતુર કરે છે અને સદ્ગતિના માર્ગનો નિરોધ કરવામાં ગન્ધ-હસ્તીની ગરજ સારે છે; વાસ્તે આ કોધરૂપી વૈરીને એક ક્ષણ વાર પણ સ્થાન દેમ અપાય ?

કોધના સંબંધમાં શ્રીમેરુવિજયવિરચિત ચતુર્વિંશતિગિનાનન્દસ્તુતિ (૫૦ ૨૨)માં તથા સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૫૧)માં વિશેષતઃ વિચાર કરેલો હોવાથી આ સંબંધમાં તે આટલુંજ નિવેદન કરવું યસ સમભય છે.

માન—

માનના સંબંધમાં પણ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૫૨-૫૪)માં ઉદ્દેશ્ય કરેલો હોવાથી અહિં આ તેના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારો દ્વંદ્વ એકજ શ્લોક વિચારી લઈએ.

“પ્રામ્યત્યૂર્ધ્વમુખઃ દુર્મો નમયિતું પૂજ્યેડપિ નો કન્ધરા-
મન્તઃક્ષિત્તકુશીલતાવશત્તુઃ પ્રાણી યદધ્યાસિતઃ ।
તં માનં વિપદાં નિષાનમયશોપાદોર્નિદ્ધાનં સદા
મુપ્ત્વા માર્દવમાદરેણ મહતા ચેતઃ । સમમ્યસ્યતામ્ ॥”

—સંવેગ૦, શ્લો૦ ૭.

અર્થાત્—હે મન ! જ્યારે માનનાં સેવનથી પ્રાણીનો દેહ અન્તઃકરણમાં ખોરી દીધેલી લોખંડની સળીથી [અથવા કુષ્ટ આચરણથી] જકડાઈ જાય છે અને એથી કરીને ઊંચું મુખ રાખીને ચાલતો તે માણસ પૂજનીય પ્રતિ પણ પોતાની ગરદન નમાવવાને સમર્થ થતો નથી, તો પછી આપત્તિઓના ભંડારરૂપ અને અપકીર્તિના સમૂહના કારણરૂપ એવા માનનો લાગ કરીને મોટા આદરપૂર્વક તારે શુદ્ધતા (નરમાશ) મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

માયા—

માયા કહો કે કષ્ટ કહો કે હર્ષો કહો એ બધું એકજ છે. દંભ, કુટિલતા, પ્રયંચ, વિદ્વાસધાત અને છાયા એ એના પયથિ છે. અસત્ય વચન જોલાવનારી, અધ્યાત્મ મુખને અંટકાવનારી, આચાર-વિચારને જલાંજલિ અપાવનારી અને સક્રિયાને આચ્છાદિત કરનારી એવી આ માયાને શ્રીમાન હેમચન્દ્રસૂરિ તરફથી નીચે મુજબનું પ્રમાણ-પત્ર મળેલું છે.

“બ્રહ્મચરિતસ્ય જનની, પરશુઃ શીલશાલિનઃ ।
જન્મમૂમિરવિધાનાં, માયા દુર્ગતિકારણમ્ ॥”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૫.

અર્થાત્—માયા એ મુપાવાદ (અસત્ય)ની માતા છે, શીલરૂપી વૃક્ષને (કાપનારી) કુહાડી છે, અવિધાની જન્મ-મૂમિ છે અને કુગતિનું કારણ છે.

૧ સરખાવો—

“દમ્ભો મુક્તિલાલકિ-દમ્ભો રાહુઃ ક્રિયાવિધી ।
લૌભ્યકારણં દમ્ભો, દમ્ભોડ્યાત્મદુષ્કારણઃ ॥”

માયાવી પુરૂષ અન્યને છેતરી શકે એમાં નવાઈ જવું નથી, પરંતુ ‘ખાંડો ખોદે તે પડે’ એ કહેવત સુબળ માયાવી પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

“ કૌટિલ્યપટવઃ પાપા, માયયા વક્રવૃત્તયઃ ।
સુવનં વચ્ચયમાના, વચ્ચયન્તે સ્વમેવ હિ ॥ ”

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો० ૧૬.

અર્થાત્—કુટિલતામાં કુશળ અને માયા વડે બકવૃત્તિને ધારણ કરનારા એવા પાપીઓ જગત્ને ઠગતાં પોતેજ ઠગાય છે.

માયારૂપી મહારાક્ષસીના પંજમાં અનેક જનો સપડાઈ જાય છે. જુગારીઓ તેમજ વેશ્યાઓ પ્રપંચ—જાળ પાથરવામાં કવ્યાસ ન રાખે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ કેટલાક વ્યાપારીઓ અને રાજાઓ પણ કુટિલતાનો ઉપયોગ કરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. અરે આ તો ગૃહસ્થોની વાત કરી, પરંતુ કેટલાક સંન્યાસીઓ અને નામધારી જોગીઓ પણ માયાદેવીના ભક્ત બને છે. આથી કરીને તો કહેવામાં આવે છે કે—

“ સુખર્મે રામ, બગલર્મે છુરી,
ભગત ભયે પણ દાનત છુરી. ”

પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ કે ‘દગો દાઇનો સગો નથી’. તેનો અદ્ય સહવાસ પણ અનર્થનું કારણ થઇ પડે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ વમ્મલેશોડપિ મહ્યચાદેઃ, સ્ત્રીત્વાનર્થનિવન્ધનમ્ ।
અતસ્તત્પરિહારાય, ચતિતવ્યં મહાત્મના ॥ ”

અર્થાત્—મહિલાનાથ જવા તીર્થકરાદિક મહાત્માઓને પણ (પૂર્વ જન્મમાં તપસ્યા માટે કરેલી) દંભનો અંશ પણ સ્ત્રીવેદરૂપ અનર્થનું કારણ થઇ પડ્યો, તો તેથી કરીને મહાત્માએ તેનો સાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ (એટલે કે માયારૂપી મહારાક્ષસીના કુંદમાં ફસાયેલાને મુક્ત કરનારી એવી સરલતારૂપી સૌભાગ્યદેવીની સેવા સ્વીકારવી જોઈએ).

લોભ—

આ ત્રિભુવનમાં દાઇનું પણ એકછત્ર સામ્રાજ્ય હોય, તો તે લોભ રાજધિરાજનું છે, કેમકે તેનું બળ તો એકન્દ્રિયના ઉપર પણ ચાલે છે. એના સમર્થનમાં કહેવાતું કે—

“ અહો લોભસ્ય સામ્રાજ્ય-મેકચ્છત્રં મહીતલે ।
તરવોડપિ નિધિ પ્રાપ્ય, પદૈઃ પ્રચ્છાદયન્તિ યત્ ॥ ”

અર્થાત્—અહો ! ભૂરંગનમાં લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્ય છે, કેમકે નિધાનને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ વૃક્ષો પણ તેને પોતાનાં ખૂંચો વડે ઢાંકી રાખે છે.

૧ રાજધિરાજ કહેવાનું કારણ એ છે કે લોભનું રાજ્ય ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વિશાળ છે અને તેનું ક્ષેત્ર રૂપા મર્ત્ય-લોકજ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ અને પાતાલમાં પણ તેની વિજય-પતાકા ફરફરી રહે છે.

અરે, દ્રવ્યના લોભથી પ્રાણીઓ પોતાનાં પૂર્વ નિધાનોનાં સ્થાનોમાં સર્પ, ગરોળી, હંદર ઇત્યાદિ અધમ પવેન્દ્રિય જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. વળી આ લોભરૂપી સેતાન તો ભૂત, પિશાચ ઇત્યાદિ દેવોને પણ સતાવે છે, ઢમકે તેઓ લોભને વશ થઈ નિધાન-ભૂમિ ઉપર ક્યાં કરે છે. વળી ઉચ્ચ ખતિના દેવોની પણ લોભ દુર્દેશા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ મૂષ્ણોચાનવાપ્યાદૌ, સૂર્ચ્છતાસ્ત્રિદશા અપિ ।
 વ્યુત્વા તૃષ્ટૈવ જાયન્તે, પૃથ્વીકાયાદિયોનિષુ ॥ ”

અર્થાત્—ધરણી, ખાગ, વાવ ઇત્યાદિમાં મોહમુગ્ધ બનેલા દેવો પણ અધીને તેજ પૃથ્વીકાયાદિક યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

લોભના પરાક્રમના સંબંધમાં જટલું કથન કરવામાં આવે તેટલું થોડું છે, ઢમકે કહ્યું પણ છે કે—

“ સવ અવગુણકો ગુણ છોમ મયો
 તવ ઔર અવગુણ મયો ન મયો ”

અર્થાત્ જ્યારે સંમસ્ત અવગુણોના ગુણરૂપ લોભ પ્રાપ્ત થયો, તો પછી ખીજ અવગુણો હોય કે ન હોય તે સરખું છે.

હવે આપણે પ્રથમ તો તેના પંજમાં સપડાયેલા સાધારણ મનુષ્ય સંબંધી વિચાર કરી લઈએ. આ સંબંધમાં શ્રીસૌમભૂભૂરિએ કહ્યું છે કે—

“ યદ્ ડુર્ગામટવીમટન્તિ વિકટં ક્ષામન્તિ વેશાન્તરં
 ગાહન્તે ગદન્ને સમુદ્રમતતુક્કેશાં કૃપિ કુર્વન્તે ।
 સેવન્તે કૃપણં પતિ ગજઘટાસંઘટ્ટુઃસંચરં
 સર્પન્તિ પ્રઘનં ધનાન્ધિતધિયસ્તહોમવિસ્ફૂર્જિતમ્ ॥ ”

—સિન્દૂર-પ્રકર, શ્લો. ૫૭.

અર્થાત્—ધન મેળવવામાં અંધળા બનેલા એવા મનુષ્યો દુર્ગમ્ય અરણ્યમાં રૂપડે છે, વિકટ દેશાન્તરમાં ભટકે છે, ઊંડા સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, અત્યંત કડોશકારી ખેની કરે છે, (મમ્મણ

૧ સરખાવો—

“ મુજગ્ગૃહગોષાઃ સ્યુ-સુંહ્યાઃ પવેન્દ્રિયા અપિ ।
 ધનલોભેન જાયન્તે, નિધાન સ્થૂલભૂમિષુ ॥ ”

૨ સરખાવો—

“ વિચાચમુદ્ગલપ્રેત-મૂતયક્ષાદયો ધનમ્ ।
 સ્વકીયં પરકીય વા-ડવ્યપિત્તિગ્નિત્તિ લોપતઃ ॥ ”

૩ દેવોના મરણને ‘ અવન ’ કહેવામાં આવે છે.

૪ ‘ પૃથ્વીકાયાદિક ’ થી અત્ર પૃથ્વીકાષ, જલ-કાષ અને વનરપતિ-કાષ સમજવા.

૫ સરખાવો—

“ દિષ્ટેવ સર્વપાપાનાં, મિથ્યાત્વમિવ કર્મણામ્ ।
 રાજયક્ષ્મેવ રોગાણાં, છોમઃ સર્વાંગતાં ગુહઃ ॥ ”

શેઠ જવા) કૃપણ સ્વામીની પણ સેવા કરે છે. અને હાથીઓના સમુદાયના-સંધર્ષે કરીને અગમ્ય (જમાં દુઃખેથી પ્રવેશ થઇ શકે એવા) યુદ્ધમાં પણ જાય છે, એ બધા લોકોનો પ્રતાપ છે. :

આ તો આપણે સામાન્ય ગૃહસ્થને લગતી હુકીકત વિચારી. પરંતુ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલા અને 'ઉપ-શાન્ત મોહ' નામના અધ્યારમાં ગુણસ્થાન સુધી જઈ પહોંચેલા મુનિવંરોનું પણ અધઃપતન કરાવવાનું લોક સિવાય અન્ય દાઘ કપાય બીડું ઝડપી શકે તેમ નથી.

મુનિવરોની પણ આવી દશા થાય તેમાં આશ્ચર્ય જવું છે તેની સાથે એ પણ વિચારવા જેવી વાત છે કે પ્રથમ તીર્થંકર-શ્રીકૃષ્ણભદ્રદેવના પુત્રો ભરત અને આહુબલિ કે જ્યો-તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા હતા, તેઓ વચ્ચે પણ રાજ્ય ખાખત (તેમના પિતાશ્રી આ પૃથ્વીને પાવન કરતા હતા તેવા સમયમાં) પણ દાણુ યુદ્ધ સળગી ઊઠ્યું. (આવી પરિસ્થિતિમાં અલ્પ સત્વવાળા રાજ્યો આઘાદિકની સીમાના લોકથી આપસઆપસમાં લડી મરે તેમાં તો કહેવું જ શું ?)

જ્યારે આ પ્રમાણે લોક ત્રેલોક્યના ઉપર કાળો કેર વર્તાવવામાં કુશળ છે અને સર્વ-સદ્-ગુણોનો સંહાર કરવામાં એકા છે, તો પછી શાસ્ત્રકાર તેના સંબંધમાં—

“ કોહો પીદ્ધિ પળાસેદ્ધિ, માળો વિળયનાસળો
માયા મિત્તાણિ નાસેદ્ધિ, લોહો સન્વવિળાસળો ॥ ”

—દશવૈકાલિક, અ. ૮, સ. ૩૮

અર્થાત્ ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો ભંગ કરે છે, માયા મિત્રતાનો-ધ્વંસ કરે છે; જ્યારે લોક તે સર્વ (ગુણો) નો સંહાર કરે છે—

—એવો અભિપ્રાય રજુ કરે, તો તેમાં જરાએ ખોટું નથી.

આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક કૃષ્ણાતા લોકજપી સમુદ્રને વશ કરવામાં સંતોષ એ સેતુરૂપ છે એમ નિવેદન કરનારા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે રચેલા—

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં આત્મ-વિકાસના ૧૪ સ્થાનો બતાવ્યા છે. આ સ્થાનોને 'ગુણસ્થાન' કહેવામાં આવે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુએ શ્રીરામચોખરસરિરૂત 'ગુણસ્થાન-કમારોહ' અને શ્રીહરિભદ્રસરિરૂત 'યોગદષ્ટિ-સમુચ્ચય' જોવા.

૨ સંસ્કૃત છાયા— ક્રોધઃ પ્રીતિ પ્રળાશયતિ, માળો વિનયનાસઠઃ ।
માયા મિત્તાણિ નાશયતિ, લોમઃ સર્વેવિનાશઠઃ ॥

૩ આમ કહેવું બરાબર છે, ક્રમકે લોકોનો કંઈ યોગ્ય નથી. આ સંબંધમાં કપિલ કેવલીનું દહાન્ત વિચારવા જેવું છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ જહા છાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવહ્હડ ।
લોનાસાકળયકજ્જ, કોડીણધે ન નિવદિય ॥ ”
[યવા લામત્તયા લોમો, લામાત્ લોમઃ પ્રવર્ધેવે ।
દ્વિમાપકનકકાર્યે, કોટ્ટેયાડપિ ન નિવર્તિતમ્ ॥]

અર્થાત્ જેમ લાભ તેમ લોભ; લાભથી-લોભ વધે છે. એ માસા (તોલા) કાંચનનું કાંઈ કરોડ માસાથી પણ સર્તું નહિ.

“ लोमसागरमुद्वेल—मतिवेलं महामतिः ।
सन्तोषसेतुबन्धेन, प्रसरन्तं निघारयेत् ॥ ”

—योगशास्त्र, प्र० ४, श्लो० २२

—श्लोकना दर्शन करी लक्ष्ये.

उपर्युक्त कथायन्त्रीभासाना निवेयनभांथी सार ये नीकगे छे के कोपादिके कथायो उपर
विषय भेजववा अनतो प्रयास करवा लेख्ये. केभके कथुं पक्ष छे के—

“ सकपायो नरः सस्तु, गुणयानपि नाच्यते ।

यतो न विपसंपृक्तं, परमात्ममपीष्यते ॥ ”

अर्थात्—कोभके अनुभूय गुणवान् होय परंतु जे ते कथायथी युक्त होय, तो सन्तानोभां ते छे
नथी; केभके जे परमान पक्ष (अक्षय) विपथी पक्ष भिन्न होय, तो शुं ते छेवा. योय
गथाय !

* * * * *

उपसर्गसहने भवगतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट्सङ्गमेन महतामुपसर्गकाणां

या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।

चिचं चचाल न तथा तव झञ्झया तु

किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

हे जिन ! द्विट्सङ्गमेन द्वेष्टीति द्विट् अभव्यत्वान्नित्यद्वेष्टी यः सङ्गभो देवस्तेन या महता-
मुपसर्गकाणां विंशतिः ससृजे—चक्रे। कियत् कालं? एकनक्तं—एकरात्रिं यावत्। तद्योपसर्गविंशत्या
तव चिचं न चचाल—नो चलति स्म। दृष्टान्तमाह—झञ्झया तु—वृष्टियुक्तमहावातेन मन्दराद्रिशि-
खरं किं कदाचित् चलितं ? न चलितमित्यर्थः। मन्दरो—मेरुः स चासावद्रिश्च-पर्वतस्तस्य शिखरम्।
“ ध्रुवीपिवीलियाओ ” (आवश्यकनिर्युक्तौ गा० ५०२-५०४) इत्याद्युपसर्गकाणां विंशतिः ॥ १५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! द्विट्-सङ्गमेन महतां उपसर्गकाणां या विंशतिः तु एकं नक्तं ससृजे, तथा तव चिचं
न चचाल; झञ्झया तु किं मन्दर-अद्रि-शिखरं कदाचित् चलितम् ? ।

१ आ विषय भेजववानो सत्यो, सीधा अने सरस मार्ग ये छे के—

“ क्षान्त्या क्रोपो यदुत्वेन, मानो मायाऽऽज्ञेन च ।

लौमचानीहया जेयाः, कयाया इति सद्गदः ॥ ”

—योगशास्त्र, प्र० ४, श्लो० २३

अर्थात् केधनो क्षमा वडे, माननो नम्रता वडे, मायानो सरसता वडे अने लोकनो अनिमज्ज (सतोष)
वडे लय करवा. आ प्रमाणे समस्त कथायाने छतवानो संश्ले छे.

શબ્દાર્થ

દ્વિદ્ (મૂં દ્વિ)=દેવી.
 સદ્ગમ=સંગમ (નામનો દેવ).
 દ્વિદ્સદ્ગમેન=દેવી સંગમ વડે.
 મહતાં (મૂં મહત)=મોટા.
 ઉપસર્ગકાળાં (મૂં ઉપસર્ગક)=ઉપસર્ગોની, ઉપદ્રવોની.
 યા (મૂં યદ)=જે.
 વિશતિઃ (મૂં વિશતિ)=વીસ.
 તુ=વિશેષતાવાચક અભ્યય.
 સચ્જે (ઘાં સ્ચ)=કરવામાં આવી.
 જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ !
 નકં (મૂં નક)=રાત્રિ.
 ઇકં (મૂં ઇક)=એક.

ચિત્તં (મૂં ચિત)=મન.
 ચચાલ (ઘાં ચલ)=ચળ્યું.
 ન=નહિ.
 તયા (મૂં તદ)=તેનાથી.
 શ્ચક્ષ્યા (મૂં શ્ચક્ષા)=દૃષ્ટિ-યુક્ત પ્રયત્ન પવનથી.
 કિં=યુ.
 મન્દુર=મેરૂ (પર્વત).
 અદ્વિ=પર્વત, ગિરિ.
 શિખર=શિખર, ટોચ.
 મન્દુરાદ્વિશિખરં=મેરૂ ગિરિનું શિખર.
 ચલિતં (મૂં ચલિત)=ચલાયમાન થયેલું
 કદાચિત્=કદાપિ, ક્યારે પણ.

શ્લોકાર્થ

ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુનાં દૃઢતા—

“ હે વીતરાગ ! (અલબ્ધ હોવાને લીધે સજ્જનોના નિત્ય) દેવી એવા સંગમે જ મોટા વીસ ઉપસર્ગો એક રાત્રિમાં કર્યા, તેથી કરીને તારું ચિત્ત ચળ્યું નહિ (તે યુક્તજ છે, દમકે) શું (મુસળધાર) વૃથિયુક્ત એવા પ્રચલુક પવનથી પણ મેરૂ ગિરિનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે કે ? ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

સંગમ અને તેણે કરેલા ઉપસર્ગો—

સંગમ એ સૌધર્મ દેવલોકનો એક સામાનિક દેવ હતો. એકદા આ દેવલોકનો સ્વામી સૌધર્મન્દ્ર (શક) અનેક દેવ અને દેવાંગનાઓથી અલંકૃત એવી પોતાની સભામાં બેઠો હતો. તેવામાં તેણે મહાવીર સ્વામીના ધૈર્યની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતક્ષેત્રમાં પેટાલ ગામની સમીપમાંના પોલાસ ચૈત્યમાં અત્યારે મહાવીર ભગવાન કથોત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન છે અને તેને ચલાયમાન કરવાને માટે ઠાઠ સુર કે અસુર-અરે ત્રૈલોક્યમાં ઠાઠ પણ સમર્થ નથી.” આ સાંભળતાંજ સંગમ કે જે સદાને માટે સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહેનાર હતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો ચઢ્યો. તે શકને કહેવા લાગ્યો કે—“જનાં શિખરો ગગનને રૂંધી રૂંધાં છે અને જનાં યૂગ પાતાળમાં ઊંડા ઉતરી ગયાં છે એવા મેરૂ પર્વતને પણ હસ્ત વડે એક પત્થરના ટુકડાની માફક દૂર ફેંકી દેવામાં, ઘ્રણાણુને પણ જલમાં નિમગ્ન કરવામાં, સાગરનું પણ એક ધૃટડામાં પાન કરી જવામાં તેમજ આ સમસ્ત પૃથ્વીને એક છત્રની માફક હસ્ત વડે ઉપાડી લેવામાં સમર્થ એવા દેવની આગળ કયો પ્રાણી હિસાબમાં છે કે તમે આ એક શ્રમણ મહાવીરની આટલી બધી

૧ દેવાના ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિય ઇન્દ્રાદિ જે દેવ બેઠા પાડવામાં આવે છે, તે પૈકી આ બીજો બેદ છે. સામાનિક દેવ પ્રધાન, પિતા, ગુરુ, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇન્દ્રના સમાન એશ્વર્ય (ઠકરાઇ)વાળો છે, પરંતુ તે ઇન્દ્રપણથી રહિત છે.

પ્રશંસા કરે છે ! હું હુમણાજ બહુ છું અને એને ચલાયમાન કરીને પાછો વળું છું.” આ સમયે ધન્દ્રે વિચાર કર્યો કે જો હું આને રોકીશ, તો આના મનમાં પ્રશ્નના સામર્થ્ય વિષે શંકા ઉદ્ભવશે. આથી તેણે તેને જવા દીધો.

એક શિક્ષાતલ ઉપર બહુ પર્યત હસ્તને લંબાવીને, શરીરને જરા નમાવીને તથા નિર્નિમેષ નેત્રે એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અંધમ તપપૂર્વક એક રાત્રિને માટે મહાપ્રતિમાને ધારણ કરીને ઊભા રહેલા મહાવીર સ્વામીને જોતાં તે સંગમના કાપનો પાર રહ્યો નહિ; કેમકે સજ્જનને જોતાં દુર્જન ક્રોધ કરે, તે તેમાં શી નવાઈ ? તે તો એક પછી એક ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થઈ ગયો.

(૧) ધૂળની વૃષ્ટિ—પ્રથમ તે સંગમે ધૂળની એવી વૃષ્ટિ કરી કે પ્રશ્નનાં સર્વ નાસિકાદિ છિદ્રા તેથી પુરાઈ ગયાં અને આસોન્મુદાસ લેવાનું કાર્ય પણ અશક્ય થઈ પડ્યું. પરંતુ બ્યારે એથી પણ યોગીશ્વર મહાવીર તલમાત્ર પણ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા, ત્યારે સંગમે બીજા ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

(૨) વજ્રમુખી ક્રીડીઓ—પ્રથમ ઉપસર્ગથી બ્યારે કંઈ વળ્યું નહિ, ત્યારે સંગમે ધૂળને દૂર કરીને પ્રશ્નના શરીરના ઉપર ક્રીડીઓ વિકુર્વા. આ ક્રીડીઓ પ્રશ્નના શરીરરૂપી વસ્ત્રમાં એક તરફથી પેસી બીજા તરફથી સોયની જેમ બહાર નીકળતી હતી. ક્રીડીઓના તીક્ષ્ણ સુખાત્ર વડે પ્રશ્નનું આયુ શરીર વીધાઈ ગયું. પરંતુ નિર્ભાગીની આશા જેમ નિષ્ફળ બન્ય છે, તેમ આવેા ઉપસર્ગ કરવાથી પણ સંગમનો શુક્રવાર ન વળ્યો. ત્યારે તેણે નવીન યોજના ધરી કાઢી.

(૩) પ્રયંડ ઠાંસો—દુર્જનતાની કંઈ હાક હોતી નથી, એ નિયમાનુસાર સંગમે પ્રયંડ ઠાંસો વિકુર્વા. તેના પ્રહારથી પ્રશ્નના શરીરમાંથી ગાયના દૂધ જેવું રૂધિર વહેવા લાગ્યું. આથી પણ પ્રશ્ન તો ક્ષોભ નહિ પામ્યા, ત્યારે સંગમ વધારે ધીર ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થયા.

(૪) ધીમિલો—ચોથા ઉપસર્ગ તરીકે ચટકા ભરવામાં પાછી ન પડે તેવી સંગમે ધીમિલો વિકુર્વા. આ ધીમિલો તો ચટકા મારવાને માટે પ્રશ્નના શરીર ઉપર એવી ચોંટી જતી હતી કે બાણે તે દેહની રામ-પંકિતજ હોય એમ દેખાવા લાગી. આથી પણ જગદ્ગુરૂ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે સંગમ વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું ? વીલે મોઢે સુર-સભામાં જવું તે તો ઠીક નહિ, વાસ્તે હીંમત ન હારતાં મારે ફરી ઉદમ કરવો.

(૫) વીંછીઓ—આ વખતે તેણે અતિશય ઝેરી વીંછીઓ વિકુર્વા. તેના આંકડાઓના પ્રહારથી પ્રશ્નનું શરીર છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું. પરંતુ પ્રશ્ન તો ધ્યાનારૂઢ રહ્યા, ત્યારે તેણે નીચે મુજબનો છદ્દો ઉપસર્ગ કર્યો.

(૬) નકુલો—તેણે વિકુર્વેલા નકુલો (નોળીઆઓ) પોતાના ઉમ દાંત વડે પ્રશ્નના શરીરમાંથી તોડી તોડીને તેનું માંસ બહાર કાઢવા લાગ્યા. આથી પણ બ્યારે સંગમનો બેડો પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે નૂતન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા (પૃ ૨૧૩).

૨ તીર્થકરના રૂધિરનો વર્ણ આપના દૂધ જેવો સૂદેત છે. આ તેમનો ચોત્રીસ અતિશયોમાનો એક છે.

શબ્દાર્થ

દ્વિદ્ (મૂં દ્વિ)=દેવી.
 સદ્ગમ=સંગમ (નામનો દેવ).
 દ્વિદ્સદ્ગમેન=દેવી સંગમ વડે.
 મહતાં (મૂં મહત)=મોટા.
 ઉપસર્ગકાળાં (મૂં ઉપસર્ગક)=ઉપસર્ગોની, ઉપદ્રવોની.
 યા (મૂં યદ)=એ.
 વિશતિઃ (મૂં વિશતિ)=વીસ.
 તુ=વિશેષતાવાચક અન્વય.
 સચ્જે (ઘાં સજ)=કરવામાં આવી.
 જિન ! (મૂં જિન)=હે વીતરાગ !
 નકં (મૂં નક)=રાત્રિ.
 ષકં (મૂં ષક)=એક.

ચિત્તં (મૂં ચિત)=મન.
 ચ્ચાલ (ઘાં ચલ)=ચલ્યું.
 ન=નહિ.
 તયા (મૂં તદ)=તેનાથી.
 ક્ષોભ્યા (મૂં ક્ષોભ)=શિથિ-યુક્ત પ્રયત્ન પવનથી.
 કિ=શું.
 મન્દર=મેરૂ (પર્વત).
 ઝદિ=પર્વત, ગિરિ.
 શિખર=શિખર, ટોચ.
 મન્દરાદિશિખરં=મેરૂ ગિરિનું શિખર.
 ચલિતં (મૂં ચલિત)=ચલાયમાન થયેલું.
 કદાચિત્=કદાપિ, ક્યારે પણ.

શ્લોકાર્થ

ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુનાં દૃઢતા—

“ હે વીતરાગ ! (અભવ્ય હોવાને કીધે સન્નનોના નિત્ય) દેવી એવા સંગમે જે મોટા વીસ ઉપસર્ગો એક રાત્રિમાં કર્યાં, તેથી કરીને તારૂં ચિત્ત ચમ્યું નહિ (તે યુક્તજ છે, કમક) શું (સુસળધાર) વૃષ્ઠિયુક્ત એવા પ્રયાણ પવનથી પણ મેરૂ ગિરિનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે કે ? ”—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

સંગમ અને તેણું કરેલા ઉપસર્ગો—

સંગમ એ સૌધર્મ દેવલોકનો એક સામાનિક દેવ હતો. એકદા આ દેવલોકનો સ્વામી સૌધર્મ (શક) અનેક દેવ અને દેવાંગનાઓથી અલંકૃત એની પોતાની સભામાં બેઠો હતો. તેવામાં તેણે મહાવીર સ્વામીના ધૈર્યની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે—“હે દેવાનુપ્રિયો ! ભરતક્ષેત્રમાં પેદાલ ગામની સમીપમાંના પોલાસ ચૈલમાં અત્યારે મહાવીર ભગવાન કાયેત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન છે અને તેને ચલાયમાન કરવાને માટે કાઠ સુર કે અસુર—અરે ત્રૈલોક્યમાં કાઠ પણ સમર્થ નથી.” આ સાંભળતાંજ સંગમ કે જે સદાને માટે સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહેનાર હતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો ચલ્યો. તે શકને કહેવા લાગ્યો કે—“જનાં શિખરો ગગનને રૂંધી રહ્યાં છે અને જનાં મૂળ પાતાળમાં બંધા ઉતરી ગયાં છે એવા મેરૂ પર્વતને પણ હસ્ત વડે એક પત્થરના દુકડાની માફક દૂર ટુંકી દેવામાં, બ્રહ્માણ્ડને પણ જલમાં નિમગ્ન કરવામાં, સાગરનું પણ એક ઘટ્ટામાં પાન કરી જવામાં તેમજ આ સમસ્ત પૃથ્વીને એક છત્રની માફક હસ્ત વડે ઉપાડી લેવામાં સમર્થ એવા દેવની આગળ કયો પ્રાણી હિંસાખમાં છે કે તમે આ એક શ્રમણ મહાવીરની આટલી બધી

૧ દેવાના ધન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાપલ્લિય ઇત્યાદિ જે દશ બેઠા પાડવામાં આવે છે, તે પૈકી આ બીજો બેઠા છે. સામાનિક દેવ પ્રધાન, પિતા, ગુરુ, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇન્દ્રના સમાન ઐશ્વર્ય (કુસુમ) રાજો છે, પરંતુ તે ધન્દ્રપણથી રહિત છે.

પ્રશંસા કરેા છે ! હું હુમણાજ બઈ છું અને એને ચલાયમાન કરીને પાછો વળું છું.” આ સમયે ધન્દ્રે વિચાર કર્યો કે જો હું આને શેકીશ, તો આના મનમાં પ્રજ્ઞના સામર્થ્ય વિષે શંકા ઉદ્ભવશે. આથી તેણે તેને જવા દીધા.

એક શિક્ષાતલ ઉપર અતુ પર્યત હસ્તને લંબાવીને, શરીરને જરા નમાવીને તથા નિર્નિમેષ નેત્રે એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અંદમ તપપૂર્વક એક રાત્રિને માટે મહાપ્રતિમાને ધારણ કરીને ઊભા રહેલા મહાવીર સ્વામીને જોતાં તો સંગમના દેાપનો પાર રહો નહિ; કેમકે સન્નજનને જોતાં દુર્જન કોષ કરે, તો તેમાં શ્રી નવાઈ! તે તો એક પછી એક ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થઈ ગયો.

(૧) ધૂળની વૃષ્ટિ—પ્રથમ તો સંગમે ધૂળની એવી વૃષ્ટિ કરી કે પ્રજ્ઞનાં સર્વ નાસિકાદિ છિદ્રાતેથી પુરાઈ ગયાં અને શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનું કાર્ય પણ અશક્ય થઈ પડ્યું. પરંતુ જ્યારે એથી પણ ચોગીશ્વર મહાવીર તલમાત્ર પણ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા, ત્યારે સંગમે બીજા ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

(૨) વજ્રમુખી ક્રીડીઓ—પ્રથમ ઉપસર્ગથી જ્યારે કંઈ વળ્યું નહિ, ત્યારે સંગમે ધૂળને દૂર કરીને પ્રજ્ઞના શરીરના ઉપર ક્રીડીઓ વિકુર્વા. આ ક્રીડીઓ પ્રજ્ઞના શરીરરૂપી વસ્ત્રમાં એક તરફથી પેસી બીજી તરફથી સોાયની જમ બહાર નીકળતી હતી. ક્રીડીઓના તીક્ષ્ણ મુખાત્ર વડે પ્રજ્ઞનું આખું શરીર વીંધાઈ ગયું. પરંતુ નિર્ભાગીની આશા જમ નિષ્ક્રમ બન્યું છે, તેમ આવો ઉપસર્ગ કરવાથી પણ સંગમનો શુક્રવાર ન વળ્યો. ત્યારે તેણે નવીન યોજના ધડી કાઢી.

(૩) પ્રચંડ ડાંસો—દુર્જનતાની કંઈ હદ હોતી નથી, એ નિયમાનુસાર સંગમે પ્રચંડ ડાંસો વિકુર્વા. તેના બહારથી પ્રજ્ઞના શરીરમાંથી ગાયના દૂધ જવું રૂધિર વહેવા લાગ્યું. આથી પણ પ્રજ્ઞ તો ક્ષોભ નહિ પામ્યા, ત્યારે સંગમ વધારે ઘોર ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થયો.

(૪) ધીમેલો—ચોથા ઉપસર્ગ તરીકે ચટકા ભરવામાં પાછી ન પડે તેવી સંગમે ધીમેલો વિકુર્વા. આ ધીમેલો તો ચટકા મારવાને માટે પ્રજ્ઞના શરીર ઉપર એવી ચોંટી જતી હતી કે જ્યે તે દેહની રામ-પંકિતજ હોય એમ દેખાવા લાગી. આથી પણ જગદ્ગુરૂ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે સંગમ વિચારવા લાગ્યો કે હવે શું કરવું ! વીલે મોઢે મુર-સભામાં જવું તે તો ઠીક નહિ, વારતે હીંમત ન હારતાં મારે ફરી ઉદમ કરવો.

(૫) વીંછીઓ—આ વખતે તેણે અતિશય ઝેરી વીંછીઓ વિકુર્વા. તેના આંકડાઓના બહારથી પ્રજ્ઞનું શરીર છિન્ન-લિન્ન થઈ ગયું. પરંતુ પ્રજ્ઞ તો ધ્યાનારૂઢજ રહ્યા, ત્યારે તેણે નીચે મુજબનો છઠ્ઠો ઉપસર્ગ કર્યો.

(૬) નકુલો—તેણે વિકુર્વેલા નકુલો (નોળીઆઓ) પોતાના ઉચ્ચ દાંત વડે પ્રજ્ઞના શરીરમાંથી તોડી તોડીને તેનું માંસ બહાર કાઢવા લાગ્યા. આથી પણ જ્યારે સંગમનો બેડો પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે નૂતન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૧૩).

૨ તીર્થકરના રૂધિરનો વર્ણ ત્રાયના દષ જ્યે સફેત છે. આ તેમનાં યોગીસ અતિશયોમાનો એક છે.

(૭) સર્પો—આ ઉપાય તે બીજાં ઢાઢ નહિ, પરંતુ તેણે યમરાજના દંડ જવા ભયંકર અને મોટી ફેણવાળા સર્પો (સાપો) વિકુવ્યાં. જમ વૃક્ષને લતા વીટી લે છે, તેમ આ સર્પોએ નખથી તે મસ્તક સુધી પ્રભુના શરીરને વીટી લીધું અને તેના શરીરમાં પોતાનાથી અને તેટલી વેદના ઉત્પન્ન કરવામાં કચ્ચાસ નં રાખી. કિન્તુ આથી પણ સંગમનું કાર્ય સર્થુ નહિ, એટલે તેણે 'હાયો બુગારી ખમણું રમે' તેમ આઠમા ઉપસર્ગનો પ્રારંભ કર્યો.

(૮) ઉદરો—આઠમા ઉપસર્ગ તરીકે તેણે વજ જવા દાંતવાળા ઉદરો વિકુવ્યાં. તેઓએ પ્રભુને કરડવામાં પોતાનું સમસ્ત બળ વાપર્યું. પરંતુ પ્રભુ તો નિશ્ચલ રહ્યા એટલે કોપથી ભૂત જવો અનેલો એવો સંગમ વધારે વધારે ઉપદ્રવ કરવા તૈયાર થયો.

(૯) કુંજર—જનાં ચરણના ધબકારાથી આખી પૃથ્વી ધ્રુવ ઊઠે એવો અને જની સૂંઢ આકાશને પણ અડકી શકે તેવો એક મદોન્મત કુંજર (હાથી) વિકુવ્યાં. આ કુંજર એકદમ ઢોડતો પ્રભુની પાસે આવ્યો અને તેણે તેમને પોતાની સૂંઢ વડે અદ્ધર ઉપાડીને આકાશમાં ઉછાળ્યા. આથી પણ જણે તે ધરાયો ન હોય તેમ તે પોતાના દંતશણ જગ્યા રાખીને ઊભો રહ્યો. આમ કરવામાં તેની એ ઇચ્છા હતી કે પ્રભુ નીચે પડે ત્યારે તેને દંતશણ વડે ઝીલવાં કે જથી તેની છાતી ચીરાઈ બંધ અને તેના દેહનો અંત આવે. આ પ્રમાણે કરવા છતાં પણ પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્ન રહ્યા એટલે સંગમે વળી ઢાઢ અન્યજ ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો.

(૧૦) હાથિણી—આ વખતે તેણે હાથિણી વિકુર્વી. આ હાથિણી પ્રભુને દાંત વડે ભેદવા લાગી અને વિધની જમ પોતાના મદજલનું તે તે ભાગ ઉપર સિચન કરવા લાગી. પરંતુ તેથી પણ પ્રભુ તો શોભ નહિજ પામ્યા. એટલે સંગમ અન્ય ઉપસર્ગ કરવા કટિ-બદ્ધ થયો.

(૧૧) પિશાય—બ્રજલિલ અગ્નિકુંડને પણ લજ્જસ્પદ કરનારા એવા અનેક જ્વાલાઓથી વ્યાપ્ત સુખવાળો, યમરાજના ગુહસ્તંભ જવી જીવવાળો, તાડ વૃક્ષ જવી નંધાવાળો, ચર્મવસ્ત્રને ધારણ કરનારો, અદાદહાસ્ય કરતો અને 'કિલ' 'કિલ' શબ્દ કરી કુલકારા કરતો એવો એક પિશાય તેણે વિકુવ્યાં. આ પિશાય કાતી લઇને પ્રભુની સમીપ ઢોડી આવ્યો. પરંતુ તે પણ આખરે હારી ગયો, એટલે સંગમે એક ભયંકર વ્યાધ (વાધ) વિકુવ્યાં.

(૧૨) વ્યાધ—પુચ્છ(પૂંછડા)ની છટાના આરછોટનથી જણે પૃથ્વીને ક્ષાડી નાખતો હોય તેવો તે વ્યાધ વજ જવી પોતાની દાઢોથી અને ત્રિશૂળના જવા નખાઓથી પ્રભુને કુખ દેવા લાગ્યો. પરંતુ આખરે તે પણ નિસ્તેજ યધાગયો એટલે વળી ઢાઢક નવીન ઉપસર્ગ કરવા સંગમ તૈયાર થયો.

(૧૩) સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા—સંગમ મહાવીર પ્રભુ પાસે તેમના પિતા (સિદ્ધાર્થ) રાજનું રૂપ લાઇ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારી વૃદ્ધવસ્થામાં તારો વડીલ બંધુ નંદિવર્ધન મારી ઉપેક્ષા કરે છે તેથી તું આ દીક્ષાવ્રત મૂકી દધ મારી સેવા કર. આ પ્રમાણે તેણે ઘણા કાલાવાલા કર્યા, પરંતુ તે મગશિળીઆ પત્થર ઉપર ચત્તી જલની વૃષ્ટિની જમ નિષ્કળ ગયા. આથી સંગમ પ્રભુની માતા ત્રિશલા દેવીનું રૂપ ધારણ કરી વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો, પરંતુ

અરુણમાં ફટકા કરે તો તેની ઢાણ દરકાર કરે તેમ તે આ કાર્યમાં પણ ક્ષાંત્યો નહિ. ત્યારે તે બદ્ધ ઢાપાયમાન થયો અને તેણે મનુષ્યોની એક ઊવણી વિકુર્વી.

(૧૪) રસોઇઓ—આ ઊવણીમાં એક રસોઇઓ ભાત રાંધવા તૈયાર થયો. તેને મૂંઝા નહિ મળવાથી તેણે પ્રજાનાં ચરણોને ચૂંતો દટપીને તેના ઉપર ભાતનું ભાજન ચડાવ્યું અને તેમનાં ચરણોની વચ્ચે અસિ પ્રજ્વલિત કર્યો. પ્રજાએ આવું અયોગ દુઃખ પણ ધૌરમત્કાંગરનાં કાર્ય કર્યું અને તેઓ પોતાના ધ્યાનમાં એકતાન રજા. આથી સંગમ ઉદ્ભવ્યો અને તેણે ચંડાળનું રૂપ વિકુર્વ્યું.

(૧૫) ચંડાળ—આ ચંડાળે પ્રજાના કંઠમાં, કાનમાં અને જીભમાં દુઃખ પરીઓનાં પાંજરાં લટકાવ્યાં. આ પરીઓએ ચાંચ અને નખના પ્રહારથી પ્રજાની કાયાને આજીવની જીમ અનેક છિદ્રવાળી બનાવી દીધી. પરંતુ તેથી આ યોગીશ્વરને શું ? તેઓ તો પોતાના ધ્યાનમાં નિરાગમ રજા. આથી સંગમે નવી યુક્તિ શોધી કાઢી.

(૧૬) અચંડ પવન—સંગમે પ્રૌઠ વૃક્ષોને પણ તુલ્યની માદક આકાશમાં ઉછાળતો, ચારે દિશાઓમાં પથરા અને કાંકરાઓનો વેરસાદ વરસાવતો અને ચાતરક ધૂળ ઉડાડતો એવો પવન વિકુર્વ્યો. આ પવન પ્રજાને ઊંચકી ઊંચકીને પટકવા લાગ્યો. પરંતુ ધ્યાનમાં આરદ બનેલા આ યોગીશ્વરને તેની ક્યાં પરવા હતી. આથી સંગમ નૂતન ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો.

(૧૭) વંટાળીઓ—પર્વતોને પણ ભમાડવાને પરિપૂર્ણ પરાક્રમવાળો વંટાળીઓ વિકુર્વીને સંગમ પ્રજાને કુંભારના ચક્રની જેમ ભમાડવા લાગ્યો. પરંતુ પ્રજાનું ચિત્ત ધ્યાનથી ચક્રિત થયું નહિ. એટલે તેણે નવીન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

(૧૮) કાલ-ચક્ર—સંગમે હજાર ભાર લોઢાથી ઘડેલું, પૃથ્વીના સંપ્રુટ કરવામાં સદાયક અને તેટલા પ્રમાણવાળું, ઉછળતી જ્વાલાઓથી દરે દિશાઓને વિકરાળ બનાવતું અને કુદ-પર્વતોના પણ ચૂરેચૂરા કરવામાં સમર્થ એવું એક કાલ-ચક્ર વિકુર્વ્યું. ત્યાર પછી રાવણે જેમ કૈલાસ પર્વત ઉપાડ્યો હતો તેમ તેને ઉપાડીને પ્રજાને પ્રાણ લેવાના ઇરાદાથી તેણે તે તેના ઉપર ફેંક્યું. આથી પ્રજા બહુ પર્યંત જમીનમાં દટાઇ ગયા, પરંતુ તેમણે પોતાનું ધ્યાન તો આજીવ રાખ્યું. આથી સંગમે વિચાર્યું કે અનુકૂળ ઉપસર્ગો ક્યાં વિના પ્રજાને શોભ પ્રમાડવા-તે અશક્ય છે.

(૧૯) પ્રભાત—તે દુઃખ દેવે અકાલે પ્રભાતની રચના કરી. પરંતુ આ માયાવીના કપટથી પ્રજા અજ્ઞાત નહિ હોવાને લીધે તેઓ સગારે ચલાયમાન થયા નહિ. આથી તે દેવે એક નવીન યુક્તિ શોધી કાઢી. આ યુક્તિ-અનુસાર સંગમે એક વિમાન વિકુર્વ્યું અને તેમાં તે દેવનું રૂપ લઇને પ્રજા પાસે આવ્યો. જાણે પ્રજાના ધૌરમત્કાંગર, પરાક્રમથી, તપથી અને તેના ટેકથી પોતે પ્રસન્ન થઇ વરદાન નહિ આપતો હોય તેમ તેણે આચરણ કર્યું. મધુર વચન વડે અનેક વસ્તુઓ અર્પણ કરવાને તે તૈયાર છે એમ કહી તેણે પ્રજાને લોભાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેમાં પણ તેના પારો સવળો પડ્યો નહિ. આથી તેણે નવીન યુક્તિ અગમ્યાવવા વિચાર કર્યો.

(२०) द्विधांगानानां हाव-लाव—आनां पुरिष्णामभूषे तेषु कंदर्पनी सेनाभूष देवांगना-
आने तेभ्यः तेना विभ्रमभां सद्वायक छ ऋतुयोने समकाले प्रकट करी. आ देवांगनायाञ्चे गीत,
वाध, नृत्य, अंग-श्लेषा तेभ्यः आहु वयने। धत्याद्विधी प्रथने यथायमान करवा पूर्यु प्रयास कथो,
परंतु तेभां तेभ्युं कंध वर्युं नहिः।

१ आ संबंधभां श्रीहृत्भय-द्रसरिजे त्रिपष्टिशलाकापुत्र्यरत्रभां व्यापेष्टुय त्रित्र व्यापेष्टुं छे.
तेभनी अपूर्व प्रतिभा प्रकट करनारां ते पद्यो नीचे मुख्य छे—

“ कृतप्रस्तावना मत्त-कोकिलाकलकृजितैः ।
कन्दर्पनाटकनटी, 'वसन्त'धीरशोभत ॥
सुखवासं सञ्चयन्ती, विकसतीपरेणुभिः ।
सैरग्रीव दिग्बधूनां, 'प्रोष्म'लक्ष्मीरञ्जम्मत ॥
राज्याभिपेकं कामस्य, मंगल्यतिलकानिव ।
सर्वाङ्गं केतकव्याजात्, कुर्वती 'प्रावृष्टा'बभौ ॥
सहस्रनयनीभूय, नवनीलोत्पलच्छलात् ।
स्वसम्पदमिवोद्दामां, पश्यन्ती शुशुभे 'शरद' ॥
जयप्रशस्तिं कामस्य, श्वेतासरसहोदरैः ।
'हेमन्त'धीर्लिखेद्य, प्रत्यग्रैः कुन्दकुहमलैः ॥
गणिकेवोपजीवन्ती, हेमन्तसुरभीसमम् ।
कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च, 'शिशिर'धीरचोयत ॥
एवमुज्ज्वलमानेषु, सममेवतुषु क्षणात् ।
मीनध्वजपताकिन्यः, प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥
संगीतमविगीतांग्यः, पुरो भगवतस्ततः ।
ताः प्रचक्रमिरे जैनं, मन्त्रास्रमिव माग्मधम् ॥
तत्राविसूत्रितलयं, गान्धारप्रामवन्धुरम् ।
कामिधुदुद्गीयन्त, जातयः शुद्धचेतसः ॥
कामयुग्ममगैस्तानै-व्यैर्षैर्व्यजनधातुभिः ।
प्रवीणाऽवाद्यद् वीणां, काचित् सकलनिष्कलाम् ॥
स्फुटनकारधोकार-मकारैर्वैधानिस्वनान् ।
काश्चिच्च वाद्यमाधु-र्धुदगांस्त्रिविधानपि ॥
नभोभूगतचारीकं, विचित्रकरणोद्भूटम् ।
दृष्टिभावैर्नवनवैः, काश्चिदप्यनरीशुतुः ॥
दडांगहराभिनयैः, सयस्त्रुदितकंचुका ।
बध्नन्ती श्रयधमिल्लं, दोर्मूलं काऽप्यदीदृशन् ॥
दंष्ट्रपादाभिनयन-च्छलात् काऽपि मुहुर्मुहुः ।
चारुगीरोचनागीर-मूकमूलमदर्शयत् ॥
श्रयचंहातकप्रन्य-दृढीकरणलीलभा ।
काऽपि प्राकाशयद् वापी-सनाभि नाभिमण्डलम् ॥
व्यपदेदयेमदन्ताख्य-दृस्तकाभिनयं मुहुः ।
गाढमंगपरिध्वग-संज्ञां काश्चिच्च विदग्धे ॥
संचारयन्त्युत्तरीयं, नीवीनिबिडनच्छलात् ।
नितम्बविम्बफलकं, काश्चिदाविरमावयत् ॥

आ प्रभाषे संगमे जेक शत्रिभां प्रभुने वीस उपसर्गो कर्या, परंतु तेभां ते तक्षमान क्षण्यो नहि; तो पणु ते निराश न थयो, परंतु तेणु प्रभुना उपर उपसर्गोनी वृष्टि वरसावची आदर्श राणी. अेकंदर रीते छ भक्षिना सुधी तेणु अनेक उपसर्गो कर्या; परंतु प्रभु तो पोताना सन्मार्गधी स्वस्पांशे पणु पतित थया नहि. आधी उपसर्ग कर्वांतुं मांडी वाणीने ते देवलोकां नवा तैयार थयो. पोताना कदा शत्रुनी आ दशा जेधने प्रभुने गुंरसो न यदतां तेना तरद उलटी द्या उत्पन्न थध अने तेमनां नेत्रभां अश्रु आल्यां. आ वात श्रीमान् हेमचन्द्रसूरिकृत 'सकलाहर्ष' उपरथी जेध शकाय छे, हेभेक तेना २१भा पद्यभां कछुं छे हे—

“ कृतापराधेऽपि जने, कृपामन्यरत्नारयोः ।

हंपद्वाप्यार्द्रयोर्मर्द्रं, श्रीवीर'जितनेत्रयोः ॥ ”

संगम तो देवलोकां आह्यो गयो. परंतु तेने आवतो जेध जेणु तेनी अत्यार सुधी उपेक्षा करी हुती जेयो तेना स्वाभी छन्द तो कोधातुर णनी गयो. तेणु आ संगम देवना तिरस्कर कर्यो अने तेने देवलोकांभी काढी भूक्यो, जेटले ते भेउनी व्युत्थिका उपर नध रषो.

* * * * *

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्दश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !

निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।

नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

टीका

हे नाथ !—हे स्वामिन् ! अत्र त्वं अपरो दीपोऽसि । दीपयति—चस्तुजातमिति दीपः । किम-परत्वमिति संबोधनगर्भितविशेषणैर्भिन्नलक्षणत्वमाह—हे ईश ! हे निःस्नेह ! निर्गतः स्नेहात् यः स

अहमब्रापदेशेन, वक्षः पीनोप्रतस्तनम् ।
 सुचिरं रोचयामास, काचिद् रुचिरलोचना ॥
 यदि त्वं भीतरागोऽसि, रागं तत्र तनोषि किम् ? ।
 शरीरनिरपेक्षयेद्, दत्ते वक्षोऽपि किं न नः ? ॥
 दयालुर्देहि काऽसि त्वं, तदानीं विपमायुधात् ।
 अकाण्डाकृष्टकोदग्बा-दस्मान् न प्रायसे कथम् ? ॥
 अपेक्षसे कीलुकेन, यदि नः प्रेमलालसाः ।
 किञ्चिन्मात्रं हि तद् युक्तं, मरणान्तं न युज्यते ॥
 स्वामिन् ! कठिनतां मुञ्च, पर्याप्तमननोरथान् ।
 प्रार्थनाविमुखो मा भूः, काचिदित्युचिरे चिरम् ॥
 एवं गीतातोयवृत्तै-र्विकारैरारिर्किरपि ।
 बाह्वभिध सुरब्रीणां, न सुखोम अगदग्रहः ॥

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની અપૂર્વ દીપકતા—

“ હે પ્રભુ ! હે રાગ (અને દ્વેષ)થી રહિત (ચોવીસમા ભિન્નેશ્વર) ! અવિદ્યમાન છે દશા જને વિષે એવા હે (નન્દિવર્ધનના ખાંધવ) ! હે (કર્મરૂપી) લેપથી રહિત (મહાવીર) ! હે નિષ્કાંચન (વર્ધમાન) ! હે મલિન માર્ગથી બહાર નીકળી ગયેલા એવા (સિદ્ધાર્થ—સુત) ! હે પાત્ર-રહિત (અર્થાત્ હસ્તરૂપી પાત્ર વડે ભોજન કરનારા મહેશ્વર) ! (હે પરતન્ત્રતારૂપી) અંકુશથી યુક્ત (યશોદા-પતિ) ! (હે ત્રૈલોક્યના) સ્વામી ! સ્થાયી છે (ઇવલજ્ઞાનરૂપી) પ્રકાશ જનો એવા હે (ગૌતમાદિક ગણધરોના ગુરુ) ! જાતું રહ્યું છે (ક્રોધાદિ રૂપ) પવન વડે કમ્પન જતું એવા હે (ચોગીશ્વર) ! તું આ દુનિયામાં (સમસ્ત) જગતને વિષે પ્રકાશ (પડે) છે જનો એવા અપૂર્વ દીપક છે.”—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોક ભક્તામરની પાદ-પૂર્તિનુંજ કામ કરે છે તેમ નથી, પરંતુ સાથે સાથે તેના તે શ્લોકગત ભાવાર્થના પ્રવોતનનું પણ કામ કરે છે.

આ શ્લોકમાંથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે પ્રભુને (લૌકિક) દીપકની ઉપમા ધટતી નથી. કેમકે લૌકિક દીપક તો ધૂમ્ર (ધૂમાડો), દશા (વાટ) અને સ્નેહ (તેલ)થી યુક્ત હોય છે, જ્યારે પ્રભુરૂપ દીપકમાં તો દ્વેષરૂપી ધૂમ્રનો, કામરૂપી દશાનો અને રાગરૂપી સ્નેહનો અભાવ છે. વળી લૌકિક દીપક કાંઈલસહિત હોય છે, જ્યારે પ્રભુ તો કર્મરૂપી અંજન (કાંઈ)થી સર્વથા યુક્ત છે. વિશેષમાં લૌકિક દીપક તો પવનથી ખૂબાઈ બળ્ય છે, જ્યારે પ્રભુનો જ્ઞાન-દીપક ગમે તેવા પ્રચંડ (વાદીરૂપ) પવનથી પણ પરાભૂત થતો નથી. તેમજ વળી લૌકિક દીપકનો પ્રકાશ પણ અનિત્ય તેમજ થોડા સ્થલમાં વ્યાપીને રહે છે, જ્યારે પ્રભુના જ્ઞાન-દીપકનો પ્રકાશ તો સદાને માટે તેમજ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે.

વિશેષમાં આ શ્લોકમાં નિર્દેશ, નિઃસ્વભાવ અને નિરમત્ર એ વિશેષણો પ્રભુને ઉદ્દેશીને વાપરવામાં આવ્યાં છે તે પણ સાર્યક છે. કેમકે હર્ષ, શોક વિગેરેનાં અનેક કારણો પ્રાપ્ત થયાં છતાં પણ જની અવસ્થા એકજ સરખી રહે અર્થાત્ જે આત્મ-સ્વભાવમાંજ રમણુ કર્યા કરે તે નિર્દેશ કહેવાય છે અને ધન્યવાદ પણ તેવાજ પુરૂષને ધટે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ સમ્પદિ યસ્ય ન હર્ષો, વિપદિ વિપાદો ર્ણે ચ ધીરલ્લમ્ ।

તં મુવનમ્ચયતિલક્ષ્મ, જનયતિ જનની સુતં ચિરલ્લમ્ ॥ ”—આર્ષા

વળી પ્રભુ નિઃસ્વભાવ અર્થાત્ અકિંચન છે એ તો દેખીતું છે; કેમકે રાન્ય-લક્ષ્મીને પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરીને તો તેઓએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. વળી તેઓ નિરમત્ર છે અર્થાત્ પાત્ર-રહિત છે તે વાત પણ સત્ય છે, કારણ કે આહાર યોગ્ય વસ્તુઓ તેઓ હસ્તરૂપ પાત્રમાં ગ્રહણ કરે છે, નહિ-કે કાષ્ઠાદિક પાત્રમાં.

अथ सूर्यादिपतिशयवान् भगवानित्याह-

विस्तारको निजगर्वां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

टीका

हे जिन ! इह-अस्मिन् लोके त्वमेव सूर्योऽसि । विशेष्यसंगत एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छे-
दार्थः । त्वदन्यस्तादृक् सूर्यो नास्तीत्यर्थः । हेतुगर्भितविशेषणान्याह-किंभूतत्त्वं सूर्यश्च ? निज-
गर्वां-स्ववाणीनां स्वकिरणानां च विस्तारकः । पुनः तमसः-अज्ञानस्यान्वकारस्य च प्रहर्ता । पुन-
र्मार्गस्य दर्शकः, सन्मार्गप्रकाशकत्वात् त्वं सूर्य एवासि, तद् स्थाने युक्तम् । स्थाने इति योग्य-
तार्थेऽन्ययम् । हे मुनीन्द्र ! अहं तु विजाने-विज्ञानतया वितर्के-असि त्वं सूर्यातिशायिमहिमा-
सूर्यादतिशायी महिमा-माहात्म्यं यस्य स सूर्यातिशायिमहिमा । कस्मात् ? 'दुर्दिनहतेः करणात्'
दुर्-दुष्टं दिनं-दुर्दिनं तस्य हननं-हतिस्त्वस्याः करणात् । सूर्यपक्षे दुर्दिनं-मेघजं तमः तद्वन्तुं सूर्यो न
शक्नोतीति सूर्यादपि भगवानधिक इति व्यतिरेकालङ्कारः ॥ १७ ॥

अन्वयः

इह निज-गर्वां विस्तारकः, तमसः च प्रहर्ता, मार्गस्य दर्शकः (त्वं) एव सूर्यः असि, (तत्)
स्थाने; दुर्दिन-हतेः करणात् च विजाने-(हे) मुनि-इन्द्र ! (त्वं) लोके सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि ।

श्लो-टीका

विस्तारकः (मू० विस्तारक)=इलाव ३२५२.

निज=योतानी.

गो=(१) वाष्पिः (२) डिरेथ.

निजगर्वां=निज वाष्पिना [अथवा डिरेथोना].

तमसः (मू० तमस)=(१) अतानना; (२) अंधका-
रना.

प्रहर्ता (मू० प्रहर्ता)=घातक, नाश ३२५२.

मार्गस्य (मू० मार्ग)=३२२५५५.

दर्शकः (मू० दर्शक)=अता५५५२.

इह=अहिंआ.

असि (पा० असि)=छे.

एव=अने.

सूर्य (मू० सूर्य)=सूर्य, रवि, सूर्य.

एव=५५.

स्थाने=योऽपतावायक अन्वय.

दुर्दिन=(१) पराज दिवस; (२) मेघधी उपवेश
अंधकार.

हति=नाश.

दुर्दिनहतेः=दुर्दिनना नाशना.

करणात् (मू० करण)=३२५५५५.

विजाने (पा० ज्ञा)=हृ पितई ईई धुं.

सूर्य=रवि.

अतिशायिन्=अधिक.

महिमन्=महिमा, भावः५५.

सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्यधी अधिक छे महिमा ५५५५
अवे.

मुनि=साधु.

इन्द्र=यु५५५.

मुनीन्द्र ! = हे मुनिओभां यु५५५ ।

लोके (मू० लोक) = ५५५५५५ विरे.

१ अत्र " गोस्तसुप्रसात् " (सिद्ध-० ५१११५५) इत्यनेन उपलभ्यप्रसक्तिः, नच निश्चय सा गावधेति विशेषण-
विशेष्यैकार्थ्ये कथं तत्सुप्रसक्तप्रत्ययप्रसक्तिरिति पाठ्ये " विशेषणं विशेष्येकार्थं कर्मवाच्यम् " (सिद्ध-० ३१११५५)
इत्यनेन तस्यापि तत्सुप्रसक्तवाचिपानात्, तथापि धर्मावान्तथावाचनस्याऽनिरवस्थापयनेन धर्मापेयम् ।

શ્લોકાર્થ

સૂર્ય કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા—

“(હે જગદીશ !) પોતાની વાણીરૂપી કિરણોનો વિરતાર કરનારો, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો વિનાશ કરનારો, સન્માર્ગનો પ્રદર્શક એવો તુંજ આ જગત્ને વિષે સૂર્ય છે, તે (વાત) એવ્ય છે. (પરંતુ) તું (તે) દુર્દિનનો નાશ કરનારો ડોવાને લીધે, હું એમ તર્ક જોડાતું છું કે હે સુનીથર ! તું લોકને વિષે સૂર્ય કરતાં પણ અધિક મહિમાવાળો છે.”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી—

પ્રભુના જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ જ્યેને કોઈક લૌકિક પદાર્થના પ્રકાશ સાથે બને તો તેની તુલના કરવા પ્રથમ તો કવિરાજ પ્રભુને દીપકની ઉપમા આપી; પરંતુ જ્યારે તે તેને વાસ્તવિક લાગી નહિ, ત્યારે તે તેમને સૂર્યની સાથે સરખાવવા લલચાયા છે. આ શ્લોકના પ્રાથમિક ચરણોમાં તો સૂર્ય તેમજ પ્રભુની સામ્યતા કંઈક અંશે સચવાઈ પણ રહે છે, ઠમક જમ પ્રભુ વાણીનો વિરતાર કરે છે, તેમ સૂર્ય પણ દશે દિશામાં પોતાનાં કિરણોનો પ્રચાર કરે છે; વળી જમ પ્રભુ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, તેમ સૂર્ય અંધકારનો વિનાશ કરે છે; તેમજ વળી પ્રભુ જમ સદુપદેશ આપી સન્માર્ગનું ભાન કરાવે છે, તેમ સૂર્ય પણ રાત્રિએ ભૂલા પડેલાને રસ્તો બતાવે છે. પરંતુ અંતિમ ચરણોમાં તો પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપવી પણ વ્યર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે વર્ષા ઋતુમાં ગગન મેઘ વડે પૂર્ણ આગ્યાદિન થયેલું હોય, અર્થાત્ અતિશય ઠાણું વાદળું ચડી આવ્યું હોય અને હાથોહાથ પણ સૂર્યે નહિ એવું ધાર અંધારું થઈ રહ્યું હોય તે વખતે સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો નથી, એટલે કે આવી વખતે સૂર્ય હાર ખાઈ બંધ છે. પરંતુ કેવલજ્ઞાની પ્રભુનો પ્રકાશ તો કોઈ પણ કાળે એકો યતોજ નથી. વિશેષમાં શ્રીમાનતુંગસૂરિના કથન મુજબ સૂર્યને તો રાહુ ગળી પણ બંધ છે, તેનું ગ્રહણ પણ થાય છે, અરે તેનો અસ્ત પણ થાય છે તેમજ તેનો પ્રકાશ પણ એટી સાથે ત્રણે ઇવનનોને પ્રકાશિત કરવા અસમર્થ છે; જ્યારે પ્રભુ તો પાપરૂપી રાહુ વડે પરાભવ પામતા નથી, વળી કદાપિ તેનો અસ્ત થતો નથી, તેમજ ત્રણે કાળના અને ત્રણે ઇવનના સમસ્ત પદાર્થ ઉપર સમકાલે પ્રકાશ પાડવા તે સર્વથા સમર્થ છે.

વ્યતિરેક અલંકાર—

આ શ્લોક ‘વ્યતિરેક’ અલંકારથી (વલુપિત છે. આ-અલંકારનું લક્ષણ શ્રીહેમચન્દ્ર-સૂરિએ ‘કાવ્યાનુશાસન’ના છઠા અધ્યાયમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે—

“ ઉત્કર્વાપકર્પદેત્વોઃ સામ્યસ્ય ચોક્તાવતુક્તૌ ચોપમેયસ્યાધિક્યં વ્યતિરેકઃ ”

* * * * *

અથ ચન્દ્રાદપિ ત્વઘટોઽધિકમિત્યાહ—

પ્રહ્લાદકૃત્ત કુવલયસ્ય કલાનિધાનં

પૂર્ણશ્રિયં ચ વિદ્ધચ્ચ યદાસ્ત્વદીયમ્ ।

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह-

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता

मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।

स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विज्ञाने

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

टीका

हे जिन ! इह-अस्मिन् लोके तमसः सूर्योऽसि । विशेष्यसंगत एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छे-
दार्थः । त्वदन्यस्तादृक् सूर्यो नास्तीत्यर्थः । हेतुगर्भितविशेषणान्याह-किंभूतस्त्वं सूर्यश्च ? निज-
गवां-स्ववाणीनां स्वकिरणानां च विस्तारकः । पुनः तमसः-अज्ञानस्थान्वकारस्य च प्रहर्ता । पुन-
मार्गस्य दर्शकः, सन्मार्गप्रकाशकत्वात् त्वं सूर्य एवासि, तद् स्थाने युक्तम् । स्थाने इति योग्य-
तार्थेऽन्ययम् । हे मुनीन्द्र ! अहं तु विज्ञाने-विज्ञानतया वितर्के-असि त्वं सूर्यातिशायिमहिमा-
सूर्यादतिशायी महिमा-माहात्म्यं यस्य स सूर्यातिशायिमहिमा । कस्मात् ? 'दुर्दिनहतेः करणात्'
दुर्-दुष्टं दिनं-दुर्दिनं तस्य हननं-हतिस्तस्याः करणात् । सूर्यपक्षे दुर्दिनं-मेघजं तमः तद्वन्तु सूर्यो न
शक्नोतीति सूर्यादपि भगवानधिक इति व्यतिरेकालङ्कारः ॥ १७ ॥

अन्वयः

इह निज-गवां विस्तारकः, तमसः च प्रहर्ता, मार्गस्य दर्शकः (त्वं) एव सूर्यः असि, (तत्)
स्थाने; दुर्दिन-हतेः करणात् च विज्ञाने-(हे) मुनि-इन्द्र ! (त्वं) लोके सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि ।

श्लो-टीका

विस्तारकः (मू० विस्तारक)=देवाय करनार.

निज=प्राप्तानी.

गो=(१) वाणी; (२) किरण.

निजगवां=निज वाणीना [अथवा किरणाना]

तमसः (मू० तमस)=(१) अज्ञानना; (२) अंधका-
रना.

प्रहर्ता (मू० प्रहर्ता)=घातक, नाश करनार.

मार्गस्य (मू० मार्ग)=रस्ताना.

दर्शकः (मू० दर्शक)=अतावनार.

इह=अहिंआ.

असि (घा० असि)=छे.

च=अने.

सूर्यः (मू० सूर्य)=सूर्य, रवि, सूरज.

एव=ए.

स्थाने=योअतावायक अन्यथ.

दुर्दिनं=(१) अराज दिवस; (२) मेघधी उपायेथ
अंधकार.

हति=नाश.

दुर्दिनहतेः=दुर्दिनना नाशना.

करणात् (मू० करण)=करवाथी.

विज्ञाने (घा० ज्ञा)=दुर् वितर्क करं धुं.

सूर्ये=रवि.

अतिशायिन्=अधिक.

महिमन्=अधिमा, माहात्म्य.

सूर्यातिशायिमहिमा=सूर्यधी अधिक छे अधिमा केने
अवे.

मुनि=साधु.

इन्द्र=मुमुक्षु.

मुनीन्द्र =छे मुनिआभां मुमुक्षु ।

लोके (मू० लोक)=अतावे विने.

१ अत्र " गोस्तत्पुण्यात् " (सिद्ध० ७।३।१०५) इत्यनेन उपत्ययप्राप्तिः, नच निजाय वा गाव्येति विशेषण-
विशेष्यैकार्थ्ये कथं तत्पुण्यप्रयुक्तप्रत्ययप्राप्तिरिति वाच्यं " विशेषणं विशेष्येणैकार्थ्यं कर्मवारण्यम् " (सिद्ध० ३।१।१६६)
इत्यनेन तस्यापि तत्पुण्यसंज्ञाविधानात्, तथापि समाधान्त्यासनस्याऽनित्यत्वात्प्रयगेन समाधेयम् ।

શ્લોકાર્થ

સૂર્ય કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા—

“(હે જગદીશ !) પોતાની વાણીરૂપી કિરણોનો વિસ્તાર કરનારો, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો વિનાશ કરનારો, સન્માર્ગનો પ્રદર્શક એવો તુંજ આ જગતને વિષે સૂર્ય છે, તે (વાત) યોગ્ય છે. (પરંતુ) તું (તો) દુર્દિનનો નાશ કરનારો હોવાને લીધે, હું એમ તર્ક ઊઠાવું છું કે હે સુનીધર ! તું લોકને વિષે સૂર્ય કરતાં પણ અધિક મહિમાવાળો છે.”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી—

પ્રભુના જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ જ્યેને ઢાઘક લૌકિક પદાર્થના પ્રકાશ સાથે અને તો તેની તુલના કરવા પ્રથમ તો કવિરાજે પ્રજ્ઞને દીપકની ઉપમા આપી; પરંતુ જ્યારે તે તેને વાસ્તવિક ઠાગી નહિ, ત્યારે તે તેમને સૂર્યની સાથે સરખાવવા લલગયાયા છે. આ શ્લોકના પ્રાથમિક ચરણોમાં તો સૂર્ય તેમજ પ્રજ્ઞની સામ્યતા કંઠક અંશે સચવાઈ પણ રહે છે, કેમકે જમ પ્રજ્ઞ વાણીનો વિસ્તાર કરે છે, તેમ સૂર્ય પણ દરો દિશામાં પોતાનાં કિરણોનો પ્રચાર કરે છે; વળી જમ પ્રજ્ઞ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, તેમ સૂર્ય અંધકારનો વિનાશ કરે છે; તેમજ વળી પ્રજ્ઞ જમ સદુપદેશ આપી સન્માર્ગનું જ્ઞાન કરાવે છે, તેમ સૂર્ય પણ રાત્રિએ લૂલા પડેલાને રસ્તો બતાવે છે. પરંતુ અંતિમ ચરણોમાં તો પ્રજ્ઞને સૂર્યની ઉપમા આપવી પણ વ્યર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે વર્ષા ઋતુમાં ગગન મેઘ વડે પૂર્ણ આચ્છાદિત થયેલું હોય, અર્થાત્ અતિશય કાળું વાદળું ચડી આવ્યું હોય અને હાથોહાથ પણ સૂર્યે નહિ એવું ઘોર અંધારું થઈ રહ્યું હોય તે વખતે સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો નથી, એટલે કે આવી વખતે સૂર્ય હાર ખાઈ જાય છે. પરંતુ હવલજ્ઞાની પ્રજ્ઞનો પ્રકાશ તો ઢાઘ પણ કાળે જાહે થતોજ નથી. વિશેષમાં શ્રીમાનતુંગસૂરિના કથન મુજબ સૂર્યને તો રાહુ ગળી પણ જાય છે, તેનું ગ્રહણ પણ થાય છે, અરે તેનો અસ્ત પણ થાય છે તેમજ તેનો પ્રકાશ પણ એડી સાથે ત્રણે જીવનનો પ્રકાશિત કરવા અસમર્થ છે; જ્યારે પ્રજ્ઞ તો પાપરૂપી રાહુ વડે પરાભવ પામતા નથી, વળી કદાપિ તેનો અસ્ત થતો નથી, તેમજ ત્રણે કાળના અને ત્રણે જીવનના સમસ્ત પદાર્થ ઉપર સમકાલે પ્રકાશ પાડવા તે સર્વથા સમર્થ છે.

વ્યતિરેક અલંકાર—

આ શ્લોક ‘વ્યતિરેક’ અલંકારથી વિભૂષિત છે. આ-અલંકારનું લક્ષણ શ્રીહેમચન્દ્ર-સૂરિએ ‘કાવ્યાનુશાસન’ના છઠા અધ્યાયમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે—

“ ડકર્પાવકર્પરેત્વોઃ સામ્યસ્ય ચોક્તાવનુક્તી ચોપમેયસ્થાધિક્યં વ્યતિરેકઃ ”

અથ ચન્દ્રાદપિ ત્વયશોઽધિકમિત્યાહ—

પ્રહ્લાદકૃત્ કુવલયસ્ય કલાનિધાનં

પૂર્ણાશ્રિયં ચ વિદધન્ન યશસ્ત્વદીયમ્ ।

वर्तति लोकबहुकोकसुखंकरत्वाद्

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे जिन ! तवेदं त्वदीयं यशोऽपूर्वशशाङ्कविम्बं वर्तति-अतिशयेन वर्तते । किंविशिष्टं शशाङ्कविम्बं ? कुवलयस्य प्रहादकृत्-प्रमोदकारि, यशस्तु कुवलयस्य-भूवलयस्य प्रहादकृत् । कलानिधानं द्वयोस्तुल्यविशेषणम् । पुनः किं कुर्वत् ? पूर्णाश्रियं विदधत्, द्वयमपि तुल्यं, विशेषणैस्तुल्यत्वात् । यशसः किमपूर्वत्वं ? तत्र हेतुमाह-लोका एव बहवः कोकाः-चक्रवाकास्तेषां सुखंकरत्वात् । भगवद्यशः श्रुत्वा लोकाः कोका इव सुरां प्राप्नुवन्ति । अत एव त्वदीययशोऽपूर्वशशाङ्कविम्बमिति तात्पर्यार्थः । पुनः किंभूतं तत् (यशः) ? जगत् विद्योतयत्-विश्वं विशेषेण द्योतयत् ॥१८॥

अन्वयः

(हे जिन-राज !) त्वदीयं जगत् विद्योतयत्, कुवलयस्य प्रहाद-कृत्, कला-निधानं च पूर्ण-श्रियं च विदधत् यशः बहु-लोक-कोक-सुखंकरत्वात् अ-पूर्व-शशाङ्क-विम्बं वर्तति ।

शब्दार्थ

प्रहाद=आनंद.

कृत्=करनार.

प्रहादकृत्=आनंद आपनार.

कुवलयस्य (मू० कुवलय)=(१) यन्द्रविकारी कम-
लाना; (२) भ्रमंडलाना.

कलानिधानं=कला.

निधानं=भंडार.

कलानिधानं=कलाना भंडार.

पूर्णं=परिपूर्ण.

श्री=(१) लक्ष्मी; (२) शोभा.

पूर्णश्रियं=(१) संपूर्ण लक्ष्मीने, (२) समस्त शोभाने.

च=अने.

विदधत् (धा० धा)=धारण करनारा.

यशः (मू० यशस्)=शक्ति.

त्वदीयं (मू० त्वदीय)=तारी.

वर्तति (धा० कृत्)=अत्यंत वर्तते.

लोक=भतुभ्य.

बहु=धन्या.

कोक=यक्षवाक.

सुखंकर=सुख करनारा.

लोकबहुकोकसुखंकरत्वात्=भतुभ्योऽपि धन्या यक्ष-
वाकाने सुख करनारा होवाने दीधे.

विद्योतयत् (धा० द्युत्)=विशेषतः प्रकाशित करतुं.

जगत्=दुनिया.

अपूर्वं=असाधारण, अलौकिक.

शशाङ्क=भृगु, हरण.

शशाङ्क=शशाङ्क.

शशाङ्क=भृगुतुं शशाङ्क छे नेने ते, अ-र.

विम्ब=भिंभ.

शशाङ्कविम्बं=अ-रतुं भिंभ.

श्लोकार्थ

प्रभुना यशश्चन्द्रनी अपूर्वता—

“(हे जिनेश्वर !) जगत्तुना उपर विशेष प्रकाश पाडनारा, भ्रमंडल (वासी प्राणीयो)-
ने आनंद आपनारा, कलाना भंडार जेवा तेमळ संपूर्ण शोभाने धारण करनारा जेवा तारी
यश (इपी यन्द्र) यन्द्र-विकारी कमलने आनंद उपभवनारा, कलाना निधिइप जेवा तेमळ संपूर्ण
लक्ष्मीने धारण करनारा जेवा (लौकिक) यन्द्र करतां अनेक जनइपी यक्षवाकने सुखकारा
होवाने दीधे अत्यंत वर्तते छे.”—१८

भगवता (यत्) सांघत्सरिकं दानं दत्तं तदाह—
 यद् देहिनां जिनवराब्धिकभूरिदानै—
 दौःस्थ्यं हतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ? ।
 दुर्मिक्षकष्टदलनात् क्रियते सदौप—
 कार्यं कियज्जलघरैर्जलभारनम्रैः ॥ १९ ॥

टीका

हे जिनवर ! भवता-त्वया आब्धिकभूरिदानैः—वार्षिकस्वर्णदानैर्यद् देहिनां—प्राणिनां दौःस्थ्यं—
 दारिद्र्यं हतम् । हीति निश्चितम् । तत्र चित्रं किमु ?—तत्र चित्रम्-आश्चर्यं (किम्), न किमपी-
 त्यर्थः । दृष्टान्तमाह—जलभारनम्रैर्जलघरैः—मेघैः सत्-समीचीनं उपकारस्य भाव औपकार्यं कियत्
 (क्रियते-विधीयते) का संख्या यस्य तत् कियत्, बहुतरमित्यर्थः । कस्मात् ? दुर्मिक्षकष्टदलनात्—
 सुमिक्षकरणात् ॥ १९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-वर ! यद् भवता आब्धिक-भूरि-दानैः देहिनां दौःस्थ्यं हि हतं, तत्र किमु चित्रम् ?
 जल-भार-नम्रैः जलघरैः दुर्मिक्ष-कष्ट-दलनात् कियत् सत्-औपकार्यं कियते ? ।

शब्दार्थ

यद्=ये.
 देहिनां (मू० देहिन्)=प्राणीभ्यानी.
 जिनवर =हे जिनोने विषे श्रेष्ठ ।
 आब्धिक=वार्षिक, वर्ष-पर्यन्ताना.
 भूरि=सुवर्ण.
 दान=दान, अर्पण.
 आब्धिकभूरिदानैः=वर्ष पर्यन्त सुवर्णानां दानो वडे.
 दौःस्थ्यं (मू० दौःस्थ्य) दुःशा, दरिद्रता.
 हतं (मू० हत)=नष्ट थष्ट.
 हि=निश्चयवाचक अन्वय.
 भवता (मू० भवत्)=आप वडे.
 किमु=प्रश्नार्थक अन्वय.
 तत्र=तेभां.
 चित्रं=आश्चर्यवाचक अन्वय.

दुर्मिक्ष=दुष्काण.
 कष्ट=संकट, दुःख.
 दलन=पिनाश.
 दुर्मिक्षकष्टदलनात्=दुष्काणानु दुःख दणो नापनार
 होवाने क्षीये.
 कियते (घा० कृ)=कराय छे.
 सत्=साथी.
 औपकार्ये=उपकारता.
 सदौपकार्ये=साथी उपकारता.
 कियत्=केटली अधी.
 जलघरैः (मू० जलघर)=मेघो वडे.
 जल=प्राणी.
 भार=भोगो.
 नम्र=नमी पडेला.
 जलभारनम्रैः=प्राणीना भोग्त् वडे नमेला.

श्लोकार्थ

प्रलुभ्ये दीधेलुं सांघत्सरिकं दान—

“ हे जिनेश्वर ! न आपे (जेक) वर्ष पर्यन्त सुवर्णानां दानो दधने प्राणुभ्यानी दरिद्रतानो
 नाश कर्यो, तेभां शुं आश्चर्य छे ! (कमेक) जलना वार वडे नत्र भनेला जेना मेघो द्वारा दुष्का-
 णना दुःखानुं दलन थवाने क्षीये छटलो (अधी) साथी उपकार कराय छे ! ”—१६

સ્વપ્નીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થેકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન સૂર્યોદયથી માંડીને તે લોઝનના સમય સુધી દેવામાં આવે છે. પ્રતિદિન એક કરોડ અને એટલી લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર આવશ્યક-નિર્યુક્તિ પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ પેંગા હિરણ્યકોટી, અદ્વૈવ અનૂળગા સયસદ્દસા ।
સૂરોદયમાર્દઅં, વિજ્ઞા જા પાયરાસાઓ ॥ ”

—ગાથાક ૨૧૭.

* * * * *

ભગવચરણદર્શને ફલાધિક્યમાહ—

યાદ્વક્ સુખં ભવતિ તે ચરણેઽન્ન દૃષ્ટે

તાદ્વક્ પરમ્ભુવદનેઽપિ ન દેહમાજામ્ ।

પ્રાપ્તે યથા સુરમણૌ ભવતિ પ્રમોદો

નૈવં તુ કાચશકલે કિરણાકુલેઽપિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા

હે વીર! યાદ્વક્ સુખં તે-તવ ચરણે-પાદે દૃષ્ટે સતિ ભવતિ તાદ્વક્ પર:-અન્યો ય પ્રશ્નુ:-દેવ-સ્તસ્ય વદનેઽપિ-શુભેઽપિ દૃષ્ટે સતિ ન। “સુરનિર્જરદેવતર્થુ” (અભિધાન૦ કા૦ ૨, શ્લો૦ ૨) ઇતિ હૈમ: । કેપાં ? ‘દેહમાજાં’ દેહં-શરીરં ભજન્તે-સેવન્તે ઇતિ દેહમાજ:-પ્રાણિનસ્તેપાં । દૃષ્ટાન્તમાહ-યથા સુરમણૌ-ચિન્તામણૌ પ્રાપ્તે સતિ પ્રમોદો-હર્ષો ભવતિ । કિરણાકુલેઽપિ કિરણૌકુલે-વ્યાપ્તેઽપિ ચાક્રચિક્યાધિકેઽપિ કાચશકલે એવં ન-સુરમણાવિવ પ્રમોદો ન ભવતિ । તવ ચરણચિન્તામણિ:, પરદેવશુભં (તુ) કાચશકલમિતિ સ્પષ્ટાર્થ: ॥ ૨૦ ॥

અન્વય:

(હે સિદ્ધાર્થ-સુત !) અન્ન તે ચરણે દૃષ્ટે યાદ્વક્ સુખં દેહ-માજાં ભવતિ, તાદ્વક્ પર-શ્રુ-વદને અપિ ન. (ભવતિ), યથા સુર-મણૌ પ્રાપ્તે પ્રમોદ: ભવતિ, (તથા) કિરણ-આકુલે અપિ કાચ-શકલે ન યવમ્ ।

૧ આ સ્વપ્નમાં શુભો સ્તુતિ-અપુર્વિશતિકા (૫૦ ૮૩).

૨ સ સ્તુતિ છાપા—

एका हिरण्यकोटिः अद्वैव अमूलवानि शतसहस्राणि ।
सूर्योदयादारभ्य दीयते कावत् प्रातराशनम् ॥

श्लोकार्थ

यादृक्=तेजुं.
सुरं (म० सुर)=शुभ.
मघति (घा० मू)=थाय छे.
ते (म० युष्मद्)=नाई.
चरणे (म० चरण)=पाद, पम.
अत्र=अहिंसा.
दृष्टे (म० दृष्ट)=जोखेस.
तादृक्=तेजुं.
पर=अन्य.
अमु=देव.
चदन=शुभ.
परमुच्यते=अन्य देवतुं शुभ.
न=नहि.
देहभजां (म० देहभाज)=धरीरधारी श्रवणे.
प्राप्ते (म० प्राप्त)=भगेस.

यथा=जैम.
सुर=देव.
मणि=रत्न.
सुरमणौ=यिन्तामणि.
भवति (घा० मू)=थाय छे.
प्रमोद (म० प्रमोद)=हर्ष.
पयं=आ प्रभासे, ज्येभ.
तु=विशेषनायायक अन्यय.
काच=काय.
शकल=कडे, दुकडे.
काचशकले=कायने कडे.
किरण=किरण.
शकुल=शाम.
किरणशुभे=किरणो परे व्याप्त.
अपि=पशु.

श्लोकार्थ

प्रभुना यरथु-दर्शननो प्रभाव—

“(हे आ अवसर्पिणी काक्षमां थड गयेसा अंतिम गिनेधर ।) न्यारे अत्र तारा यरथुना दर्शन थाय छे, त्तारे प्राणीआने जटलुं शुभ थाय छे, तेरलुं अन्य देवना वदनना पशु दर्शनथी थतुं नथी. (परंतु आ हुडीकत यथार्थ छे, कभडे) सुर-मणि भगताथी जे आनंद थाय छे ते किरणो वडे व्याप्त (अर्थात् यक्यकित) ज्येवो कायने कडेो भगवाथी थतो नथी.”—२०

* * * * *

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एवं प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र
त्वच्छासनं लगति मे सुमनोहरं च ।
त्वत्सेवको भवति यः स जनो मदीयं
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

टीका

हे जिन ! त्वमेवं प्रसीद—प्रसन्नो भव येनात्र भवे सदा-सर्वदा मे-मम त्वच्छासनं त्वदाजा सुमनोहरं लगति । च-पुनहं नाथ ! यस्त्वत्सेवको भवति स कश्चिज्जनो मदीयं मनो भवान्तरेऽपि हरति, भवान्तरे त्वत्सेवको मम मनोहरो लगतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

अन्वयः

(हे) जिन । (त्वं) एवं प्रसीद येन अत्र भवे सदा त्वत्-शासनं मे सु-मनोहरं लगति, नाथ । यः च त्वत्-सेवकः भवति, स काश्चित् जनः भवान्तरे अपि मदीयं मनः हरति ।

शब्दार्थ

एवं=अप्रकारे.

प्रसीद (घा० सद्)=तुं प्रसन्न था.

जिन ! (मू० जिन)=डे तीर्थकर !

येन (मू० यद्)=अथी करीने.

सदा=सर्वदा, अहोनिध.

भवे (मू० भव)=अने विषे.

अत्र=आ.

त्वत् (मू० युष्मद्)=द्वितीयपुश्य सर्वनाम.

शासन=आरा.

त्वच्छासनं=तारी आरा.

लगति (घा० लग्)=लागे छे.

मे (मू० अस्मद्)=अने.

सु=अत्यंततावायक अभ्यष.

मनोहर=चित्ताकर्षक.

सुमनोहरं=अत्यंत चित्ताकर्षक.

ख=अने.

सेवक=मेवा करेनार, भक्त.

त्वत्सेवकाः=तारी सेवक.

भवति (घा० मू०)=थाय छे.

या (मू० यद्)=अ.

सा (मू० तद्)=ते.

जनः (मू० जन)=अनुभ्य.

मदीयं (मू० मदीय)=माई.

कश्चित् (मू० किम्)=कोछ.

मनः (मू० मनस्)=चित्तते.

हरति (घा० ह्)=हरे छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=डे प्रभु !

भवान्तरे (मू० भवान्तर)=अन्य अवने विषे.

अपि=अथ.

श्लोकार्थ

प्रभु सेवानी प्रार्थना—

“ हे तीर्थकर ! तुं अथो प्रसन्न था छे अथी करीने आ अवने विषे अने तारे शासन सर्वदा अत्यंत चित्ताकर्षक लागे अने वणी छे स्वामिन् ! अ कोछ तारी सेवक होय, ते अनुभ्य अन्य अवने विषे अथु माई चित्त हरे (अर्थात् भवान्तरमां अथु तारी सेवक अने प्रिय लागे अथु छुं छुं छुं).”—२१

* * * * *

जिनस्य भामण्डलम्—

भामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के

तुल्यं चकासदवलोक्य सभा व्यमृक्षत् ।

सूर्यं समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

टीका

हे जिन ! हे चतुर्मुख ! समवसरणे भगव(भव)तर्थात्वारि मुखानि देवैर्विनिर्मितानि दृश्यन्ते । सभा-परिपद भामण्डलं दिक्चतुष्के तुल्यं चकासत्-तुल्यं दीप्यमानमवलोक्य व्यमृ-

ક્ષદ્-વિમર્શમકાર્પાત્ । કિં વ્યમૃક્ષદિત્યાહ-સૂર્યં સમા અપિ-સર્વા અપિ-ચતસોઽપિ દિશો જનયન્તિ, કિં વા પ્રાચ્યેવ-પૂર્વાદિગેવ જનયતિ ? । કિંભૂતં સૂર્યં ? સ્ફુરદંશુજાલં-દીવ્યત્કિરણસમૂહમ્ ॥૨૨॥

અન્વયઃ

(હે) જિન । (હે) ચતુર્-મુખ । (તવ) મા-મળ્ડલં દિફ્-ચતુષ્કે તુલ્યં ચકાસત્ અવલોક્ત્ય સમા વ્યમૃક્ષત્ (યદ્) સમાઃ ણપિ દિશઃ સ્ફુરત્-અંશુ-જાલં સૂર્યં જનયન્તિ, કિં વા પ્રાચી યવ દિફ્ (તં) જનયતિ ? ।

શબ્દાર્થ

મા=પ્રકાશ, તેજ.
મળ્ડલ=ધેરાવે.
મામળ્ડલ=ભામંડળ, તેજનો ધેરાવે.
જિન ! (મૂં જિન)=હે તીર્થંકર !
ચતુર્=ચાર.
મુખ=વદન.
ચતુર્મુખ ! =ચાર છે વદન જેનાં એવા । (સં૦)
દિશ્=દિશા.
ચતુષ્ક=ચાર.
દિફ્ચતુષ્કે=ચારે દિશામાં.
તુલ્યં=સરખી રીતે.
ચકાસત્ (ધાં ચકાસ)=પ્રકાશતું.
અવલોક્ત્ય (ધાં લોક)=જોઈને.
સમા=પરિવહ, પર્વદા.
વ્યમૃક્ષત્ (ધાં મૃક્ષ)=વિતર્ક કરતી હતી.

સૂર્યં (મૂં સૂર્ય)=રવિને.
સમાઃ (મૂં સમા)=સર્વે.
અપિ=પણ.
દિશઃ (મૂં દિશ)=દિશાઓ.
જનયન્તિ (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન કરે છે.
કિં=શું.
વા=અથવા.
પ્રાચી=પૂર્વ.
યવ=જ.
દિફ્ (મૂં દિશ)=દિશા.
જનયતિ (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન કરે છે.
સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર) દેદીપમાન.
અંશુ=કિરણ.
જાલ=સમૂહ.
સ્ફુરદંશુજાલં=દેદીપમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરનું ભામળ્ડલ—

“ હે તીર્થંકર ! હે ચાર વદનવાળા (સ્વામિન્) ! (સમવસરણુંમાં આપના) ભામંડળને ચારે દિશામાં સરખી રીતે પ્રકાશતું જોઈને (ત્યાં ઘેટેલી યૌર) પર્વદા વિતર્ક કરતી હતી કે શું સર્વે દિશાઓ, સ્ફુરાયમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા સૂર્યને ઉત્પન્ન કરે છે કે ક્ષત પૂર્વજ દિશા તેમ કરે છે ! ”—૨૨

* * * * *

૧ ધક્ષાને ચતુર્મુખ કહેવામાં આવે છે એ વાત જોટલે અશે પ્રસિદ્ધ છે, તેટલે અંશે જિનેશ્વર ચતુર્મુખ છે એમ જોવામાં આવતું નથી. પરંતુ જિનેશ્વરો માટે ચારે પર્વદાની દેશના માટે જોટલી ચતુર્મુખની જરૂર છે, તેટલી જરૂર ધક્ષા માટે નહિ હોય છતાં પણ તેમનો મહિમા વધારવા માટે આવી કલ્પના કરવામાં આવી હોય એમ લાગે છે.
૨ સમવસરણના સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૯૪મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.
૩ આનાં નામે સાશ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ પર).

लोकैर्यः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह-

शम्भुर्गिरीश इह दिग्बसनः स्वयम्भू-

मृत्युञ्जयस्त्वमासि नाथ ! महादिदेवः ।

तैनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

टीका

हे नाथ ! इह-अस्मिन् लोके शं-सुखं भवत्यस्मादिति शम्भुः । गिरां-वाणीनामीशो गिरीशः । दिगेव बसनं यस्य स दिग्बसनः । स्वयमात्मना भवतीति स्वयम्भूः । मृत्युं जयतीति मृत्युञ्जयः । स त्वमासि-त्वमेवासि । ईदृशामा यो महादेवस्तेन अम्बिका-अम्बा एव वाक्कलत्रेण माता, सा निजकलत्रमकारि, सा रुद्रेण स्वीकृतेति व्यङ्ग्यार्थः । तत्-तस्मात् कारणात् त्वदन्यः-त्वत्तोऽपरः मुनीन्द्र ! शिवः शिवपदस्य पन्थाश्च न, नास्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ । एवं इह शं-भुः गिर-ईशः, दिश-बसनः, स्वयं-भूः मृत्युं-जयः महत्-आदि-देवः अस्ति; तेन अम्बिका निज कलत्रं अकारि, तद् द्यवत् अन्यः (हे) मुनि-इन्द्र । शिवः शिव-पदस्य पन्थाः (च) न (अस्ति) ।

शब्दार्थ

शम्भुः (मू० शम्भु)=(१) जेथी सुभ थाय ते; (२) भुइदेव.
गिर=वाणी.
गिरीशः (मू० गिरीश)=वाणीओना स्वामी.
गिरि=कैलास.
गिरीशः (गिरि+ईश)=कैलासना स्वामी, भुइदेव.
दिश=दिशा
बसन=वस्त्र.
दिग्बसन=(१) दिशा छे वस्त्र जेसुं ते, दिग्भर; (२) भुइदेव.
स्वयंभूः (मू० स्वयंभू)=पोते पोतानी भेजे (सु०१५) यनार; (२) भुइदेव.
मृत्यु=मरथ.
मृत्युञ्जयः=(१) जे मृत्युने छते छे ते; (२) भुइदेव.
त्वं (मू० तुष्पद)=तुं.
अस्ति (घा० अस्)=छे
नाथ ! (मू० नाथ)=हे प्रभु !
महत्=भुइ.
आदि=धरआत
देव=देव.

महादिदेवः=महा शब्द आदिमां छे जेनी जेवा देव, भुइदेव.
तेन (मू० तद्)=तेनाथी.
अम्बिका=(१) अम्बिका, भुइदेवनी पत्नी, पार्वती; (२) माता.
निज=पोतानी.
कलत्र=पत्नी.
निजकलत्रं=पोतानी पत्नी.
अकारि (घा० कृ)=करवाभां आवी.
तद्=तेथी करीने.
द्यवत् (मू० दुष्पद)=ताराथी.
न=नहि.
अन्यः (मू० अन्य)=थीओ.
शिवः (मू० शिव)=शिव, भुइदेव.
शिव=भोक्ष
पद=स्थान.
शिवपदस्य=भोक्षना स्थानते.
मुनीन्द्र ! =हे योगीश्वर !
पन्थाः (मू० पथिन्)=मार्ग.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરજ ખરેખરા શંભુ છે—

“હે નાથ ! આ જગતમાં તું (સુખતું કારણ હોવાથી) શંભુ છે, તું (વાણીને સ્વામી હોવાથી) ગિરીશ છે, (વસ્ત્ર રહિત હોવાને લીધે) તું દિગમ્બર છે, (સ્વયંબુદ્ધ હોવાને લીધે) તું સ્વયંભૂ છે, (મૃત્યુનો પરાજય કરેલો હોવાથી) તું મૃત્યુંજય છે, અને તું (મહાપ્રમાણુવાળી દ્વાદશાંગીની શરૂઆત કરનાર હોવાથી) મહાદેવ છે. (ખાદી આ નામધારી મહાદેવે તો) અંબિકાને સ્ત્રી તરીકે સ્વીકારી છે (‘અંબિકા’નો અર્થ માતા પણ થાય છે એ વ્યંગ્યાર્થ છે). વાસ્તે હે યોગીશ્વર ! તારા સિવાય અન્ય કોઈ શિવ નથી તેમજ મોક્ષ-પદનો માર્ગ નથી.”—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

મધ્યસ્થ-ભાવ—

જિનેશ્વરને મહાદેવ એવું નામ આપીને આ શ્લોક દ્વારા કવીશ્વરે પોતાનો મધ્યસ્થ-ભાવ પ્રકટ કર્યો છે. આપોજ ભાવ મૂળ ભક્તતામરના કર્તા માનતું ગણીશ્વરના સંબંધમાં પણ દષ્ટિ-ગાયર થાય છે, કેમકે પ્રભુનું સંકીર્તન કરતાં તેઓએ નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કહ્યા છે:—

“બુદ્ધસ્થમેષ વિવુષાર્ચિત્તબુદ્ધિવોધાત્
ત્વં શાહ્કરોડસિ ભુવનત્રયશાહ્કરત્વાસ્ ।
ઘાતાડસિ ધીર ! શિવમાર્ગવિષેર્વિધાનાદ્
વ્યક્તં ત્વમેવ મગવન્ । પુરુષોત્તમોડસિ ॥”

અર્થાત્—હે પ્રભુ ! તું બુદ્ધ છે, કેમકે વિષુધીએ તારા દેવજ્ઞાનના વસ્તુ-સમૂહના પરિચ્છેદનું પૂજન કર્યું છે. વળી શંકર પણ તુંજ છે, કેમકે તે ત્રિશુવનને સુખ અર્પણ કર્યું છે. હે ધીર ! વાસ્તવિક રીતે તો બ્રહ્મા પણ તુંજ છે, કેમકે મુક્તિ-માર્ગની વિધિની પ્રરૂપણા તે કીધી છે અને હે નાથ ! એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે તું પુરૂષોત્તમ (નારાયણ) પણ છે.

સાધારણ રીતે સામાન્ય પુરૂષો નામોને અંગે ઝગડા કરતા જોવામાં આવે છે. કેમકે કોઈક કહે છે કે શંકરનેજ ઈશ્વર માનવા બોધ્યું; જ્યારે બીજો કહે છે કે સાચા દેવ તો બ્રહ્માજ છે; ત્યારે વળી ત્રીજો વિષ્ણુ-ભક્ત હોવાથી એમ કહેવા તૈયાર થઈ જાય છે કે ખરું પૂજાવો તો દેવ તો વિષ્ણુજ કહેવાય. કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

“જહ્લે વિષ્ણુઃ સ્થલે વિષ્ણુર્વિષ્ણુઃ પર્યતમસ્તકે ।
સર્વભૂતમયો વિષ્ણુસ્તસ્માદ્ વિષ્ણુમયં જગત્ ॥”

આવી રીતની ખોટી ખંચતાણ કરવામાં આવે તે લાભકારી નથી. કેમકે એક વખત જે સર્વથા વીતરાગ હોય તે ઈશ્વર કહેવાય એવું ઈશ્વરનું લક્ષણ જણે ગણે ઉતરી ગયું હોય, તે મનુષ્ય

૧ ‘વિવુષાર્ચિત્ત’ ઇતિ ટૂંક પદં સમ્બોધનાર્થેણ સમીચીનમ્ ।

૨ બુદ્ધ અસર્વત્ર હોવાને લીધે, શંકર સૃષ્ટિના સંહાર કરનાર હોવાને લીધે, બ્રહ્મા દ્વિસાત્યક વેદની પ્રરૂપણા કરનાર હોવાને લીધે તેમજ કૃષ્ણ કપટ-ક્રિયામાં કુશલ હોવાને લીધે આ નામોમાં રહેલા અર્થ પૂર્વે ગણે તો આપનામાંજ છે, એવો આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છે.

ઈશ્વરની પ્રહારા, વિષ્ણુ, મહેશ ઇત્યાદિ ગમે તે નામ વડે સ્તુતિ કરે તે ઓટું નથી. પરંતુ હા, એટલું તો જરૂર કહેવું પડશે કે એ કામ ઉદાર વૃત્તિવાળાનું છે.

વિશેષમાં આવી રીતે કોઈ જૈનેતરે જૈનના દેવોનાં નામપૂર્વક ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી હોય એમ જોવામાં આવતું નથી, એ અત્ર વિશેષતા છે.

સૌથી પહેલાં જૈનોમાં પણ આ પ્રકારનો મધ્યસ્થભાવ પ્રદર્શિત કરવા ઠાણ તૈયાર થયું તેનો નિર્ણય કરવો સુરકેલ છે, પરંતુ શ્રીમાનતુંગસૂરિથી શરૂઆત થઈ હશે એમ લાગે છે. શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિએ પણ તેમણે રચેલા લોકતત્ત્વનિર્ણયમાં તથા અષ્ટક-પ્રકરણમાં એવીજ મતલબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે, એ વાત નીચેનાં પદો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

“યસ્ય સંક્રેશજનનો, રાગો નાસ્ત્યેવ સર્વથા ।

ન ચ શ્લેષોઽપિ સસ્વેષુ, શમેન્ધનદવાનલઃ ॥ ૧ ॥

ન ચ મોહોઽપિ સજ્ઞાન-ચ્છાદનોઽશુદ્ધવૃત્તકૃત્ ।

ત્રિલોકવ્યાતમહિમા, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૨ ॥—યુગ્મ

યો વીતરાગઃ સર્વજ્ઞો, યઃ શાશ્વતસુખેશ્વરઃ ।

હિષ્ટકર્મકલાતીતઃ, સર્વથા નિષ્કલસ્તથા ॥ ૩ ॥

યઃ પૂજ્યઃ સર્વદેવાનાં, યો ધ્યેયઃ સર્વયોગિનામ્ ।

યઃ સ્પષ્ટા સર્વનીતીનાં, મહાદેવઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૪ ॥—યુગ્મ

* * * *

* * * *

एवम्भूताय शान्ताय, कृतकृत्याय धीमते ।

महादेवाय सततं, सम्यग्मकत्या नमो नमः ॥ ૮ ॥”

અર્થાત—ક્રેશજનક રાગનો, શાન્તિરૂપ ઇન્ધનને વિષે સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ (તેનો નાશ કરવામાં) ઠાવાનલસમાન એવા દ્રેષનો તથા યથાર્થ જ્ઞાનને આગ્રહિત કરનારા તેમજ ચરિત્રને મલિન કરનારા એવા મોહનો જનામાં સર્વથા અભાવ છે તેમજ જ્ઞેના મહિમા ત્રેલોક્યમાં વિખ્યાત છે, તે મહાદેવ કહેવાય છે. જે વીતરાગ છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે શાશ્વત સુખનો સ્વામી છે, જે કિલ્ષ્ટ કર્મની કલાથી મુક્ત છે, જે સર્વથા મૂર્ત આકારથી રહિત છે, જે સમસ્ત દેવોને પૂજ્ય છે, જે સકલ યોગિ-જનોને ધ્યેય છે, જે નિઃશેષ નીતિઓનો પ્રકાશક છે, તે પ્રજ્ઞને મહાદેવ કહેવામાં આવે છે.

x x x x x

આ પ્રકારના શાન્ત, કૃતકૃત્ય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનશાક્ષી એવા મહાદેવને ઉત્તમ ભક્તિપૂર્વક મારા નિરંતર નમસ્કાર હોજો.

આવા મધ્યસ્થ ભાવનું પ્રતિબિમ્બ નિમ્ન લિખિત પંદમાં પણ દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

“મઘવીજાશ્કુરજનના, રાગાદ્યાઃ ક્ષયમુપાગતા યસ્ય ।
 પ્રહ્લા યા વિષ્ણુર્વા, દરો જિનો યા નમસ્તસ્મે ॥”

—શ્રીહૃદયન્દ્રાગાધ્યૈકૃત ઈશ્વર-સ્તુતિ

હવે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે મદોપાધ્યાય શ્રીચારિત્રસુન્દરગણિકૃત કુમારપાલ-
 ચરિત્રમાં આપેલા નીચે મુજબના (મહાદેવની તેમજ નૃસિંહદેવની સ્તુતિરૂપ) દ્વિઅર્થી પદ
 તરફ દૃષ્ટિપાત કરી લેઈએ. -

“યોડમાર્યન્મારમરં વિમૂર્તિ
 વિષ્ણુ મવાનીહિતકારકષ્ઠ ।
 યાદીશ્વરો મૂતપતિર્વૃષાઢઃ
 સ ત્વામદીનામરણઃ પુનાંતુ ॥”—ઇન્દ્રવજ્ર

—સ૦ ૪, વ૦ ૧, શ્લો ૧૭

અર્થાત્ જણે કામદેવ અને મૃત્યુનો (અથવા કામદેવનો સત્વર) નાશ કર્યો, તે (જ્ઞાનાદિ)
 સંપત્તિને ધારણ કરનારા, સંસારના અનિહતે (અર્થાત્ તેનો નાશ) કરનારા, પ્રાણીઓના સ્વામી,
 વૃષભ (ખજા)ના લાંછનવાળા, (વિશ્વવિશ્વના) સંપૂર્ણ શૃંગારરૂપ એવા આદીશ્વર (નૃસિંહપ્રથમ)
 તને પવિત્ર કરે.

જ ખીજે અર્થ મહાદેવને લાગુ પડે છે, તે નીચે મુજબ છે:—

જણે કામદેવને જલદી મારી નાંખ્યો, તે, વિભૂતિ (રાખોડી)ને (અંગે) ધારણ કરનારા,
 પાર્વતીને હિતકારી, ભૂતોના નાથ, ખજાના વાહનવાળા, સર્પરાજરૂપી ભૂપલ્લવાળા અરદિદેવ
 તને પવિત્ર કરે.

આવા દ્વિઅર્થી શ્લોકો દ્વારા પણ જિનેશ્વરીની જૈનેતર ગ્રન્થોમાં સ્તુતિ કરવામાં આવી
 હોય એમ લાગતું નથી. અરે શ્રીસૌમપ્રભસુરિએ તો હુદ કરી છે, કેમકે નીચે મુજબના—

“ક્લ્યાણસાર સવિતા ન હરેક્ષમોહ
 કાન્તારવારણસમાન જયાદ્યદેવ ।
 ધર્માર્થકામદમહોદયધીર ધીર
 સોમપ્રમાવપરમાગમસિદ્ધસુરે ॥”

—શતાર્થિક પદ દ્વારા તેમણે પ્રહ્લા, વિષ્ણુ, મહેશ પ્રમુખ અનેક જૈનેતર દેવોની સ્તુતિ
 કરી છે. આ સ્તુતિમાં તેમને અંગે જ જ વિશેષણો વાપર્યા છે તે તે દર્શનમાં આપેલાં વિશેષણો
 સાથે ખરાખર મળતાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે જૈન મુનિવરો જૈનેતર દર્શનનો—
 હિંદુ પુરાણોનો પણ સંયોગ અભ્યાસ કરતા હોવા જોઈએ. આ તેમની સહિષ્ણુતા અને યથાર્થિયત
 વસ્તુ આલોખવાની અક્ષિલાષા પ્રકટ કરે છે.

* * * * *

૧ કહેવામાં આવે છે તેમ ભોજ રાજને આશીર્વાદ રૂપે શીમાનતુંગસૂરિએ નીચે મુજબનો દ્વિઅર્થી શ્લોક
 કહ્યો હતો.

“જટાંચાલી મગેશાલી, શક્તરઃ શાક્તરાક્ષિતઃ ।
 શુભાદોશઃ શ્રિય કુપોદ, વિલસતઃપવનમ્બલઃ ॥”

૨ આ સુરિજીની રમૂશ રૂપરેખા સાર ભુઓ શૃંગાર-ચૈરાગ્ય-તરંગિણીની મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्यक्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह—

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विद्या
 देशोनपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।
 सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
 ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

टीका

हे जिन ! ये चतुर्दश विद्या जानन्ति । यतः—

“पठङ्गी वेदाश्चत्वारो, मीमांसाऽऽन्वीक्षिकी तथा ।
 धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या एताश्चतुर्दश ॥ १ ॥”

च—पुनर्देशोनपूर्वदशकं—देशेनोनं पूर्वाणां दशकं च सार्थम्—अर्थयुक्तं पठन्ति, परं तव सम्यक्त्वं येन धृतं तेषां ज्ञानस्वरूपं सन्तः—सज्जनाः अमलं—निर्मलं नैव प्रवदन्ति—नैव कथयन्ति । यत उक्तं नन्दिवृत्तौ—“मिथ्यादृष्टिः उत्कृष्टतः श्रुतमत्रगाहमानो देशोनानि दश पूर्वाण्यवगाहते, परिपूर्णाणि त्ववगाहं न शक्नोति” । एतावच्छास्त्राधीत्यपि सम्यक्त्वाभावेऽज्ञानवानेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यद्यपि (ये) चतुर्दश विद्याः चारु जानन्ति, देश-ऊन-पूर्व-दशकं च स-अर्थं पठन्ति (परं) तत्र सम्यक्त्वं (यैः) न धृतं, तेषां ज्ञान-स्वरूपं सन्तः अ-मलं न एव प्रवदन्ति ।

श्लोकार्थः

जानन्ति (धा० शा)=मन्वे छे.
 यद्यपि=अथे.
 चतुर्दश (मू० चतुर्दशम्)=चौद
 चारु=सुंदर रीति.
 विद्याः (मू० विद्या)=विद्यायां.
 देश=भाग.
 ऊन=अपूर्व, उच्च.
 पूर्व=अन शास्त्रना अेक विभागतुं नाम.
 दशक=दश.
 देशोनपूर्वदशकं=३४४ अपूर्व अेवा दश पूर्वो.
 च=अने .
 पठन्ति (धा० पठ्)=शीभे छे.
 सार्थं (मू० सार्थं) अर्थसहित.

सम्यक्त्वं (मू० सम्यक्त्वं)=सम्भक्त्य.
 ईश ! (मू० ईश)=हे धर्मवर !
 न=नहि
 धृतं (मू० धृतं)=धारण्य करायु
 तव (मू० तुष्मद्)=तारा.
 एव=एव.
 तेषां (मू० तव)=तेभतुं.
 ज्ञान=दान, भेधि.
 स्वरूप=रूपरूप.
 ज्ञानस्वरूपं=दानतुं रूपरूप
 अमलं (मू० अमलं)=अविद्यमान छे अथ अने विवे
 अेत्तु, निर्भक्ष.
 प्रवदन्ति (धा० वद)=अड्डे छे.
 सन्तः (मू० सत्)=सत्त्वगो.

શ્લોકાર્થ

“ દે નાથ । જ્ઞેદ (જ મનુષ્યો) યાદ વિદ્યાઓ સારી જલ્દે છે તેમજ કંઈક અપૂર્ણ એવાં દશ પૂર્વોનું અર્થ-સંદિત પદન (પલ) કરે છે, છતાં પલ જે તેમજે તાવે સમ્યક્ત્વ (વ્યર્થ ઘર્મ) પારણ કર્યું નથી, તો તેના જ્ઞાન-સ્વરૂપને સમજાવે નિર્મલ કરેલા નથી.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

ચૌદ વિદ્યાઓ—

આપણે જ્ઞેદ ગયા તેમ ચૌદ વિદ્યાઓ તે જીલ્લો ઢાળ નદિ, પળ ગાર વેદો, વેદનાં ૭ અંગો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ છે. તેમાં ગાર વેદોથી સુગન્ધેદ, યજુર્વેદ અને સામ-વેદ એ ત્રણ મૂળ વેદો ઉપરાંત પાછળથી ઉદ્ધાર થઇને હોમશાસ્ત્ર (એમ કહેવાતો) અથર્વ-વેદ સમજવામાં આવે છે. વેદના કરતાં ઉનરતા દરજ્જાના પરંતુ તેના સદાયક અંગોને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે. એકદર અંગો છ છે—(૧) શિક્ષા, (૨) ઇન્દ્રશાસ્ત્ર, (૩) વ્યાકરણ, (૪) નિરૂત્ત, (૫) જ્યોતિષ અને (૬) કલ્પ.

પૂર્વ-મીમાંસા

તીર્થીકરના ઉપદેશનું થવણ કર્યા બાદ તેના મુખ્ય શિષ્યો કે જ્ઞેદો વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન દાય છે અને જ્ઞેદને ‘ગણધર’ એવા નામથી સંબોધવામાં આવે છે, તેઓ જ્ઞેદ શાસ્ત્રની રચના કરે છે અને તે શાસ્ત્રોને બાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે. આ દરેક વિભાગને ‘અંગ’ કહેવામાં આવે છે (જ્યારે આ બાર વિભાગોના સમસ્ત સૂત્રને ‘દ્વાદશાંગી’ કહેવામાં આવે છે). આચાર્યશિક્ષા બાર અંગોમાંના ‘દષ્ટિવાદ’ નામના બારમા અંગના (૧) પરિકર્મ, (૨) સ્ત, (૩) પૂર્વાનુયોગ, (૪) પૂર્વગત અને (૫) ચૂલિકા એમ પાંચ મેદો છે. આ મેદોમાંના ‘પૂર્વગત’ નામના મેદોમાં ‘ચૌદ પૂર્વો’ના સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ પૂર્વગતના ચૌદ વિભાગો પૈકી દરેક વિભાગને ‘પૂર્વ’ કહેવામાં આવે છે.

ચૌદ પૂર્વોનાં નામો—

(૧) ઉત્પાદ (૨) અપ્રાયણીય (૩) વીર્ય-પ્રવાહ, (૪) અરિત-નાસ્તિપ્રવાહ, (૫) જ્ઞાન-પ્રવાહ, (૬) સત્ય-પ્રવાહ, (૭) આત્મ-પ્રવાહ, (૮) ઈર્મ-પ્રવાહ, (૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાહ, (૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાહ, (૧૧) અવન્ધ, (૧૨) પ્રાણાયુ; (૧૩) ક્રિયા-વિશાલ-પ્રવાહ અને (૧૪) લોકખિન્દુસાર.

૧ એ પલ સાથે સાથે જ્ઞાનમાં રાખવું કે જ્ઞેદોએ પલ પોતાના ઘટના વિભાગ-વિદેયને ‘અંગ’ એવી સંઘા બાધી છે.

૨ સરખાવો—

“શ્રવણુ:જ્ઞાનાપવાંગો, વેદા શ્રદ્ધાને વદુ ઉત: ।

વિદ્યા જ્ઞેદો વ્યાકરણ, ઇન્દ્રો જ્યોતિર્નિરુત્ત: ॥”

૩ વર્ણ-સ્વરાશિક્ષા ઉચ્ચારણના મેદોને જલ્પવાનાઈ શાસ્ત્ર. ૪ વેદોમાંના સ્વરશિક્ષા ઉપર પ્રાયઃ પદનાઈ શાસ્ત્ર. ૫ અંગો-વિદ્યા. ૬ વૈદિક-વિધાન-શાપક શાસ્ત્ર.

૭ જ્ઞેદો સમ-પ્રવાહ પલ કહેવામાં આવે છે. જ્ઞેદો ધર્મિમિત્ય-અધર્મિન પ્રવચન-સાદેશ્વારે.

ધીરે ધીરે ખારસું અંગ નદ થતાં ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ નદ થયું અને અત્યારે તો એવો સમય આવી લાગ્યો છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં તો ઢાળને પણ એક પૂર્વ જટલું પણ જ્ઞાન નથી. વીર-નિર્વાણ પછી ૯૮૦ વર્ષ સુધી એક પૂર્વના જટલું તો જ્ઞાન ધરાવનાર મહાત્મા વિદ્યમાન હતા. કહેવામાં આવે છે કે વી. સં. ૯૮૦ માં શ્રીમાન્ દેવદ્વિગણિએ ધીરે ધીરે પૂર્વનો ઉચ્છેદ થતો જોઈને જે કંઈ જ્ઞાન તેમના સમયમાં વિદ્યમાન હતું, તે ટકી રહે તેટલા માટે તેમણે તે પુસ્તકાણું કર્યું. પૂર્વ શબ્દમાં રહેલી પ્રધાનતા—

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે સૌથી પ્રથમ તો ગણધર (અક્ષર-રચનાની અપેક્ષાએ) 'પૂર્વ'ની રચના કરે છે અને ત્યાર બાદ બીજાં અંગાદિક રચે છે'. આથી 'પૂર્વ' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ચરિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં સર્વ આગભોમાં 'પૂર્વ' ને પ્રધાન પદ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જમ સામાન્યતઃ મનુષ્યોમાં પુરૂષ પ્રધાન પદ ભોગવે છે, તેમ સમગ્ર આગભોમાં 'પૂર્વ'નું પ્રાધાન્ય છે. આથી કરીને તો સાધ્વીઓને પૂર્વનું અધ્યયન કરવાનો અધિકાર નથી, એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે અગ્યાર અંગ સુધીનું અધ્યયન કરવામાં તેને ઢાઢ રોકતું નથી.

વિશેષમાં આ પૂર્વો પ્રાયઃ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવે છે અને એ સંસ્કૃત સાહિત્ય જટલું વિશાળ હોય છે તેનો ખ્યાલ નીચે લખવામાં આવતી હકીકત ઉપરથી આવી શકશે.

પહેલું 'પૂર્વ' લખવાને માટે એક હસ્તિ (હાથી) પ્રમાણ મસી (શાહી) જોઈએ. બીજું 'પૂર્વ' લખવાને સાડે બે હસ્તિ-પ્રમાણ, ત્રીજું 'પૂર્વ' લખવાને માટે ચાર હસ્તિ-પ્રમાણ અને ચોથું 'પૂર્વ' લખવાને સાડે આઠ હસ્તિપ્રમાણ મસી જોઈએ. એ પ્રમાણે પાંચમા 'પૂર્વ'ના લખાણને માટે ૧૬ હસ્તિ-પ્રમાણ, છઠાને સાડે ૩૨, સાતમાને સાડે ૬૪, આઠમાને માટે ૧૨૮, નવમાને માટે ૨૫૬, દશમાને માટે ૫૧૨, અગ્યારમાને સાડે ૧૦૨૪, બારમાને સાડે ૨૦૪૮, તેરમાને માટે ૪૦૯૬ અને ચૌદમાને માટે ૮૧૯૨ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઈએ. અર્થાત્ ઢાઢ એક 'પૂર્વ' લખવાને માટે તેની પૂર્વેના 'પૂર્વ' કરતાં બમણી શાહી જોઈએ. એકંદર રીતે સમસ્ત 'પૂર્વો' લખવાને માટે ૧૬૩૮૩ હસ્તિ-પ્રમાણ શાહી જોઈએ. કલ્પસૂત્ર ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ રચેલી સુખોપાધિકા નામની ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

ચૌદ પૂર્વોના વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા—

(૧) ઉત્પાદ પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થોના ઉત્પાદનો અધિકાર છે. તેમાં એક કરોડ પદો છે.

(૨) અગ્રાયણીય પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પદાર્થોના પરિમાણનું વર્ણન છે. તેમાં ૯૬ લાખ પદો છે.

૧ આ સંબંધમાં મતાન્ટર છે. તે એ છે કે પ્રથમ તો ગણધર-શ્રુતની રચના કરતાં આચારાદિક અંગો રચે છે. પરંતુ આ રચાપના આશીને છે એમ નન્દી-સૂત્ર તેમજ પ્રવચન-સારોદ્ધારની ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૨ નન્દીસૂત્રની શ્રીમલ્લયગિરિજીત ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે, અગ્યાર પ્રવચનસારોદ્ધાર (ગાં ૭૧૧) માં ૧૧ કરોડ પદો હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

(૩) વીર્ય-પ્રવાદ પૂર્વમાં જીવાદિકની શક્તિનો ઉલ્લેખ છે. તેમાં ૭૦ લાખ પદો છે.
 (૪) અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાદ પૂર્વમાં ક્યા પદાર્થ છે અને ક્યા પદાર્થ નથી એ વાત તેમજ દ્રવ્ય, સેત્ર, કાલ અને વાવની અપેક્ષાએ જીવાદિકની સંતા તેમજ અસત્તા પણ વિચારવામાં આવી છે. આમાં સપ્તભંગીની પણ પ્રરૂપણા છે. તેમાં ૬૦ લાખ પદો છે.
 (૫) જ્ઞાન-પ્રવાદ પૂર્વમાં મતિ, શ્રુત ઇત્યાદિ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનનું સવિસ્તર વર્ણન છે. તેમાં ૯૯, ૯૯, ૯૯૯ પદો છે.

(૬) સત્ય-પ્રવાદ પૂર્વમાં સંયમ, સત્ય વચન, અસત્ય વચન ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને ૭ પદો છે.
 (૭) આત્મ-પ્રવાદ પૂર્વમાં આત્માનું અનેક નયપૂર્વક અને વિશેષમાં નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયાનુસાર વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આત્માના સ્વરૂપ ઉપર આ પૂર્વ વિશેષતઃ પ્રકાશ પાડે છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૮) કર્મ-પ્રવાદ પૂર્વમાં જ્ઞાનાવરણાદિક આઠે કર્મોનું પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચારે અપેક્ષાપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એમાં એક કરોડ અને એસી હજાર પદો છે.
 (૯) પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાદ પૂર્વમાંથી પ્રત્યાખ્યાન સંબંધી માહિતી મળે છે. એમાં ૮૪ લાખ પદો છે.

(૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાદ પૂર્વમાં અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને દશ લાખ પદો છે.

(૧૧) અવનંધ્ય પૂર્વમાં જ્ઞાન, તપ, સંયમ ઇત્યાદિ શુભ કૃણરૂપે સકૃણ અને પ્રમાદ ઇત્યાદિ અશુભ કૃણરૂપે અકૃણ છે એ સંબંધી માહિતી આપવામાં આવી છે. એમાં ૨૬ કરોડ પદો છે.

(૧૨) પ્રાણાયાુઃ પૂર્વમાં પાંચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ પ્રકારનાં બક્ત, ઉચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ તેમજ અનેક પ્રકારનાં આયુષ્ય સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં એક કરોડ અને ૫૬ લાખ પદો છે.

(૧૩) ક્રિયા-વિશાલ પૂર્વમાં સંયમાદિક ક્રિયાઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. એમાં નવ કરોડ પદો છે.

(૧૪) લોકખિન્દુસાર પૂર્વ જગત્માં તેમજ શ્રુત-લોકમાં અક્ષરની ઉપર ખિન્દની જન્મ સર્વોત્તમ છે. એમાં સાઠા બાર કરોડ પદો છે.

આ પૂર્વ-ભીમાંસાનું પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે આ શ્લોકાર્ય ઉપરથી એમ જોઇ શકાય છે કે દશ પૂર્વથી કંઈક ન્યૂન જ્ઞાન ધરાવનારી વ્યક્તિ સમ્યક્ત્વથી વંચિત હોઇ શકે અને જ્યોષામાં જ્યોષા દશ પૂર્વના જ્ઞાતા સમ્યક્ત્વથી અલંકૃત હોય છે.

૧-૩ પ્રવચન-સારોહાર પ્રમાણે સાતમા, આઠમા અને દશમા પૂર્વમાં અનુક્રમે ૩૬ કરોડ, એક કરોડ અને એસી લાખ અને ૧૧ કરોડ અને ૧૫ હજાર પદો છે.

विशेषमां यौह पूर्वधर याने श्रुतकवलीनी तो पविहारीअ छे, केभडे सेन-प्रशतना उत्सव
मुअय ते असंप्यात बाव अेध शके. वणी ते भरिने अध-यथी ला-तक देवलोके अय (लुओ
तरवाथाधिगमसूत्र अ० ५, सू० २२ तुं भाष्य.)

पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह-

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां

ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।

कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिःकति ते स्तुतिं तद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

टीका

हे जिन ! ये नृणां-मनुष्याणां गणाः । किंविशिष्टा गणाः ? 'गुणचणाः' गुणैर्विख्याताः ।
"तेन वित्ते सु [च] च्चुपचणौ" इति चणप्रत्ययः । ये तेषां नृगणानां पतयो-राजानश्चक्रिणः ।
ये पुनः सुराः सुरवरा-इन्द्राः सुखदास्तकेऽपि, स्वार्थेऽकच प्रत्ययः । ते-तव स्तुतिं चरिःकति-
अतिशयेन कुर्वन्ति । किं कृत्वा ? अञ्जलिं कृत्वा । तद्-तस्मात् कारणाद् व्यक्तं-स्पर्धं यथा स्यात्
तथा हे भगवन् ! पुरुषोत्तमः-पुरुषोत्तमस्त्वमेवासि, अन्यो न कोऽपीत्यर्थः ॥ २५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन । ये नृणां गुण-चणाः गणाः तेषां पतयः अपि ये (च) सुराः सुर-वराः सुख दाः तके
अपि अञ्जलि कृत्वा ते स्तुतिं चरिःकति, तद् व्यक्तं (यद्) भगवन् ! त्वं एव पुरुष-उत्तमः असि ।

श्लोकार्थ

नृणां (मू० नृ)=मनुष्याना.
गणाः (मू० गण)=समुदायो, टोणाओ.
गुण=गुण.
चण=प्रसिद्धतावाचक प्रत्यय.
गुणचणाः=गुणोपेयी प्रसिद्ध.
पतयः (मू० पति)=स्वामीओ.
अपि=पुत्र.
तेषां (मू० तद्)=तेमना.
ये (मू० यद्)=तेओ.
सुराः (मू० सुर)=अभरे, देवो.
सुर=देव.
वर=उत्तम.
सुरवराः (मू० सुरवर)=सुरेन्द्रो, सुरपतिओ.
सुखदाः (मू० सुखद)=सुख आपनारा.
तके (मू० तकद्)=तेओ.

कृत्वा (धा० कृ)=करीने.
अञ्जलि (मू० अञ्जलि)=अंजलि.
जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर ।
चरिःकति (धा० कृ)=अतिशय करे छे.
ते (मू० तुमद्)=तारी.
स्तुतिं (मू० स्तुति)=स्तुतिने, प्रशंसाने.
तद्=तेथी.
व्यक्तं=स्पष्ट.
त्वं (मू० तुमद्)=तुं.
एव=अः
भगवन् ! (मू० भगवद्)=हे. नाथ ।
पुरुष=पुरुष, भरद्.
उत्तम=श्रेष्ठ.
पुरुषोत्तमः=(१) पुरुषोते विषे श्रेष्ठ; (२) नारायण.
असि (धा० असि)=छे.

શ્લોકાર્થ

મહાવીરજ પ્રુરૂપોત્તમ છે—

“ તે વીરરાજ । ગુણોગ્ન કરીને વિખ્યાન એવા માનવોના સમુદાયો તેમજ તેના સ્વાર્થીના (નાશર્થી પ્રમુખ નૃપતિંગા) તેમજ મુખ અર્થ) કરનારા જે દેહો તથા જે દેવેન્દ્રો છે તેમના પશુ બે હાથ ભેટીને તારી અતિશય સ્તુતિ કરે છે, તેથી એ સ્વયં (ગિદ્ધ યાગ) છે કે તે બ્રહ્મવત્ । તુંજ પ્રુરૂપોને વિશે ઉત્તમ છે [તુંજ નારાયણુ છે, બાકી બીજા તેા નામપાત્રી જ ન્તા]” — ૧૫

રોગા હયા ઘટમહામકરાઃ કષાયાઃ

ચિન્તૈવ યત્ર ઘટવામિરસાતમમ્મઃ ।

વાર્ધિર્ભવઃ સર દ્વચ ત્વયકા કૃતસ્તત્

તુમ્યં નમો જિન । મહોદધિશોષણાય ॥ ૨૬ ॥

ટીકા

હે જિન ! ત્વયં ત્વયકા સ મયઃ—સંગારો વાર્ધિઃ—મમુદ્રઃ મર દ્વચ—તટાક દ્વચ કૃતઃ । મ્મ હતિ કઃ ? યત્ર રોગા હયા—મત્સ્યાઃ, કષાયા ઘટુમહામકરાઃ, ચિન્તૈવ ઘટવામિઃ—ઘટસાનકઃ, અસાતં—દુઃસામમ્મો—જલં યત । તન્—તસ્માન્ કારણાન્ મહોદધિશોષણાય (સંગારમમુદ્રનિર્વેદીકારકાયા) તુમ્યં—મવતે નમો—નમસ્કારોઽસ્તુ ॥ ૨૬ ॥

અન્યર્થઃ

(હે) જિન । યત્ર રોગાઃ હયાઃ, કષાયાઃ ઘટુ-મહત્-મકરાઃ, ચિન્તા એવ ઘટવામિઃ, અ-સાતં મમ્મઃ (સઃ) મયઃ વાર્ધિઃ સ્વયંકા સરઃ દ્વચ કૃતઃ, તદ્ મય ઉદધિ-શોષણાય તુમ્યં નમઃ ।

શ્લોકાર્થ

રોગાઃ (મૂ• રોગ) = રોગો.	વાર્ધિઃ (મૂ• વાર્ધિ) = મમુદ્રઃ
હયાઃ (મૂ• હયા) = મત્સ્યાઃ, માહૃત્.	મયઃ (મૂ• મય) = મમુદ્રઃ.
ઘટુ = ઘટુ.	સરઃ (મૂ• સર) = સરઃ, સંગેતઃ
મહત્ = મોટા.	દ્વચ = એમ.
મયઃ = મમુદ્ર.	ત્વયકા (મૂ• ત્વયકા) = ત્વચ કૃત.
ઘટુમહામકરાઃ = ઘટુ મોટા મકરો.	કૃતઃ (મૂ• કૃત) = કૃત.
કષાયાઃ (મૂ• કષાયા) = કષાયા.	તદ્ = તેથી.
ચિન્તાચિન્તા, શીકર.	તુમ્યં (મૂ• તુમ્યં) = તમે.
એવ = એ.	મમુદ્ર = મમુદ્ર.
યત્ર = યત્ર.	જિન । (મૂ• જિન) = હે વીરરાજ ।
ઘટવામિઃ (મૂ• ઘટવામિ) = ઘટવામિ, દરિકામિતિ	મય = મમુદ્ર.
અમિ.	ઉદધિ = સંગાર, મમુદ્ર.
અસાતં (મૂ• અસાત) = અસાત.	શોષણ = મુકી નાખવું તે, નિર્વેદ કૃત્.
મમ્મઃ (મૂ• મમ્મ) = મમુદ્ર.	મહોદધિશોષણાય = મહોદધિ-શોષણ કૃત્.

૧) શારંગી વીરચંદ્રે વચ સ વાર્ધિઃ ।

શ્લોકાર્થ

“ હે જિનેશ્વર ! જ્યાં રાગરૂપી મત્સ્યો છે, (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર) કષાયોરૂપી ઘણા મોટા મગરો છે, ચિન્તાજ એ વડવાનલ છે, અને દુઃખ તે જલરૂપ છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને તે (જ) સરોવર જ્યો કરી દીધો છે; તેથી કરીને સંસારરૂપી સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને (મારા) પ્રણામ (હોજો).”—૨૬.

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાં સંસારને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે અને તેને ચરિતાર્થ કરવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જમક સમુદ્રમાં મત્સ્યો, મગરો, વડવાનલ તેમજ જલ હોય છે, તેમ સંસારમાં તેની ગરજ સારનારા રોગો, કષાયો, ચિન્તા અને દુઃખ રહેલાં છે. આનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખનારે આ સાગરનું શોષણ કરી જવું જોઈએ. એવું કાર્ય હે વીર પ્રભુ ! તેજ કર્યું છે, વાસ્તે (નામધારી અગરત્ય નહિ, પરંતુ તે નામને સંપૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ કરી આપનારા એવા) તને મારા અનંતવાર પ્રણામ હોજો, એ આ શ્લોકનો ક્ષિતાર્થ છે.

ચિન્તા—

ચિન્તાના સ્વરૂપથી તો કાણ અજાણ્યું હોઈ શકે ? તેથી તેના પરાક્રમના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું ખસ થશે કે—

“ ચિન્તા ચિતાતોડ્યધિકા—ડુસ્વારેણ યુતા યતા ।

ચિતૈકશો વહેદ્ વેદં, ચિન્તા વહતિ સર્વદા ॥”

—શ્રીપાલ-ચરિત્ર.

અર્થાત્ ચિન્તા અનુસ્વારથી યુક્ત છે તેથી કરીને તે ચિતાથી અધિક છે, ક્રમક ચિતા તો એક વાર દેહને બાળે છે, જ્યારે ચિન્તા તો સર્વદા બાળે છે.

* * * * *

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-

मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।

तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

ટીકા

હે જિન ! યનમયા યસ્ય તસ્ય જનસ્ય પારવશ્ય-પરવશત્વમાપ્ત-પ્રાપ્તમ્ । કયા ? વરિવસ્યયા-સેવયા । તત્-તસ્માદ્દેતોરહમિતિ તર્કયામિ-વિચારયામિ । ઇતીતિ કિં ? વહુમોહતયા-પ્રજુરાજ્ઞાન-તયા મયા ત્વં કદાચિદપિ સ્વપ્નાન્તરેઽપિ નેક્ષિતોઽસિ-ન દષ્ટોસિ ॥ ૨૭ ॥

अन्वयः

(हे) जिन । यद् मया द्वि यस्य तस्य च जनस्य आद्यदयकं पात्यदयं धरियस्यया आतं, तत् तर्क्यामि यद्-मोहताया मया त्वं स्वप्न-अन्तरे अपि न कदाचित् अपि ईक्षितः असि ।

शब्दार्थ

यद्=ये कारण्युने क्षीधे.
 यस्य (मू० यद्)=नेनी.
 तस्य (मू० तद्)=तेनी.
 च=अने.
 जनस्य (मू० जन)=अनुभ्यनी.
 द्वि=निश्चयपात्यक अन्वय.
 पात्यदयं (मू० पात्यदय)=परत-त्रता.
 आद्यदयकं (मू० आद्यदयक)=४३री.
 जिन ! (मू० जिन)=डे वीतराग !
 मया (मू० अस्मद्)=भारथी.
 धरियस्यया (मू० धरियस्या)=सेवा वडे.
 आतं (धा० धाप्)=प्राप्त यथुं.
 तद्=तेयी.

तर्क्यामि (धा० तर्क)=तर्क करे धुं.
 यद्=पथु.
 मोहता=अज्ञानपथुं.
 यद्मोहताया=अपन्त अज्ञानपथुने क्षीधे.
 त्वं (मू० शुग्मद्)=तुं.
 स्वप्न=रेवपुं.
 अन्तर=अन्ध.
 स्वप्नान्तरे=रेवअभा.
 अपि=पथु.
 न=नहि.
 कदाचित्=कदापि.
 ईक्षितः (मू० ईक्षित)=अवेवापेक्ष.
 असि (धा० अस्)=डे.

श्लोकार्थ

परत-त्रतायुं कारण्यु—

" हे वीतराग ! भारे ज्ञेवा तेवा अनुभ्यनी (पथु) अवरथ (भोगववानी ज्येवी) परत-त्रता सेवाज्ञे प्राप्ति यथ छे (अर्थात् भारे गने तेवा मानवनी युक्तामगीरी पथु करवी पडे छे) तेथी हुं ज्येभ तर्क करे धुं क प्रयुर् अज्ञानपथुने क्षीधे भारथी तुं स्वप्नमां पथु कदापि ज्ञेवायी नथी (अर्थात् हुं परत-त्रताज्ञेपी विडम्बनाथी व्याकुण रहुं धुं ज्येभ प्रतापी आपे छे हे स्वप्नमां पथु हुं तारा दर्शन करवाने भाव्यशाणी थयो नथी). "—२७

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेपामृतौ जनन्याः

पार्श्वे श्रितस्य घयतश्च पयोधरं ते ।

रूपं रराज नवंकाञ्चनरुक् तमोमं

विम्वं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

१ एतच्च भगवतः स्तन्यपालनवर्णनं लौकिकरुद्धया ज्ञेमे, इद्विध ये पिण्डवत्त्वे स्तन्यपात्र कुर्वन्ति इति व्यवहारविषया धात्रनीत्या तु स्पष्टमेव विरोधः—

"जिनाद्गुप्ते सुरेन्द्रेण, पीयूषमवतारितम् ।

अपिबद् धुपिनी नाथो, इस्तन्यपाना जिना वतः ॥"

इत्याद्युक्तेः प्रामाण्यत् ।

टीका

हे जिन ! ते-तव रूपं रराज-विराजति स्म । किं कुर्वतस्ते ? जनन्या-मातुः पार्श्व-समीपं श्रितस्य-आश्रितस्य । च-पुनः पयोधरं-कुचं धयतः-पिबतः । 'घेद्रु पाने' इत्यस्य शत्रु (त्रन्वस्य) रूपम् । किंविशिष्टाया जनन्याः ? रम्यो-मनोज्ञो य इन्द्रनील-श्यामरत्नविशेषस्तद्वद् रुचिर्यस्य स एतादृग् वेपो-नेपथ्यस्तं विभर्तीति रम्येन्द्रनीलरुचिवेपभृत् तस्याः । किंविशिष्टं रूपं ? नवकाञ्चन-रुक्-नव्यस्वर्णद्युति । पुनः कीदृशं ? तमोन्नम्-अन्धकारघातकम् । किमिव ? पयोधरपार्श्ववर्ति-मेघ-समीपवर्ति रवेः-सूर्यस्य विम्बमिव रविमण्डलमिवेति उपमासाम्यमिति ॥ २८ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) रम्य-इन्द्रनील-रुचि-वेप-भृत्: जनन्याः पार्श्वे श्रितस्य पयोधरं च धयतः ते नव-काञ्चन-रुक् तमस्-घ्नं रूपं पयोधर-पार्श्व-वर्ति रवेः विम्बं इव रराज ।

शब्दार्थ

रम्य=मनोहर.
इन्द्रनील=श्रेष्ठ रत्न.
रुचि=कति.
वेप=पोशाक.
भृत्=धारण करनारी.
रम्येन्द्रनीलरुचिवेपभृत्=मनोहर इन्द्रनीलना
श्रेणी कतिवाणा वेपने धारण करनारी.
जनन्याः (मू० जननी)=मातानी.
पार्श्वे (मू० पार्श्व)=आश्रिते.
श्रितस्य (मू० श्रित)=आश्रय करेला.
धयतः (मू० धयत)=पान करता.
च=अने.
पयोधरं (मू० पयोधर)=रतनने.
ते (मू० युष्मद्)=तारा.
रूपं (मू० रूप)=रूप.
रराज (घा० राज्)=शोभातुं हुं.

नव=नूतन.
काञ्चन=सुवर्ण.
रुक्=कति.
नवकाञ्चनरुक्=नूतन सुवर्णना सभान कति छे
श्रेणी श्रेयुं.
तमस्=(१) अज्ञानः;(२) अंधकार.
हन्=नाश करेवा.
तमोघ्नं=अज्ञानना नाश करनार.
विम्बं (मू० विम्ब)=चित्र.
रवेः (मू० रवि)=सूर्यना.
इव=मेघ.
पयोधर=मेघ
पार्श्वे=समीप.
वर्तिन्=छोनाई.
पयोधरपार्श्ववर्ति=मेघनी समीप रहेलुं.

श्लोकार्थ

रतन-पान करती वेणाश्रे प्रलुप्तं इय—

“ (हे नाथ !) मनोहर इन्द्रनील (नामना रत्न) ना श्रेणी कतिवाणा श्रेया (अर्थात् श्याम) वेपने धारण करनारी मातानी समीपताने आश्रय करेला श्रेया तेभज तेना रतनतुं पान करनारा श्रेया तारु [नूतन सुवर्णना श्रेणी प्रभावातुं तेभज अज्ञानना नाश करनारुं] इय नवीन कांयनना श्रेणी कतिवातुं तेभज अंधकारना अंत आणुनाई श्रेयुं मेघनी पासि रहेला रविना चित्रनी जभ शोभातुं हुं. ”—२८

સ્પષ્ટીકરણ

શું તીર્થકર સ્નાન-પાન કરે છે ?—

વીર ભગવાન્ સ્નાન-પાન કરતા હતા એવો ધ્વનિ આ 'શ્લોકમાંથી નીકળે છે. પરંતુ એ તો લૌકિક ન્યાય પ્રમાણેનું વર્ણન છે એમ સમજવું બેઠકાએ. કેમકે તીર્થકરો સ્નાન-પાન કરતા નથી એ વાત તો સુસ્પષ્ટ રીતે આવશ્યક-ચૂંચી તેમજ આવશ્યકની શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરકૃત ટીકા (પર્વાક ૧૨૫) ઉપરથી બેઠકા શકાય છે.

પ્રમોર્જનમ—

इक्ष्वाकुनामनि कुले विमले विशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-

स्तुद्धोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

ટીકા

हे जिन ! इक्ष्वाकुनामनि कुले ते—तव उद्भवो—जन्म विराजते । किंविशिष्टे कुले ? विमले-निर्मले, (विशाले) विस्तीर्णे । पुनः (किंविशिष्टे) सद्भिः—समीचीनै रत्नैः—पुरुषरत्नै राजत इत्ये-वंशीलस्तस्मिन् सद्रत्नराजिनि । कस्मिन् कस्य क इव ? तुद्धोदयाद्रिशिरसि—उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः—सूर्यस्य प्रकटप्रकाश इव—प्रसिद्धतेज इव । किंविशिष्ट उद्भवः ? दोषापामपहारस्य करण-विधानं यस्य सः । उभयत्र विशेषणं तुल्यमिति ॥ २९ ॥

અન્વયઃ

(हे जिन !) 'इक्ष्वाकु'-नामनि विमले विशाले सद्-रत्न-राजिनि कुले ते दोष-अपहार-करणः उद्भवः तुद्ध-उदय-अद्रि-शिरसि सहस्र-रश्मेः दोषा-अपहार-करणः प्रकट-प्रकाशः इव विराजते ।

શબ્દાર્થ

इक्ष्वाकु=इक्ष्वाकु.

नामन्=नाम

इक्ष्वाकुनामनि= ' इक्ष्वाकु ' नामના.

कुले (मू० कुल)=વઘને વિષે.

विमले (મૂ० વિમલ)=નિર્મળ.

विशाले (મૂ० વિશાલ)=વિસ્તીર્ણ.

सत्=સત્.

रत्न=રત્ન.

राजिन्=શોભાપમાન, સુશોભિત.

सद्रत्नराजिनि=નેષ્ટ રત્ન વડે સુશોભિત.

विराजते (धा० राज्)=શોભે છે.

उद्भवः (मू० उद्भव)=જન્મ

ते (मू० तुम्हद्)=તારા.

दोष=અપરાધ.

दोषा=શનિ.

अपहार=હર કરવું તે.

करण=કાર્ય.

दोषापहारकरणः=અપરાધને અથવા શત્રુને હર કરવાનું કાર્ય છે જેવું તે.

प्रकट=સ્પષ્ટ, પ્રસિદ્ધ.

प्रकाश=તેજ.

प्रकटप्रकाशः=પ્રસિદ્ધ પ્રકાશ.

तुद्ध=ઉચ્ચ.

उदय=ઉદય.

अद्रि=પર્વત, અચળ.

शिरस्=ટોચ

स्तुद्धोदयाद्रिशिरसि=ઉદયાચળના ઉચ્ચ શિખર ઉપર.

इव=જેમ.

सहस्र=હસ્ર.

रश्मि=કિરણ

सहस्ररश्मेः (मू० सहस्र-रश्मि)=સૂર્યના.

श्लोकार्थ

प्रभुनो जन्म—

“ (हे तीर्थराज !) ‘ धक्ष्वाकु ’ नामना निर्भण तेभव विस्तीर्ण तथा उत्तम (पुत्रपुत्र) रत्नो वडे शोभता जेवा वंशने विषे दोषोनो नाश करनारे तारेो जन्म उदयायणना उच्च शिषरने विषे रात्रिनो अंत आणुनारा जेवा सूर्यना प्रसिद्ध प्रकाशनी भाङ्क विशेषतः शोभे छे.”—२६

स्फुटीकरण

धक्ष्वाकु वशनी उत्पत्ति—

प्रथम तीर्थकर श्रीऋषभदेवनेो जन्म थयाने जेक वर्ष वीत्या षाड सौधर्मेन्द्र वंश स्थापन करवाने भाटे प्रभु पासे आववा तैयार थयो. स्वाभीतुं दर्शन करवा जनारा सेवक पावी हुथे जनुं ते थोअ नथी जेम विचारी ते धन्द्रे जेक मोटा धक्षु-दण्ड (शेरडीने साठो) साथे लीथो. आ लधने ते धन्द्रे नाखि राजना उत्संग (जोणा) मां गेडेसा प्रभु समीप आव्यो. अवधिज्ञान वडे तेनो संकल्प जलुी लधने प्रभुजे ते धक्षु-दण्ड लेवाने पोतानो हुथ लंभाव्यो, जेटले भस्तक वडे प्रणाम करी धन्द्रे ते प्रभुने अर्पणु कयो. प्रभुजे धक्षुनुं अहुणु क्युं तेथी तेभना वंशतुं नाम धन्द्रे धक्ष्वाकु पाड्युं.

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(जनि)महे सुरराजिमुक्तै-

गात्रे पतङ्गिरपि नूनमनेजमानम् ।

दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-

मुच्चैस्तटं सुरगिरोरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

जिन(जनि)महे-जन्ममहोत्सवे सुरराजिमुक्तैः-देवश्रेणिमुक्तैः स्नानोदकैः । गात्रे-शरीरे पतङ्गिः । नूनं-निश्चितम् । भवन्तमीशं अनेजमानम्-अकम्पमानं दृष्ट्वाऽमरा-देवाः प्रशशंसुः-प्रशंसन्ति स्म । कामिव ? शातकौम्भं सौवर्णं सुरगिरेः-मेरोरुच्चैस्तटमिव, निश्चलतया वर्णेन च तुल्यत्वात् ॥ ३० ॥

अन्वयः

जिन (जनि)-महे सुर-राजि-मुक्तैः गात्रे पतङ्गिः अपि स्नान-उदकैः भवन्तं ईशं अनेजमानं दृष्ट्वा अमराः सुर-गिरेः शातकौम्भं उच्चैः-तटं इव (भवन्तं) नूनं प्रशशंसुः ।

श्लोकार्थ

स्नान=स्नान.

उदक=जल.

स्नानोदकैः=स्नान-जलो वडे.

जनि=जन्म.

मह=उत्सव.

जनिमहे=जन्म-उत्सवने विषे.

सुर=देव.

राजि=श्रेष्ठि.

मुक्त (घा० मुच्)=भूदेल.
 सुरराजिमुक्तैः=देव-अशुभे भूदेल.
 गात्रे (मू० गात्र)=देह उपर.
 पतद्भिः (मू० पतत्)=पडता.
 अपि=पथु.
 नूनं=अशुभित.
 अनेजमानं (मू० अन्-एजमान)=निश्चण.
 दृष्ट्वा (घा० दृष्)=नेधने.
 मवन्तं (मू० भवत्)=आपने.

अमराः (मू० अमर)=देवा.
 प्रशासांसुः (घा० शात्)=प्रशंसा करता दवा.
 ईदां (मू० ईदा)=नाधने.
 उष्मां=शुभ्या.
 तटं (मू० तट)=तट.
 गिरिः=पर्वत.
 सुरगिरिः=सुर-गिरिना, मेरुना.
 इच=नेम.
 शातकीर्मनं (मू० शातकीर्मन)=सुवर्णभय.

श्लोकार्थ

प्रभुनो जल-भालिषेक—

“जल-भालिषेक-वने विषे देव-पंक्ति-ये भूदलां अने शरीर-ना उपर पथु पडतां जेवां स्नान-जलो वडे पथु आप प्रभुने निश्चण जेधने देवे मेरु पर्वत-ना सुवर्ण-भय अने जिया (तथा निश्चण) जेवा तट-नी जल आप-नी अशुभित प्रशंसा करता हुवा.”—३०

स्पर्श-टीकरण

स्नान-जल—

सुवर्णादिक आठे अति-ज्यो पैडी प्रत्येक अति-ना जेक योजन जिया जेवा जेक हुअर ने आठ कण-शेने क्षीर-सागर-ना जल-थी बरिने ते वडे प्रथम अशुभ-तेन्द्र अने त्यार पाह भीज द-र-ध-न्द्रो प्रभुनो जल-भालिषेक करे छे. मेरु पर्वत-ना शिखर-मांथी वेग-थी आरे तर-क् प्रसार पामतुं आ जल हुअरे नदी-ज्योनी कट-पना करावे छे. द-उ-ध-न्द्रो-तुं आ कार्य पूरुं थतां सौ-ध-भेन्द्र आर दिशा-मां आर स्फ-टिक भणिना जिया वृष-भो (अण-दो) पनावे छे अने तेने जल-थी बरि दे छे. आ वडे ज्यारे सौ-ध-भेन्द्र प्रभुनो जल-भालिषेक करे छे, त्यारे जणु पाताल-क्ष-दु-खुं होय तेम आ वृष-भोनां आठ शृंगे (शं-गि-डां) मांथी जल-यंत्र-नी जल-नीकण-ती जल-नी धार-ज्यो आकाश-मां वडेवा लागे छे. नृ-द-नृ-द-भू-जवाणी परंतु अन्त-मां भणी गये-ली जेवी आ जल-धार-ज्यो आकाश-मां नदी-संग-भनो विभ्र-भ-उ-प-त्र करे छे.

आ उपर-थी प्रभुना उपर देवे जल-प्रपात थतो हुशे तेनो सह-ज-प्या-ल-आ-वी-श-क-शे. विशेष-मां ध-न्द्र प्रभुने जल-भालिषेक करतां थंया-थे हुतो जे वा-त-तुं अत्र-सू-य-न-था-य-छे. ध-न्द्र-नी-शं-क-ना-नि-वार-ण-थे प्रभुज्ये पो-ता-ना-डा-णा-प-ग-ना-अंगु-ठा-वडे-मे-रु-आ-थे-अने-तेम-करतां-आ-वा-अ-य-ण-ने-प-थु-अ-सा-य-भ-ान-कर्यो (जु-ज्यो-भ-ह-ानि-शी-थ, अ० ३).

* * * * *

१ सर-पा-वा-थी-भ-ह-ा-वी-र-स्वा-मी-ता-अ-य-क-द-या-लु-क-ना-र-त-व-न-नी-त्री-ल-दा-स-नी-नी-जे-ल-जे-ली-क-डी-ज्यो—

“इ-य-न-अ-शु-भ-ि-भू-ग-ार, अ-पी-द-के-अ-यां-जे;
 डि-म-स-ह-से-ल-धु-वी-र, ह-रि-सं-श-य-ध-या-जे.
 व-ह-से-नी-र-अ-वा-ह, इ-म-ते-ना-भ-ी-थे-रे;
 न-करे-न-अ-शु-स-ना-ह, न-अ-शु-स्वा-मी-अ-रे.”

વપ્રત્રયવિચાર:—

યે ત્રિપ્રદક્ષિણતયા પ્રમજન્તિ વીરં

તે સ્યુર્નરા અહમિવાન્દુતકાન્તિમાજઃ ।

વપ્રત્રયં વદદિતિ પ્રવિભાતિ તેઽત્ર

પ્રહ્યાપયત્ ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે સ્વામિન્ ! હહ-અસ્મિન્ લોકે તે-તવ વપ્રત્રયં પ્રવિભાતિ-દીપ્યતિ । કિં કુર્વત્ ? હતિ વદત્ ।
 ઇતીતિ કિં ? યે નરા-મનુષ્યાશ્ચિપ્રદક્ષિણતયા-પ્રદક્ષિણત્રયેણ વીરં પ્રમજન્તિ-સેવન્તે તેઽન્દુતકાન્તિ-
 માજઃ સ્યુઃ । ક ઇવ ? 'અહમિવ' યથાઽહમન્દુતકાન્તિમાગસિમ । અર્થવશાદ્ વિમક્તિપરિણામો
 "લિહ્નમેદં તુ મેનિરે" ઇત્યલક્ષ્ણઃ । વપ્રત્રયં કિં કુર્વત્ ? ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વં પ્રહ્યાપયત્-પ્રય-
 યત્ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

"યે નરાઃ ત્રિ-પ્રદક્ષિણતયા 'વીરં' પ્રમજન્તિ, તે અહં ઇવ અન્દુત-કાન્તિમાજ. સ્યુઃ" ઇતિ વદત્ ત્રિ-
 જગતઃ પરમેશ્વરત્વં (ચ) પ્રહ્યાપયત્ તે વપ્રત્રયં અત્ર પ્રવિભાતિ ।

શીલ્પાર્થ

યે (મૂ० યદ્)=એઓ.

ત્રિ=ત્રય.

પ્રદક્ષિણા=પ્રદક્ષિણા.

ત્રિપ્રદક્ષિણતયા=ત્રય પ્રદક્ષિણાએ કરીને.

પ્રમજન્તિ (ધા० મજ્)=સેવા કરે છે.

વીરં (મૂ० વીર)=વીર (પ્રભુ)ને.

તે (મૂ० તદ્)=એઓ.

સ્યુઃ (ધા० અસ્)=થાય.

નરાઃ (મૂ० નર)=મનુષ્યો.

અહં (મૂ० અત્પદ)=હું.

ઇવ=એમ.

અન્દુત=આશ્ચર્યકારી.

કાન્તિ=પ્રભા, તેજ.

માજ્=અજ્ઞાન.

અન્દુતકાન્તિમાજ =આશ્ચર્યકારી પ્રભાને અજ્ઞાન.

વપ્ર=ગદ.

ત્રય=ત્રય.

વપ્રત્રયં=ત્રય ગદો.

વદત્ (ધા० વદ)=કહેતા.

ઇતિ=એમ.

પ્રવિભાતિ (ધા० ભા)=વિશેષતઃ શોભે છે.

તે (મૂ० યુષ્પદ)=તારા.

અત્ર=અહિંઆ.

પ્રહ્યાપયત્ (ધા० હ્યા)=પ્રસિદ્ધ કરનારૂં, પ્રકાશિતઃ

જ્ઞાપનારૂં.

જગત્=દુનિયા, લોક.

ત્રિજગત્ =ત્રેયોક્ષત્.

પરમેશ્વરત્વં (મૂ० પરમેશ્વરત્વ)=પરમેશ્વરપણાને.

શ્લોકાર્થ

સમવસરણના ગદો—

"જ મનુષ્યો ત્રય પ્રદક્ષિણાએ કરીને વીર (પ્રભુ)ની સેવા કરે છે, તેઓ મારી માફક
 આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવાળા થાય છે) એમ કહેતા અને વળી (હે જિનેશ્વર ! તારા) ત્રૈલોક્યના

यदभेक्ष्यपक्ष्याने विशेष प्रकारे ज्योत्स्वनासो ज्योवा तारा (समवसरक्षुना) तस्य गढो व्या नंगत्वां
अत्यंत शोभे छे."—३१

* * * * *

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचित्
दैवात् क्षुधा च तृपया परिपीडिताङ्गाः
ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि—
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे जिन ! कदाचित् समये कान्तारवर्त्मनि-अरण्यमार्गे पतिता दैवात् क्षुधा-बुभुक्षया (च-
पुनः) तृपया परिपीडिताङ्गा ये नरास्त्वां स्मरन्ति-त्वत्स्मरणं कुर्यन्ति । तत्र कान्तारवर्त्मनि देवा-
विबुधा गृहाणि च पुनः सरांसि परिकल्पयन्ति-रचयन्ति । किंविशिष्टानि गृहाणि ? भूरिः-प्रचुरा
पद्मा-लक्ष्मीर्येषु तानि । किंविशिष्टानि सरांसि ? भूरिपद्मानि- बहुकमलानि ॥ ३२ ॥

अन्वयः

कदाचित् दैवात् कान्तार-वर्त्मनि पतिताः क्षुधा तृपया च परिपीडित-अङ्गाः ये नराः त्वां स्मरन्ति,
(तेषां कृते) तत्र विबुधाः भूरि-पद्मानि गृहाणि सरांसि च परिकल्पयन्ति ।

शुद्धार्थ

कान्तार=वन, अरण्य.
वर्त्मन्=मार्ग.
कान्तारवर्त्मनि=अरण्यना मार्गने विषे.
नराः (मू० नर)=मनुष्यो.
पतिताः (मू० पतित)=पडेला.
कदाचित्=कदापि, कालके वेणो.
दैवात् (मू० दैव)=दैवने लीधे, कभनशीधे.
क्षुधा (मू० क्षुध)=भूषथी.
च=अने.
तृपया (मू० तृपा)=तृपाथी, तरसथी.
परिपीडित (पा० पीड)=अत्यंत पीडयेला.
अङ्गा=शरीर.
परिपीडिताङ्गाः=अत्यंत पीडयेलुं छे शरीर जेभनुं
जेवा.

ये (मू० यद्)=जेओ.
त्वां (मू० तुप्पद्)=तने.
स्मरन्ति (पा० स्मृ)=याद करे छे.
गृहाणि (मू० गृह)=घरे.
सरांसि (मू० सरस्)=सरोवरे.
भूरि=भू.
पद्मा=लक्ष्मी.
पद्मानि=कमल.
भूरिपद्मानि=(१) भू छे लक्ष्मी जेने विषे जेवा;
(२) धर्मा छे कमलो जेने विषे जेवा.
तत्र=सां.
विबुधाः (मू० विबुध)=देवो.
परिकल्पयन्ति (पा० कल्प)=रचे छे.

શ્લોકાથ

ભગવત્-સ્મરણુનો મહિમા—

“ કદાચિત્ દૈવ-યોગે કરીને અરણ્યના માર્ગમાં (ભૂલા) પડેલા એવા તેમજ ક્ષુધા અને તૃપ્તાથી અતિશય પીડા પામેલું છે શરીર જન્મતું એવા જ મનુષ્યો (આવા સંકટ-સમયમાં) તારું સ્મરણ કરે છે, (તેમને માટે) દેવો તે સ્થલમાં બહુ છે લક્ષ્મી જેને વિષે એવાં ગૃહો તેમજ ઘણાં છે પદ્મો જેને વિષે એવાં સરોવરો રચે છે.”—૩૨

* * * * *

ભગવન્નિત્તસ્થિરતામાહ—

સંનિશ્ચલા જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ

કસ્યાપિ નૈવમપરસ્ય તપસ્વિનોઽપિ ।

યાદૃક્ સદા જિનપતે ! સ્થિરતા ધ્રુવસ્ય

તાદૃક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યથા તવ ચિત્તવૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા-સ્થિરા વર્તેતે, એવમ્-અમુના પ્રકારેણ કસ્યાપ્યપ-સ્ય તપસ્વિનોઽપિ ન । દૃષ્ટાન્તમાહ-હે જિનપતે ! સદા-સર્વદા ધ્રુવસ્ય-ઉત્તાનપાદજતારકસ્ય યાદૃક્ સ્થિરતા તાદૃક્ સ્થિરતા વિકાશિનોઽપિ-પ્રકાશવતોઽપિ ગ્રહગણસ્ય કુતઃ ? , તાદૃક્ સ્થિરતા નાસ્તીત્યર્થઃ ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! યથા તવ ચિત્ત-વૃત્તિઃ સંનિશ્ચલા, યથં કસ્ય અપિ અપરસ્ય તપસ્વિનઃ અપિ ના હે જિન-પતે ! યાદૃક્ ધ્રુવસ્ય સદા સ્થિરતા (વર્તેતે), તાદૃક્ વિકાશિનઃ અપિ ગ્રહ-ગણસ્ય કુતઃ ? ।

શ્લોકાર્થ

સંનિશ્ચલા=અતિશય સ્થિર.

જિન ! (મૂ० જિન)=હે તીર્થંકર ।

યથા=જેવી રીતે.

તવ (મૂ० યુષ્મદ્)=તારી.

ચિત્ત=મન.

વૃત્તિ=વળણ.

ચિત્તવૃત્તિઃ=મનોવૃત્તિ.

કસ્ય (મૂ० કિમ્)=કોની.

અપિ=પણ.

ન=નહિ.

અપરસ્ય (મૂ० અપર)=અન્યની.

તપસ્વિનઃ (મૂ० તપસ્વિન્)=તપ કરનારાની.

યાદૃક્ (મૂ० યાદૃશ્)=જેવું.

સદા=હમેશાં.

જિન=વીરરાજ.

પતિ=સ્વામી.

જિનપતે !=હે જિનેશ્વર !

સ્થિરતા=સ્થિરપણ.

ધ્રુવસ્ય (મૂ० ધ્રુવ)=ધ્રુવનું.

તાદૃક્ (મૂ० તાદૃશ્)=તેવું.

કુતઃ=ક્યાંથી.

ગ્રહ=ગ્રહ.

ગણ=સમુદાય.

ગ્રહગણસ્ય=ગ્રહોના સમુદાયનું.

વિકાશિનઃ (મૂ० વિકાશિન્)=પ્રકાશમાન.

श्लोकार्थ

प्रभुनी भनोवृत्तिनी निश्चलता—

“ हे वीतराग । ज्ञपी રીતે તારી ભનોવૃત્તિ અત્યન્ત નિશ્ચલ છે, તેવી રીતે અન્ય કોઇ તપસ્વીની પણ નથી. હે વિનેશ્વર ! જ્ઞપી જ્ઞાનીની મુદ્રા (ના તારા)ની સ્થિરતા છે, તેવી સ્થિરતા પ્રકાશમાન એવા શ્રેઢાના સમુદાયની પણ ક્યાંથી હોઇ શકે ! ”—૩૩

अथ भगवद्दर्शने आजन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वास्ववोऽहिगरुडाः पुनरेणसिंहा

अन्येऽङ्गिनोऽपि च मिथो जानिवैरवन्धाः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिन् त्वां

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

टीका

हे જિન ! તે-તવ સમવહતિ । છ ગતો સમવપૂર્વઃ ત્રિવપ્રત્યયાન્તઃ તત્ર સમવગરણે । જનિવૈર-વન્ધા અપિ-અન્મવૈરવન્ધોઽપિ મિથઃ-પરસ્પરં તિષ્ઠન્તિ । કે તે કલ્યાહ-ઓતુમિઃ-માર્જોર્યુતા આપયો-મૂપકા ઓત્વાસ્વવઃ, અહિમિઃ-સર્પૈર્યુતા ગરુડા અહિગરુડાઃ, પુનરેણેઃ-મૃગૈર્યુતાઃ સિંહા ણસિંહાઃ, ચ-પુનરન્યેઽપ્યઙ્ગિનઃ-પ્રાણિનો મિથસ્તિષ્ઠન્તિ । કિં કૃત્વા ? ત્વામવિરોધિન્-વિરોધવર્જિતં દૃષ્ટ્વા । અત એવ ભવન્તમાશ્રિતા (ભવદાશ્રિતા)સ્તેષાં ભાદાશ્રિતાનાં ભયં નો ભવતિ । ન ચ નિત્યવિરોધિનાં દ્વન્દ્વ એકવદ્ભવતીતિ કથમગ્ર વહુત્વમિતિ વાચ્યં, દ્વન્દ્વે એવંકલ્પનિયમાત્ । અત્ર તુ શાકળાર્થિ-વાદિવન્મધ્યમપદલોપિતત્પુરુષસમાસત્વાત્ સ્પષ્ટૈવ નિર્દોષતા ॥ ૩૪ ॥

अन्वयः

(हे रामिन् !) ते समवहति त्वां अ-विरोधिन् दृष्ट्वा ओतु-आपयः, अहि-गरुडाः, पुनः एण-सिंहाः जानि-वैर-वन्धाः अपि अन्ये च अङ्गिनः मिथः तिष्ठन्ति । (अतः एव) भवत्-आश्रितानां (प्राणिनां) भयं नो भवति ।

श्लोकार्थ

ओतु=पिलाडी.
आपु=ઉંદર.
ઓત્વાસ્વવા=પિલાડીઓથી યુક્ત ઉંદરો.
અહિ=સર્પ.
ગરુડ=મૃગ.
અહિગરુડાઃ=સર્પોથી યુક્ત મૃગો.
પુનર=વળી.

एण=મૃગ.
સિંહ=સિંહ.
एणसिंहाः=મૃગોથી પરિવ્રત સિંહો.
अन्ये (म० अन्य)=“પીળ”.
अङ्गिनः (म० अङ्गिन)=મૃગોએ.
अपि=પણ.
च=અને.

૧ મુવના સંગ્રહી માહિતી માટે લુઓ વાચાર્થોપિગમરૂપ (૧૦ ૪, મુ ૧૪) ની રીકા.

૨ જ્ઞન શાસ્ત્રમાં ૮૮ મદો હોવાનો ઉલ્લેખ છે (તેનાં નામે માટે લુઓ સૂચ્ય-મર્યાપિત, ૨૦ મુ પ્રમુત, ૨૦ ૧૦૭); પરંતુ તેમાં (૧) ચન્દ, (૨) સૂચ્ય, (૩) મંગલ, (૪) ભુવ, (૫) શૂદરપતિ, (૬) શુક, (૭) શનિ, (૮) રાહુ અને (૯) કેતુ એ મુખ્ય મદો છે.

મિથસ્=અરરપરસ.

જનિ=જન્મ.

વૈર=દુરભનાવડ.

વન્ધ=બંધ.

જનિવૈરવન્ધાઃ=જન્મથી વૈરનો બંધ છે જેમને એવા.

તિષ્ઠન્તિ (ધાં સ્યા)=રહે છે.

તે (મૂં તદ્)=તેઓ.

સમવસૃતિ (મૂં સમવસૃત્)=સમવસરણુમાં.

અવિરોધિનં (મૂં અવિરોધિન્)=વિરોધ રહિત.

ત્વાં (મૂં સુપ્તદ્)=તને.

દૃષ્ટ્વા=દેખીને.

મયં (મૂં મય)=ભય, બીક.

ભવતિ (ધાં મૂ)=હોય છે.

નો=નહિ.

ભવત્=આપ.

આશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરેલ.

ભવદાશ્રિતાનાં=આપનો આશ્રય કરેલાને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-દર્શનનું માહાત્મ્ય—

“ (હે નાથ !) તારા સમવસરણુમાં તને વિરોધ-વર્જિત (અર્થાત્ સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળો) જેમને બિલાડીઓ ઉદ્દેશીની વચ્ચે, સર્પ ગરૂડોની વચ્ચે અને હુરણો સિંહોની વચ્ચે તેમજ જન્મથી વૈર-ભાવ વહન કરનારાં એવાં અન્ય પ્રાણિઓ પણ અરરપરસ (સાથે) રહે છે. (એ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે) આપનો આશ્રય લીધેલા (જીવો)ને ભય હોતો નથી.”—૩૪

* * * * *

મગવચ્ચરણશરણગતં ન કોઽપિ પરાભવતીત્યાહ—

યસ્તે પ્રણશ્ય ચમરોઽહિતલે પ્રવિષ્ટ-

સ્તં હન્તુમીશ ! ન શશાક મિદુશ્ચ શકઃ ।

તદ્ યુક્તમેવ વિબુધાઃ પ્રવદન્તિ કોઽપિ

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

હે ईશ ! યશ્ચમરઃ-ચમરેન્દ્રઃ પ્રણશ્ય તે-તવાંહિતલે પ્રવિષ્ટસ્તં હન્તું શકશ્ચ-પુનર્મિદુઃ-વર્જનં ન શશાક-ન સમર્થો વશ્વત્ । તદ્વેતોવિવુધાઃ-પણ્ડિતા દેવા વા યુક્તમેવ પ્રવદન્તિ । કિં તદિત્યાહ-તે-તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં-ચરણયુગમપર્વતાશ્રિતં કોઽપિ નાક્રામતિ-કોઽપિ ન પરાભવતિ । અથ ભગવતીસૂત્રાત્ (શં ૩, ઉં ૨, સૂં ૧૪૩-૧૪૬) ચમરપ્રવન્ધો જ્ઞેયઃ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) ईશ ! યઃ 'ચમરઃ' પ્રણશ્ય તે અંહિ-તલે પ્રવિષ્ટઃ તં હન્તું 'શકઃ' મિદુઃ ચ ન શશાકઃ તદ્ 'કઃ' અપિ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ન આક્રામતિ' (દતિ) વિવુધાઃ યુક્તં યવ પ્રવદન્તિ ।

શ્લોકાર્થ

યા (મૂં યદ્)=જે.

તે (મૂં સુપ્તદ્)=તારા.

પ્રણશ્ય (ધાં નશ)=નાસીને.

ચમરઃ (મૂં ચમર)=અમર, અસરક્રમારોનો ઇન્દ્ર.

અંહિ=અરણ્ય.

તલ=તળિયું.

અંહિતલે=અરણ્ય-તક્ષમાં.

પ્રવિષ્ટઃ (મૂં પ્રવિષ્ટ)=પ્રવેશ કર્યાં.

તં (મૂં સદ)=તેને.

હનું (ધાં હન)=હણવાને.

દેશ ! (મૂં દેશ)=હે નાથ !

ન=નહિ.

શાશાક (ધાં શક્)=સમર્થ થયો.

મિતુઃ (મૂં મિતુ)=૧૦૭.

ચ=અને.

શક્તઃ (મૂં શક્)=શક્ત, સૌધર્મ દેવલોકનો ઇન્દ્ર.

તદ્=તેથી કરીને.

યુક્તં (મૂં યુક્ત)=વ્યાજબી.

પવ=૧૦.

વિયુષ્ઠાઃ (મૂં વિયુષ)=(૧) દેવો; (૨) પરિહીતો.

પ્રવદન્તિ (ધાં વદ)=કહે છે.

કઃ (મૂં કિમ્)=કોણ.

અપિ=પણ.

આત્મામતિ (ધાં કમ્)=આક્રમણ કરે છે.

ક્રમ=ચરણ.

યુગ=યુગલ, જોડણ.

અચલ=પવેત.

સંશ્રિત (ધાં શ્રિ)=રૂઠી રીતે આશ્રય કરેલ.

ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં=ચરણ-યુગલરૂપી પવેતનો રૂઠી

રીતે આશ્રય કરેલાને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનો પ્રતાપ—

“ હે નાથ ! જે ચમરે નારીને તારા ચરણ-તલમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને હણવાને (સૌધર્મ દેવલોકનો સ્વામી) શક્ત તેમજ વજ (પણ) સમર્થ થયાં નહિ. તેથી કરીને દાઢ પણ તારા ચરણ-યુગલ રૂપી પવેતોનો રૂઠી રીતે આશ્રય કરેલા (પ્રાણી)નું આક્રમણ કરતો (અર્થાત્ પરાભવ કરી શકતો) નથી એમ વ્યાજબીજ (વાત) દેવો [અથવા પરિહીતો] કહે છે.”—૩૫

સ્પષ્ટીકરણ

ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત—

વિક્રાયાળની તળેટીમાંના ‘ખિમેલ’ ગામમાં વસનારો પૂરણ નામનો એક તાપસ મરીને ખાલ-તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી ‘ચમરચંચા’ નગરીમાં ચમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો. ઉત્પન્ન થતાંજ તે અવધિજ્ઞાન વડે જોવા લાગ્યો. અનુક્રમે ઉપર દિષ્ટિ કરતાં તેણે પોતાની ઉપર સૌધર્મ દેવલોકના સ્વામી શક્તને જોયો. આથી તે દ્વાપાયમાન થયો અને તેને નીચે પાડવાને તે તૈયાર થઇ ગયો. તેના સામાનિક સુરોએ આ વાતની ના કહી, કિન્તુ તેણે માન્યું નહિ. પરંતુ તેને એમ વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા કરતાં વધારે પુણ્યશાળી શક્તથી કદાચ મારો પરાભવ થાય, તો પછી મારે ઢાને શરણું જવું ! આ સંબંધમાં અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગ વડે તેણે જોયું કે ચમર તીર્થેકર મહાવીર પ્રથુ ‘સુસુમાર’ પુરમાં હાલ વિરાજી છે; તેમને શરણું હું જઇશ તો મારું શ્રેય થશે, કેમકે તેઓ ત્રેલોક્યના પિતા છે. આમ વિચારી તે પોતાની ‘તુંબાલય’ નામની આયુધ-શાળામાં ગયો. ત્યાંથી એક મુદ્ગર લઇ તે નગરી બહાર નીકળ્યો. આ વખતે સામાનિક દેવતાઓએ તે અજ્ઞ છે એમ જણી તેની ઉપેક્ષા કરી. કાણુ વારમાં તે મહાવીર પ્રથુ પાસે આવ્યો અને આયુધને દૂર મૂકી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને તેમને કહેવા લાગ્યો કે મારા મરતક ઉપર પગ મૂકીને શક્ત રહેલો છે, વાસ્તે તે કુર્બંય શક્તને હું આપના પ્રભાવથી જીતી લઇશ. આ પ્રમાણે કહીને ઈશાન દિશામાં જઇને તેણે વૈક્રિય લાધ્યિ વડે એક લાખ યોજન પ્રમાણનું અતિ ભયંકર રૂપ વિકુર્વ્યું અને તેમ કરીને તે સૌધર્મ દેવલોક તરફ ઉડ્યો. આને જોઇને તો વ્યંતરો પણ ગભરાઇ ગયા અને ન્યાયિક દેવો પણ ત્રાસ પામી ગયા. જોત જોતામાં તો સૂર્ય-ચન્દ્રના મંડળનું ઉલ્લંઘન કરી તે સૌધર્મ દેવલોક-

ક્રમાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને ત્યાં વસતા અનેક છવો ભયભીત બની ગયા. આ ચમરેન્દ્રે એક પગ પદ્મ-વેદિકાની ઉપર મૂક્યો અને બીજો પગ સુધર્મા સભામાં મૂક્યો અને પોતાના આયુધ વડે ઇન્દ્ર-કીલ ઉપર ત્રણ વાર તાડન કર્યું અને શકેને તુચ્છકારી કાઢ્યો. શકેને વિરમય થયો અને અવધિજ્ઞાન વડે તેનો વિચાર કરતાં તેને ખબર પડી કે આ તો ચમરેન્દ્ર છે. એટલે તેણે કહ્યું કે અરે ચમર ! તું આહિંથી નારી જ. આમ કહીને તેણે ચમરના તરફ પ્રત્યક્ષિત વજ્ર મૂક્યું. આથી ચમરેન્દ્ર ભયભીત થઈ નાસવા લાગ્યો અને ધીરે ધીરે પોતાનું રૂપ નાતું બનાવતો ગયો.

આહિ વજ્ર મૂક્યા બાદ શકે વિચારવા લાગ્યો કે તીર્થંકર, તીર્થંકરનું ચૈત્ય કે કોઈ મહર્ષિના શરણના પ્રતાપથીજ કોઈ અસુર આહિ આવી શકે, બાકી તો કદાપિ તેમ બને નહિ; અને જે તેમ હશે, તો હું તેમની આશાતના કરનારો થઈશ. આથી આ સંબંધમાં અવધિજ્ઞાન વડે જ્ઞેતાં તેને માલુમ પડ્યું કે તે મહાવીર પ્રભુના પ્રભાવથી અત્ર આભ્યો હતો અને અત્યારે તેમનેજ શરણે ગયો છે. આથી તો તે વિચારવા લાગ્યો કે અરરર ! મેં ધણું અનુચિત કાર્ય કર્યું, હું માર્યો ગયો. એમ વિચારી તે એકદમ ચમરેન્દ્રની અને વજ્રની પાછળ પૂર વેગથી નીકળી પડ્યો અને કાણુવારમાં તો તે તેની સમીપ આવી પહોંચ્યો. વજ્ર ચમરેન્દ્રની અતિશય નજદીક આવી પહોંચતા 'શરણુ, શરણુ' એમ પોકારતો તે ચમરેન્દ્ર પોતાનું શરીર અત્યંત લઘુ કરીને મહાવીર પ્રભુનાં ચરણની વચ્ચે કુન્થુની જમ ભરાઈ ગયો. આ વખતે વજ્ર પ્રભુના ચરણથી ચાર તસુ જટલુંજ આધું રહ્યું હતું અને તે આગળ વધે તેટલામાં તો શકે તેને પકડી લીધું. ત્યાર બાદ પ્રભુને વન્દના કરી તેણે તેમની કામ માગી લીધી. પોતાના કોબને શમાવવાની ખાતર શકે ઈશાન કાણુમાં જઈને ત્રણ વાર પોતાનો કાળો પગ પછાડ્યો અને પછી ચમરેન્દ્રને કહ્યું કે તે મહાવીર પ્રભુનું શરણુ લીધું, તેથી મેં તારી સાથેની દુરમનાવટ ત્યજી દીધી છે, વાસ્તે મુખેથી તું તારે સ્થાનકે જ. આમ કહી શકે પ્રભુને વન્દના કરી અને પછીથી તે પોતાના દેવલોકમાં જતો રહ્યો. ત્યાર પછી ચમરેન્દ્ર પ્રભુના ચરણુમાંથી બહાર નીકળ્યો અને અંજલિ જોડીને તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. પછી પ્રભુને નમીને તે પોતાની નગરીમાં ગયો અને લગ્નથી નીચું મુખ રાખીને પોતાની હુકીકતથી સર્વને વાકેફગાર કર્યા. અંતમાં તે સમસ્ત પરિવારસહિત વીર પ્રભુ પાસે આવી તેમને વંદન કરી પોતાને સ્થાનકે ચાલ્યો ગયો.

મગવન્નામતોજ્જિ(વિ)મયં ન મયતીત્યાહ—

પૂર્વે ત્વયા સદુપકારપરેણ તેજો—

લેશ્યા હતા જિન ! વિધાય સુશીતલેશ્યામ્ ।

અઘાપિ યુક્તમિદમીશ ! તથા મયામિં

ત્વન્નામકીર્તનજલં શમયત્યશેપમ્ । ૩૬ ॥

ટીકા

હે જિન ! પૂર્વે—છન્નસ્થાવસ્થાયાં સદુપકારપરેણ ત્વયા તેજોલેશ્યા હતા । કિં કૃત્વા ? સુશી-
તલેશ્યાં વિધાય । યુક્તાશય્યાત્તરેણ ગોદાલકે તેજોલેશ્યા મુક્તા, અસી મૈનં ધાક્ષીદિતિ મગવતા

सुशीतलेद्ययाविधानेन सा हतेति भगवत्प्यां (श० १५, सू० ५४३) प्रोक्तम् । ईश ! तयाज्या-
पीदं युक्तं त्वन्नामकीर्तनजलं तव नाम्नः कीर्तनं-शंसनं तदेव जलं अशेषं-समस्तं भयार्द्रिं जम-
यति-विध्यापयतीति ॥ ३६ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! पूर्वं सत्-उपकार-परेण त्वया सु-शीत-लेदयां विधाय तेजम्-लेदया एता; तथा
(हे) ईश ! इदं युक्तं (यद्) अप्यापि त्वत्-नामन्-कीर्तन-जलं शं-शेषं भय-आर्द्रिं दामयति ।

शब्दार्थ

पूर्वं=पहलेवा.
त्वया (मू० युष्मद्)=ताराथी.
सत्=सत्कार.
उपकार=उपकार.
पर=तत्पर.
सदुपकारपरेण=सत्कार प्रति उपकार करवाभां
तत्पर.
तेजोलेदया=तेजोलेदया.
एता (मू० हत)=नष्ट यद्य.
जिन ! (मू० जिन)=हे तीर्थंकर !
विधाय (पा० वा)=करिने.
सु=सु-दरतावायक अन्वय.
शीतलेदया=शीतलेदया.
सुशीतलेदयां=सुंदर शीतलेदयां.

अय=आन्.
अधि=पक्ष.
युक्तं (मू० युक्त)=युक्त, व्याख्या.
इदं (मू० इदम्)=आ.
ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !
तथा=तेरी रीते.
भय=भीक.
आर्द्रि=अग्नि.
भयार्द्रिं=भयक्षपी अग्निने.
कीर्तन=कथन.
त्वन्नामकीर्तनजलं=तारा नामन् कीर्तनक्षपी जल.
दामयति (पा० दाम्)=धान करे छे.
अशेषं (मू० भक्षेप)=समस्त.

श्लोकार्थ

प्रभुना नामनो भङ्गिमा—

“हे जिन ! सत्कारानो प्रति [अथवा सारे] उपकार करवाभां तत्पर जेवा ते पूर्वं [अर्थात्
छद्मस्थ अवस्थामां] सुंदर शीत-लेदया भूकीने (वैशिकायन तापसे गोशाणकना उपर भूदेवी)
तेजोलेदयानो नाश कर्यो. तेरी रीते हे नाथ ! आ न्याय्य छे डे आन् पक्षु तारा नामन् कीर्तन-
क्षपी जल समस्त लयक्षपी अग्निने शांत करे छे.”—उ६

.स्पष्टीकरण

गोशाणक—आरत्र—

गोशाणकना पितानुं नाम भूभली हतुं, न्यारे तेनी मातानुं नाम लद्रा हतुं. आ
गोशाणकनो जन्म गो-शाणामां यथो हतो, तेथी तेनुं आनुं नाम पाडवामां आनुं हतुं. आ
गोशाणक स्वभावशीत्र उ२ भक्ष हतो. न्यारे ते-युवावस्थाने प्राप्त यथो, त्यारे तेष्णु यित्र-पट
सधने इरवानो पोताना पितानो धंधो शीषी लीषो. जेक द्विषस ते यित्र-पट सधने इरतो इरतो
'शरगृह' नगरे जठ पहोन्थो. आ नगरमां भडावीर प्रभु पक्षु विदुर करता करता आवी
अक्ष्या. तेभ्ये विज्य श्रेष्ठोने त्यां भाससपक्षुं अटते के जेक भङ्गिनाना उपवासनुं पारक्षुं

કર્તુ એટલે ત્યાં રત્ન-વૃદ્ધિ વિગેરે પાંચ દિવ્ય પ્રકટ થયાં. આ હુકીકતની ગોશાળકને ખખર પડી એટલે તે મહાવીર સ્વામીનો શિષ્ય થવા તૈયાર થઇ ગયો. પ્રભુની પાસે આવી તેણે તદ્દનુસાર ધણી વિદ્વિષ્ટિ કરી, પરંતુ પ્રભુ તો મૌનજ રહ્યા. છતાં તે પોતાને તેમનો શિષ્ય માનવા લાગ્યો. પછી તે પ્રભુની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યો.

અનુદમે તેઓ 'કુર્મ' ગામમાં આવી ચડ્યા. આ ગામમાં એક વૈશિકાયન નામનો તાંપસ રહેતો હતો. આ તાંપસ ગામની બહાર મધ્યાહ્ન સમયે આતાપના લેતો હતો. તે સ્વભાવથી વિનીત અને ક્ષમાવાન હતો. ગોશાળક આ તાંપસ પાસે ગયો અને પોતાના દુષ્ટસ્વભાવાનુસાર તે તેને પૂછવા લાગ્યો કે અરે તાંપસ ! તું કંઈ તત્ત્વ જાણે છે કે ? અથવા શું તું જૂનો શય્યાતર છે ? અરે તું સ્ત્રી છે કે પુરૂષ છે ? આ પ્રમાણે ધણી વાર ગોશાળકે તેને કંઈક વચનો કહ્યાં, તેથી જમ ચંદન પણ ખૂબ ધસવાથી ઉભય બની જાય, તેમ તે ક્ષમાવાન તાંપસ પણ દ્વાપાયમાન થઇ ગયો અને તેણે આના ઉપર તેજ્જેશ્યા મૂકી. જ્વાળાઓથી અતિશય ભયંકર એવી તેજ્જેશ્યાથી ભયભીત બનેલો તે ગોશાળક પ્રભુ પાસે આવ્યો, એટલે સર્વદા અપકારી જનો ઉપર પણ ઉપકાર કરવામાં તત્પર એવા પ્રભુએ તેના રક્ષણાર્થે સામી શીતલેશ્યા મૂકી. તેથી જળ વડે જમ અગ્નિ શાંત થઇ જાય તેમ તે તેજ્જેશ્યા શાંત થઇ ગઇ. આથી વૈશિકાયન તો આશ્ચર્યાક્રિત થઇ ગયો. તે પ્રભુ પાસે આવી તેજ્જેશ્યા મૂક્યા બદલ ક્ષમા યાચી ગયો.

ગોશાળકે પ્રભુને પૂછ્યું કે—“ આ તેજ્જેશ્યાની લબ્ધિ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે વાડ ? ” પ્રભુએ તેના ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે—“ જ મનુષ્ય નિયમધારી થઇ હુમેશાં છંદ કરે અને એક સુદ્ધિ કુદ્દમાષ (અડદ) તથા અંજલિ-માત્ર જળ વડે પારણું કરે તેને છ મહિનામાં તેજ્જેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.”

ગોશાળકે ઉપર સુજબની વિધિ અનુસાર જઇ તપશ્ચર્યા કરીને તેજ્જેશ્યાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. વિશેષમાં શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસનથી વિમુખ બનેલા સાધુઓ પાસેથી તે અષ્ટાંગ નિમિત્તના પણ જાણકાર થયો. પોતાના દુષ્ટ અધ્યવસાયને લઇને તે લોકોમાં પોતાને તીર્થંકર તરીકે જાળ-ખાવવા લાગ્યો. પરંતુ સર્વજ્ઞ વીર ભગવાને તેની ખરી હુકીકત લોકો સમક્ષ કહી બતાવી. આથી ક્રોધાતુર થઇને તેણે ભગવાનના ઉપર તેજ્જેશ્યા મૂકી, પરંતુ તે તેજ્જેશ્યાએ તો પ્રભુની પ્રદક્ષિણા કરી અને આવું નીચ કાર્ય પોતાની પાસે ગોશાળકે કરાવ્યું તેથી ક્રોધાયમાન થઇ હોય તેમ તે તેનાજ દેહમાં પેસી ગઇ. ગોશાળકે પ્રભુ ઉપર તેજ્જેશ્યા મૂકી હતી, તેથી પ્રભુના અંગમાં માત્ર સંતાપ થયો; ખાકી ગોશાળકના તો રામ રમી ગયા. સાતમે દિવસે મરણ-સમયે તેને સદ્વિચાર આવ્યો, તેથી તેને બહુજ પશ્ચાત્તાપ થયો. અવસાન-કાલે પોતાના દુષ્ટ કર્મની તેણે નિન્દા કરી,

૧ દેવતાઓએ આકાશમાં રહીને કરેલો (૧) કુંકુભિન્નાદ, તેમણે કરેલી (૨) રત્નની વૃદ્ધિ, (૩) પૃથ્વર્ણના પુષ્પની વૃદ્ધિ અને (૪) ગન્ધોદકની વૃદ્ધિ અને તેમણે કરેલો (૫) વરત્રોના ઉલ્લેપ એ પાંચ દિવ્ય છે.
૨ પ્રથમ દિવસે એકાસણું કરવું યાને એક વાર ભોજન કરવું, પછી બે દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવો અર્થાત્ ચાર વાર ભોજનનો ત્યાગ કરવો અને ચાર બાદ પાણું એકાસણું કરવું એમ એકંદર રીતે છ વારના ભોજનનો સાગ કરવો તે ' છઠ ' કહેવાય છે. આ વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. પ્રતિતિ તો બે દિવસનો ઉપવાસ કરવાની છે.

तेषां ते आरम्भा देवलोकाणां उत्पन्न यथा. सांथी व्यथानि तेषु आ शवभां अनेक दुष्ट कर्मो करेणां
 होवासीं वधुा सुभय सुधी ते नरकादिक गतिना पशु अतिथि अनशे, परंतु अंतर्भां शुद्ध आरिष
 पाणी ते भोक्षे नशे.

* * * * *

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते विलमुखे वचनं निशम्य

यच्चण्डकौशिकफणी शमतामवाप ।

तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे जिन! (यद्-) यस्मात् कारणात् ते-तव विलमुखे ऊर्ध्वस्य (ऊर्ध्व स्थितस्य) वचनं निशम्य-
 श्रुत्वा चण्डकौशिकः फणी-सर्पः शमतां-क्रोधत्यागतामवाप । तत्-तस्माद्देतोः साम्प्रतमपि
 नागः-सर्पस्तं न स्पृशति-तत्स्पर्शमात्रं (अपि) न करोति । तमिति कं ? यस्य पुंसो-मनुष्यस्य
 हृदि त्वन्नामनागदमनी वर्तते । न च (!) नाम नागदमनी जटिकाविशेषः ॥ ३७ ॥

अन्वयः

(हे जिन!) विल-मुखे ऊर्ध्वस्य ते वचनं निशम्य यद् ' चण्डकौशिक'-फणी शमता अवाप, तद्
 साम्प्रतं अपि इह यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नागदमनी (वर्तते) तं नागः नो स्पृशति ।

शब्दार्थ

ऊर्ध्वस्य (म० ऊर्ध्व)=शीर्षा श्रेष्ठा,
 ते (म० युष्मद्)=तद्.
 विल=हर.
 मुख=मुख, भेदः.
 विलमुखे=हरता मुख पाप्मे.
 वचनं (म० वचन)=वचनं.
 निशम्य (घा० शम्)=श्रवणं करिने, सुश्रुति.
 यद्=ये माते.
 चण्डकौशिक=चण्डकौशिकः.
 चण्डकौशिकफणी=चण्डकौशिक सर्पः.
 शमतां (म० शमता)=शान्तिने.
 अवाप (घा० आप)=प्राप्त करतो कवे।
 तद्=ते माते.
 साम्प्रतं=अवर्तमां.

तं (म० तद्)=तेने.
 अपि=पथ.
 नो=नहि.
 स्पृशति (घा० स्पृश)=स्पर्श करे छे.
 इह=आ दुनियाभां.
 नागः (म० नाग)=सर्प.
 त्वत्=द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम.
 नामन्=नाम.
 नागदमनी=येक जतनी नदीशुद्धी.
 त्वन्नामनागदमनी=तारा नामशरी नागदमनी.
 हृदि (म० हृद्)=हृदयभां.
 यस्य (म० यद्)=येना.
 पुंसः (म० पुंस)=पुरुषना.

શ્લોકાર્થ

નાથના નામનું ગૌરવ—

“(હે વીતરાગ !) જે કારણને લીધે (સર્પના) દરના સુખ સમીપ જિલા રહેલા એવા તારા વચનનું શ્રવણ કરીને ચણ્ડકૌશિક સર્પ શાંતિ પામ્યો, તે કારણને લીધે હાલમાં પણ જે મનુષ્યના દૃદ્યમાં તારા નામરૂપી નાગદમની છે, તેનો આ દુનિયામાં નાગ સ્પર્શ (પણ) કરતો નથી. ”—૩૭

સ્પર્શકરણ

ચણ્ડકૌશિકનું વૃત્તાન્ત—

પૂર્વ જન્મમાં જોણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું, પરંતુ કોષને વશ થઈ જોણે તે મલિન કર્યું હતું અને તેલદુસાર જે ‘કનકખલ’ નામના સ્થાનમાં વસતા પાંચસે તાપસોના કુલપતિના કૌશિક પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ જે ટાપાયમાન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો, તે તાપસ મરીને ચણ્ડકૌશિક નામના દષ્ટિવિષ સર્પ તરીકે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થયો. આ સર્પથી સમસ્ત લોકો ભયભીત રહેતા હતા. એકદા વીર પ્રજા વિહાર કરતા કરતા તે સ્થાનમાં આવી ચડ્યા, ત્યારે લોકોએ તેમને કહ્યું કે તમે ‘સ્વેતંગી’ નગરીએ જવા ઇચ્છો છો, તે સરળ માર્ગ ચૂકીને વક્ર માર્ગે જાઓ, કેમકે મધ્યમાં અતિશય ભયંકર એવો દષ્ટિવિષ સર્પ રહે છે. પ્રજાએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે મારા દર્શન અને ઉપદેશથી ચણ્ડકૌશિક પ્રતિગોષ પામનાર છે.

જે અરણ્યમાં આ સર્પ વસતો હતો, તે અરણ્યમાં આવીને જ્યેષ્ઠ-મણ્ડપમાં પ્રજા કાર્યાલયમાં ધ્યાનમાં આરૂઠ થયા એટલામાં તે ગર્વિષ્ટ સર્પ પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પ્રજાને જોઈને તે કોપથી લાલચોળ થઈ ગયો અને તેના સામું વિષમય દષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. આથી પણ જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ, ત્યારે સૂર્ય સામું જોઈ જોઈને તે વધારે ભયંકર દષ્ટિજ્વાલા છોડવા લાગ્યો. પરંતુ એ જ્વાલાઓ તો પ્રજાની ઉપર જલધારા જેવી થઈ પડી. આથી ખૂબ ચીડાઈ જઈને તે પ્રજાને ડસવા લાગ્યો અને ડસી ડસીને પાછો હટવા લાગ્યો, કેમકે તે ખીતો હતો કે મારા વિષથી આનાકાણું પરલોક પ્રયાણ કરી જશે અને તેમ થતાં કદાચ તે મારા ઉપર પડશે. તે પ્રજાને અનેક સ્થળે ડસ્યો, પરંતુ કોઈ પણ સ્થળે તેનું વિષ પ્રસર્યું નહિ; કિન્તુ ત્યાંથી ગાયના દૂધના જીવો લોહીની ધારા વહેવા લાગી. આથી તે વિલપ્તો થઈ પ્રજાના કાન્ત અને સૌમ્ય રૂપને જોવા લાગ્યો. જ્યારે તે સર્પ કંઈક શાન્ત થયો, ત્યારે પ્રજાએ તેને કહ્યું કે હે ચણ્ડકૌશિક ! તું છુઝ, છુઝ. આ વાક્ય સાંભળી તેના ઉપર ઉઠાપોહ કરતાં તે સર્પને ભ્રૂંચિત-સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પ્રજાને વન્દન કરી તેણે અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. તે પોતાના બિલમાં પોતાનું સુખ સખી સ્થિર થઈ ગયો. આ વાતની લોકોને ધીરે ધીરે ખબર પડતાં તેઓ ત્યાં

૧ ભ્રૂંચિત-સ્મરણ જ્ઞાન એ ભ્રૂંચિત-જ્ઞાનનો પેટાવિભાગ છે. (જુઓ આચાર્ય અં ૧, ઉ ૧ ની ટીકા). આ જ્ઞાન જે પ્રાણીને થાય, તે પ્રાણી પોતાના સંખ્યેય પૂર્વ ભવ જાણી શકે. વિશેષમાં આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં પ્રાણી ડુંક સમયને માટે ચૂંચાં પામી જાય છે.

आववा लाग्या अने डेटलाके तो दूध, धी विगेरे पधार्यो तेना शरीर उपर यडाववा लाग्या. आ पधार्योनी गन्धथी आकषाधने अनेके द्वीपीओ आवी पहांगी अने तेओ आ सर्पना शरीर उपर कुःसह यटका वारवा लागी. थोडा समयमां तो आ सर्पनुं शरीर आणवुी जवुं थध गथुं, परंतुं आ प्रभाषुंतुं भरखान्त कथ आत्री पडतां पणु ते शान्त रघो अने अंतमां भरिने ते सहस्रार (आठमा) देवलोकां देव तरीके उत्पन्न थयो.

* * * * *

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि.स्म हि यत्र देशे

तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।

अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदासुपैति ॥ ३८ ॥

टीका

हे जिन ! तुर्यारके-चतुर्थारके यत्र देशे त्वं विचरसि स्म-विजहर्थ, तत्र देशे त्वदागमतः-तवागमनाद् ईतिकुलं-सप्तैतयस्तासां कुलं-समूहो ननाश-नाशं प्राप । यतः-

“अतिवृष्टिरनावृष्टि-भूषकाः श्लभाः शुकाः ।

स्वचक्रं परचक्रं च, सप्तैता ईतयः स्मृताः ॥१॥”

अद्यापि ताभ्यो भयं तद्भयं त्वत्कीर्तनादाशु-शीघ्रं भिदां-नाशसुपैति । कस्मात् किमिव ? अहर्मणिधामरूपात्-सूर्यप्रशस्ततेजसस्तम इव-ध्वान्तमिव । यथा तमो भिदां-नाशसुपैति, तथे-तिकुलमिति ॥ ३८ ॥

अन्वयः

तुर्य-अरके यत्र देशे (हे जिन । त्वं) विचरसि स्म, तत्र त्वद्-आगमतः ईति-कुलं हि ननाश, अद्यापि तद्-भयं त्वत्-कीर्तनात् अहन्-मणि-धामन्-रूपात् तमः इव भिदां आशु उपैति ।

श्लोकार्थ

तुर्य=चतुर्थ, योशे

अरक=अरि.

तुर्यारके=योथा आशमां.

विचरसि स्म (धा० चर्)=विचरता हवा.

हि=निश्चयवाचक अन्वय

यत्र=अर्था

देशे (मू० देश)=देशमां.

तत्र=अर्था

आगम=आगमन

त्वदागमतः=ताश आगमनथी.

ईति=ईति, उपद्रव.

कुल=समूह

इतिकुलं=ईतिनो समूह.

ननाश (धा० नश्)=नाश भामतो हवे.

अद्यापि=अजु पणु.

तद्भय=तेनो भय.

अहन्=हिवस.

मणि=रत्न.

અહર્મણિ=સૂર્ય.

ધામન્=તેજ.

રૂપ=સમાન, જેવા.

અહર્મણિધામરૂપાન્=સૂર્યના તેજ જેવા.

સ્વત્કીર્તનાત્=તારા કીર્તનથી.

તમઃ (મૂં તમસ્)=અધકાર.

ઈચ્છ=જેમ.

આયુ=શીધ, સેતવર.

મિદાં (મૂં મિદા)=નાશને.

ઉપૈતિ (ઘાં ઇ)=પાને છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના વિહારનો પ્રતાપ—

“ (હે ગિનેશ્વર !) ચોથા આરામાં જે દેશમાં તું વિચરતો હતો, ત્યાં તારા આગમનથી (અતિવૃદ્ધિ, અનાવૃદ્ધિ, હૃદય, તીડ, પોપટ, સ્વચક અને પંચચક એ સાત) ઈતિનો સમૂહ નાશ પામતો હતો. (વળી) જેમ સૂર્યના પ્રશસ્ત તેજ વડે અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ હજી પણ તારા સંકીર્તનથી તે (ઈતિ-સમુદાય)નો ભય નષ્ટ થાય છે.”—૩૮

* * * * *

મગવત્પાદસેવાફલમ્—

નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસાશાઃ

સચ્છુક્ષપક્ષવિભવાશ્ચરણેષુ રક્તાઃ ।

રમ્યાણિ મૌકિકફલાનિ ચ સાયુર્હંસા-

સ્ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૯ ॥

ટીકા

હે જિન ! તવ પાદાવેવ પદ્મજે-કમલે તદુપલક્ષિતં વનમાશ્રયન્તીતિ સ્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ । શીલેઽર્થે ણિન્ પ્રત્યયઃ । ઈદ્દશાઃ સાયુર્હંસા રમ્યાણિ મૌકિકફલાનિ લભન્તે । સાયુર્પક્ષે મૌકિકફલાનિ, હંસપક્ષે મુક્તાફલાનિ । કીદ્દશાઃ સાધવો હંસાશ્ર ? વિગ્રહાન્નિક્રાન્તા-નિર્વિગ્રહાઃ સુગતયઃ શુભમાનસે-સુચિત્તે માનસસરોવરે (ચ) આશા-ઈચ્છા યેપાં તે શુભમાનસાશાઃ । સાધવઃ કીદ્દશાઃ ? સન્-સમીચીનો યઃ શુક્ષ્મપક્ષો-માતૃપિતૃપક્ષસ્તત્ર વિભવ-ઉદ્ભવો યેપાં તે । અથવા સમ્યક્ત્વલામાતૃ શુક્ષ્મપક્ષઃ-અપાર્થપુદ્ગલસંસારસ્તત્ર વિભવો-જન્મ યેપાં તે, તત્પરતો અમળાભાવાત્, સચ્છુક્ષપક્ષવિભવાઃ । હંસાસ્તુજ્વલપક્ષવિભવાઃ । પુનશ્ચરણેષુ-ચારિત્રેષુ રક્તાઃ, હંસાસ્તુ ચલનેષુ રક્તારક્તવર્ણાઃ । ઉભયત્ર વિશેષણાનિ તુલ્યાનિ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

સ્વત્-પાદ્-પદ્મજ-વન-આશ્રયિણઃ, નિર-વિગ્રહાઃ, સુ-ગતયઃ, શુભ-માનસ-આશાઃ, સત્-શુક્ષ્મ-પક્ષ-વિભવાઃ, ચરણેષુ રક્તાઃ ચ સાયુ-હંસાઃ રમ્યાણિ મૌકિક-ફલાનિ લભન્તે ।

૧ આની સ્વયં આહિતી માટે જુઓ અનિરાજ શ્રી-આયવિજયત્ ન્યાયકુસુમાંભસિન્ સ્વશીકરણ (૧૦ ૨૬૪-૨૬૫). આ વિષયના વિશેષ ગિયાસુએ અમૂલ્ય-પ્રશસ્તિનો દ્વિતીય વક્ષકાર જેવો.

ઉદાહરણ તરીકે, એ કાવ્યનું નીચે મુજબનું દર્શનું પદ અત્ર આપવામાં આવે છે:—

“તન્વાના વૈનતેયશ્રિયમંદિતલુપોત્કર્ષમોપિપ્રતાપાઃ
કામં કૌમોદકૌનારાસ્પદાર્ણદા નીરંજોદ્રાર્ણવાઃ ।
સઘઃ પ્રમુન્નયુક્તાઃ સર્દસિકૃતમુદો યત્કેમાશ્ચક્રિણો વા
સ્રાજન્તે ધ્રાજિતાશાઃ સુલ્ભમાલિલમસૌ ધ્રોજિનો ઘો વિષેયાત્ ॥”

શુકલપક્ષી એટલે શું ?—

જે જીવને નિર્વાણ-નગરે પહોંચવામાં વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્તે જટલાન કાલ સુધી વિલંબ ખમવેા પડે તેમ હોય, તે જીવ ‘શુકલપક્ષી’ કહેવાય છે; જ્યારે એથી વધારે કાળ પર્યત્ જેને સંસારમાં રંખડપટ્ટી કરવાની બાધી હોય, તે ‘કૃષ્ણપક્ષી’ કહેવાય છે. આ વાતે લક્ષ્યમાં આવે તેટલા માટે જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના વિભાગને આશ્રીને વાપરેલી પુદ્ગલ-પરાવર્તે નામની પરિભાષા પરત્વે વિચાર કરીએ.

પુદ્ગલપરાવર્તે એ જૈનશાસ્ત્રનેા ધણા મોટા કાલના વિભાગને દર્શાવનારો પારિમાણિક શબ્દ છે. કરોડો વર્ષે જટલો સમય પણ આ કાલ-વિભાગની આગળ કંઈ હિસાખમાં નથી. આ પુદ્ગલ-પરાવર્તના (૧) દ્રવ્ય-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૨) ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત, (૩) કાલ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત અને (૪) ભાવ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત એમ ચાર પ્રકારો છે. તેમાં પણ વળી આ દરેક પ્રકારના પરાવર્તના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બધેએ અવાન્તર ભેદો છે. આં દરેકનું સ્વરૂપ તેા અત્ર વિચારવું પ્રાસંગિક નહિ ગણાય, વાસ્તે અહિં તેા આ બધા પ્રકારાન્તરોમાંથી ક્રમ સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્તનુંજ સ્વરૂપ વિચારી લઇએ, કેમકે પ્રસ્તુતમાં તેનુંજ કામ છે.

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એમ બે વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે અને તેમાં વળી લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો માનવામાં આવ્યા છે. આ દરેક પ્રદેશને મરણ દ્વારા સ્પર્શવામાં જટલો સમય વ્યતીત થાય, તે સંપૂર્ણ સમયને ‘બાહર-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર અર્થાત્ એક પછી એક જમ તે ગોઠવાયેલા છે તેમ તેને મરણથી સ્પર્શવામાં જટલો કાલ જાય તે બધો વખત ‘સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત’ કહેવાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તેા ધારો કે કાઠ એક જીવનું એક અમુક આકાશ-પ્રદેશમાં મરણ થયું. ત્યાર પછી ગમે ત્યારે (ત્યાર પછી તરતજ અથવા અમુક કાલ વીત્યા બાદ, કેમકે ફરીથી તેનું મરણ તે પ્રદેશના અનન્તરવર્તી પ્રદેશમાં થવુંજ જોઇએ એવો કંઈ નિયમ નથી) પણ તે જીવનું અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય (વચ્ચેના વખતમાં કોઇ અન્ય પ્રદેશ કે પ્રદેશોમાં મરણ થાય તેા તે પ્રદેશ કે પ્રદેશોની આમાં ગણતરી કરવાની નથી, કેમકે તે કમથી સ્પર્શાયેલ નથી), ત્યાર પછી વળી તેવીજ રીતે જ્યારે પાછું આ દ્વિતીય પ્રદેશના અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય, એવી રીતે એક પછી એક ક્રમ-

૧ વૈ-વિશ્વેન નતે પ્રાણિનિ શર્દાધર્મ-શુભાવહવિશિતમ્પ્રતિમ, પક્ષે વૈનતેયો-ગદહઃ । ૨ કહિતો-વિપ્લો યો ધુવો-વર્ષઃ, પક્ષે ધુવઃ-અરિષ્ટામુરઃ । ૩ કૌ-મૂર્ધા મોદસ્ય કોનાવ્તો-નાશકો યો રણત્ત્ર ચરણવાઃ, પક્ષે કૌમોદકો ગદા તસ્યા દ્વાઃ-પ્રનવોડશરણશરણવાઃ । ૪ નીરંજોવિવોદારો રાગો યેપુ, પક્ષે નીરજઃ-ઘંસઃ । ૫ પ્રકૃદે સુધ્મ-ઉત્ત્રઃ, પક્ષે પ્રમુન્નો-વાહુદેવપુત્રઃ । ૬ શદલિ-ભગાયમ્, પક્ષે સંઘાવાવલિઃ-ચઘ્નો ગન્દકસ્તેન કૃતા મુર-વેપામ્ । ૭ ક્રમાઃ-ગદા વાહુદેવા इव ।

સર આવતા જતા સમસ્ત લોકાકાશના પ્રદેશોમાં ક્રમશઃ મરણ થાય અને તેમ 'થવામાં જટલો સમય પસાર થઇ અંત્ય તેટલો બધો સમય 'સુદ્ધિ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત'ના નામથી ઓગળાય છે. આ કાલ અનન્ત કાલ કહેવાય છે. આનાથી અહીં 'સમય' કે જેને અર્થ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત કાલ કહેવામાં આવે છે, તે પણ અનન્ત કાલ છે.

* * * * *

મગવદ્વચનશ્રદ્ધાનાત્ કામિતપ્રાપ્તિર્ભવતીત્યાહ—

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ

ક્લાન્તાઃ કદાપિ દધતે વચનં કૃતં તે ।

તે નામ કામિતપદે જિન ! દેહમાજ-

• સ્લાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા

હે જિન ! દેહમાજઃ—પ્રાણિનઃ કદાપિ તે વચનં કૃતં—સત્પદં ધરન્તિ । તે નામેતિ કોમ-લામન્રણે, કામિતપદે—વાહિચિતસ્થાને વ્રજન્તિ—ગચ્છન્તિ । કિંવિશિષ્ટાસ્તે ? સંસારકાનનપરિભ્રમ-ણશ્રમેણ ક્લાન્તાઃ—કેદં(શં) પ્રાપ્તાઃ । કિં કૃત્વા ? ત્રાસમ્—આકસ્મિકં મયં વિહાય । કસ્માત્ ? ભવતઃ સ્મરણાત્ । ઈપ્સિતપદપ્રાપ્તૌ ભવત્સ્મરણમેવ હેતુરિત્યર્થઃ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! (એ) દેહ-માજઃ કદાપિ તે વચનં કૃતં દધતે, તે સંસાર-કાનન-પરિભ્રમણ-શ્રમેણ ક્લાન્તાઃ ભવતઃ સ્મરણાત્ ત્રાસં વિહાય કામિત-પદે નામ વ્રજન્તિ ।

૨૧૭૬૪૩

સંસાર=સંસાર, ભવ.

કાનન=અરણ્ય, જંગલ.

પરિભ્રમણ=રેખડપટ્ટી, ભ્રમણ.

શ્રમ=યાક.

સંસારકાનનપરિભ્રમણશ્રમેણ=સંસારરૂપી વનમાંની રેખડપટ્ટીના યાકથી.

ક્લાન્તાઃ (મૂ. ક્લાન્ત)=ખેદ પામેલા, ખિન્ન થયેલા.

કદાપિ=કોઈક વાર.

દધતે (ધા. ધા)=ધારણુ કરે છે.

કૃતં । મૂ. કૃત)=આચરણુ કરેલ.

તે (મૂ. યુષ્મદ)=તારા.

તે (મૂ. યદ)=તેઓ.

નામ=નક્ષી.

કામિત (ધા. કમ)=વાહિન.

પદ=રથાન.

કામિતપદે=વાહિત રથાનમાં.

જિન ! (મૂ. જિન)=હે તીર્થકર !

દેહમાજઃ (મૂ. દેહમાજ)=પ્રાણીઓ.

ત્રાસં (મૂ. ત્રાસ)=અપને.

વિહાય (ધા. હા)=વ્યથા દધને.

મવતઃ (મૂ. મવત)=આપના.

સ્મરણાત્ (મૂ. સ્મરણ)=રમરણથી.

વ્રજન્તિ (ધા. વ્રજ)=ગય છે.

પ્રત્યોકાર્થ.

ભગવત્સ્મરણથી ઇષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ—

“ હે વીતરાગ ! (જે જીવો) કોઈક વાર (પણ) તારા વચનને ક્રિયાસહિત ધારણુ કરે છે (અર્થાત્ તદ્દતુસાર વર્તન કરે છે), તે સંસારરૂપી વનમાંના પરિભ્રમણના શ્રમથી ખિન્ન થયેલા

(બ્રુવે) તારા સ્મરણથી ત્રાસ-રહિત થઇને ઇચ્છિત સ્થાનમાં (નિર્વાણ-નગરમાં) ખરેખર બધા છે."—૪૦

* * * * *

• ભગવદ્વૃપં દષ્ટ્વા સુરૂપા અપિ સ્વરૂપમદં મુચ્ચન્તીત્યાહ—

સર્વેન્દ્રિયૈઃ પદુતરં ચતુરસ્રશોમં

ત્વાં સત્પ્રશસ્યમિહ દ્વદયતરં પ્રદ્વશ્ય ।

તેઽપિ ત્યજન્તિ નિજરૂપમદં વિમો ! યે

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

હે વિમો ! યે મર્ત્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ—કામદેવસદ્દશરૂપા ભવન્તિ, તેઽપિ ત્વાં પ્રદ્વશ્ય-દષ્ટ્વા નિજરૂપમદં ત્યજન્તિ । કિંમૂતં ત્વાં ? સર્વેન્દ્રિયૈઃ પદુતરં—સ્પષ્ટતરમ્, ચતુરસ્રશોમં—સમચતુરસ્રસંસ્થાનરાજિનમ્, પુનઃ સદ્ધિઃ—સજ્જનૈઃ (પ્રશસ્યઃ—) પ્રશંસાર્હઃ સત્પ્રશસ્યસ્તમ્, इह-અસ્મિન્ લોકે દ્વદયતરં, दर्शनायाहोँ दृश्यः, अतिशयेन दृश्यो दृश्यतरस्तम् ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) વિમો ! યે મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ ભવન્તિ, તે અપિ સર્વેન્દ્રિયૈઃ પદુ-તરં, ચતુરસ્ર-શોમં, સત્-પ્રશસ્યં इह દ્વદય-તરં ત્વાં પ્રદ્વશ્ય- નિજ-રૂપ-મદં ત્યજન્તિ ।

શીખરાર્થ

સર્વે=સમસ્ત.
 ઇન્દ્રિય=ઇન્દ્રિય.
 સર્વેન્દ્રિયૈઃ=સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે.
 પદુતરં (મૂં પદુતર)=મનોહર.
 ચતુરસ્ર=(સમ-)ચતુરસ્ર (સરેથાન).
 શોમા=શોભા.
 ચતુરસ્રશોમં=(સમ-)ચતુરસ્ર વડે શોભતે.
 ત્વાં (મૂં તુષ્ટદ)=તને.
 સત્=સંગ્રહ, સાધુ.
 પ્રશસ્ય=પ્રશંસા કરવા લાયક.
 પ્રશસ્ય=સંગ્રહને પ્રશંસા કરવા લાયક.
 इह=આ દુનિયામાં.
 દ્વદયતરં (મૂં દ્વદયતર)=અત્યંત દર્શનીય, અતિશય દેખવા લાયક.
 યે (મૂં યદ)=તેઓ.
 અપિ=પણ.

પ્રદ્વશ્ય (ધાં દ્વશ)=એધને.
 ત્યજન્તિ (ધાં ત્યજ)=પણ દે છે.
 નિજ=પોતાના.
 રૂપ=રૂપ.
 મદં=અભિમાન.
 નિજરૂપમદં=પોતાના રૂપના મદને.
 વિમો ! (મૂં વિમુ)=હે નાથ !
 યે (મૂં યદ)=તેઓ.
 મર્ત્યાઃ (મૂં મર્ત્ય)=પ્રાણીઓ.
 ભવન્તિ (ધાં મૂ)=હોય છે.
 મકર=મગર.
 ધ્વજ=ધ્વજ.
 મકરધ્વજ=મગર છે જેની ધ્વજામાં તે, કામદેવ.
 તુલ્ય=સમાન.
 મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ=કામદેવના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનું અલૌકિક રૂપ—

“હે નાથ ! જ પ્રાણીઓ કામદેવના સમાન રૂપવાળા હોય છે, તેઓ પણ સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે મનોહર, (સમ—) ચતુરસ્ર (સંસ્થાન) વડે શોભતા, સન્નનોને પ્રશંસા કરવા લાયક તેમજ વળી આ લોકને વિષે અતિશય દર્શનીય એવા તને જોધને પોતાના રૂપનો અધિમાન સજી દે છે. (અર્થાત્ તારું રૂપ અનુપમ છે).”—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

સંસ્થાન-વિચાર—

‘સંસ્થાન’ એટલે અવયવોની રચના પૂર્વકની શરીરની આકૃતિ. આ સંસ્થાનના જૈન શાસ્ત્રમાં છ ભેદો પાઠવામાં આવ્યા છે:—(૧) સમચતુરસ્ર, (૨) ન્યગ્રોધપરિમણ્ડલ, (૩) સાદિ, (૪) કુખ્જ, (૫) વામન અને (૬) હુણ્ડ.

(૧) સમચતુરસ્ર સંસ્થાન એ સર્વોત્તમ છે. ‘સમ’ એટલે જતું જટલું માપ હોવું જોઈએ તેટલું; ‘અસ્ર’ એટલે ચાર દિશાઓથી ઉપલક્ષિત શરીરનાં અવયવો. આ સંસ્થાનમાં સર્વ અવયવોનું માપ જટલું જોઈએ એટલું જ હોય છે.

(૨) ન્યગ્રોધ-પરિમણ્ડલ સંસ્થાન એ એના નામ પ્રમાણે વડના જેવા પરિમણ્ડલવાળું છે. અર્થાત્ જમ વડનું ગ્રાહ ઉપરના ભાગમાં પરિપૂર્ણ અવયવવાળું હોય છે, પરંતુ તેનો નીચલો ભાગ તેવો નથી, તેવી રીતે આ સંસ્થાનવાળાનો નાભિથી ઉપરનો ભાગ બહુ વિસ્તારવાળો યાને સુંદર હોય છે જ્યારે નીચલો ભાગ ઓછાવત્તા પ્રમાણવાળો હોય છે.

(૩) સાદિ શબ્દમાંના ‘આદિ’ શબ્દથી નાભિની નીચિનો ઉત્સેધના નામથી ઓળખાતો દેહનો એક ભાગ સમજવો. જમ ઉપર્યુકત સંસ્થાનનો ઉપરનો ભાગ શુભ છે, તેમ આ સંસ્થાનનો નીચિનો ભાગ શુભ છે.

(૪) કુખ્જ સંસ્થાનવાળાનાં મસ્તક, ઠોક, હાથ અને પગનું પ્રમાણ યથોચિત્ હોતું નથી, પરંતુ તેનાં બાકી બધાં અવયવોનું પ્રમાણ બરાબર હોય છે.

(૫) વામન સંસ્થાન આનાથી ઉલટું છે. અર્થાત્ એ સંસ્થાનવાળા પ્રાણીના મસ્તક ઇત્યાદિ બરાબર પ્રમાણવાળા હોય છે, જ્યારે બાકીનાં અવયવોનું પ્રમાણ યથોચિત્ હોતું નથી.

૧ સરખાવો:—“છબિદે ઇંડાણે વજ્જતે, તંજહા—(૧) હમચરસે, (૨) જગ્ગોદપરિમણ્ડલે, (૩) સાદી, (૪) હુણ્ડે, (૫) વામણે, (૬) હુંદે.”—સ્થાનંગે, સુ. ૪૧૫.

૨ પંચસંપ્રહની વૃત્તિમાં સચવ્યા મુજબ કેટલાકો આને ‘સાચિ’ના નામથી ઓળખાવે છે અને ‘સાચિ’નો અર્થ શાકમલી વૃક્ષ કરે છે. આ વૃક્ષ મૂળમાં ગોળ અને પુષ્ટ હોય છે, જ્યારે તેનો ઉપરનો ભાગ તેમજ તેની શાખા-પ્રશાખા તેમ નથી.

૩ કેટલાકો વામન સંસ્થાનને ‘કુખ્જ’ અને કુખ્જ સંસ્થાનને ‘વામન’ કહે છે, કેમકે તેઓ તેનાં વિપરીત લક્ષણો આપે છે.

(૬) હુણ્ડ સંસ્થાન એ સૌથી ખરાબ સંસ્થાન છે. એમાં તો એક પણ અવયવના પ્રમાણનો 'હંગ ધડો' હોતો નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“ હુણ્ડ ૧ વિત્યરવહુલં ૨ ઉસ્સેહવહુલં ચ ૩ મહહકોઠં ૪ ચ ।
દૈદ્વિલ્લકાયમહહં ૫ સવ્યરથાસંઠાયં હુણ્ડં ૬ ॥ ”

પ્રભુનું અનુપમ સૌન્દર્ય—

વીર પ્રભુના શરીરની સુંદરતા અવર્ણનીય છે; કેમકે દરેક તીર્થકરનાં સંહનન, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ (દેહની છાયા), ગતિ (ચાલ), સત્ત્વ, સાર અને ઉરધ્વાસ એ અસાધારણ હોય છે, તે વાત તેમને પણ લાગૂ પડે છે. તેમના રૂપના સંબંધમાં તો શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુસ્વામી સ્વયં કહે છે કે—

“ મેળહર-આહાર-અણુત્તરા (ય) જાવ ઘળ-ચવિક-વાસુ-ચલા ।
મળ્ડલિયા તા હીળા છઠાળગયા ભવે સેસા ॥ ”

—આવશ્યક-નિર્ણુકિત, ગા૦ ૫૭૦

અર્થાત્ તીર્થકરના રૂપ કરતાં ગણધરનું રૂપ અનંતગણું ઉતરતું છે. તેમાં વળી ગણધરના રૂપ કરતાં આહારક શરીરધારીનું રૂપ અનંતગણું હીન છે. એવી રીતે તેના કરતાં અનુત્તરધારી દેવોનું, તેના કરતાં ખારમા દેવલોકવાસી દેવોનું એમ કરતાં કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવોનું, આ દેવોથી અનંતરોનું, અનંતરોથી ચક્રવર્તીનું, તેના કરતાં વાસુદેવનું, તેનાથી બળરામનું અને તેનાથી મણુ-લિક રાખઓનું રૂપ ઉતરતું છે.

પ્રભુનું રૂપ અલૌકિક છે એ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી પણ વીર પ્રભુની સાથે વાદ કરવાને આવેલા ગૌતમસ્વામીના મુખમાંથી નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કહાવે છે:—

“ ચન્દ્રઃ કિં ? સ ન, યત્ કલકલ્કલિતઃ, સૂર્યોઽપિ નો તીવ્રરુક્
મેઘઃ । કિં ? ન સ, યદ્વિતાન્તકઠિનો વિષ્ણુર્ન યત્ સોઽસિતઃ ।

બ્રહ્મા કિં ? ન જગતુરઃ સ ચ જરાંમીઠર્ન યત્ સોઽતનુ-
ઘાતં દોષવિવર્જિતાસિલગુણાકીર્ણાન્તિમસ્તીર્થકત્ ॥ ”

—મુખોધિકા (૧૦ ૬)

૧ સંસ્કૃત છાયા—

હુલ્યં ૧ વિસ્તારવહુલ ૨ ઉલ્લેખવહુલ ૩ ચ મહમકોઠં ૪ ચ ।
અષસ્તાનકાયમદમં ૫ સર્વત્રાસત્વિતં હુણ્ડમ્ ૬ ॥

૨ સંહનન એટલે શરીરનો આધા. આ સંહનનના પણ સંસ્થાનની ચેટે ૭ પ્રકારો છે. તેમાં વળ્લુપલનારાય સંહનન સર્વોત્તમ છે.

૩ સરખાવો આવશ્યક-નિર્ણુકિતની ૫૭૧મી નીચે મુજબની ગાંથા—

“ સંઘયળ-રૂપ સંઠાળ-વળ્ણ ગદ્-સત્ત સાર-વસ્સાસા ।
પમાહ્ણુત્તરાઈં હવલિ નામોદય તસ્સ ॥ ”

[સંહનન-રૂપ-સંસ્થાન-વર્ણ-ગતિ-સત્ત્વ સારોચ્છવાસાઃ ।

પવમાસીન્યુત્તરાણિ ભવન્તિ નામોદયાદ તસ્વ ॥]

૪ સંસ્કૃત છાયા—

ગળધરાહારકાગુભરાઃ (ચ) યાવદ્ બ્યન્તરં (ઈ) વઠ્ઠિપાહુ (દિપ) થલ (દેવા) ।

મળ્લકાસ્તાવદ્ હીનાઃ યદસ્થાનમ્પતા ભવન્તિ કોષાઃ ॥

શ્લોકાર્થ

“ હે જિન ! કર્મનાં મળખૂત બંધનોને છેદીને તું સિદ્ધ થયો અને વળી પ્રસિદ્ધ એવા મુક્તિ-પદને (પશુ) પામ્યો. આવી-રીતે જ્યો તારું અનુકરણ કરે છે, તેજ્યો પશુ પોતાની મેળે સત્વર બંધનના લાયથી રહિત બને છે.”—૪૨

મગવત્સ્તોત્રાધ્યયનાત્ સર્વોપદ્રવનાશો ભવતીત્યાહ—

ન વ્યાધિરાધિરતુલોઽપિ ન મારિસારં

નો વિહ્વરોઽશુભતરો ન દરો જ્વરોઽપિ ।

વ્યાલોઽનલોઽપિ ન હિ તસ્ય કરોતિ કષ્ટં

યસ્તાવકં સ્તવામિમં મતિમાનધીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે જિન ! યો મતિમાન્ હમં તાવકં સ્તવમધીતે, તસ્ય મતિમતો વ્યાધિરાધિશ્ચ કષ્ટં ન કરોતિ । “ વ્યાધિઃ શરીરજા પીડા, સ્યાદાધિર્માનસી વ્યથા ” इति विवेकः । किंविशिष्टो व्याधिस्तथाऽऽधिः ? अतुलो-महत्तरः । च-पुनर्मारिः-भरकोपद्रवः, पुनः आरम्-अरीणां समूह आरं कष्टं न करोति । अपि पुनर्व्यालो-दुष्टगजः सर्पो वाऽनलो-बहिस्तस्य कष्टं न करोति ॥ ४३ ॥

અન્વયઃ

(હે સ્વામિન !) યઃ મતિમાન્ હમં તાવકં સ્તવં અધીતે, તસ્ય અ-તુલઃ અધિ વ્યાધિઃ આધિઃ કષ્ટં ન હિ કરોતિ, ન મારિઃ, આરં, નો વિહ્વરઃ અશુભ-તરઃ દરઃ જ્વરઃ અપિ ન, વ્યાલઃ અનલઃ અપિ ન (કષ્ટં કરોતિ) ।

શબ્દાર્થ

ન=નહિ.

વ્યાધિઃ=(મૂ. વ્યાધિ) રોગ, શારીરિક પીડા.

આધિઃ=(મૂ. આધિ) માનસિક પીડા.

અતુલઃ (મૂ. અતુલ)=અસાધારણ.

અપિ=પશુ.

મારિઃ (મૂ. મારિ)=મરડી.

આરં (મૂ. આર)=અનુભવોત્તર સમુદાય.

નો=નહિ.

વિહ્વરઃ (મૂ. વિહ્વર)=શાખ્ય-શત્રુનો ઉપદ્રવ.

અશુભતરઃ (મૂ. અશુભતર)=અતિશય ખરાબ.

દરઃ (મૂ. દર)=લપ.

જ્વરઃ (મૂ. જ્વર)=તાવ.

વ્યાલઃ (મૂ. વ્યાલ)=(૧) દુષ્ટ હાથી; (૨) સર્પ.

અનલઃ (મૂ. અનલ)=અગ્નિ.

હિ=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.

કરોતિ (ધા. કૃ)=કરે છે.

કષ્ટં (મૂ. કષ્ટ)=દુઃખ.

યઃ (મૂ. યદ્)=યે.

તાવકં (મૂ. તાવક)=તારા સંબંધી.

સ્તવં (મૂ. સ્તવ)=સ્તુતિને.

હમં (મૂ. હમ)=આ.

મતિમાન્ (મૂ. મતિમાન)=શુદ્ધિસાગી.

અધીતે (ધા. ઇ)=મણે છે.

श्लोकार्थ

लभयत्-स्तोत्रना पठन्ती सर्व उपद्रवो नो नारा—

“ (हे नाथ !) न बुद्धिशाली (मनुष्य) आ तारा स्तोत्रने लभ्ये छे, तेने असाधारण व्याधि, आधि, भरलु, शत्रुनो समुदाय, राज्ञ्य-शत्रुनो उपद्रव, अत्यंत अशुभ लय हे ज्ञर, (दुष्ट कुंजर अथवा) सर्प के अग्नि ज्येभांथी केश पलु दुःख देवा (समर्थ) नहीं.”—४३

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां सुगुणां सुवर्णां

त्वन्नामधामसहितां रहितां च दोषैः ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृतधर्मवृद्धि-

स्तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

टीका

हे ईश !—हे स्वामिन् ! यः पुमान् त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां कण्ठे कुरुते—कण्ठे दधाति । त्वत्-स्तोत्रं त्वत्स्तोत्रं तदेव मौक्तिकलता ताम् । किंविशिष्टां मौक्तिकलतां ? शोभना गुणा-औदार्य-माधुर्यादयो यस्याः सा तां सुगुणां सुदवरकां तां च । पुनः कीदृशी ? शोभना वर्णा-अक्षराणि नेतिनि (सितादीनि) च यस्याः सा तां सुवर्णां-मनोज्ञाक्षरां, शोभनवर्णां च । पुनस्त्वन्नामधाम-सहिताम् । अन्याऽपि मौक्तिकलता धामसहिता-तेजोयुक्ता भवति । च-पुनर्दोषैः-दूषणै रहितां, एता-दृशीं यः कण्ठे कुरुते । किंविशिष्टो यः ? धृता धर्मस्य वृद्धिः-वर्धनं येन स धृतधर्मवृद्धिः, धर्मवर्धन इति कर्तृनामगर्भितं विशेषणम् । तं पुरुषं लक्ष्मीः समुपैति-समागत्य वृणुते । किंविशिष्टं तं ? ‘मानतुङ्गं’ मानेन-स्वाभिमानेन तुङ्गम्-उच्चं, अप्राप्तपराभवत्वादरुण्डिताभिमानमित्ययः । मानतुङ्ग इति भक्तामरस्तोत्रकारकस्य नामगर्भितं विशेषणम् ॥ ४४ ॥

अन्वयः

(‘हे’) ईश ! ‘या धृत-धर्म-वृद्धिः सु-गुणां, सु-वर्णां, त्वत्-नामन्-धामन्-सहितां, दोषैः च रहितां त्वत्-स्तोत्र-मौक्तिक-लतां कण्ठे कुरुते, तं मान-तुङ्गं अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

श्लोकार्थ

स्तोत्रं=स्तवन, स्तुति.

मौक्तिक=मोक्षी.

लता=वेध.

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां=तारा स्तोत्रशी मोक्षीना

हारने.

सु=सु-दरतावायक अत्यय.

गुण=(१) शुभ, (२) देशी.

सुगुणां=सुंहर छे शुभ जेना जेवा.

वर्णा=(१) अक्षर, (२) रंग.

सुवर्णां=सुंहर वषुंवाणा.

नामन्=नाम.

धामन्=तेज.

सहित=युक्त.

त्वन्नामधामसहितां=तारा नाथशी तेजशी युक्त.

रहितां (मू० रहिता)=रहित.

दोषैः (मू० दोष)=दोषोथी.

१ अशुद्ध स्थलमेतत्, प्रत्यन्तरामावात् तु कः कर्तुंस्तात्पर्यविययकः शब्द इति न निश्चेत्तु चाक्यते । ‘सितादीनि’ इति स्यात् ।

કણ્ઠે (મૂં કણ્ઠ)=ગળાને વિષ્ણે.

યઃ (મૂં યદ્)=તે.

ઈશ ! (મૂં ઈશ)=હે નાથ !

કુરુતે (ધાં કુ)=કરે છે.

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કરેલ.

ધર્મ=ધર્મ.

વૃદ્ધિ=વધારો.

ધૃતધર્મવૃદ્ધિઃ=ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જોણે

એવો.

તં (મૂં તદ્)=તેને.

માન=અભિમાન

તુલ્લ=ભિયો.

માનતુલ્લ=અભિમાનથી ભિયો.

અવશા=(મૂં અવશ) (૧) પરતન્ત્ર; (૨) સ્વતન્ત્ર.

સમુપૈતિ (ધાં હ)=પાસે આવે છે.

છક્ષ્મીઃ (મૂં છક્ષ્મી)=લક્ષ્મી.

પ્રલોકાર્થ

પ્રભુના સ્તોત્રરૂપી હારત્તું કંઠમાં ધારણ—

“(હે ઈશ્વર !) ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જોણે એવો જ (ધર્મવર્ધન ગણિ) સુંદર ગુણથી યુક્ત, સુશોભિત વર્ણવાળા, તારા નામરૂપી તેજથી યુક્ત અને દોષોથી રહિત એવા તારા સ્તોત્રરૂપી મૌકિતક-હારને કણ્ઠમાં (ધારણ) કરે છે, તે અભિમાનથી પ્રૌઢ(માનતુંગ)ની સમીપ પરતન્ત્ર [અથવા સ્વતન્ત્ર] લક્ષ્મી બને છે.”—૪૪

રસગુણમુનિભૂમેઽવ્દે (૧૭૩૬)ઽઞ્ચ મક્તામરસ્યૈઃ

ચરમચરમપાદૈઃ પૂરયન્ સત્તમસ્યાઃ ।

સુગુરુ‘વિજયહર્ષી’ વાચકાસ્તાદ્વિનેય—

શ્વરમાજિનનુતિં જ્ઞો ‘ધર્મસિંહો’ વ્યધત્ ॥ ૧ ॥—માલિની

॥ હ્યુપાધ્યાયશ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃતં શ્રીમક્તામરસ્તોત્રસમસ્યારૂપશ્રીવીરજિનસ્તવનં તદ્વચિથ ॥

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं

॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

नेमिसम्बोधनापरनामकं स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

नत्वा श्रीपार्श्वनाथाय, गुरवे वाणयेऽपि च ।

भक्तामरस्तवान्त्याङ्घ्रि-समस्यारचनाश्रितम् ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

नेमिसम्बोधनं काव्यं, कृतं यन्मयका मुदा ।

तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्री'भावप्रभ'घ्नरिणा ॥ २ ॥-युग्मम्

(अवतरणम्)

तत्र प्रथमकाव्ये ससुद्रव्जियनृपशिवादेवीपुत्रे श्रीनेमिनाथे रचितविवाहसामग्रीशोभिते सपरिवारे विवाहार्थं तोरणसमीपं समागतेऽपि नानाविधपशूनां वृहत्पृत्कारं श्रुत्वा दयां विधाप्य तान् बन्धनात् प्रमोच्य पश्चाद् गते सति-उग्रसेनेराजपुत्री राजीमती प्रियवियोगजं दुःखं प्रकटयन्ती सती नेमिर्न संबोधयति—

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव राजी-

मत्या ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।

पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-

वालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥-वसन्ततिलका

टीका

भक्ताः-सेवका अमरा-देवा यस्य स नेमिस्तस्य संबोधने हे भक्तामर ! हे नेमे ! त्वं मम-राजीमत्या आलम्बनम्-आधारो भव-भवतात् । कस्यां सत्यां ? असुखार्ता-त्वद्विरहलक्षणप्रीडयां सत्यामित्यन्वयः । भक्तामरेति सातिशयसम्बोधनपदत्वेन ये यस्य सेवकास्ते तस्य सेवां कुर्वन्तीत्यतो देवानां पूज्य(ज?)कत्वान्मङ्गलशब्दोपन्यासः कृतो ज्ञेयः । अत्र श्लेषपदत्वात् भक्ताय-मल्लक्षणजनाय अमं-विरहलक्षणं रोगं राति-ददातीति हे भक्तामर ! इति रोपोक्तिसम्बोधनमपि । पुनः कथंभूतस्त्वं ? 'दृढतापनुत्' दृढं-कठोरं तापं-विरहलक्षणं नुदति-अपनयतीति दृढतापनुत् । पुनः कथंभूतस्त्वं ? पद्माकरः-लक्ष्मीणां खानिः, लक्ष्मीवानित्यर्थः । अन्यथा विपरीतस्तु निन्द्यः । यदुक्तं-

“ वासश्चर्म विभूषणं शबशिरो भस्माङ्गरागः सदा
गौरैकः स च लाङ्गले त्वकुशलः सम्पचिरेतावती ।

ईशस्येत्यवमत्य याति जलधिं रत्नाकरं जाह्नवी

कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ १ ॥ ”—शार्दूल०

पुनः कथंभूतस्त्वं ? ' वसुकलः ' वसुपु-द्रव्येषु कला यस्य सः, द्रव्योपार्जनकलावानित्यर्थः, अथवा वसुपु-धनरत्नवस्तुपु कला-शुद्धाशुद्धपरीक्षणलक्षणा यस्य सः, अथवा वसुपु-रत्नेषु उपलक्षणत्वात् ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु कला-दक्षत्वं यस्य स इति । पुनः कथंभूतस्त्वं ? ' वसुपुः ' वसुभिः-तेजोभिरुपलक्षितः सः-सूर्य इव वसुसुखः-तेजसा सूर्यस्वरूपः । एतेन तेजस्वी प्रतापवानित्यर्थः । एतैर्विशेषणैर्गृहस्थताव्यवहारः सुनिर्वाहकर उक्तः । कथंभूताया मम ? ' उत्क्रमनसः ' उत्कण्ठितं मनो यस्याः सा उत्क्रमनास्तस्या उत्क्रमनसः । कस्मिन् ? त्वदुपसेवने एव-तव सेवामेव । एवकरणं राजीमत्या निजसतीत्वख्यापनार्थम्, सुकलत्रेण गृहस्थावासः प्रशस्यत इत्युक्तम् । यथाशब्दोऽत्र गम्यः । यथा त्वं जले-जडस्वरूपे मार्गे डलयोरैक्यत्वात् पततां-पातं कुर्वतां जनानां आलम्बनं भवसि ज्ञानमार्गदायकत्वात् । अथवा यथा इ इति संबोधने हे जड ! पततां जनानां उपलक्षणत्वात् पतच्छब्दसाहचर्येण पशुशब्दगृहीतत्वात् गौरवदानार्थं संमिलितानां पक्षिणां मयुरादीनां अजादीनां चासुखातीं सत्यां आलम्बनं भवसि । एतेन पशुपरि दयां कृत्वा त्वं पश्चाद् बलितः, परं विरहपीडिताया ममोपरि दया न धृता इति रोपोक्तिः प्रोक्ता ॥

अथात्र श्लेषत्वात् बहवोऽर्थाः सन्ति । ते केचिद्विलिख्यन्ते-हे नेमे ! त्वं ममालम्बनं भव । व इति उपमायाम् । क इव ? पद्माकरः-तडाग इव । यथा तडागोऽसुखातीं तृषाक्रान्तायामवस्थायाम् अथवा उष्णर्तुपीडायां सत्यां जले-जलनिमित्तं पतताम्-आगच्छतां जनानां-मनुष्यादीनां आलम्बनं भवति । कथंभूतः पद्माकरः ? ' सुकलः ' सुष्ठु-शोभनानि कानि-जलानि लाति-गृह्णातीति सुकलः, स्वच्छजलधारक इत्यर्थः । पुनः कथंभूतः पद्माकरः ? व इति वरुणः, वाद्-वरुणात् सुखं यस्य स वसुसुखः, जलस्वामित्वात्, यो यस्य स्वामी (तस्मात्) तस्य स्वामिनः सुखं भवतीति लोकोक्तेः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इत्युपमायां सुकल इव । यथा सुकलः " अर्धव्ययज्ञः सुकलः " (का० ३ श्लो० ५१) इति हैमवचनात् । दाता भोक्ता पुरुषः । असुखातीं-दारिद्र्यपीडायां सत्यां पतताम्-आगच्छतां जनानां-याचकादीनां आलम्बनं भवति, दातृत्वात् । कथंभूतः सुकलः ? पद्माकरः-लक्ष्मीवान्, ' वसुसुखः ' वसुभिः-तेजोभिः सः-सूर्य इव, तेजस्वीत्यर्थः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? सुकल इव । यथा सुष्ठु-शोभनाः कला यस्य स सुकलः-चन्द्रः । असुखातीं सत्यां जलेऽर्थात् अमृतपाने, निमित्तार्थे सप्तमी, अमृतपाननिमित्तं पततां जनानां अर्थात् चकोरपक्षिणां आलम्बनं भवति, तानमृतपानेन पुष्पातीत्यर्थः । कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? पद्मायाः-शोभाया आकरः पद्माकरः, शोभायुक्तः । पुनः कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? ' वसुसुखः ' यो-रुद्रस्तस्य सुखकृत् चन्द्रभूषणत्वात् । अथवा वसुभिः-किरणैरुपलक्षितं स-निजमण्डलं यस्य स वसुसुखः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इति उपमायाम् । सुसुखः-सूर्य इव, यथा सुष्ठु-शोभनः सः-सूर्यः सुसुखः उपरगादिभ्युक्तः शुभसूर्यः । असुखातीं रात्रौ सजावविरह-

पीडायां सत्यां जले उपलक्षणत्वान्नीराश्रयसमीपे, आधारे सप्तमी, तत्र वसतां पततां जनानां अर्थात् चक्रमाकपक्षिणां आलम्बनं भवति, विरहविनाशकत्वान् । चक्रमाकमिथुनं हि रात्राववश्यमेव विश्लेषं गच्छति, सूर्योद्गमे तु संयोगं ग्रामोति, तत्रापीदृशं कर्तुमुचितमिति सूचितम् । दृढतापनुत् एतद्विशेषणं सर्वत्र योज्यमिति । पतत् पक्षी " पतत्रिपतत्पङ्काः " इति हैमैः (का० ४, श्लो० ३८२), " सः सूर्ये " इति हैमानेकाध्यां महीपङ्कोपे च । " वो वाते वषणे रुद्रे सान्त्वने " इत्येकाक्षरनिघण्टौ । स चन्द्रमण्डलं, यतः " सं नृपे गगने विन्दाविन्द्रिये चन्द्रमण्डले " इत्यादि महीपङ्कते । इति प्रथमकाव्यार्थः ॥ १ ॥

अन्वयः

(यथा) जले (डे) (अथवा इ जड !) भक्त-अमर ! (अथवा भक्त-अमर-र) ! पततां जनानां अ-सुख-आर्तां (सत्यां) आलम्बनं (भवसि तथा) दृढ-ताप-नुद्, पद्मा-आकरः, घसु-फलः घसु-पः त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख आर्तां जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, सु-फलः घ-सुखः पद्मा-आकरः घ त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! इ जड ! अ-सुख-आर्तां पततां जनानां दृढ-ताप-नुद् घसु-पः, पद्मा-आकरः सुफलः घ त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख-आर्तां जले पततां जनानां दृढ-ताप-नुद्, घ-सुखः (अथवा घसु-पः), पद्मा-आकरः सुफलः घ [अथवा (हे) भक्त-अमर ! ..... दृढ-ताप-नुद् पद्म-आकरः घसु-फलः, सुखः घ] त्वं त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बनं भव ।

श्लोकार्थ

भक्त=भेवङ्.
 अमर=भुर.
 भम=रोग.
 रा=आपपु.
 भक्त्यामर !=(१) सुरो छे भेवङ्गे जेना जेवा ।, (२)
 हे लक्ष्मणे रोग अपेक्षु करनारा ।
 त्वत् (मू० सुम्भट)=द्वितीय पुरुषवाचक संबन्धमा.
 उपसेवन=सेवा.
 त्वदुपसेवने=तारी सेवाभा.
 एव=अ.
 राजीमत्याः (मू० राजीमती)=राशुभतीना.
 मम (मू० अत्तर)=भारा.
 उत्क=उत्कण्ठित.
 मनस्=चित्त.
 उत्कमनसः=उत्कण्ठित छे चित्त जेनु जेवा.
 दृढ=कोर.
 ताप=(१) भयः; (२) दुःख; (३) शोक; (४) अरभी.
 नुद्=प्रेरुं, हर करुं.
 दृढतापनुद्=(१) कोर तापने हर करनारा; (२)
 संशोधनार्थे.
 त्वं (मू० सुम्भट)=तुं.
 पद्मा=(१) वक्ष्मी; (२) शोभा.
 पद्म=पद्म.
 आकर=(१) भाषु; (२) समुद्र.
 पद्माकर=(१) वक्ष्मीनी भाषु, (२) गोमानो जेकर;
 (३) कभरीनी समुद्र.
 घसु=(१) दूय; (२) रत्न; (३) डिरलु, (४) तेज.
 कला=कण्ठ.

કલ્પ=મનોહર.

વસુકલ્પ:—(૧) દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન્; (૨) રત્નને વિષે કુશળ; (૩) કિરણો અથવા પ્રકાશ વડે મનોહર.

વ=ઉપમાવાચક અવ્યય.

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.

ફ=જળ.

લા=અહણુ કરવું.

સુકલ્પ:=(૧) સુંદર જલને ધારણુ કરનાર; (૨) પૈસા કેમ ખરચવા તે જાણનાર; (૩) ચન્દ્ર.

જલ (મૂં જ)=(૧) સૂર્ય; (૨) મણ્ડળ.

વ=(૧) વરુણ; (૨) રૂદ્ર.

સુખ=સુખ.

વસુજ્ઞ:=(૧) તેજ વડે સૂર્ય; (૨) કિરણુ વડે (ઉપલક્ષિત છે) મણ્ડળ જેવું એવા.

વ-સુખ:=(૧) વરુણથી સુખ છે જેને એવા; (૨) રૂદ્રને સુખ છે જેથી એવા.

સુખ:—સુંદર સ્વં.

અસુખ:—દુઃખ.

જ્ઞર્તિ=પીડા.

અસુજ્ઞર્તિ:—દુઃખની પીડાને વિષે.

આલમ્બન (મૂં આલમ્બન)=આધાર.

મવ (ધાં મૂ)=યા.

જલે (મૂં જલ)=(૧) જલને વિષે; (૨) જલ નિમિત્તે.

જહ | (મૂં જહ)=હે જડ |

હ=સંબોધનાર્થક અવ્યય.

પતતાં (મૂં પત્ત)=(૧) પડતા; (૨) આવતા; (૩) પક્ષીઓના.

જનાનાં (મૂં જન)=લોકોના.

શ્લોકાર્થ

વિરહિણી રાજમતીના ઉદ્ગારે—

“ સુરો છે સેવકો જના એવા (હે દેવાધિદેવ) ! જડ માર્ગને વિષે પડતા (અર્થાત્ ઉન્માર્ગે જનારા) લોકોનો જન્મ તું (તેમનો જ્ઞાન-દાતા તરીકે) આધાર છે, [અથવા હે (મારા જવા) ભક્ત (જનને વિરહરૂપી) રોગ-દાયક ! હે જડ ! (મારા લગ્ન પ્રસંગે ગૌરવન્દાન આપવાને અર્થે એકત્રિત કરેલા) પક્ષિ-જનોને (તેમનો સંહાર કરવારૂપ તેમને) દુઃખ આપી પડતાં જન્મ તું તેમનો આધાર બન્યો (અર્થાત્ તેમના ઉપર દયા લાવીને તેમને દુઃખ-સુકત કર્યાં] તેમ જ્યારે મને તારા વિરહરૂપી દુઃખની પીડા થાય છે ત્યારે કઠોર (વિરહરૂપી) અગ્નિને દૂર કરનારો એવો, વળી લક્ષ્મીની ખાણરૂપ (અર્થાત્ દ્રવ્યવાન્), તથા વળી દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન્ [અથવા ધન, રત્ન અને વસ્તુ (ની પરીક્ષા) માં કુશળ] એવો તેમજ તેજ વડે સૂર્ય (સમાન અર્થાત્ પ્રતાપી) એવો (એટલે કે ગૃહસ્થના ધર્મોથી અલંકૃત) તું, તારીજ સેવામાં ઉત્કૃષ્ટિત ચિત્તવાળી જે હું (ધારણીની નંદિની) રાજમતી તેનો આધાર થા.”

અથવા

“ દેવો છે ભક્ત જના એવા હે (નાથ) ! (તુપાથી અથવા ત્રીજમ ક્રતુના તાપથી) જ્યારે પીડા થાય છે, ત્યારે જલને માટે આવતા જનોનો જન્મ કઠોર તાપને નષ્ટ કરનારો તથા સ્વચ્છ જલને ધારણુ કરનારો તેમજ વરુણ (રૂપી સ્વામી) દ્વારા સુખ છે જને એવો પદ્માકર આધાર છે, તેમ [અથવા જ્યારે (દારિદ્ર્યરૂપી) પીડા થાય છે, ત્યારે (તારા જવા ધનિકની સમીપ) આવતા મનુષ્યોનો જન્મ તીવ્ર સંતાપનો સંહાર કરનારો એવો તથા તેજ વડે સૂર્યસમાન (અર્થાત્

તેજસ્વી) તેમજ લક્ષ્મીનો ભંડાર છે જની પાસે એવો દ્રવ્યના વ્યયને જાણનારો (ગતુષ્ય) આધાર છે, તેમ] તું, હે જડ [(સતી હોવાને લીધે) તારીજ સેવામાં ઉત્કણિત મનવાળી એવી જ હું (સત્યભામાની બેન) રાજમતી તેનો આધાર બન.”

અથવા

“હે સુરેશ્વર ! જમ અત્યંત સંતાપનો નાશ કરનારો એવો, તથા કિરણ વડે (વ્યાપ્ત છે) મણ્ડળ જેવું એવો [અથવા (બૃહલ્લૂપ હોવાથી) મહાદેવને મુખકારી એવો] તેમજ શોભાના ભંડારરૂપ ચન્દ્ર અમૃતતું પાન કરવાને માટે (અધીરા બનેલા અને એથી કરીને) દુઃખથી પીડાતા એવા (ચંકાર) પક્ષિ-જનોનો આધાર છે તેમ. [અથવા જમ (ચક્રવાકના વિરહરૂપી) કંઠાર તાપને હરનારો, પદ્મોને (વિકસિત કરનાર હોવાથી તેની) ખાણરૂપ તેમજ કિરણો [અથવા તેજ] વડે મનોહર એવો શુભ (અર્થાત્ અહુલાદિકથી મુક્ત) સૂર્ય જલાશય પાસે (વસનારા ચક્રવાક) પક્ષિ-જનોના (યુગલને રાત્રિ આવી પડતાં વિરહરૂપી) દુઃખની પીડા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનો આધાર બને છે, તેમ] (સમ્યક્દર્શનાદિક) રત્નોની (પ્રાપ્તિમાં) કુશળ એવો તું તારીજ સેવા (કરવામાં) આતુર છે મન જેવું એવી હું જ (ઉગ્રસેનની પુત્રી) રાજમતી તેનો આધાર થા.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનેમિનાથ—

આ અવસર્ધિણી કાલમાં થઇ ગયેલાં ચોવીસ તીર્થકરોમાંના શ્રીનેમિનાથ એ જૈનોનાં બાવીસમા તીર્થકર છે. એમને અરિષ્ટ-નેમિના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. સૌર્યપુરના સમુદ્રવિજય રાજની રાણી શિવા દેવી ઔદ સ્વપ્નો વડે સૂચિત એવા આ પુત્ર-રત્નને શ્રાવણ શુક્લ પંચમીએ જન્મ આપવા લાગ્યશાળી થઇ હતી. નેમિનાથ પ્રથમ બાહ્યાવસ્થામાંથીજ વૈરાગ્ય રંગથી રંગાયેલા હોવાને લીધે તેઓ લક્ષ્મીનાંદથી બંધાઇ પોતાની સ્વતંત્રતા વેચવા માંગતા હતા નહિ.

એક વખત આ પ્રથમ પોતાના કાકા વસુદેવનો પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની આયુધશાળામાં જઇ ચડ્યા અને ત્યાં તેમણે એવું અપૂર્વ શૌર્ય બતાવ્યું કે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાથી ભયભીત થઇ ગયા. તેમને શંકા થઇ કે આ નેમિકુમાર માફે રાજ્ય લઇ લેશે. એટલામાં આકાશ વાણી થઇ કે એઓ તો વૈરાગ્ય વધે દીક્ષા અહણ કરનાર છે. આ સાંભળીને કૃષ્ણ નિશ્ચિન્ત થયા. પરંતુ બંધુ-સ્નેહને વશ થઇ તેમણે તેમને પરણાવવા વિચાર કર્યો અને તદંગે વિવાહ મનાવવાનું કાર્ય તેમણે પોતાની પત્નીઓને સોંપ્યું. તેઓ પોતાના દીયર નેમિનાથને જલ-ક્રીડા કરવા લઇ ગઇ અને ત્યાં તેમને અતિશય ઉપાલંભો આપ્યા. આ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયે કલ્પસૂત્ર ઉપર તેમણે રચેલી સુબોધિકા નામની ટીકામાં નીચે મુજબનું વર્ણન કર્યું છે:—

૧ સરખાંવો સરસ્વતીચન્દ્રના નાટકમાં કુસુમના ઉદ્દેશો:—

“પરણીને પરવચ થઇ રહેલું, પિંજરમાં પૂરાલું, સુખમાં ફરતાં સ્વતન્ત્ર જીવને બંધનમાં બંધાવું.”

निर्वाहकातरतयोद्ग्रहसे न यत् त्वं
कन्या तदेतदविचारितमेव नेभे ! ।

भ्राता तवास्ति विदितः-सुतरां समर्थो

द्वात्रिंशदुन्मितसहस्रवधूर्विबोढा ॥ १ ॥—वसन्ततिलक

“ (प्रथम इकिंभणुीये कथुं डे) निर्वाह करवानी कायतराथी जे तुं कन्यातुं पाण्डि-अडणु नहि करे, तो हे नेभि(नाथ) । ते अविचारी (कार्य) छे. (डभडे) अनीस हुअर वनितायेना वर तरीके प्रसिद्ध येवा तभारा साछ (तभारा अधातुं पोषणु करवा) सर्वथा समर्थ छे. ”—१

ऋषभमुख्यजिनाः करपीडनं

विद्रधिरे दधिरे च महीशताम् ।

सुमुजिरे विषयांश्च बहून् सुतान्

सुपुधिरे शिवमप्यथ लेमिरे ॥ २ ॥—द्रुतविक्षम्भित

त्वमसि किं तु नवोज्ज्व शिवंगमी

भृशमरिष्टकुमार ! विचारय ।

कलय देवर ! चारुगृहस्थतां

रचय बन्धुमनस्सु च सुस्थताम् ॥ ३ ॥—द्रुत०

“ (त्यार पाह सत्यलाभा भोक्षवा लागी डे) ऋषभ (स्वामी) प्रमुप तीर्थंकराये पाण्डि-अडणु कथुं, पृथ्वीना स्वामीपशुने (अर्थात् राम्भने) धारणु कथुं, अनेके (भोग-डिप-भोगना) विषयो भोगव्या अने वणीतेआ धणु पुत्रोना पिता (पणु) अन्या अने तेम छातां (अंतभां) तेमणु भोक्ष पणु प्राप्त कर्यो. तो हे अरिष्टकुमार ! शुं तुं आञ्ज नवो भोक्षे जनार छे ! वास्ते तुं पूण विचार करे. हे दीयेर ! तुं भनेाडर गुडस्थपणुं धारणु करे अने बन्धु (जनो) नां भनेने सुरथ (चिन्ता-रहित) बनाव. ”—२-३

अथ जगाद च जाम्बुवती जवात्

शृणु पुरा हरिवंशविभूषणम् ।

स मुनिसुव्रतैतीर्थपतिर्गृही

शिवमगादिह जातसुतोऽपि हि ॥ ४ ॥—द्रुत०

“ (आ प्रभाषे सत्यलाभा भोक्षी रही अटले) त्यार पाह जाम्बुवती सत्वर भोक्षी डे हे नेभि(कुमार) सांबजो. प्राचीन समयभां हरिवंशना वृषणुइप ते मुनिसुव्रत तीर्थंकर गृहवासभां रहेवा छातां अने पुत्रवान् अनवा छातां (अंतभां आरिन् अडणु करी) भोक्षे गया. ”—४

पद्मावतीति समुवाच विना बधूर्तीं

शोभा न काचन नरस्य भवत्यवश्यम् ।

नो केवलस्य पुत्रस्य करोति कोऽपि

विश्वासमेव विट एव भवेदभार्यः ॥ ५ ॥—वसन्त०

“ (आ पछी) पद्मावती ऐभ थोली डे स्त्री विनाना पुङ्गनी अवश्य नरा पणु शोभा नथी. ऐकला पुङ्गनी होध पणु (मानव) विश्वास करतो नथी, डेमडे पत्नी विनातो पुङ्ग नरन थने. ”—५

सख्ययात्राशुभमङ्घमार्य—

पर्वोत्सवा वैश्व विवाहकृत्यम् ।

उद्यानिकापुङ्गक्षणापर्वदध

शोभन्त एतानि विनाङ्गनां नो ॥ ६ ॥—धन्वन्त०

“ (त्पार आठ भाग्यारी थोली डे) नवोढा स्त्रीना सारा शाति-भिन्ना, याना, शुभ संध, सार्थ, पर्व, महोत्सव, धर, लक्षतुं कार्य, उज्ज्वी, (विवाहमां) पोभतुं तेमन सभा ऐ अधु सुन्दरी विना शोभातुं नथी. ”—६

अज्ञानमाजः किल पक्षिणोऽपि

क्षितौ परिभ्रम्य वसन्ति सायम् ।

नीडे स्वकान्तासहिताः सुखेन

ततोऽपि किं देव ! मूढदृक् त्वम् ? ॥ ७ ॥—उपजाति

“ (गौरीऐ ऐमां उभेरा कर्था डे) भरेभर अज्ञानी ऐवा पक्षीऐा पणु लूभि उपर रभक्या पछी सांनना सुपेथी पोताना भाणामां पोतानी कान्ता साथे रडे छे, तो डे दीपर । सुं तेनाथी पणु तमे अधिक मूढ दृष्टिवाण छे ! ”—७

स्नानादिसर्वाङ्गपरिष्कारायां

विचक्षणः प्रीतिरसाभिरामः ।

विश्रम्भपात्रं विधुरे सहायः

कौञ्च्यो भवेन्नूनमृते प्रियायाः ? ॥ ८ ॥—उप०

“ (आ सांभणीने लक्ष्मणुऐे कळुं डे) प्रियाना सिवाय भील डालु सर्व शरीरना स्नानादिक संस्कारमां यतुर, प्रीति रस वडे मनोहर तथा विश्वास बाजन होध शडे अने विधुर (अवस्था)मां मददगार थने ! ”—८

विना प्रियां को गृहमागतानां

प्राघूर्णकानां मुनिसत्तमानाम् ।

करोति पूजाप्रतिपत्तिमन्यः

कथं च शोभां लभते मनुष्यः ? ॥ ९ ॥—उप०

“ (त्पार पछी सुसीभाऐे कळुं डे) धेर आवेक्षा परेणानी तेमन मुनिवरेनी पूजनी छिया प्रिया विना डालु करे तेमन (तेवा) अनुभ्यने शोभा (पणु) डेम भणे ! ”—९

આ પ્રમાણેના ઉપાલંભો સાંભળી પ્રભુથી રહેવાયું નહિ એટલે તેઓ હસી પડ્યા. આથી શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એમ માની બેઠી કે તેમણે વિવાહ કરવા સંમતિ દર્શાવી છે. આ વાતની શ્રીકૃષ્ણને તેઓએ વધામણી આપી એટલે તેમણે (કંસના પિતા) ઉમ્મરે તની પુત્રી રાજમતી સાથે તેમની સગાઈ કરી. લક્ષ દિવસ નજીક આવતાં ભારે ઉત્સાહપૂર્વક કૃષ્ણુ નેમિનાથને સાથે લઈને છાપન ડાઠિ યાદવોની અન સહિત ઉમ્મરેન રાજને ત્યાં ગયા.

તોરણે આવતાં નેમિનાથ પ્રભુએ પશુઓનો અતિશય કષ્ટણ પોકાર સાંભળ્યો. તેનું કારણ પોતે જાણતા હોવા છતાં તે વાતનો ખુલાસો કરવા તેમણે પોતાના રથના સારથિને કહ્યું. તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે આપના લક્ષ પ્રસંગે ભોજન આપવાને અર્થે અત્ર પશુ-પક્ષીઓને એકત્રિત કરવામાં આવ્યાં છે; આ સાંભળતાં જ દયાનાં સાગર એવા નેમિનાથે પોતાના રથ તે પ્રાણીઓની સમીપ લઈ જવાને સારથિને સૂચવ્યું. આ પ્રાણીઓની દયાજનક સ્થિતિ જોઈને તરતજ તેમણે તેમને છોડાવી મૂક્યાં અને પોતાના રથને પાછો પોતાના ગૃહ તરફ વાળવા સારથિને ક્ષરમાવ્યું.

નેમિક્તામરને પાછા વળતાં જોઈને તેમના માત પિતાએ તથા તેમનાં અન્ય સગા-સંબંધી-ઓએ તેમને ઘણા સમજાવ્યા, પરંતુ તે એકના બે થયા નહિ અને તેમણે ગૃહ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આથી રાજમતી અતિશય દાઝણુ વિલાપ કરવા લાગી.

આ પ્રસંગને લક્ષ્યમાં રાખીને કવિરાજ રાજમતીના મુખથી તેમને ઉપાલંભો અપાવે છે. એક પછી એક વિવિધ પ્રકારના ઉપાલંભોની શ્રેણિ આ ૪૪ શ્લોકના કાવ્યમાં છેક ૩૫ શ્લોક પર્યંત દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

છંદાદિક સંબંધી વિચાર—

આ કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે, એથી કરીને આના પ્રત્યેક પદમાં આ સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદનું અંતિમ ચરણ દષ્ટિ-ગોચર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અત્ર તો વિશેષના એ છે કે આ કાવ્યનો પ્રારંભ પણ ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રના 'મક્તામર' એવા પ્રારંભિક પદથી થાય છે.

આ કાવ્ય વસન્તનિલકા છંદમાં રચાયેલું છે અને તેનું લક્ષણ 'સ્ત્રા વસ તતિલકા તમજા જગો ઃ' એમ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે એ તગણુથી શરૂ થાય છે. આથી આ સંબંધમાં એમ પ્રશ્ન ઉદાવવામાં આવે છે કે તગણુનું ક્ષણ શૂન્ય હોવાથી આ ગણુથી કાવ્ય શરૂ કરવું શું યોગ્ય છે? આના સમાધાનાર્થે નિવેદન કરવાનું કે ભગણુ અને યગણુ એ-ભૂત્ય (ચાકર) ગણુ છે, જ્યારે જગણુ અને તગણુ ઉદાસીન છે તેમાં ઉદાસીન ગણુની પછી જો

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમેદ્વિજયકૃત અતુવિશતિ-ગિનાનન્દ-સ્તુતિના પ્રથમ પદનું સ્પષ્ટીકરણ (૫૦૪).

૨ સરખાવો—

“મતી મિત્રે મયો યથા—સુદાસીની જતૌ સ્વતી ।
સ્તાવરી નીપવંતી, દ્વા દ્વાવૈતી મનોવિમિ. ॥”

દિ-નિશ્ચયવાગ્ અભવ

વૃદિન્-ગૃહ્ય.

વર્ષનું=કાર્ય.

વૃદિકર્મ-ગૃહ્યમનુ કાં

દે=મંચોપનાયક અભવ.

મદિ=(૧) (દે કમસરતી । અથ આવ, મારી ખમે

નેરા ધનવાદિ) મંચોપનાયક રવિન; (૨) મૂર્ધ

મદિવૃદિકર્મ=દે પ્રયયોગની । મારી મદિય મેષ

કેવારિ સંચોપનાયક રવિન એવા ગૃહ્યના કાંને.

વિષાય (પાં ષા)=કરીને

વૃત્ત (મું જન)=લીલાને, મારિતને.

વિષા-વિધાન.

માવ=સામ.

મદિવૃદિકર્મવિષાયવૃત્ત=મૂર્ધના એવા ગૃહ્યના

કર્મના વિધાનનો સામ છે જેમાં એવા પ્રયને

મનોરો (પાં જુ)=દુ મુનિ કમી.

વિન્ન=(૧) નિશ્ચયવાગ્ અભવ, (૨) અભવના-

મૂર્ધ આચર.

મદિ (મું આવ)=દુ

મરિ=પણ

સં (મું જન)=ને.

પ્રયમં (મું જન)=પ્રયમ.

" =પરેણ (અભવ)

ગિને=(૧) સામ-વેવા, (૨) નારાયણ; (૩)

મદારિય.

ગિનેન્ન (મું ગિન્ન)-(૧) ગિનેન્ન; (૨)

નારાયણ નામનો; (૩) શંકર નામનો.

સ્લોકાર્થ

“ દે નાય । એ તું માત પિતાના દર્પની ખાતર મારી સામે સમ્ન સ્વીકાર્યો નદિ (અર્થાત્ માં પાણિ-મદુણ નદિ કર્યો), તે આ જગત્માં તારી થી આવજ ? (વિરોધમાં જે નાખિન-નન્ને) (વિવાહાદિક) ગૃહ્યનું કાર્ય કર્યા બાદ ઠીસા મદુણ કરી તે પ્રથમ ગિનેન્નની (તે) કું પેણ નક્કી રત્તિ કરીશ [અથવા ‘ દે (મુગાશી । અથ આવ, મારી પાસે એમ ’ ધત્વાદિ) સંચોપનાયકી રવિન એવું (અર્થાત્ સમ્ન કર્યા પિનાતું) ગૃહ્ય-કર્મ કરીને જે (તે) ઠીસા મદુણ કરી તે તું ગિનેન્ન (અરિષ્ટનેમિ)ની પ્રથમ તે કું પણ રત્તિ નદિ કરીશ (કેમકે તે અતુચિત કાર્ય કહ્યું છે)]. ”

અથવા

“ દે સ્વામિન્ । એ તું માતા-પિતાને ખુશી કરવાને માટે મારી સામેના સમ્ન કમૂચ રાખ્યો નહિ, તે તારી આવજ ખરાબ ગણાયો. (વળી) સુર્યસમાન (તેજસ્વી) એવા ગૃહ્યના કર્મના વિધાનનો સામ છે જમાં એવા (અર્થાત્ સોજ દુખર સુન્દરીઓની સામે સમ્ન-ગાંઠથી જોડાવાના એવા) વૃત્તને જણે મદુણ કહ્યું, તે નારાયણ નાયની ખરેખર (સૌથી) પહેલાં કું પણ રત્તિ કરીશ, (કેમકે તું તે બીકણ હોવાને લીધે કે નિરૂપમી હોવાને લીધે એક નારીનો પણ નિર્વાહ કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે નારાયણ તે સોજ દુખર સુન્દરીઓનું પહું કરવા સમર્થ છે) [અથવા જે (મહાદેવે) ખરેખર (પાર્વતીનું પાણિ મદુણ કરવાજ) ગૃહ્યને યોગ્ય કાર્ય કરીને (મિસાટનરૂપી) વૃત્તને મદુણ કહ્યું તે મહાદેવ (વૃષભેશ્વર)ની કું પણ ખરેખર પ્રથમતઃ રત્તિ કરીશ (કારણ કે બીજા માગીને પણ તે પોતાની પન્નિના નિર્વાહ કરવા સર્વદા કટિ-ખંડ છે, જ્યારે તું તે પનિક હોવા છતાં તે કાર્ય કરી શકતો નથી). ”—૨ .

૧ અથ ‘પણ’ શબ્દથી મારા જેવા સમ્ન જનો પણ તેમની મુનિ કરશે એવા અર્થ નીકળે છે. પરંતુ ‘પણ’ શબ્દનો અન્યથા જે પ્રથમ ગિનેન્નની સુર્ય કરવામાં આવે અર્થાત્ પ્રથમ ગિનેન્નની પણ એમ ઉદ્દેશ કરવામાં આવે, ત્યારે ગૃહ્યમાં કરી ઠીસા એના એવા અનિતરનામી પ્રમુખ સમ્ન ગિનેન્નની પણ કું મુનિ કરીશ એવો અર્થ સુર્ય છે.

किलेत्यसत्ये । अहं अपिशब्दादन्यो मत्सदृशो जनः प्रथमं-प्राक् तं जिनेन्द्रं-त्वां अरिष्टनेर्मिं स्तोष्ये, किलाव्ययस्यालीकार्थत्वात् तव स्तुतिं न करिष्यामीत्यर्थः । इति द्वितीयोऽर्थः ॥

अथ तृतीयोऽर्थः—यः-कृष्णः अहिः-सूर्य इव, “अहिः सूर्य” इति महरीपानेकार्थकोपे, तेजस्वी यो गृही तस्य कर्म-विहारिकार्यं तस्य या विधा-क्रिया भोगविलासादिका तस्या आयो-लाभो यस्मिंस्तत् एवंविधं यद् वृत्तं-शीलं जग्राह । एतेन जनार्दनेन षोडशसहस्रसंख्यामितकल-त्राणि परिणीतानि, तैः सह विलासो लोकैः प्रशस्यगृहस्थावासो गीयते । किलेति सत्ये । अहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रं-नारायणस्वामिनं स्तोष्ये । “मार्ज्जिनी कुमोदकः” इति हैमः (का० २, श्लो० १३०) । एतेन एककलत्रनिर्वाहेऽपि त्वं असमर्थोऽसि, भीरुत्वेन निरुद्यमत्वादिति काकुः । इति तृतीयोऽर्थः ॥

अथ लौकिकदृष्टान्तेनापि चतुर्थोऽर्थः—य-ईश्वरो हि-निश्चितं गृहिकर्म विधाय-हिमा-चलपुत्रीं परिणीय वृत्तं भिक्षाटनलक्षणं जग्राह-भिक्षाटनं चकार । अहमपि प्रथमं जिनेन्द्रं-वृषाङ्कं (शिवं) स्तोष्ये । त्वत्तो वामदेवः श्रेष्ठः, यतो भिक्षाटनेनापि स्त्रीनिर्वाहकारकोऽभवत्, उमो-परि परमप्रीतितात् । गौरीशिवयोरप्रतिमप्रीतिप्रवर्तनं प्रसिद्धमिति । त्वं तु महत्यां सप्तद्वौ सत्यामपि स्त्रीविमुखोऽसि, तेन तव काऽत्र कीर्तिरिति निश्चितम् । जिन-ईश्वरः स चासौ इन्द्रः-स्वामी च जिनेन्द्रः । यतः—

“कन्दर्पवीरे निहते जिनेन

किं दुःखितं चाढमभूत् तदानीम् ।

इदं मया स्पष्टतरं तु प्रोक्तं

न चेत्ति मोक्षं वहते स गर्वम् ॥ १ ॥”—उपजातिः

इति द्वितीयकान्वयार्थः ॥ २ ॥

अन्वयः

(हे) इन्द्र ! यदि (त्वं) पित्रोः मुदे मया सह उपयमं न ऊरीकरिष्यसि, तदा तव भद्र का कीर्तिः ? यः हि (अथवा अदि-) गृहिकं कर्म विधाय वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं (अपि) अहं अपि किल स्तोष्ये [अथवा यः अदि-गृहिकं-कर्म-विधा-आय-वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये] ।

शुद्धार्थः

पित्रोः (मू० पितृ)=मात-पितानां ।

मुदे (मू० मुद)=हृदि भाटे ।

सह=सहित, साथे

मया (मू० अस्मद्)=भारी ।

उपयमं (मू० उपयम)=धमे

यदि=नो

इन्द्र ! (मू० इन्द्र)=डे नाथ ।

न=नहि ।

ऊरीकरिष्यसि (धा० कृ)=तु स्वीकारे ।

तदा=तो ।

तव (मू० उपमद्)=तारी ।

या (मू० किम्)=(१) तु; (२) भराज ।

अत्र=आ योऽर्था

कीर्तिः (मू० कीर्ति)=आभर ।

जग्राह (धा० ग्राह)=अदृष्टुं कर्तुं ।

यः (मू० यद्)=ये ।

या (मू० य)=(१) कृष्ण, नारायण; (२)

भृङ्गादिन

रम्यं गृहं च रमणीं रमणीयराढां

भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।

तारुण्ययुग्ं यदुपते ! त्वद्वत्तेऽङ्गा दीक्षा-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

टीका

अङ्ग इति संबोधने । हे यदुपते ! कोऽन्यो जनः सहसा-शीघ्रं दीक्षां ग्रहीतुमिच्छति-वा-
च्छति ? न कोऽपीत्यर्थः । कस्मात् ? त्वत् श्रुते-त्वां विना । किं कृत्वा ? रम्यं गृहं च-पुनः
रमणीयराढां-मनोहरशोभां एवंविधां रमणीं-प्रियां पुनः भोगान् अपास्य-त्ववत्त्वा । कैः समं ?
बन्धुजनैः-सहोदरादिभिर्जनैः समं-सार्धम् । कथंभूतोऽन्यो जनः ? तारुण्ययुग्ं, युवावनयुक्त इति ॥३॥

अन्वयः

अङ्ग 'यदु'पते ! रम्यं गृहं रमणीय-राढां रमणीं प्रवर-बन्धु-जनैः समं भोगान् (च) अपास्य
त्वत् श्रुते कः तारुण्य-युग्ं जनः सहसा दीक्षां ग्रहीतुं इच्छति ? (न कः वापि) ।

श्लोकार्थं

रम्यं (मू० रम्य) = मनोहर.

गृहं (मू० गृह) = घर.

च = अथ.

रमणीं (मू० रमणी) = सुंदरी.

रमणीय = मनोहर, यित्ताकर्षक.

राढा = शोभा.

रमणीयराढां = यित्ताकर्षक शोभा छे नेनी अर्थी.

भोगान् (मू० भोग) = भोगीने.

समं = साथे, सुकत.

प्रवर = उचित.

बन्धु = प्रा-ध्व.

जन = लोक.

प्रवरबन्धुजनैः = उचित बंधु-जनों.

अपास्य (घा० गस) = हर ईडी धरने, लख धरने.

तारुण्य = पौवन, युवानी.

युग्ं = युवती.

तारुण्ययुग्ं = पौवनथी युक्त, युवक.

यदु = यदु.

पति = नाथ.

यदुपते ! = हे यदु-नाथ, हे नेमिनाथ !

त्वत् (मू० तुम्हारे) = तारा.

श्रुते = विना.

अङ्ग = संबोधनवाचक अन्वय.

दीक्षां (मू० दीक्षा) = दीक्षाने, यारित्रने.

अन्यः (मू० अन्य) = अन्तर.

कः (मू० किम्) = कौ.

इच्छति (घा० इच्छ) = चाँ.

जनः (मू० जन) = मनुष्य.

सहसा = अकस्म.

ग्रहीतुं (घा० ग्रह) = ग्रहण करवाने.

श्लोकार्थं

“ हे यदु-नाथ ! मनोहर भंदिने तथा यित्ताकर्षक सौन्दर्यवाणी सुंदरीने तेमग उचित बंधु-
जनोंनी साथेना भोगीने (अकस्म) त्यल धरने तारा सिवाय कथो अन्य युवक अकस्म दीक्षा
लेवाने छच्छे ! ” — ३

રોહુન્ધમો જિન ! કરોડપિ મમાવલાયા-
સ્વામુદ્ધલં હિ ભવદાગમજાતવીર્યઃ ।

ન સ્યાન્મુનીશ ! લવણેશગૃહીતશક્તિઃ

. કો વા તરીતુમલમમ્બુનિધિં મુજામ્યામ્ ? ॥ ૪ ॥

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતમ્ । હે જિન ! મમાવલાયા અપિ કરો-હસ્તસ્ત્વાં રોહુન્ધમઃ-સમર્થો વર્તતે ।
(કથંભૂતઃ કરઃ ? 'ભવદાગમજાતવીર્યઃ' ભવત આગમ-સિદ્ધાન્ત આગમને વા તેન જાતમ્-ઉત્પન્નં
વીર્ય-બલં યસ્ય સઃ) । કથંભૂતં ત્વાં ? ઉદ્ધલમ્-ઉત્કટપરાક્રમમ્ । વા ઇતિ પશાન્તરં કરોતિ-હે મુનીશ !
કો નરોમ્બુનિધિં-સમુદ્રં તરીતુમલં-સમર્થો ન સ્યાત્ ? અપિતુ સ્પાદેવેત્યર્થઃ । કામ્યાં ?
મુજામ્યામ્ । કથંભૂતઃ કઃ ? 'લવણેશેતિ' લવણસમુદ્રસુરાદ્ ગૃહીતા-પ્રાપ્તા શક્તિઃ-સામર્થ્ય
યેન સ ઇતિ ॥ ૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન ! મમ અવલાયાઃ અપિ ભવત્-આગમ-જાત-વીર્યઃ કરઃ ઉદ્-બલં (અપિ) ત્વાં રોહુન્ધિ
ક્ષમઃ । વા (હે) મુનિ-ઈશ ! લવણ-ઈશ-ગૃહીત-શક્તિઃ કઃ અમ્બુ-નિધિં મુજામ્યાં તરીતું અલં ન સ્યાત્ ? ।

શબ્દાર્થ

રોહુન્ધ (ધા • રુધ્) = રોકવાને.
ક્ષમઃ (મૂ • ક્ષમ) = સમર્થ.
જિન ! (મૂ • જિન) = હે ધીતરાગ !
કરઃ (મૂ • કર) = હસ્ત, હાથ.
અપિ = પણ.
મમ (મૂ • અમમ્) = મારો.
અવલાયાઃ (મૂ • અવલા) = નારીનો.
ત્વાં (મૂ • ત્વમમ્) = તને.
ઉદ્ = પ્રવૃત્તાસૂચક અન્વય.
બલ = પરાક્રમ.
ઉદ્બલં = પ્રવળ છે પરાક્રમ જેનું એવા.
હિ = નિશ્ચયવાચક અન્વય.
ભવત્ = આપ.
આગમ = (૧) સિદ્ધાન્ત; (૨) આગમન.
જાત (ધા • જન્) = ઉત્પન્ન થયેલ.
વીર્ય = બળ.
ભવદાગમજાતવીર્યઃ = આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા
આગમન] થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જેને વિશે

એવા.
ન = નહિ.
સ્યાત્ (ધા • અસ) = થાય.
મુનિ = યોગી, સાધુ.
ઈશ = નાથ, સ્વામી.
મુનીશ ! = હે યોગીશ્વર !
લવણ = લવણ (સમુદ્ર).
ગૃહીત (ધા • ગ્રહ) = ગ્રહણ કરેલ.
શક્તિ = શક્તિ.
લવણેશગૃહીતશક્તિઃ = લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી
પાસેથી ગ્રહણ કરી છે શક્તિ જેણે એવા.
કઃ (મૂ • કિમ્) = કાણ.
વા = અથવા.
તરીતું (ધા • તૃ) = તરી બજાવે.
અલં = સમર્થ.
અમ્બુ = બલ.
નિધિ = જાડાર.
અમ્બુનિધિં = સમુદ્રને.
મુજામ્યાં (મૂ • મુજ) = એ હાથ વડે.

૧ 'લવણેશેત્યાદિ' ઇતિ ક-પાઠઃ ।

૨ જૈન માન્યતા પ્રમાણે જે દીપમાં આપણે વસીએ છીએ, તે જન્મુ-દ્વીપ છે. આ દીપની ચારે બાજુએ આવી
રહેલા સમુદ્રને લવણુના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે. આ સમુદ્રનું જળ તેના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે
તેમ ખાદ્ છે. એના કંઈપી વિશેષ માહત્તી મારે લુઓ જણાવવામાં તથા પ્રવૃત્તાસૂચકરણુ.

श्लोकार्थं

“ हे वीतराग ! आपना सिद्धान्त [अथवा आगमन] ही उत्पन्न थयुं छे यण जने विषे जेवो भारो अण्णानो पणु हुस्त प्रणण पराकभवाणा आपने शकवाने (अर्थात् तोर-छेथी नहि पाछा इरेवा देवामां) परेपर समर्थ छे; इभडे हे योगीश्वर ! लवणु (समुद्र) ना स्वाग्नी पासिथी प्राप्ते कर्तुं छे पराकभ जणु जेवो ठाणु समुद्रने जे हाथ वडे तरी जवामां संमर्थ न थाय ! ”—४

* * * * *

भद्रं चकर्थ पशवेऽपि यथा तथा त्वं

तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।

रिष्टाश्रितां खलु घवो महिलां समन्तुं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे कृपापर !—हे दयाप्रवीण ! तथा त्वं तूर्णं-क्षिप्रं मम असुरक्षणार्थं-प्राणरक्षणाय एहि-आमच्छ । यथा त्वं भद्रं-कल्याणं चकर्थ-करोपि स्म । कस्मै ? पशवेऽपि-हरिणादितिर्यग्जात-वेऽपि दद्यान्तेन । खलु इति निश्चितम् । घवः-पतिः महिलां-भार्या किं नाभ्येति-संसुप्तं न गच्छति ? अपि(तु) गच्छत्येव । किमर्थ ? निजशिशोः-स्वकीयबालकस्य परिपालनार्थम् । कयं-भूतां महिलां ? समन्तुं-सापराधामपि । पुनः किंभूतां महिलां ? रिष्टाश्रितां-कष्टकान्तामिति । “ रिष्टं क्षेमेऽशुभे च ” इत्यनेकार्थः ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) कृपा-पर ! यथा त्वं पशवे अपि भद्रं चकर्थ, तथा मम असुर-रक्षण-अर्थे तूर्णं एहि । किं घवः निज-शिशो परिपालन-अर्थे सह-मन्तुं, रिष्ट-आश्रितां महिलां खलु न अभ्येति ? ।

श्लोकार्थं

भद्रं (मू० भद्र)=३६वाणुने.

चकर्थ (घा० कृ)=ते कर्तुं.

पशवे (मू० पशु)=पशु प्रति.

अपि=पणु.

यथा=जेभ.

तथा=तेभ.

त्वं (मू० तुम्ह)=तुं.

तूर्णं=सत्वर

कृपा=दया.

पर=तत्पर.

कृपापर (=हे दया करवामां तत्पर ।

मम (मू० मत्स्य)=माग.

एहि (घा० इ)=तु आव.

असुर=प्राणु

रक्षण=रक्षा.

असुररक्षणार्थं=प्राणु जयानवाने भाटे.

रिष्ट=३६.

आश्रित (घा० श्रि)=आश्रय दीधिय.

रिष्टाश्रितां=३६ वडे आश्रित

खलु=परेपर, नड्डी.

घवः (मू० घव)=पति.

महिलां (मू० महिला)=भार्याने

सह=सदिन.

मन्तुं=अपराध.

समन्तुं=अपराधीने.

न=नहि.

अभ्येति (पा० इ)=संयुज्ज् ७१५ छे.

किं=युं.

निज=पोताना.

शिश्यु=आणक.

निजशिश्योः=पोताना आणकना.

परिपालनार्थं (मू० परिपालन)=रक्षायुधे.

श्लोकार्थं

“ हे इया (करवा)मां तत्पर (नाथ) । जेम ते तं पशुनुं पशु कल्याणु कथुं तेम तुं मारा प्राणुना रक्षाणु अर्थे (मारी समीप) सत्वर आव. पोताना आणकना अथाव अर्थे कष्टमां सपडायेही अयेवी अपराधी आर्यानी संयुज्ज् शुं तेना पति अरेअर नतो नथी !” — ५

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्
तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्धयै ।
यद्वेलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे ईश ! मया एव मयका यत् तीक्ष्णं-भवदीयकर्णपुटानीप्सितमपि वचः हितं-हितकृत अभिहितं-कथितम् । तद् वचः कर्तृपदं ते-तत्र फलवृद्धिसिद्धयै भविष्यतितराम्, फलस्य राज्यादि-समृद्धिसुखलक्षणोदयस्य प्रवर्धननिष्पत्तये इति । दृष्टान्तमाह—यद्यदित्यव्ययां हेत्वर्थे । यत् हेलि-धाम-सूर्यकिरणः भृशम्-अत्यर्थं निदाघे-उष्णकाले तपति, तत् चारवः-मनोहराः चूतस्य-आम्रस्य कलिका-मञ्जर्यस्तासां निकरैकहेतुः-समूहैककारणमस्ति इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! मयका यद् तीक्ष्णं अपि हितं वचः अभिहितं, तद् ते फल-वृद्धि-सिद्धयै भविष्यति-तराम् । यद् निदाघे हेलि-धाम भृशं तपति, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः (अस्ति) ।

शब्दार्थं

तीक्ष्णं (मू० तीक्ष्ण)=उदु, उदोर.

वचः (मू० वचम्)=वचन.

अपि=पशु.

अभिहितं (मू० अभिहित)=उच्यते उच्यते.

मयका (मू० अस्मद्)=माराधी.

हितं (मू० हित)=उच्यते उच्यते.

यद् (मू० यद्)=ते.

तद् (मू० तद्)=ते.

भविष्यतितरां (पा० भू)=असत्तत् यत्.

फल=शु.

वृद्धि=वर्धने.

सिद्धि=सिद्धि.

फलवृद्धिसिद्धयै=शुनी शुद्धिनी सिद्धिने भाटे.

यद्=ते उच्यते उच्यते.

हेलि=सूर्य.

धामन्=उच्यते.

हेलिधामन्=सूर्येण उच्यते.

तपति (पा० तप)=उच्यते उच्यते.

ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ !

भृशं=अत्यन्त.

निदाघे (मू० निदाघ)=अत्यन्त (अत्यन्त)मां, उच्यते उच्यते.

तच्च=तेषां उच्यते.

चारु=भनोहर.
 चूत=आभ्र, आभो.
 फलिका=भंजरी, भोर.
 निकर=समूह.

एक=अद्वितीय, असाधारण.
 हेतु=कारण.
 चावचूतकलिकानिकरैकहेतुः=भनोहर आभाना
 भोरना समूहना अद्वितीय कारण (३५).

श्लोकार्थ

“ हे नाथ ! में न कठोर (अप्रिय) पक्ष हितकारी वचन (आपने) कहे, ते वचन (राश्यादिक सभ्रदिना सुभनी प्राप्तित्प) क्षणी वृद्धिनी सिद्धिने भाटे थरो, (उभङ्ग) श्रीभ्र (अतु) भां सूर्य किरण अत्यंत तपे छे, (परंतु) तेथी करीने तो ते भनोहर आभ्र-भंजरीना अद्वितीय हेतुत्प भने छे.”—६

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-
 लक्षीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।
 त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं
 सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

टीका

हे कृच्छ्रहर !—हे कष्टनिवारक ! त्वं आगच्छ—अत्रैहि । हे क्षम !—हे समर्थ ! त्वं मां रक्ष, मम संयोगकवचं धारयेत्यर्थः । यतः कथंभूतां मां ? ‘हृच्छेति’ हृच्छयः—क्रन्दर्पदनस्य चित्रपुङ्खो-
 बाणस्तेन लक्ष्मीकृता—वेध्याकृता तामिति । “लक्षं व्याजशब्दयोः” इति हेमानेकार्थः । पुनः कथंभूतां मां ? कृशतनुं—दुर्बलशरीरम् । हे जिन ! त्वत्सङ्गमे—त्व संयोगे सति ममातिदुःखं कर्तृपदं क्षयं-
 विनाशमुपैष्यति—प्रयास्यति । किमिव ? अन्धकारमिव, यथाऽन्धकारं क्षयमुपैति । कथंभूतमन्ध-
 कारं ? सूर्यांशुभिन्नं सत् । पुनः कथंभूतमन्धकारं ? शार्वरं—रजनीसम्बन्धि इति ॥ ७ ॥

अन्वयः

(हे) कृच्छ्र-हर ! त्वं आगच्छ ! (हे) क्षम ! (त्वं) हृच्छय-चित्रपुङ्ख-लक्ष्मीकृतां, कृश-तनुं मां रक्ष । (हे जिन !) त्वत्-सङ्गमे (सति) मे अति-दुःखं सूर्य-अंशु-भिन्नं शार्वरम् अन्धकारं एव क्षयं उपैष्यति ।

शब्दार्थ

आगच्छ (धा० गृ)=आव.
 कृच्छ्र=५५.
 हर (धा० हृ)=हरनार
 कृच्छ्रहर ! = हे कष्ट-निवारक !
 हृच्छय=क्रन्दर्प, क्षमर्प.
 चित्रपुङ्ख=आशु.
 लक्ष्मीकृत=वीधापेक्ष.

हृच्छयचित्रपुङ्खलक्ष्मीकृतां=क्रन्दर्पना आशु वडे वीधा-
 पेक्षी.
 कृश=पातयुं, दुर्बल.
 तनु=शरीर, देह.
 कृशतनुं=दुर्बल छे देह नेना जेयी.
 क्षम ! (धा० क्षम)=हे समर्थ !
 रक्ष (धा० रक्ष)=तु रक्षय कर, तु भवान.

આ ઉપરથી ભેદ શકાય છે કે મહાકવિઓએ પ્રયોગ કર્યો છે, વાસ્તે આ રૂપ ખોટું નથી; ખાકી ચાલુ વ્યાકરણથી તો એ સ્વાસ્થિક સિદ્ધ થતું નથી. એથી કરીને તો પ્રામાણિકના નામથી ઓળખાતો પક્ષ એનો 'અપભ્રંશ' તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે.

વિશેષમાં એ પણ નિવેદન કરવું ભેદને કે વ્યાકરણના સાધારણ નિયમો પ્રમાણે બ્યારે આ રૂપ સિદ્ધ થતું નથી, ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે 'શર્વણાંદ શાર્વણ' એમ કેટલાક સિદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ જાય છે.

* * * * *

ઉચ્ચત્તદિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતેઽહિ-

મુગ્ધાવિતે નમસિ નૌ નમસીન ! દેહે ।

ઘર્મોત્કટાદિરિવ દન્તુરતાં વિષ્ણો

મુક્તાફલદ્યુતિમૃપૈતિ નનૂદવિન્દુઃ ॥ ૮ ॥

ટીકા

હે ઇન !-હે સ્વામિન ! નનુ-નિશ્ચિતં નૌ-આયોર્દેહે-શરીરે ઉદવિન્દુઃ-જલકળઃ મુક્તાફલદ્યુતિમૃપૈતિ-મૌક્તિકકાન્તિ પ્રાપ્નોતિ । કસ્મિન્ સતિ ? નમસિ-આકાશે નમસિ-શ્રાવણમાસે ઉચ્ચત્તદિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે-ઉત્કટવિદ્યુત્સાન્દ્રમેઘગર્જારવે સતિ । કથંભૂતે ઉચ્ચ ? અહિમુગ્ધાવિતે-મયૂરશબ્દમિશ્રિતે । કસ્માત્ ? ઘર્મોત્કટાત્-ઉપ્મોત્કર્ષાત્ । ઇવ ઉત્પ્રેક્ષતે । ઇઃ-કામઃ દન્તુરતાં-ઉચ્ચતદન્તતામૃપૈતિ । કથંભૂત ઇઃ ? વિષ્ણઃ-વિપાદં પ્રાપ્તઃ । કથંભૂતાં દન્તુરતાં ? મુક્તાફલદ્યુતિ સ્પષ્ટ્ । ઉદકસ્પોદન્ આદેશઃ તેનોદવિન્દુઃ । ઉચ્ચતા દન્તા અસ્યેતિ દન્તુરસ્તદ્ભાવો દન્તુરતેતિ ॥૮॥

અન્વયઃ

(હે) ઇન ! નમસિ નમસિ અહિ-મુગ્ધ-આવિતે ઉચ્ચત્-તદિત્-ઘન-ઘનાઘન-ગર્જિતે (સતિ) ઘર્મ-ઉત્કટાત્ વિષ્ણઃ ઇઃ ઇવ મુક્તાફલ-દ્યુતિ દન્તુર તાં નૌ દેહે ઉદન્-વિન્દુઃ નનુ મુક્તાફલ-દ્યુતિ ડૃપૈતિ ।

શબ્દાર્થ

ઉચ્ચત્ (ધા ૬)-ઉચ્ચમાં આવતી.

તદિત્-સાદામિની, વીજળી.

ઘન=માઠ.

ઘનાઘન=મેઘ.

ગર્જિત=ગર્જના.

ઉચ્ચત્તદિદ્ધનઘનાઘનગર્જિતે=ચમકતી છે વિજ-

ળાઓ નેમાં એવા માઠ મેઘની ગર્જના છે નેને

વિષે તે.

અહિ=શર્પ, સાપ.

મુગ્ધ=ખાતું.

અહિમુગ્ધ=મયૂર, મોર.

આવિત=મિશ્રિત.

અહિમુગ્ધાવિતે=મયૂર (ના શબ્દ) થી મિશ્રિત.

નમસિ (યૂ ૦ નમત્)=આકાશ.

નૌ (યૂ ૦ અસ્મદ્)=આપણા બેના.

નમસિ (યૂ ૦ નમત્)=શ્રાવણ (માસ) માં.

ઇન ! (યૂ ૦ ઇન)=હે સ્વામિન !

દેહે (યૂ ૦ દેહ)=શરીરના ઉપર.

ઘર્મ=તાપ.

ઉત્કટ=ઉત્કર્ષ.

घर्मोत्कटात्=तापना उत्कर्षने लीधे.

इः (मू० इ)=कामदेव.

इय=नेम.

दन्तुरतां (मू० दन्तुरता)=उन्नत दंतपथाने.

विषण्णः (मू० विषण्ण)=भिन्न.

मुक्ताफल=भौकितक, मोती.

पुति=तेज.

मुक्ताफलपुति=मोतीना तेजने.

उपैति (पा० इ)=आम करे छे.

गनु=नक्षी.

उदन्=अग्नि, पाणी.

विन्दु=रीपु.

उदधिन्दुः=अणु भिन्दु.

श्लोकार्थ

“ न्यारे श्रावणु भासमां आकाश भयूर(ना शष्प)थी मिश्रित थयेला तेमन् स्फुरायमान सौदाभिनीथी अलंकृत पनेला तेमन् गाढ ज्येवा मेधनी गर्जनाधी युक्त पने छे, त्यारे उपश्रुताना उत्कर्षने लीधे न्नम भिन्न थयेला कामदेव युक्ताङ्गना न्नी प्रभावाणी दन्तुरताने प्राप्त करे तेम आपना येना देह उपरसुं नक्ष-भिन्दु युक्ताङ्गनी प्रभाने पामरो.”—८

पश्येदृशीति सखिता मदनादरः किं ?

नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।

मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षं

पद्माकरेषु जलजानि विकाशमाञ्जि ॥ ९ ॥

टीका

हे भगवन् !—हे ज्ञानिन् ! सखिता-मैत्री ईदृशी भवति इति त्वं पश्य-विलोक्य । इतीति किं ? अयं मयूरनिकरः—केकिसमूहो नृत्यन्-नृत्यं कुर्वन् सन् वर्तते । किं कृत्वा ? अब्दघटां-मेघमालां समीक्ष्य-विलोक्य । पुनः पद्माकरेषु-सरसीषु जलजानि-कमलानि विकाशमाञ्जि-प्रकाशयुक्तानि भवन्ति । कथं ? प्रकर्षं यथा स्यात् तथेति क्रियाविशेषणम् । कया ? प्रभया । कथं-भूतया प्रभया ? 'मैत्र्या' मित्रस्य-सूर्यस्येयं प्रभा मैत्री तथा, सूर्यसंचन्धिद्युत्येत्यर्थः । अतः कारणात् हे यादव ! मदनादरः किं ?—कोऽर्थः ? । त्वया मदनादरो न कर्तव्य इत्यर्थः । मयि विषये न आदरः अनादरः, अनासक्त इत्यर्थः । अथवा मयि विषये न नादं-शब्दं अनादम् अर्थात् मौनं राति-ददाति (इति) मदनादरः । “ हे प्रिये ! अहमागतः, त्वं मम समीपमलङ्कुरु” इत्याद्युक्तिरहित इत्यर्थः । अथवाऽकारप्रक्षेपात् अमदने-कन्दर्परहिते वस्तुनि आदरः—अभिलापः किं ? अर्थान् विवाहादि कार्यं मुक्त्वाऽन्यत्रादरः तव न युक्त इत्यर्थः । इत्येवं मदनादरपदस्य बहुर्याः सन्ति, (ते) स्वयंमूला इति ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) भगवन् ! अब्द-घटां समीक्ष्य मयूर-निकरः नृत्यन् (वर्तते), पद्माकरेषु जलजानि मैत्र्या प्रभया प्रकर्षं विकाश-माञ्जि भवन्ति, सखिता ईदृशी (भवति) इति पश्य । किं मद्-अन्-आदरः [अथवा मद्-अ-नाद-रः, (अथवा अ-मदन-आदरः)] ? ।

શબ્દાર્થ

પદ્મ (ધાં દર)=તુ બે.

ઈંદ્રી (મૂં ઈંદ્ર)=આવી.

હૃતિ=એમ.

સહિતા=મિત્રતા, દોસ્તી.

આદર=સન્કાર.

નાદ=ધ્વનિ.

રા=અર્પણ કરવું.

મદન=કંદર્પ, કામદેવ.

મદનાદર=(૧) મારા તરફ આદર નથી જોતો એવો,

(૨) મારા પ્રતિ અવાજ નહિ કરનારો (અર્થાત્ મારી સાથે નહિ બોલનારો).

અમદનાદર=(૧) કંદર્પ પ્રતિ આસક્તિ નથી જોતો એવો, (૨) કંદર્પરહિત (વસ્તુ) પ્રતિ આદર છે જોતો એવો.

કિં=કેમ.

નૃત્યન્ (ધાં નૃત)=નાચ કરતો.

મયૂર=મયૂર, મોર.

નિકર=સમુદાય, સમૂહ.

મયૂરનિકર=મોરોનો સમૂહ.

અદ્દ=એધ.

ઘટા=માળા, શ્રેણી.

અદ્દઘટાં=એધ-માળાને.

સમીક્ષ્ય (ધાં ઈક્ષ)=જોઈને.

મૈઝ્યા (મૂં મૈત્ર)=સૂર્યના સંબંધી.

ભવન્તિ (ધાં ભૂ)=થાય છે.

મગવન્ ! (મૂં મગવ)=હે શાની !

પ્રમયા (મૂં પ્રમા)=તેજ વડે.

પ્રકર્ષે=અસંત.

પદ્માકરેણુ (મૂં પદ્માકર)=સરોવરોને વિષે.

જલજાનિ (મૂં જલજ)=કમળો.

વિકાશ=વિકસેવરતો, વિકાસ.

માન્=ભજનાર.

વિકાશમાન્નિ=વિકસેવરતોને ભજનાર.

બ્લોકાર્થ

“ હે શાની ! એધ-માલા જોઈને મયૂરોનો સમુદાય નૃત્ય કરે છે અને સૂર્યની પ્રમાને લીધે તો સરોવરોમાં કમળો અત્યંત વિકાસિત થાય છે. મિત્રતા તો આવી હોય છે તે તું જો મારા તરફ તું કેમ અનાસક્ત છે [અથવા મારી સાથે તું એક શબ્દ પણ કેમ બોલતો નથી, અથવા મદન પ્રતિ કેમ આસક્ત નથી, અથવા કંદર્પ રહિત (ચારિત્રાદિક વસ્તુ તે) પ્રતિ કેમ પ્રીતિ રાખે છે] ? ”—૬

સ્પષ્ટીકરણ

‘ મદનાદર : ’ પરત્વે વિચાર—

આ પદના બીજા પણ અર્થો થાય છે એમ ટીકાકાર લખે છે, તો તે અર્થો કયા છે એવો પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે હું મારી મતિ અનુસાર નીચે મુજબના અર્થો રચી કરું છું:—

(૧) મદન+અદર: અર્થાત્ કંદર્પથી ભય નથી જોને એવો.

(૨) મદન+અદ+અર: અર્થાત્ મદનને ધાંધનાર યાને તેનો ભક્ષક તેમજ ઉતાવળીઓ.

(૩) મદન+નાદ+ર: અર્થાત્ હૃર્ષથી અવાજ કરનાર એટલે કે હૃર્ષપૂર્વક બોલનાર.

(૪) મદનાત્+અર: =મદનથી ઉતાવળીઓ.

(૫) મત્+અન+આદર: =મારા પ્રાણ પ્રતિ આદરવાળો.

(६) मद-नाद-रः अर्थात् (एक योजन सुधीं वाणी संभोजाती होवाने क्षीघे) पीर्यपूर्वक कथन करनासे अथवा कृत्याणुकारी वस्तुनो उपदेश आपनारो.

'आ'कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) अ-मद । न अ-दरः अर्थात् हे गर्व रहित । तुं निर्दय नथी.

(२) अम द । न आ दरः अर्थात् हे (विरहदुःखी) रोगदायक । अथवा हे (विरहदुःखी) रोगने छेदनासे । तुं सर्वथा कथ-रहित छे.

(३) अ-मदन । अ-दरः अर्थात् हे कामदेवथी रहित (अटले ढे हे पीतराग) । तुं निर्दय छे.

(४) अम+अदन+आदरः अर्थात् अलसी (सुकृतिना रोगदुःखी) भोराक प्रति आसकितवाणो.

(५) अ-मदन-अद-रः अर्थात् निष्कामपण्ये रोगन-लेनारो.

(६) अ-मदन-अ-दरः अर्थात् पीतराग (अवस्था)मां निर्दय.

(७) अ-मद-नाद-रः अर्थात् दुर्ध विना (भेदथी) (पशुअने छोडाववानो) नाद करनासे.

'आ'कारना प्रश्लेषपूर्वक अर्थो—

(१) आम-द । ना अ-दरः अर्थात् हे रोग-दायक ! तुं निर्दय अनुभ्य छे.

(२) आम+अदन+आदरः अर्थात् (सुकृतिना) रोग प्रति प्रीतिवाणो.

* * * * *

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा
जन्त्याः प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।
श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह—
भूत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥१० ॥

टीका

हे चल !—हे चपलस्वभाव !—हे अनवस्थानचित्त ! तव एषा का आगतिका—कुत्सितमागमनं धरति इत्यर्थः । यदि त्वं नागमिष्यस्तदा धरमभविष्यत्, यतोऽहं सखीनां मये उपहास्यतां गतेति व्यङ्ग्यम् । अथवा तवैषा का गतिका—का दशा-अवस्था ज्ञानं च (वा) वर्तते—तव कीदृशी अवस्था ? कीदृशं ज्ञानं ? अहं न जाने, अग्रे त्वमस्त्रीकत्वाद् दुःखी भविष्यसीति काकुः । हे चल ! मत्वं किं ? (नैव) अकिञ्चित्करत्वाच्चिरर्थकोऽसि इति । अथवा हे सना-सदा एव चल ! त्वं किम्, किञ्चिदोऽत्र-कुत्सितार्थः, तेन त्वं कुत्सितोऽसीत्यर्थः । अन्ये जना बालत्ये चपलस्वभावा भवन्ति, त्वं तु सदैव चपल इति हेतोः । यतः—

“ न क्रोधिनोऽर्थो न शठस्य मित्रं
क्रूरस्य न स्त्री सुखिनो न विद्या ।

१ 'भूत्या भितं' 'भूत्याभितं' इति वा पदच्छेदः समीचीनः ।

न कामिनां ष्हीरलसस्य न श्रीः

सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ १ ॥” (—उपजातिः)

इति । “सदा सनाऽनिशं शश्वत्” इति हैमः (का० ६, श्लो० १६७) । अथवा हे चल ! स त्वं किं ना-पुरुषः ? अपितु पुरुषो न असि । नृशब्दस्य ना (प्रथमैकवचनं), पौरुषाभावात् । यतो मार्गितां सम्पद्यमानां भार्या न निषेधयतीति क्षत्रियधर्मोऽस्ति, त्वं तु तं धर्मं त्यजसि, निर्लज्जत्वात्, अतोऽहं त्वां पुरुषं न कथयामि इति । विरहपीडितो हि जनः परमपरुषम् उचित-मनुचितमपि सर्वं वाक्यं जल्पति, मोहितत्वेन विवेकाभावात् । अथवा हे चल ! स त्वं किं नैवासि ? स एव त्वं स्वेच्छाचारी वर्तसे इत्यर्थः । स कः ? यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यो भवान् इह-विवाहमण्डपे इति इमं वर्गं-स्वजनसमूहं विवाहभूत्याश्रितं-विवाहस्य सुवस्त्रभूषणभोजनविलेपनादिसमृद्धियुक्तं न करोति । कथंभूतमिमं वर्गं ? आत्मसमम्-आत्मना तुल्यमिति । इति वर्गं इतीति किं ? जन्या-वरयितृमित्राणि, “जन्यास्तु-तस्य सुहृदः” (का० ३, श्लो० १८१) इति हैमवचनात्, प्रसू-माता, जनयिता-पिता, सहजा-भ्रातरः, जामिः भगिनी कुलस्त्री च, “जामिः स्वसकुलस्त्रियोः” इति हैमानेकार्थः, अहं श्यामाऽपि-नवयौवनाऽपि । चः समुच्चये । इति समस्तस्वजनवर्ग-मिति । श्लोकः—

“श्यामा श्यामेन वर्णेन, श्यामा स्त्री नवयौवना ।

अप्रसूता भवेच्छ्यामा, श्यामा पोडशवार्षिकी ॥ १ ॥” (—अनुष्टुप्)

इति ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) चल ! यः जन्याः, प्रसूः, जनयिता, सहजाः, जामिः च अहं श्यामा अपि इति इमं आत्मन्-समं वर्गं इह विवाह-भूति-आश्रितं [अथवा विवाह-भूत्या आश्रितं] न करोति, तच्च एषा का गतिका [अथवा आगतिका] ? सः त्वं किं ? न एव [अथवा (हे) सना एव (चल !) त्वं किं, अथवा सदा एव (चल !) सः त्वं किं ना ?] ।

श्लोकाद्यर्थ

किं=(१) भराय; (२) दुः

त्वं (मू० शुष्मर)=तुं.

सः (मू० तर)=ते.

न=नहि.

एव=ए.

सना=सदा.

ना (मू० नृ)=अनुष्य.

चल ! (मू० चल)=हे अस्थिर (चित्तवाण्य) ।

का (मू० किम्)=(१) भराय; (२) देवी.

गतिका=(१) अवरथा; (२) गान.

आगतिका=आगमन.

तद्य (मू० शुष्मर)=तां.

एषा (मू० एतद्)=आ.

जन्याः (मू० जन्य)=वशरानना भिन्नो, अन्यैव.

प्रसूः (मू० प्रसू)=जन्नी, माता.

जनयिता (मू० जनयितृ)=जनक, पिता.

सहजाः (मू० सहज)=अधुओ, लाभ्यो.

च=अने.

जामिः (मू० जामि)=(१) भगिनी, भेन; (२) कुलस्त्री.

श्यामा=युवति.

अपि=पथ.

अहं (मू० अस्मद्)=हं.

इति=अभ.

वर्गं (मू० वर्ग)=समुदायने.

इमं (मू० इदम्)=आ.

विवाह=वध.

भूति-संपत्ति.

शियाहभूत्या=पानी संपत्ति वदे

साधित (पा० वि)-आपण करायें.

शियाहभूत्याधित=पानी संपत्ति वदे आपण करायें.

या (पू० ५२)=७.

इद=अथ.

आगमन्=आत्मा.

ममन्=मम, सभान.

आगममन्=मे वता आगमन्.

करोति (पा० ५)=१०.

श्लोकाधि

“ हे (सर्वदा) अथ (गिरावाशा नाथ) । अनेया, मननी, वनक, अंपु अने अग्निनी [अथवा कृष्ण-स्त्री] तेम अ दुं युवति अेवा आ पोनाना सभान (कृष्ण-) समुद्ययने ते पिनादनी (संस्तर वरत, आभूषण, गोमन, विलेपन छत्यादि) सभुद्धि वदे आधिन करने नशी, अेयो ते तुं (१०) तेना आगमनशी शुं ? (अर्थात् तुं अत्र नक्षि आल्या देान, तो सभुद्धिभां भागी दांगी यान नदि.) [अथवा आ तारी शी द्या छे अथवा आ तावे शुं जान छे ? (ते दुं अग्नी शकनी नशी; परंतु वापिअभां स्त्री विना तुं दुःखी थरो अेम भने साये छे, केभडे ‘ गीग विनाने कंग, देना आग्नी विनाने संसार’)] तेम अ वणी ते तुं छे ? ना (आर्किविकर देवाशी तुं निरर्थक छे) [अथवा ते तुं नशीअ ? (तेम तुं स्वेच्छावारी छे) अथवा ते तुं शुं प्ररथ छे, (केभडे सभियने पर्य तो शरणागत अण्णातुं रक्षण करवाने छे) अथवा हे (आद्यावर्षभांअ नदि परंतु) सर्वदा अथ (ते तुं अशय छे] ”—१०

दृष्ट्वा भवे तमनिमेषविलोकनीयं

नान्यत्र तोपमुपयाति मदीयचक्षुः ।

पीत्वा पयः शशिकरस्युति दुग्धसिन्धोः

धारं जलं जलनिघेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे सुमग ! मदीयचक्षुः-मम नेत्रं कर्तृपदं तोपं-तुष्टिं नोपयानि-न प्राप्नोति । कस्मिन् ? अन्यत्र-शुभसांसारिकभोगविलासगुरतं विहायान्यत्र मुनिधर्ममार्गं । किं कृत्वा ? तं-प्रसिद्धं मुहु-तोपेतं भवं-संगारं उपलक्षयत्वाद् विविधभोगसंपोगलीलाजनिवगुणास्वाद्यप्रमोदमेदुषयःपुनर्नारी-रूपं दृष्ट्वा-विलोपय । कथंभूतं भवं ? अनिमेषविलोकनीयं-(नेत्र)निमीलनगद्विदग्धनीयम् । दृष्टान्तमाह-को नरो जलनिघेः-लक्षणमुद्रस्य धारं जलमशितुं-जनयानं-कर्तुमिच्छेत् ? न सोऽपीत्यर्थः । किं कृत्वा ? दुग्धसिन्धोः-धीरममुद्रस्य पयः-जलं पीत्वा । किंविशिष्टं पयः ? शशिकरस्युति-चन्द्रकिरणपथलमिति । अत्र मुनिधर्ममार्गस्य धामजलोपमानं विविधदेयजान्दयदन्त्यात्, सांसारिकगुरास्य तु धीरसमुद्रनिर्मलजलोपमानं प्रत्ययमुत्पन्त्यात् गर्जनानुमरविद्वमिति । एतेन पुण्यवतां भोगविलासं दृष्ट्वा मन्मनस्वर धारति, त्वं तु तत्र विमुक्त इति तत्र मूढ्यामस्तीति ॥

अथ द्वितीयमर्थमाह-हे सुमग । मदीयचक्षुः-(मम) नेत्रं तोपं नोपयाति । कस्मिन् ? त्वां विना-अन्यत्र वररूपे । किं कृत्वा ? मन्तं-नेमिं दृष्ट्वा । कथंभूतं भवन्तं ? अनिमेषविलोकीयं

स्पष्टम् । दृष्टान्तमाह—को नर इत्यादि पूर्ववत् अन्वयः । परं अन्यपुरुषस्य लवणसमुद्रक्षारजलोपमानं, श्रीनेमिनस्तु क्षीर(निधि)जलोपमानमिति ॥ ११ ॥

अन्वयः

(हे सुभग !) अनिमेष-विगेकनीयं तं भवं [अथवा भवन्तं] दृष्ट्या मदीय-चक्षुः न अन्यत्र तोषं उपयाति । दुग्ध सिन्धोः शशिन-कर-द्युतिपयः पीत्वा जल-निधेः क्षारं जलं अशितुं कः इच्छेत् ?

श्लोकार्थं

दृष्ट्या (घा० दृ)=ज्येष्ठने,
भवं (मू० भव)=संसारने,
तं (मू० तद्)=प्रसिद्धं,
भवन्तं (मू० भवत्)=आपने,
निमेष=भटकुं भारतुं ते, आंभ भायरी ते,
अनिमेष=देव,
विलोकनीय=दर्शनीय, ज्ञेया लायक,
अनिमे गिलोकनीय=(१) ज्ञेयी एमे ज्ञेया लायक;
(२) देवनी ज्ञेय दर्शनीय,
न=नहि,
अन्यत्र=ग्रीष्मे स्थणे,
तोषं (मू० तोष)=सतोष,
उपयाति (घा० या)=पामे छे,
मदीय=भारी,
चक्षुस्=आंभ,
मदीयचक्षुः=भारी आंभ.

पीत्वा (घा० पा)=पान करीते, पीने,
पयः (मू० पयस्)=(१) दूध; (२) जल,
शशिन=चन्द्र,
कर=किरथु,
द्युति=प्रभा, तेज,
शशिकरद्युति=चन्द्रां किरथोना जेतुं तेज छे जेतुं
जेतुं,
दुग्ध=क्षीर, दूध,
सिन्धु=समुद्र,
दुग्धसिन्धोः=क्षीर-समुद्रतुं,
क्षारं (मू० क्षीर)=प्राज्ञ,
जलं (मू० जल)=जल, पाणी,
जलनिधेः (मू० जलनिधि)=समुद्रतुं,
अशितुं (घा० अश्)=पान करवाने,
इच्छेत् (घा० इष्)=छच्छे.

श्लोकार्थं

“ (हे नाथ !) (विविध प्रकारनां भोग, लीला, लक्षणा धेत्यादिथी मनोहर अत एव) निनिमेषे ज्ञेया लायक ज्ञेया प्रसिद्ध संसारने ज्ञेया पाठ सुंदर सांसारिक भोग-विदासथी विमुष्य ज्ञेया मुनि-धर्मज्ञपी) अन्य स्थणे भाई नेत्र संतोष पामतुं नथी [अथवा देवनी ज्ञेय दर्शनीय ज्ञेया आपने ज्ञेया पछी भाई नेत्र अन्यत्र संतोष पामतुं नथी], (कर्मक) चन्द्रनां किरथोना समान प्रभावाणा क्षीर-समुद्रना जलतुं पान कर्था पाठ (लवण्य) समुद्रना पारा जलने आरवाह ज्ञेवाने द्वाणु धरुछे ! ”—११

* * * * *

राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य

दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।

चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

किञ्चेति पश्चान्तरे । कोऽर्थः ? अनन्तरकाव्ये द्वितीयेऽर्थे मदीपचतुरन्यत्र तोषं नोपयातीति यदुक्तं तदर्थमेव हेत्वन्तरेण द्रढयति-हे चक्षुष्य !-हे सुमग ! " चक्षुष्यः सुमगः " इत्यभिधानचिन्तामणि(का० ३, श्लो० १११)वचनात् । अपरम्-अन्यद् रूपं ते-तत्र समानं नहि अस्ति, भुवने इति शेषः । कथंभूतस्य ते ? ' राजः ' राजत इति राजा तस्य महाभूपस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ' महामृगेति ' महामृगा-गजास्तेषां मदैः-दानगारिमिराकुलं-व्याप्तं मण्डलं-देशो यस्य स तस्य । पुनः किंभूतस्य ते ? ' दैरेति ' दैत्यारैः-चासुदेवस्य मार्गं-पथि गमनं यस्य स तस्य । अथवा दैत्यारयो-देवास्तेषां मार्गं गमनं यस्य स तस्य । एतेन तत्रागतः कृष्णोऽस्ति, अग्रगा देवाः सेनकाः सन्ति इत्यर्थः । पुनः कथंभूतस्य ते ? तमोभिः-पापैरदितः-असृष्टितस्तस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ' चारुवेति ' चारुवो मनोहराथतुरा-नरनारीजनास्तेषां अक्षिगतो-द्वेषस्तस्येति । चक्षुषे हितथा(च)क्षुष्यं यं दृष्ट्वा चक्षुः प्रहादं प्राप्नोति । अक्षिगतस्तु द्वेषणीयः, " द्वेष्योऽक्षिगतः " (का० ३, श्लो० ११२) इति हैमवचनात् । अत्र विरोधः-यश्चक्षुष्यः सोऽक्षिगतः कथं स्यात् ? परिहारस्तु-चारुवतुराक्षिपु गतः स्थितः स तस्य । ते नेत्रोपरि (?) रक्षन्ति, सादृग्णिलोकनेन वाङ्मयत्वादिति । अथवा चारुनिपुणजननेत्रैः सह गतं-गमनं यस्य सः, " आः रथं व्याघुट्य गतो गतः " इत्यर्थः । अत्र लुप्तौपम्यत्वात् कथंभूतस्य ते-तत्र कायेव ? राज्ञः-चन्द्रस्येव, यथा राजः-चन्द्रस्य समानं अपरं रूपं नास्ति । कथंभूतस्य राज्ञः ? महामृगो लक्ष्मणरूपहरिणः तस्य मदेन-कस्तूरिकया आकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । अथवा महामृग(मद?)शब्देन उपलक्षणत्वात् कस्तूरिकादिसुगन्धद्रव्यैराकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । देवस्थाने सुगन्धद्रव्यमिश्रितमेव स्यादिति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? दैत्यारीणां-देवानां मार्गं-आकाशस्तस्मिन् गमनं यस्य स तस्येति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? तमायां-रात्रौ उदितः- उदयं प्राप्तः । अथवा तमोभिः-अन्धकारैरदितः-असृष्टितः । अथवा तमसा-राहुणाऽदितः-असृष्टितः, राहुणा मुक्तस्येति, शेषं तथैव विशेषणम् । पुनः राज्ञः-इन्द्रस्येव, इन्द्रपक्षेऽपि महामृग ऐरावण इत्यादि यथोचितयोजना कर्तव्येति ॥ १२ ॥

अन्वयः

किञ्च (हे) चक्षुष्य । यद् मदत्-मृग-मद-आकुल-मण्डलस्य, दैत्य अरि मार्गं-गमनस्य, तमत्-अदितस्य [अथवा तमा-उदितस्य], चारु-चतुर-अक्षिगतस्य [अथवा चारु-चतुर-अक्षि-गतस्य] ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति ।

श्लोकार्थं

राज्ञः (१) राजत्=(१) पृथिव्या, (२) यन्त्रा, (३) धन्दा।	महामृगमदाकुलमण्डलस्य=(१) कुंजरोना मद् वरे व्याप्त छे देव नेना मेव, (२) (हांजारी) भूतनी कस्तूरी [अथवा कस्तूरी अमुष्म षीम सुगन्धी पदार्थो] वरे व्याप्त छे मद् वरे नेनु मेव।
महामृग=(१) हाथी, (२) (हांजारी) हरिण, (३) कस्तूरी (उपपक्षार्थे ?)।	दैत्य=धनव.
मद=(१) दान-मद, (२) कस्तूरी।	आरि=धन, इन्द्रम।
आकुल=पाप।	दैत्यारि=(१) देव, (२) इन्द्र।
मण्डल=(१) निःश, (२) देश।	

१ आकाशशब्द पुत्रिःशोऽप्यस्ति ।

स्पष्टम् । दृष्टान्तमाह—को नर इत्यादि पूर्ववत् अन्वयः । परं अन्यपुरुषस्य लवणसमुद्भक्षारजलोपमानं, श्रीनेमिनस्तु क्षीर(निधि)जलोपमानमिति ॥ ११ ॥

अन्वयः

(हे सुभग !) अनिमेप-विशोकनीयं तं भवं [अथवा भवन्तं] दृष्ट्वा मदीय-चक्षुः न अन्यत्र तोषं उपयाति । दुग्ध सिन्धोः शशिन-कर-द्रुति पयः पीत्वा जल-निधेः क्षारं जलं अशितुं कः इच्छेत् ?

श्लोकार्थ

दृष्ट्वा (घा० दृष्)=लोकने.
भवं (मू० भव)=संसारने.
तं (मू० तद्)=प्रसिद्धं.
भवन्तं (मू० भवत्)=आपने.
निमेप=भटकुं भारतुं ते, आंभ आचरी ते.
अनिमेप=देव.
विलोकीय=दर्शनीय, ज्ञेया लायकं.
अनिमेप-विशोकनीयं=(१) ज्ञेया एते ज्ञेया लायकः
(२) देवनी ज्ञेय दर्शनीय.
न=नहि.
अन्यत्र=भीत्रे स्थने.
तोषं (मू० तोष)=सतोष
उपयाति (घा० या)=पामे छे.
मदीय=भारी.
चक्षुस्=आंभ.
मदीयचक्षुः=भारी आंभ.

पीत्वा (घा० पा)=पान करीने, पीने.
पयः (मू० पयस)=(१) दूध, (२) जल.
शशिन=चन्द्र.
कर=किरतु.
द्रुति=प्रभा, तेज.
शशिकरद्रुति=चन्द्रनां किरणानां जेतुं तेज छे जेतुं
जेतु.
दुग्ध=क्षीर, दूध.
सिन्धु=समुद्र.
दुग्धसिन्धोः=क्षीर-समुद्रतुं.
क्षारं (मू० क्षीर)=पार.
जलं (मू० जल)=जल, पाणी.
जलनिधेः (मू० जलनिधि)=समुद्रतुं.
अशितुं (घा० अश्)=पान करवाने.
इच्छेत् (घा० इष्)=छे.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) (विविध प्रकारनां भोग, लीला, ललना इत्यादिथी मनोहर अंत ज्ञेव) निनिमेप ज्ञेया लायकं ज्ञेया प्रसिद्ध संसारने ज्ञेया आद सुंदर सांसारिक भोग विलासथी विभुष ज्ञेया मुनि धर्मज्ञपी) अन्य स्थणे भाइ नेत्र संतोष पामतुं नथी [अथवा देवनी ज्ञेय दर्शनीय ज्ञेया आपने ज्ञेया पछी भाइ नेत्र अन्यत्र संतोष पामतुं नथी], (उभके) चन्द्रनां किरणानां समान प्रभावाणां क्षीर-समुद्रनां जलतुं पान कर्या आद (लवण) समुद्रनां पारा जलने आस्वाह लेवाने इच्छेत् ? ”—११

* * * * *

राज्ञी महामृगमदाकुलमण्डलस्य

दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।

चक्षुष्य ! चाखचतुराक्षिगतस्य किञ्च

यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

किञ्चेति पक्षान्तरे । कोऽर्थः ? अनन्तरकाव्ये द्वितीयेऽर्थे मदीयचक्षुरन्यत्र तोपं नोपयातीति यदुक्तं तदर्थमेव हेत्वन्तरेण द्रव्ययति-हे चक्षुष्य !-हे सुमग ! " चक्षुष्यः सुमगः " इत्यभिधानचिन्तामणि(का० ३, श्लो० १११)वचनात् । अपरम्-अन्यद् रूपं ते-तव समानं नहि अस्ति, भुवने इति शेषः । कथंभूतस्य ते ? ' राज्ञः ' राजत इति राजा तस्य महाभूपस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ' महामृगेति ' महामृगा-गजास्तेषां मदैः-दानवारिभिराकुलं-व्याप्तं मण्डलं-देशो यस्य स तस्य । पुनः किंभूतस्य ते ? ' दैत्येति ' दैत्यारैः-वासुदेवस्य मार्गं-पथि गमनं यस्य स तस्य । अथवा दैत्यारयो-देवास्तेषां मार्गं गमनं यस्य स तस्य । एतेन तवाग्रतः कृष्णोऽस्ति, अग्रगा देवाः सेवकाः सन्ति इत्यर्थः । पुनः कथंभूतस्य ते ? तमोभिः-पापैरदितः-अखण्डितस्तस्य । पुनः कथंभूतस्य ते ? ' चारुवेति ' चारयो मनोहराश्चतुरा-नरनारीजनास्तेषां अक्षिगतो-द्वेषस्तस्येति । चक्षुषे हितथा(च)क्षुष्यः यं दृष्ट्वा चक्षुः प्रहादं प्राप्नोति । अक्षिगतस्तु द्वेषणीयः, " द्वेष्योऽक्षिगतः " (का० ३, श्लो० ११२) इति हैमवचनात् । अत्र विरोधः-यश्चक्षुष्यः सोऽक्षिगतः कथं स्यात् ? परिहारस्तु-चारुचतुराक्षिषु गतः स्थितः स तस्य । ते नेत्रोपरि (?) रक्षन्ति, सादरविलोकनेन वाह्यभ्यत्वादिति । अथवा चारुनिपुणजननेत्रैः सह गतं-गमनं यस्य सः, " आः रथं व्याघुट्य गतो गतः " इत्यर्थः । अत्र द्युतौपम्यत्वात् कथंभूतस्य ते-तव कथंवे ? राज्ञः-चन्द्रस्येव, यथा राज्ञः-चन्द्रस्य समानं अपरं रूपं नास्ति । कथंभूतस्य राज्ञः ? महामृगो लक्ष्मस्वरूपहरिणः तस्य मदेन-कस्तूरिकया आकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । अथवा महामृग(मद?)ब्रह्मेन उपलक्षणत्वात् कस्तूरिकादिसुगन्धद्रव्यैराकुलं मण्डलं यस्य स तस्य । देवस्थानं सुगन्धद्रव्यमिश्रितमेव स्यादिति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? दैत्यारीणां-देवानां मार्गं-आकाशस्तस्मिन् गमनं यस्य स तस्येति । पुनः कथंभूतस्य राज्ञः ? तमायां-रात्रौ उदितः- उदयं प्राप्तः । अथवा तमोभिः-अन्धकारैरदितः-अखण्डितः । अथवा तमसा-राहुणाऽदितः-अखण्डितः, राहुणा मुक्तस्येति, शेषं तथैव विशेषणम् । पुनः राज्ञः-इन्द्रस्येव, इन्द्रपक्षेऽपि महामृग ऐरावण इत्यादि यथोचितयोजना कर्तव्येति ॥ १.२ ॥

अन्वयः

किञ्च (हे) चक्षुष्य । यद् मद्व-मृग-मद-आकुल-मण्डलस्य, दैत्य-अरि मार्ग-गमनस्य, तमस-अदितस्य [अथवा तमा-उदितस्य], चाह-चतुर-अक्षिगतस्य [अथवा चारु-चतुर-अक्षि-गतस्य] ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति ।

शुद्धार्थ

राज्ञः (मू० राजन्) = (१) वृषलता; (२) अन्दना; (३) ध-दना ।
 महामृग = (१) हाथी; (२) हाथीनक्षी ७२थ; (३) कस्तूरी (उपलक्षणार्थे ?) ।
 मद = (१) धन-अर्थ; (२) कस्तूरी ।
 आकुल = व्याप्त ।
 मण्डल = (१) मिश्रण; (२) देश ।

महामृगमदाकुलमण्डलस्य = (१) कुन्तेना मद वदे व्याप्त छे देश जेना जेवा; (२) (हाथीनक्षी) मृगनी कस्तूरी [अथवा कस्तूरी मयुष्य भीम सुगन्धी पदायां] वदे व्याप्त छे मयुष्य जेनुं जेवा ।
 दैत्य = दानव ।
 अरि = शत्रु, दुश्मन ।
 दैत्यारि = (१) दैव; (२) कृष्णु ।

માર્ગે=રસ્તો.

ગમન=જવું તે.

દૈત્યારિમાર્ગગમનસ્ય=દેવોના [અથવા કૃષ્ણના]
માર્ગને વિષે ગમન છે જવું એવા.

તમસ્=(૧) પાપ; (૨) અધકાર, (૩) રાહુ.

અદિત્ત=અખણિત.

તમોદિતસ્ય=(૧) પાપ વડે અખણિત; (૨) અધ-
કાર વડે અખણિત; (૩) રાહુ વડે નહિ ઘેરા-
યેન્ન.

તમા=રાત્રિ.

ઉદિત (ધાં ૬૦)=ઉદય પામેલ.

તમોદિતસ્ય=રાત્રિને વિષે ઉદય છે જવું એવા.

ચક્ષુષ્ય ! (મૂં ચક્ષુષ્ય)=હે સુભગ !

ચારુ=મનોહર.

ચતુર=દોંશીઆર.

અક્ષિગત=દુરમન.

અક્ષિ=અપિ.

ગત=(૧) ગયેલ; (૨) ગમન.

ચારુચતુરપક્ષિગતસ્ય=(૧) મનોહર તેમજ ચતુર
(જનો)ના દુરમન(૩૫); (૨) મનોહર તેમજ
ચતુર મનુષ્યોની અપિને વિષે રહેલા; (૩)
મનોહર તેમજ ચતુરોની સાથે ગમન છે જવું
એવા.

કિચ્ચ=વળી.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારા.

યત્=જે માટે.

સમાનં (મૂં સમાન)=સમાન.

ઘપરં (મૂં ઘપર)=અન્ય.

ન=નહિ.

દિ=નિશ્ચયવાચક અભ્યય

રૂપં (મૂં રૂપ)=રૂપ.

ઘસ્તિ (ધાં ઘસ્)=છે.

શ્લોકાર્થ

“(માફે નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી, કેમકે) વળી હે સુભગ ! (લાંછનરૂપી) યુગની
કસ્તૂરિકા વડે અથવા કસ્તૂરિકાદિક સુગંધી દ્રવ્યો વડે વ્યાપ્ત છે મંડળ જવું એવા, વળી દેવોના માર્ગને
વિષે (અર્થાત્ આકાશને વિષે) ગમન છે જવું એવા, તથા અધકાર અથવા રાહુથી અખણિત
[અથવા રાત્રિને વિષે ઉદય છે જવું એવા], તેમજ મનોહર ચતુરોની આંખને વિષે રહેલા [અથવા
મનોહર (પરંતુ વિરહ વેદનાથી વ્યાકુળ એવી) વનિતાઓના દુરમનરૂપ] એવા અન્દ્રની સમાન
જન્મ અન્ય રૂપ નથી, [અથવા (ઐરાવત નામના) ગન્દ્રના મદથી વ્યાપ્ત છે મણ્ડળ
જવું એવા, દૈત્યરૂપી દુરમનોના માર્ગમાં (પશુ) ગમન છે જવું એવા, અજ્ઞાનથી રહિત તેમજ મ-
નોહર તથા કુશળ મનુષ્યો (ને અતિશય વલ્લભ હોવાથી તે)ની આંખને વિષે રહેલા એવા ઇન્દ્રના
રૂપ સમાન જન્મ અન્ય રૂપ નથી] તેમ કુંજરોના મદ (જળ) વડે વ્યાપ્ત છે દેશ જવું એવા, વળી
કૃષ્ણ (વાસુદેવ)નાં [અથવા દેવોનાં] માર્ગને વિષે ગમન છે જવું એવા (અર્થાત્ કૃષ્ણ કે દેવો
જની આગળ ચાલે છે એવા), પાપ વડે અખણિત તેમજ મનોહર તથા ચતુર એવા જનોના
દુરમન રૂપ [અથવા મનોહર તેમજ ચતુર મનુષ્યોનાં નેત્રને વિષે રહેલા, અથવા તેમની સાથે ગમન
છે જવું એવા] તારા સમાન ધરેધર અન્ય રૂપ નથી.”—૫૨

ત્વત્સદ્વિયોગવનમેવ ગતા તથાપિ

ત્રિનાતપોદ્ધતપરાભવમાવિતાહમ્ ।

‘શૈવેય’ ! દેવ ! જલજાક્ષિત ! જાતમેતદ

યદ વાસરે ભવતિ પાણ્ડુપલાશકલ્પમ્-॥ ૧૩ ॥

टीका

शिवाया अपत्यं शैवेयः, तस्य संगोधने हे शैवेय ! हे देव ! हे जलजाङ्कित !—हे शङ्खल
ञ्छन ! अहमीदृशी वर्ते । तदाह—कथंभूताऽहं ? 'त्वत्सेति' त्वमेव सन्-शोमनो विः—पक्षी तम्प
योगोऽस्मिस्तत् एवंविधं वनं—गृहं जलं काननं वा गता—प्राप्ता, (यद्वा) तस्य योग एव वनं—गृहं जलं
कानन वा गता चेतसा भावितत्वन्मयमकलस्यानेत्यर्थः वर्तेरिक्तः । "वनं प्रथरणे गेहे, प्रजातेऽ-
म्भसि कानने" इति हैमानकाथ्याम् । तथापि कथंभूताऽहं ? 'तीरिति' तीरः—कटुः आतपो—विर-
हलक्षणसंतापस्तस्योद्धत—उत्कटो यः परामयः—अभिमतस्तेन भाविता—मिश्रिता, पीडितेत्यर्थः ।
तथापीति विरोधालङ्कारो दर्शितः, त्वद्(घु)कगृहादिके आतपपीडा न भवतीति । परमत्र विह-
ङ्गोपमानमुचितं चञ्चलस्वभावात् स्थितः सन् तत्कालमेवोद्धृत्य न कुर्यात्, त्वमप्यागतः सन् त्वरितं
गत इत्यर्थः । अथ विरोधपरिहारमाह—'त्वत्सेति' तव सत्—निरन्तरं यो नियोगस्तस्य वनं—गृहं
तव नियोगमन्दित्र प्राप्तेति । अथवा तव निरन्तरनियोगात्, पञ्चमीतत्पुरुषमामात्, वनं—जलं गृहं
काननं इत्यादि स्थानं गताऽपि कापि रतिं न लभेत्यर्थः । हे देव ! यत् एतद् वनं पाण्डुपलाश-
कल्पं जातम् । कस्मिन् सति ? भातीति भवान् तस्मिन् भवति—त्वयि वागरे—टिपसे सति । परं-
मांसमश्नातीति पलाशो—राक्षसः, पाण्डुः—सुसूक्षितत्वा—ऋतश्चासौ राक्षस(पलाश)श्च तेन कल्पं—सदृशं
भक्षणकारिणादिति ॥ १३ ॥

अन्यथः

(हे) 'शैवेय' । (हे) देव । (हे) जलज अङ्कित । अहं त्वत्—सत्—वि—योग—वन एव गता तथापि
तीम—आतप—उद्धत—परामय—भाविता (अस्मि) यद् भवति चासरे (सति) एतद् (वनं) पाण्डु-
पलाश—कल्प जातम् ।

शब्दार्थ

सत्=(१) शोभन (२) निरंतर
वि=पक्षी
योग=स योग
विशेषे=विशेष
वन=(१) वनम्, (२) गृह (३) वन
स्वस्त्यवियोगवन=(१) तारा समान शोभन पक्षीति
योग छे जने विषे जेवा वनभां, (२) तारा
समान सुदूर पक्षीना योगक्षी वनभां, (३)
तारा निरंतर विशेषक्षी वनभां (४) तारा
निरंतर विशेषक्षी वनभां
एव=ए
गता (म० गत)=गयेली, पाये ली
तथापि=तोपथु
तीम=सम्भ
आतप=सताप

उद्धत=उ ३
परामय=पराभन
भावित=मिश्रित
जीमालकोद्धतपरामयभाविता=तम्भर संतापयत् ३
३३३ पराभवथी पीडित
अह (म० अस्मद्)=हं
शैवेय ! (म० शैवेय)=हे शिवा—न—एन, हनेमिनाथ !
देव । (म० देव)=हे देव ।
जलज=ज
अङ्कित=(घा० अङ्क)=अङ्कित
जलजाङ्कित !—हे शम्भना साञ्जथी युक्त !
जात (म० जात)=भ-यु
एतद् (म० एतद्)=आ
यद्=येथी करीने
चासरे (म० चासरे)=दिवसे

१ 'गृह जल' इति स-याठ । २ 'यदेतद्' इति क-याठ ।

भवति (मू० भवत्)=प्रकाशमान.
पाण्डु=द्विक्का.
पल्ल=भांस.
अश=भासुं.

पल्लारा=राक्षस.
कल्प=समान, तुल्य.
पाण्डुपल्लाराकल्प=द्विक्का (पडी गयेला) राक्षसनी
समान.

श्लोकार्थ

“ हे शिवा-नन्दन ! हे देव ! हे शंभना लांछनथी लांछित (जिनेश्वर) ! हुं तारा समान सुन्दर पक्षीना योग छे जने विषे जेवा वनभां गध तोपण्यु (तारा विरहङ्गी) सप्त संतापना पराभवथी पीडित छुं; ज्येठी करीने प्रकाशमान (आभङ्गी) दिवस हेते छते आ वन (क्षुधार्त होवाने लीधे) द्विक्का पडी गयेला राक्षसना जेहुं (भावा पाय) छे.”—१३

स्पष्टीकरण

विरोधालंकारना परिहार—

हे शिवा देवीना पुत्र ! हे देव ! हे शंभना लांछनवाणा (नाथ) ! हुं तारा निरन्तर वियोगङ्गी वनभां गध तेथी [अथवा तो तारा सतत वियोगने लीधे जल, गृह के जंगलभां गधे तो पण्यु] हुं तीव्र संतापना उलट पराभवथी पीडित थध (अने भने ठाध पण्यु स्थले जेन पण्यु नहि).

* * * * *

व्याहारमेड इव मे यदि नो गृणोषि

शब्दादिकं सुखमिदं व्रज हारि हित्वा ।

नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये

कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे नेतः !—हे स्वामिन् ! यदि-चेत् त्वं मे-मम व्याहारं-वचनं एड इव-यधिर इव नो गृणोषि, मम वचनं नाङ्गीकरोषीत्यर्थः, तदा त्वं व्रज-याहि । किं कृत्वा ? इदं-प्रत्यक्षं शब्दादिकं शब्दरूपरसगन्धस्पर्शलक्षणं सुखं हित्वा-त्यक्त्वा । किंविशिष्टं सुखं ? हारि-रम्यम् । हे नेतः ! ये नरा भुवि-पृथिव्यां गताङ्कुशा-निर्मर्यादा भवन्ति, को नरस्तान् नरान् यथेष्टं-स्वेच्छं यथा स्यात् तथा सञ्चरतो-गच्छतो निवारयति ? । अपितु न कोऽपि तान् निषेधयतीति ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे) नेतः ! यदि मे व्याहारं एड इव (त्वं) नो गृणोषि, (तदा) इदं शब्द-आदिकं हारि सुखं हित्वा व्रज । ये नराः भुवि गत-अङ्कुशाः भवन्ति, तान् यथेष्टं सञ्चरतः कः निवारयति ? ।

અન્વય:

(હે નેમે !) ધ્યાનં વિધેહિ, રૈવતકે તપાસિ કુરુ । (પરન્તુ) ' હરિ-સુતઃ આણુ માં અ-સ્થિરં કતૌ ' ઈતિ વિદ્ધિ, યદ્ જન્મા ન્]-માત્ર-લઘુ-ગાત્ર-જિન-અંહિતઃ કિં મન્દ્ર-અદ્ધિ-શિખરં કદાચિત્ નો ચલિતમ્ ? ।

શબ્દાર્થ

ધ્યાનં (મૂં ધ્યાન)=ધ્યાન.
વિધેહિ (ધાં ધા)=તું કર.
કુરુ (ધાં કુ)=તું કર.
રૈવતકે=રૈવત (પર્વત) ઉપર.
તપાસિ (મૂં તપસ)=તપશ્ચર્યાઓ.
વિદ્ધિ (ધાં વિદ્)=તું જાણ.
ઈતિ=એમ.
માં (મૂં અસ્મદ્)=મને.
હરિ=કૃષ્ણ.
સુત=પુત્ર.
હરિસુતા=કૃષ્ણનો પુત્ર, પ્રહુમ્ન, કામરવ.
સ્થિર=સ્થિર.
અસ્થિર=અસ્થિર.
આણુ=સત્વર.
કતૌ (ધાં ક્)=કરશે.
યદ્=જેથી કરીને.
જન્મન્=જન્મ.

જન્મ=જન્મ.
માત્ર=ક્રમ.
લઘુ=નાનું.
ગાત્ર=શરીર.
જિન=તીર્થંકર.
અંહિ=અરણ્ય.
જન્મમાત્રલઘુગાત્રજિનાંહિતઃ=તરતજ જન્મભેદા એવા
લઘુ દેહવાળા એવા જિનના અરણ્યથી.
નો=નહિ.
/કિં=કું.
મન્દ્ર=મેરૂ.
અદ્ધિ=પર્વત
શિખર=શિખર
મન્દ્રાદ્ધિશિખરં=મેરૂ પર્વતનું શિખર.
ચલિતં (મૂં ચલિત)=હાલેલું.
કદાચિત્=કદાપિ, કાંઈક વેળા.

શ્લોકાર્થ

" હે નેમિ(નાથ) । (ભલે) તું ધ્યાન ધર (અર્થાત્ યોગી બન) અને રૈવંત પર્વ-
તના ઉપર તપશ્ચર્યાઓ (પણ) કર. પરંતુ કામદેવ મને સત્વર અસ્થિર કરશે એમ જાણ
(અર્થાત્ યાદ રાખજે કે તારા ધ્યાનમાંથી તને કામદેવ જરૂરજ ચલિત કરશે), કેમકે તરતનાજ
જન્મભેદા (અને એથી કરીને) લઘુ દેહવાળા એવા (વીર) જિનેશ્વરના અરણ્યથી મેરૂ પર્વતનું
શિખર યું કદાપિ ચલાયમાન થયું નથી કે !"—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકાર્થનું સમાધાન—

આ શ્લોકમાં એમ લખ્યું છે કે રાજીમતીના જીવન હરમ્યાન નહિ જન્મ ધારણ કરેલા
એવા વીર પ્રહુએ મેરૂ પર્વત કમ્પાયમાન કર્યો, તો આ વાન સતી રાજીમતીએ કેવી રીતે જણી
એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આનો ઉત્તર બે રીતે આપી શકાય છે. એક તો જન્મ મેધક્રમારના ભાવિ
દશાન્તમાં ' ધમ્મસારહોણ ' એ પદથી ભાવિમાં જીવનો ઉપચાર કર્યો છે તેમ આદિ પણ સમજવું.

૧ કવિવર માધે પોતે રચેલા શિશુપાલવધ નામના મહાકાવ્યમાં આ રૈવતક પર્વતનું સન્દર વર્ણન કર્યું
છે અને તેમ કરતાં તેણે આખો એથો સર્ગ રચ્યો છે.

૨ ભાવિમાં જીવનો ઉપચાર કરવો એટલે ભાવિનો જીવ તરીકે આરોપ કરવો એ જોગ્ય નયનો એક પ્રકાર છે.
આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૪૦ ૨૦).

भीष्म उदार ये छे के पुत्रवित्त्यपनिदिष्टे अर्थात् पूर्वं तीर्थकरे निर्देश कर्षे। होय छे वीर प्रथु मेरु पर्वत कंभावशे ये वात नन-सभाभां सुप्रसिद्ध होय अने अथी करीने राशुभती ते वात आशुती हुती अथे कही शक्य।

तत्रोपितं निधुवनाय समागतास्त्वां

देव्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

टीका

हे नेमे ! देव्यो-देवनार्य इति वक्ष्यन्ति-कथयिष्यन्ति । किं कृत्वा ? त्वां समीक्ष्य-विलोक्य । कथंभूतं त्वां ? तत्र रैचतके उपितं-स्थितम् । पुनः कथंभूतं त्वां ? सुतनुं-शोभनदेहम् । कथंभूता देव्यः ? सहचरैः-निजमित्रैः समं-सार्धं समागता-आयाताः । कस्मै ? निधुवनाय-सम्भोगाय । पुनः कथंभूता देव्यः ? मोहिततरा-अतिशयमोहं प्राप्ताः । इति वक्ष्यन्ति, इतीति किं ? हे नाथ ! त्वमपरः-अपूर्वो दीपोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? 'जगत्प्रकाशः' जगति-विष्टये प्रकाशो यस्येति । तैलमयदीपस्तु गृहमात्रमेव प्रकाशयति, अतोऽपर इति । कथंभूतस्त्वं ? कामरूपः-कन्दर्पसमानः । अथवा तपः-सिद्धत्वादिच्छास्वरूपः ॥ १६ ॥

अन्वयः

सहचरैः सह निधुवनाय समागताः, मोहित-तराः देव्यः तत्र उपितं सु-तनुं त्वां समीक्ष्य 'हे' नाथ ! कामरूपः त्वं जगत्-प्रकाशः अपरः दीपः असि' इति वक्ष्यन्ति ।

शेषार्थ

तत्र=थां.

उपितं (मू० उपित)=रेहेवा.

निधुवनाय (मू० निधुवन)=संभोगार्थे भोटे.

समागताः (मू० समागता)=आवेली.

त्वां (मू० युष्मद्)=तते.

देव्यः (मू० देवी)=देवीश्री.

समं=सहित.

सहचरैः (मू० सहचर)=मित्रो.

सु=श्रेष्ठतानायाक अन्वय.

तनु=शरीर.

सुतनुं=सुंदर छे शरीर जेनुं अेवाने.

समीक्ष्य (पा० ईक्ष)=अभने.

वक्ष्यन्ति (धा० वच्)=कहेरी.

मोहिततराः (मू० मोहित-तरा)=अतिशय मोह पावेली.

इति=अथ.

काम=(१) कंदर्प, कामदेव; (२) धर्मज्ञा .

रूप=रूप.

कामरूपः=(१) कंदर्पना समान रूप छे जेनुं अेवा;

(२) धर्मज्ञा मुक्य रूप धारण करेनारा.

दीपः (मू० दीप)=दीपक, दीवा.

अपरः (मू० अपर)=अपूर्व.

त्वं (मू० युष्मद्)=तुं.

असि (धा० अस्)=छे.

नाथ ! (मू० नाथ)=हे नाथ !

जगत्=दुनिया.

प्रकाशः=प्रकाश, तेज.

जगत्प्रकाशः=जगत्ते विषे प्रकाश छे जेने अेवा.

श्लोकार्थ

“पोताना मित्रेणी साथे संभोगार्थे आवेत्ती तेभञ्ज अतिशय मोहु पाभेत्ती अवी देवीअ
त्यां (रैवतक पर्वत ७५२) रहेला अवे तेभञ्ज सुंदर देहुवाणा अवे तने जेधने कहेसे के हे
नाथ ! कंदर्पना समान रुपवाणो [अथवा धञ्जित रुपवाणो] अवे तुं जगतने विषे प्रकाश पा-
डनारे अपूर्व दीपक छे.”—१६

त्वद्दधानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया—

मिष्टार्थवाधकवृहद्विरहान्धकारम् ।

सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः

सूर्यातिशायिमाहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वं मुनीन्द्रलोके-योगीश्वरजने 'सूर्येति' सूर्याद् अतिशायी-अधिको महिमा यस्य
स एवंविधोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? 'सहजेति' सहजोद्यमेन-आत्मनिष्ठितारम्भेण धौता-प्रक्षालिता
दोषा-कर्ममलरूपा रात्रियेन स इति । कथंभूते मुनीन्द्रलोके ? सद्धर्मधाम्नि-शुभधर्ममन्दिरे । पुनर्हे
नेमे ! त्वं मयि विषये सूर्यातिशायिमहिमा नासि । कथंभूतायां मयि ? त्वद्दधानभाज्यपि-तव ध्या-
नयुक्तायामपि । पुनः कथंभूतायां मयि ? गतायां-प्राप्तायाम् । किं प्रति ? 'इष्टेति' इष्टार्थो-
वाञ्छितार्थस्तस्य वाधकं-निरोधकं वृहत्-प्रौढं विरह एवान्धकारमिति स्पष्टम् । एतेन त्वं मुनी-
न्द्रलोके प्रद्योतकारकोऽसि, मयि तु न, विरहान्धकार(स्य) विद्यमानत्वात् इति तव न युक्त-
मिति ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) सत्-धर्म-धाम्नि मुनि-इन्द्र-लोके सहज-उद्यम-धौत-दोषः, सूर्य-अतिशायिन-
महिमा असि, पुनर् त्वत्-ध्यान-भाजि अपि, इष्ट-अर्थ-वाधक-वृहत्-विरह-अन्धकारं गतायां मयि नो ।

श्लोकार्थ

ध्यान=ध्यान.

भाज्य=अनार.

त्वद्दधानभाजि=तारा ध्यानने अनार.

अपि=पथु.

पुनर्=वणी.

मयि (मू० अस्मद्)=भारे विषे.

नो=नहि.

गतायां (मू० गता)=प्राप्त यथेदी.

इष्ट=वाञ्छित.

अर्थे=वस्तु.

वाधक=निरोध करनार.

वृहत्=मोटा.

अन्धकार=अंधकार, अंधाई.

इष्टार्थवाधकवृहद्विरहान्धकारं=वाञ्छित वस्तुना आ-
धक तेमज विरतीथु अवे विरहरीपी अंधकारने.

सत्=शुभ.

धर्म=धर्म.

धामन्=मंदिर.

सद्धर्मधाम्नि=शुभ धर्म-मंदिर(२५)

सहज=स्वाभाविक.

उद्यम=उद्यम.

धौत (धा० धाव्)=प्रक्षालन करेण, धौत नाभेय.

दोषा=रानि.

सहजोद्यमधौतदोषा=स्वाभाविक उद्यम वडे धौत

नांभी छे (कर्म-भलइपी) रानिने जेणे जेणे.

सूर्य=सूर्य, रनि.

अतिशायिन्=यडियातो.

महिम्न=महिमा, गौरव.

सूर्योतिशायिमहिमा=सूर्यधी यडियातो महिमा छे जेणे जेणे.

मुनि=योगी.

इन्द्र=उत्तम.

लोक=लोक.

मुनीन्द्रलोक=योगीधर लोकने विरे.

श्लोकार्थ

“ (हे जिन !) जेणे शुभ धर्म-भन्दिइइप जेवा योगीधर-लोकाने विषे स्वाभाविक उद्यम वडे (कर्म-भलइपी) रानितुं प्रक्षालन कर्तुं छे जेणे तेमज सूर्य कर्तां अधिक महिमावाणे जेणे तुं छे, परंतु तां ध्यान धरनारी (होवा छतां) पण वांछित वस्तुना पाधक तेमज विस्तीर्ण विरहइपी अंधकारने प्राप्त थयेदी जेवी हुं (राशुभती) तेने विषे तुं तेवे नथी (अर्थात् लक्षे तुं योगि-जनोनी कर्मइपी रानिने अंत लावनार होवाथी तेमना संधंधमां तो तुं सूर्य कर्तां वधारे प्रभावशाणी हो, परंतु मारा विरहइपी अंधकारने तुं नाश नहि करी शकतो होवाथी हुं तने सूर्य कर्तां देवी रीते यडियातो गणुं ? उलटा तने तेनाथी उतरतो गणुं जेणे जेणे, इभडे ते तो अंध-कारने नाश नइइ करे छे). ”—१७

* * * * *

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो

विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।

संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कविम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे जिन !—हे नेमे ! ते-तव वक्त्रं-मुखं अपूर्वशशाङ्कविम्बं संदृश्यते, लोकैरिति शेषः । कथंभूतस्य ते ? अत्र-नगे वसतो-वासं कुर्वतः । पुनः कथंभूतस्य ते ? प्रणिधानभाजः-समाधियोगयुक्तस्य । कथंभूतं वक्त्रं ? ‘मृगेति’ मृगाणां-हरिणानां शिवायो-बालास्तेषां व्रजः-समूहस्तेन चुम्बितं सद्-वर्तमानम् । कस्मात् ? विश्वासतो-निश्चलत्वान्निर्भयत्वेन विश्वासहेतुत्वात् । अत एव कथंभूतं वक्त्रं अपूर्वशशाङ्कविम्बं ? ‘बहुलेति’ बहुलानि लक्षणानि-लाञ्छनानि तैर्भावितं-सहितम् । चन्द्रमण्डलमध्ये तु एकं लक्ष्म वर्तते, अत्र तु ग्रहानि चिह्नानि सन्ति, तेन वक्त्रमपूर्वशशाङ्कविम्बमित्युक्तम् । किं कुर्वत् वक्त्रं ? विद्योतयत्-प्रकाशयत् । किं ? जगद्-विश्वमिति ॥१८॥

अन्वयः

(हे) जिन ! अत्र वसतः प्रणिधान-भाजः ते विश्वासतः मृग-शिशु-व्रज-चुम्बितं, सत्, बहुल-लक्षण-भावितं, जगत् विद्योतयत् वक्त्रं अपूर्व-शशाङ्क-विम्बं (लोकैः) संदृश्यते ।

श्लोकाथे

वक्त्रं (मू० वक्त्र)=मु०भ, वदन.

जिन ! (मू० जिन)=हे जिन !

अन्न=अहिआ.

वसतः (मू० वसत्)=रेहेनार.

प्रणिधान=ध्यान.

भाज्=अनार.

प्रणिधानभाजः=ध्यानयुक्त.

विश्वासतः (मू० विश्वास)=विश्वासने लीधे.

मृग=हरण.

शिशु=भाणक.

मज्ज=सभू.

सुम्बित (धा० सुम्)=सु०भित, सु०भन करीयेस.

मृगशिशुमज्जसुम्बितं=हरणानां भाणकानां समुदाय

वडे सु०भित.

सत् (धा० अत्)=विद्यमान.

संदृश्यते (धा० दृश्)=जेवाय छे.

बहुल=अतिशय.

लक्षण=लाञ्छन.

भावित=युक्त.

बहुललक्षणभावितं=अतिशय लाञ्छनीय युक्त.

ते (मू० युष्मद्)=तां.

विद्योतयत् (धा० वृद्)=प्रकाश करनाई.

जगत् (मू० जगत)=दुनियाने.

अपूर्वे=असाधारण.

शशा=शुभ.

शश=लाञ्छन, चिह्न.

शशाङ्क=शुभनुं लाञ्छन छे जेने रिपे ते, यन्द्र.

विम्ब=भिंभ.

अपूर्वशशाङ्कविम्बं=असाधारण यन्द्रनुं भिंभ.

श्लोकाथे

“ हे जिन ! अहिआ (रैवतक पर्वत उभर) वंसनारा तथा समाधि-योगथी युक्त जेव तारा (निश्चलता तेमज्ज निर्लस्यताने लीधे) विश्वासथी हरणानां भाणकानां समुदाय वडे सु०भित थयेतुं जेवुं, वणी अनेक लक्षणथी लक्षित जेवुं तेमज्ज विश्वने प्रकाशभय करनाई जेवुं मुण्य असाधारण यन्द्रना भिणना समान (लोकाथी) जेवाय छे.”—१८

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?

किं वाऽय ते नु वरवस्तुन जनमस्ति ? ।

त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः

कार्यं कियज्जलघरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

टीका

अथेति अन्वादेशे प्रश्ने वा । हे नेमे ! भवता-त्वया एष उद्योग-उद्यमः किमर्थं क्रियतां ? न कोऽपि हेतुर्दृश्यत इत्यर्थः । वरवधारणे । वरवस्तुनः-प्रधानराज्यादिवस्तुनः सकाशात् इतरत् किं ते-तव ऊर्ध्व-असंपूर्णमस्ति ? किमप्यूर्ध्वं नास्तीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह-मयूर्यो-मयूरवल्लभाः शितिभं-श्यामवर्णी एवंविधं त्वामेव वीक्ष्य-विलोक्य समुद्रः-सहर्षा भवन्ति । तदा जलभारनम्रैः-नीरभारेण नमनशीलैः जलघरैः-मेघैः कियत् कार्यं ? न किमपि कृत्यमस्तीत्यर्थः ॥१९॥

अन्वयः

एष उद्योगः भवता किमर्थं क्रियतां ? किंवा अथ ते वर-वस्तुनः ऊर्ध्वं नु अस्ति ? शितिभं त्वां एष वीक्ष्य मयूर्यः सह-मुद्रः (मयन्ति, सद्य) जल-भार-नम्रैः जलघरैः कियत् कार्यम् ? ।

१ असाधारण बहुवानुं करण्ये जे छे यन्द्रनां ते जे लाञ्छन छे, न्यारे नेमिनाथनां ता अनेक लाञ्छन छे

शब्दार्थ

उद्योगः (म० उद्योग)=उद्यम.
 एषः (म० एतद्)=आ.
 भवता (म० भवत्)=आपथी.
 क्रियतां (घा० कृ)=कराय छे.
 किमर्थं=शा भाटे.
 क्तिवा=अथवा.
 दध=प्रभार्यक व्ययय.
 नु=नडी.
 घर=उत्तम.
 घस्तु=थीन.
 घरवस्तुनः=उत्तम थीनथी.
 ऊनं (म० ऊन)=अपूर्थ.
 अस्ति (पा० अस्)=छे.

त्यां (म० युष्मद्)=तने.
 एव=न.
 वीर्य (घा० ईद्)=नेधने.
 शितिमं (म० शितिम्)=शामवर्षी.
 मुद्=छे.
 समुद्=उपित.
 मयूर्यः (म० मयूरी)=मयूरीया, देसे.
 कार्यं (म० कार्य)=शय, कृत्.
 कियत्=उत्तु.
 जलघरेः (म० जलघर)=नेगी वडे.
 जल=नद, पाणी.
 मार=भार, भोजन.
 नम्र=नमनशील.
 जलभारनम्रः=नदना भार वडे नमनशील.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ ।) आ (तपश्चर्या, ध्यान, समाधि धत्यादि) उद्यम तु शाने भाटे करे छे !
 शुं (उत्तम राज्यरूपा) श्रेष्ठ वस्तुथी कंधक अपूर्थ छे ! श्याभवर्षीं जेवा तनेन नेधने मयूरीया
 हुषित यध अय छे, तो पछी नदना भार वडे नम्र भनेला जेवा नेधीतुं (तेभने) शुं काम छे !
 (तेथीन रीते तने उत्तम राज्यादिक सामग्री मणेकी होवा छतां तुं ठम तपश्चर्या करे छे ! तारे
 शानी भोट छे ! ”—१८

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना

वन्मीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।

रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो

नैव तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

हे नेमे ! अहं इति. वच्मि-कथयामि । कथंभूताऽहं ? इति स्वजनेन-यन्धुवर्गेण नुन्ना-
 प्रेरिता-कथिता । इतीति किं ? हे राजीमति ! त्वं अवरं-अन्यं वरं-मर्तारं इच्छ-वाञ्छ इति ।
 (पुनः) कथंभूताऽहं ? द्रुतं-शीघ्रं कराब्जाभ्यां-हस्तकमलाभ्यां निरुद्धौ-पिहितौ कर्णौ-श्रवणौ यथा
 सेति । इति वच्मि, इतीति किं ? हे स्वजन । यथा जनानां-लोकानां समूहो जनता तथा रत्ने-मणौ
 अभिलाषः-वाञ्छा क्रियते, एवं तु किरणाकुले-मरीचिच्योपेऽपि काचशकले-काचखण्डे न
 क्रियत इति ॥ २० ॥

अन्वयः

‘ अवरं वरं इच्छ ’ इति स्वजनेन नुन्ना अहं द्रुत-कर-अब्ज-निरुद्ध-कर्णा ‘ यथा रत्ने जनतया
 अभिलाषः क्रियते (तथा) किरण-आकुले अपि काच-शकले तु न एव ’ इति (अहं) वच्मि ।

शब्दार्थ

वक्त्रं (मू० वक्त्र)=मुण्, वदन.
 जिन ! (मू० जिन)=हे जिन !
 अन्न=अहिंआ.
 वसतः (मू० वसत्)=रहेनार.
 प्रणिधान=ध्यान.
 भाजु=अनार.
 प्रणिधानभाजु=ध्यानयुक्त.
 विश्वासतः (मू० विश्वास)=विश्वासाने लीधि.
 मृग=हरण.
 शिशु=आणक.
 मजु=समूह.
 सुम्बित (धा० सुम्)=सुम्बित, सुम्बन करायेल.
 मृगशिशुमजसुम्बित=हरणना आणकाना समुदाय
 वडे सुम्बित.

सत् (धा० अत्)=विद्यमान.
 संदश्यते (धा० दृश्)=जोवाय छे.
 बहुल=अतिथय.
 लक्षण=दाखन.
 भावित=युक्त.
 बहुललक्षणभावित=अतिथय दाखनेथी युक्त.
 ते (मू० युष्मद्)=तार्.
 विद्योतयत् (धा० युत्)=प्रकाश करनार्.
 जगत् (मू० जगत्)=दुनियाने.
 अपूर्वे=असाधारण.
 दाश=धुग.
 अङ्क=लाखन, यिह्न.
 दाशाङ्क=धुगनु लाखन छे जेने निषे ते यन्.
 विम्ब=चित्र.
 अपूर्वदाशाङ्कविम्ब=असाधारण यन्त्रनु चित्र.

श्लोकांथ

“ हे जिन ! आहिंआ (रैवतक पर्वत उपर) वसनारा तथा समाधि-योगथी युक्त जेवा तारा (निश्चलता तेमज निर्बल्यताने लीधि) विश्वासथी हरणना आणकाना समुदाय वडे सुम्बित थयेतुं जेवुं, वणी अनेक लक्षणेथी लक्षित जेवुं तेमज विश्वने प्रकाशभय करनार् जेवुं मुण् असाधारण यन्त्रना भिणना समान (लोकाथी) जेवाय छे.”—१८

* * * * *

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?
 किं वाऽय ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।
 त्वामेव वीक्ष्य शितिमं समुदो मयूर्यः
 कार्यं कियञ्जलघरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

टीका

अथेति अन्वादेशे प्रश्ने वा । हे नेमे ! भवता-त्वया एष उद्योग-उद्यमः किमर्थं क्रियतां ? न कोऽपि हेतुर्दश्यते इत्यर्थः । नुरवधारणे । वरवस्तुनः-प्रधानराज्यादिवस्तुनः सकाशात् इवरत् किं ते-तव ऊनं-असंपूर्णमस्ति ? किमप्यूनं नास्तीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह-मयूर्यो-मयूरवल्लभाः शितिमं-श्यामवर्णं एवंविधं त्वामेव वीक्ष्य-विलोक्य समुद्रः-सहर्षा भवन्ति । तदा जलभार-नम्रैः-नीरभारेण नमनशीलैः जलघरैः-मेघैः कियत् कार्यं ? न किमपि कृत्यमस्तीत्यर्थः ॥१९॥

अन्वयः

एषः उद्योगः भवता किमर्थं क्रियतां ? किं वा अथ ते वर-वस्तुनः ऊनं नु अस्ति ? शितिमं त्वां एव वीक्ष्य मयूर्यः सह-मुद्रः (भवन्ति, यदा) जल-भार-नम्रैः जलघरैः कियत् कार्यम् ? ।

१ असाधारण शब्दानुसारण जे छे यन्त्रना तो जेक लाखन छे, दाशरे नेमिनाथना तो अनेक लाखनो छे

અન્વય:

યદિ (હે) નાથ ! મવાન્ દ્ય અન્યાઃ કશ્ચિત્ અગ્ર મવ-અન્તરે અપિ મેમનઃ ન દરતિ (તર્કિ) મગ્ને ! મવત્યાઃ મનોહર-ચરઃ મચિતા, (અતઃ) નેમિના કિં ? અ-સહ-શુચા ચ કિં? દ્વર્થં શાલ્યા કિં યાચ્યમ્ ? !

શબ્દાર્થ

મગ્ને ! (મૂ• મગ્ના)=હે ભવ્ય (સી) !
મનોહર=ચિત્તાકર્ષક.
ચર=વર, પ્રતિ.
મનોહરચરઃ=મનોહર વર.
મચિતા (યા• ચ)=યશી.
મવત્યાઃ (મૂ• મવતી)=આપનો.
કિં=શું.
નેમિના (મૂ• નેમિ)=નેમિ વડે.
અસહ=સહન ન થઈ શકે તેવો, અસહ.
શુચ્=શોક.
અસહશુચા=અસહ શોક વડે.
ચ=વળી.
દ્વર્થં=આ પ્રમાણે.
શાલ્યા (મૂ• શાલી)=સખી વડે.

યાચ્યં (મૂ• યાચ્ય)=કહેવાય.
અગ્ર=આ સંસારમાં.
યદિ=જો.
મે (મૂ• અસ્મદ્)=મારું.
ન=નહિ.
મવાન્ (મૂ• મવત્)=આપ.
દ્ય=જેમ.
અન્યાઃ (મૂ• અન્ય)=બીજો.
કશ્ચિત્ (મૂ• ક્ષિમ્)=કોણ.
મનઃ (મૂ• મનસ્)=ચિત્તને.
દરતિ (યા• દ્)=દરે છે.
નાથ ! (મૂ• નાપ)=હે નાથ !
મવ=ભવ.
મવાન્તરે=અન્ય ભવમાં.
અપિ=પણ.

શ્લોકાર્થ

“હે નાથ ! જ્યારે આપની જેમ કોઈ અન્ય (પુરુષ) આ ભવમાં તેમજ ભવાન્તરમાં પણ મારું મન હરનાર નથી, તો પછી હે મનોહર (શ્રીગાક્ષી) ! આપ (શાશ્વતી)ને મનોહર વર મળશે, વાસ્તે નેમિથી શું (અર્થાત્ તો પછી નેમિનાથનું શું કામ છે) ? વળી અસહ શોકથી પણ સર્વું, એમ સખીથી કંઈ કહેવાય ? (અર્થાત્ નજ કહેવાય).”—૨૧

અસ્થા ન દૂષણમતો હિ મવાનસહો—

ડ્વાષઃ કૃતાન્તંજનકો ભવતીશ ! સોડપિ ।

સાતાય સર્વજગતાં ચ શિવા યમર્ક

પ્રાચ્યેવ દિગ્ જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા

શિવા-સમુદ્રાવિજયનૃપપત્ની પ્રાચી એવ-પૂર્વા એવ દિક્-કાઠા યં નેમિનં અર્ક-સૂર્ય જનયતિ । કસ્મૈ ? સર્વજગતાં-સર્વજનાનાં સાતાય-સુલાય । કથંમૂતં યમર્ક ! સ્ફુરદંશુજાલ-

૧ અત્ર ' નેમિનું ' શબ્દ પણ સંભવો શકે છે. જુઓ શીહેમન્ય-દ્રસરિત્ અભિધાનચિન્તામણિ (કઃ ૧, શ્લોક ૨૮)ની સ્વોપદ ટીકા.

૨ આ પદમાં અનેક અર્થપો દષ્ટિગોચર થાય છે એ એની વિશેષતા છે.

શબ્દાર્થ

હચ્છ (ધા० હ્ચ)=પસંદ કર.
 અચરં (મૂ० અચર)=અન્ય.
 ઘરં (મૂ० ઘર)=વરને.
 હતિ=એમ.
 સ્વજનેન (મૂ० સ્વજન)=સ્વજન વડે.
 નુષ્ઠા (ધા० નુષ્)=પ્રેરિત.
 ઘચ્ચિમ (ધા० ઘચ્)=કહું છું.
 અર્હં (મૂ० અસ્મદ)=હું.
 દુત્ત=શીઘ, જલદી.
 કર=કરત, હાથ.
 અજ્જ=કમળ.
 નિરુદ્ધ (ધા० રુદ્)=અંધ કરેલ.
 ફર્ણ=કાન.
 દુત્તકરાજનિરુદ્ધફર્ણા=કર-કમળ દ્વારા શીઘ ઢાંકી
 દીધા છે કાને જેણે એવી.

રત્ને (મૂ० રત્ન)=રત્નને વિષે.
 યથા=જેમ.
 જનતયા (મૂ० જનતા)=જોડ્યા.
 ક્રિયતે (ધા० ક્ર)=કરાય છે.
 અભિલાષઃ (મૂ० અભિલાષ)=ઇચ્છા.
 ન=નહિ.
 ઇવં=એવી રીતે.
 તુ=કિન્તુ.
 ફાલ=કાચ.
 શકલ=ટુકડો, કકડો.
 ફાલશકલે=કાચના કકડાને વિષે.
 ફિરણ=કિરણ.
 આકુલ=ખામી.
 ફિરણાકુલે=કિરણો વડે વ્યામ.
 અપિ=પણ.

શ્લોકાર્થ

“ (નેમિનાથને ખૂંટીને) અન્ય વરને વર એમ સંબંધીઓ દ્વારા પ્રેરણા કરાયેલી હું કર-
 કમલ વડે શીઘ કાન ઢાંકી દઈ’ એમ કહું છું કે જેમ લોકો રત્ન વિષે અભિલાષા રાખે છે, તેમ
 તેઓ કિરણો વડે પણ વ્યામ એવા કાચના કકડા વિષે રાખતા નથી.”—૨૦

ભવ્યે ! મનોહરવરો ભવિતા ભવત્યા :

કિં નેમિનાઽસહશુચા ચ કિમિત્યમાલ્યા ? ।

વાચ્યં કિમત્ર યદિ મે ન ભવાનિવાન્ય :

કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ! ભવાન્તરેઽપિ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા ।

હે નેમે ! તદા આલ્યા—સહ્યા इत्यं किं वाच्यं—કર્થ વક્તવ્યં, અણુના વાક્યેન સૂતમિત્યર્થઃ ।
 इत्यं किं तदाह—भव्या-मनोहरा तस्याः संवोधनं क्रियते हे भव्ये !—हे राजीमति ! भवत्याः—तव
 राजीमत्या मनोहरवरो भविता—भविष्यतीत्यर्थः । अतो नेमिना किं ? सूतमिત્યર્થઃ । च-पुनः
 असहशुचा किं ? उत्कटशोकैः सूतमिત્યર્થઃ । इति हे नाथ । यदि-चेदन्यः कश्चिन्नोऽत्र-अस्मिन्
 भवे भ्रान्तरे-अन्यभवेऽपि मे-मम मनः-चित्तं न हरति । क इव ? भवानिव, यथा भवान्त्वं मम
 मनो हरति तथाऽन्यो नेत्यर्थः ॥ २१ ॥

૧ આ શબ્દભરીતું અનુપમ સતીત્વ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે સાધારણ રીતે કોઈ પણ સુલક્ષણા શુંદરી પોતાના
 પતિનું અનિષ્ટ ખોલાવું હોય, તે તે ખિલ યથા વિના રહેતી નથી અને બને તે ત્યાંથી તે સ્વર આવી ખસી
 જાય છે.

अन्वयः

यदि (हे) नाथ ! भवान् इव अन्यः कश्चित् अप्र भव-अन्तरे अपि मे मनः न हरति (तर्हि) भव्ये ! भवत्याः मनोहर-वरः भविता, (अतः) नेमिना किं ? अ-सह-शुचा च किं? इत्थं आत्त्या किं पाच्यम् ? !

शब्दार्थ

भव्ये ! (मू० भव्या)=हे भव्य (श्री) !
मनोहर=विताकर्षकं.
घर=वर, प्रति.
मनोहरघर=मनोहर वर.
भविता (घा० भू)=यशे.
भवत्याः (मू० भवती)=आपनो.
किं=शुं.
नेमिना (मू० 'नेमि')=नेमि वडे.
असह=सहन न यथ शक्ते तरे, असह.
शुच=शोक.
असहशुचा=असह शोक वडे.
च=वणी.
इत्थं=आ प्रभाषे.
आत्त्या (मू० आली)=सभी वडे.

पाच्यं (मू० पाच्य)=कडेवाय.
अप्र=आ संसारभा.
यदि=ने.
मे (मू० एतद्)=भाई.
न=नदि.
भवान् (मू० भवत्)=आप.
इव=रेभ.
अन्यः (मू० अन्य)=भीने.
कश्चित् (मू० किम्)=कोथ.
मनः (मू० मनस्)=चितने.
हरति (घा० ह्)=हरे छे.
नाथ ! (मू० नाथ)=हे नाथ !
भव=भव.
भवान्तरे=अ-य भवभा.
अपि=पथु.

श्लोकार्थ

“ हे नाथ ! न्याये आपनी नम ठाड अन्य (पुत्र्य) आ भवमां तेमज वावान्तरमां पथु भाई मन हरनार नथी, तो पछी हे मनोहर (श्रुगाक्षी) ! आप (राशुभती) ने मनोहर वर भगशे, वास्ते नेमिथी शुं (अर्थात् तो पछी नेमिनाथतुं शुं काम छे) ? वणी असह शोकथी पथु सर्थु, अम सभ्थीथी डेम कडेवाय ! (अर्थात् नज कडेवाय). ”—२१

+ + + + +
अस्या न दूषणमतो हि भवानसहो—

उवाचः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगतां च शिवा यमकं

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

टीका

शिवा-समुद्रविजयनृपपत्नी प्राची एव-पूर्वा एव दिक्-काष्ठा यं नेमिनं अकं-सूर्यं जनयति । कस्मै ? सर्वजगतां-सर्वजनानां साताय-सुखाय । कथंभूतं यमकं ? स्फुरदंशुजालं-

१ अत्र 'नेमिन्' शब्द पथु संभवती शक्ये छे. लुओ थिहे मय-द्रस्यित्त अस्मिधानयिन्तामथि (६० १, श्लो० २८) नी स्वोपत टीका.

२ आ पवमां अनेक अन्ययो दृष्टि-गोचर थाप छे अनेनी विशेषता छे.

दीप्यमानकिरणसमूहम् । अत्र शिवैव प्राची घमेव सूर्य इति रूपकालङ्कारः प्रोक्तः, अथ च-
 शब्दोऽत्र भिन्नक्रमत्वात् शिवा-निरुपद्रवा प्राची एव दिक् यमकं जनयतीति द्वितीयः सूर्यपक्षार्थः ।
 शेषं तथैव । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । हे ईश ! हि-यस्मात् कारणात् सोऽपि भवान्-नेमिः एवंविधो
 भवति । तदाह-कथंभूतः स भवान् ? 'कृतान्तजनकः' कृतान्तं-वियोगलक्षणं यमं जनयति-
 उत्पादयतीति कृतान्तजनकः, मम पीडाकारणं भवति । यमो हि सर्वेषां पीडाकृदस्तीति ॥ पुनः
 कथंभूतः स भवान् ? अबाधः-उच्छृङ्खलः, निरङ्कुश इत्यर्थः । "अबाधोच्छृङ्खलोद्दामा०" इति
 हैमः (का० ६, श्लो० १०२) । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्यः-असहनीयः, कठोरप्रकृतित्वात् ।
 अतः साताय सर्वजगतामिति पूर्वान्वयापेक्षया प्रभूतः पश्चाद् दुष्टो जात इति विरोधः । अपिर्विरो-
 धार्थः । परिहारस्तु-कथंभूतः स भवान् ? कृतान्तं-सिद्धान्तं अथवा क्षेमकार्यं जनयतीति कृतान्त-
 जनकः । "कृतान्तो क्षेमकर्मणि । सिद्धान्तयमदैवेषु" इति हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः स
 भवान् ? न विद्यते बाधा-पीडा यस्य सोऽबाध इति । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्य-उप-
 सर्गैरक्षोभ्य इति । अथ द्वितीयेपक्षे सोऽपि सूर्यः कृतान्तजन्मकारकः । पुनः कथंभूतः स सूर्यः ?
 अबाधः-अन्यसर्वतेजोभिरनभिमवः । पुनः कथंभूतः सोऽपि सूर्यः ? असह्यो-दुर्निरीक्ष्यः । अतः
 पूर्वार्थापेक्षया कृतान्तजनकादिशब्दलाभात् अस्याः शिवाया जनन्याः पूर्वायाः दिशश्च दूषणं न
 विद्यते, तस्याः किं दूषणं ? त्वं (एव) ईदृशो जात इति काकुः ॥ २२ ॥

अन्वयः

'शिवा' एव प्राची दिक् यं स्फुरत्-अंशु-जातं अकं सर्व-जगतां साताय जनयति, हे ईश ! हि स
 अपि भवान् अ-सह्यः, अ-बाध, कृतान्त-जनक च भवति, अतः अस्याः न दूषणम् ।

शुद्धार्थ

अस्याः (मू० इवम्)=आर्तुः
 न=नहि
 दूषणं (मू० दूषण)=दूषण
 अतः=अथी करीने
 हि=उभे.
 भवान् (मू० भवत्)=आप
 असह्यः (मू० असह्य)=सहन न करी यथाय तेषां
 बाधा=पीडा
 अबाधः=(१) उच्छृङ्खल, (२) अविद्यमान छे पीडा करीने
 अवे।
 कृतान्तः=(१) यम, (२) सिद्धान्त, (३) कस्या-
 लुभारी क्षमेः

जनकं=(१) पिता, (२) उत्पन्न करनार
 कृतान्तजनकः=(१) यमना जनक, (२) सिद्धान्त-
 नाना अर्थक, (३) कस्यालुभारी क्षमे करनार।
 भवति (धा० भू)=याय छे
 ईश ! (मू० ईश)=हे नाथ ।
 सः (मू० तव)=ते
 अपि=पथ
 साताय (मू० सात)=सुभने भाटे.
 सर्वे=सभरत, आपी।
 जगत्=दुनिषा, आलभ.
 सर्वजगतां=आपी आतभना।

१ रूपकालङ्कारस्य लक्षणम्—

"रूपकं यत्र तापम्यां—दुर्धरोरमिवा मधेद ।

यमस्त वाऽसमस्त वा, एण्ड वाऽसममेव वा ॥१॥"

—याममटालङ्कारे (१० ४, श्लो० ११)

‘વ=અને.

શિવા (મૂ. શિવા)=શિવા (રાણી).

શિવા (મૂ. શિવ)=કદમાણકારી.

યં (મૂ. યદ)=જેને.

ઠર્કં (મૂ. ઠર્ક)=સૂર્યને, રવિને.

પ્રાચી=પૂર્વ.

વવ=જ.

દિષ્ (મૂ. દિશ)=દિશા.

જનયતિ (યાં જન્)=જન્મ આપે છે.

સ્ફુરત્ (યાં સ્ફુર)=સ્ફુરણમાન, પ્રકાશમાન.

ઐન્દુ=કિરણ.

જાલ્=સમૂહ.

સ્ફુરત્ઐન્દુજાલ્=પ્રકાશમાન છે કિરણોનો સમુદાય જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાય ! (સમુદ્રવિજય નૃપતિની પટરાણી) શિવારૂપી (કદ્યાણકારી) પૂર્વજ દિશા સ્ફુરણમાન કિરણોના સમુદાયવાળા એવા જ આપ (નેમિ-) સૂર્યને આપી આવગના સુખને અર્થે જન્મ આપે છે, તે આપ પણ (ક્ષોર પ્રકૃતિવાળા હોવાને લીધે) એસણ, ‘ઉચ્ચૃ-ખલ અને (હું વિરહી હોવાને લીધે મારા પ્રતિ) મરણુદાયક છે (અર્થાત્ આપ તો કુઃખના હેતુ થઇ પડ્યા છે), એથી કરીને એનો દોષ નથી.”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધનો પારહાર—

જગતના સુખને માટે જ આપને શિવા દેવીએ જન્મ આપ્યો, તે આપ તો મને મરણાન્ત કષ્ટદાયક થઇ પડ્યા છે એ વિરોધનો નીચે સુજળ પરિહાર છે:—

શિવા રાણીરૂપી પૂર્વ દિશાએ જ નેમિનાથ રૂપી સૂર્યને સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડના સુખને અર્થે જન્મ આપ્યો તે આપ તો (ઉપસર્ગથી) ક્ષોભ પામતા નથી, વળી આપને (કોઇ પ્રકારની) પીડા નથી, તેમજ આપ સિદ્ધાન્તના પ્રદાયક છે અથવા કદ્યાણકારી કાર્યને કરવાવાળા છે, એથી શિવાનો કંઠ દોષ નથી.

+ + +

ચૈતશ્ચમચારિકરીપિ દરીશ્રિતાનાં

તીત્રૈતૈર્વિપમરૈવતશૃદ્ધગસહ્ની ।

આદર્શઘાન્નિ ધૃતકેવલચક્રિવત્ કિં

નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર ! પન્થાઃ ? ॥ ૨૩ ॥

હે મુનીન્દ્ર ! ત્વં ચૈતઃ ચમચારિકરીપિ—અતિશયેનાર્થર્થયુક્તં કરોપીત્યર્થઃ । કેપાં ? દરી-શ્રિતાનાં—કન્દરાસ્થિતાનાં જનાનામ્ । કૈઃ ? તીત્રૈઃ—ઉત્કટૈઃ વ્રતૈઃ—યમનિયમરૂપૈઃ । કપ્યંભૂતસ્ત્વં ? વિપમરૈવતશૃદ્ધસહ્ની, અમમરૈવતગિરિશિષ્ણસ્યિત્વ ઇત્યર્થઃ । હે મુનીન્દ્ર ! શિવપદસ્ય પન્થા—માર્ગો-

૧-૩ સૂર્યના સમર્થમા ' અસદ્યથી ' તેના તરફ નહિ જોઇ શકાય એવો' અર્થ કરવો. તેનીજ રીતે ' અ-આપ ' શબ્દથી ' અ-ન તેજ વડે પરાભવ નહિ પામનારો એવો ' અર્થ કરવો. વિરોધમાં લોકોકિત પ્રમાણે સૂર્ય ૧મ-૨જનો આપ આપ છે.

अथ एतत्प्रष्टात् इतरः किं न वर्तते ? अपितु वर्तते एव । कथंभूतः पन्थाः ? शिवो-निरुपद्रवः । किंनृ ? आदर्शघाम्नि-दर्पणगृहे धृतकेवलचक्रिन्-लब्धकेवलज्ञानभरतचक्रधर इवेति ॥ २३ ॥

अन्वयः

हे मुनि-इन्द्र ! विषम-‘रैवत’-शृङ्ग-सङ्गी त्वं तीमैः प्रतैः दरी-धितानां चेतः चमञ्चरिक्रीयि । आदर्श-घाम्नि धृत-केवल-चक्रिन्-घत् किं शिव-पदस्य अन्यः शिवः पन्था न (वर्तते) ? ।

शब्दार्थ

चेतः (मू० चेतस्)=चित्तने.

चमञ्चरिक्रीयि (पा० कृ)=अतिशय आश्चर्याङ्कित
करे छे, ध्वजे अर्थेभो पभाउ छे.

दरी=शुभ.

धित (पा० धि)=आश्रय करेव.

दरीधितानां=शुभानो आश्रय करेखाना.

तीमैः (मू० तीम्र)=तीम.

प्रतैः (मू० प्रत)=प्रतो वउे.

विषम=विषम.

रैवत=रैवत (पर्वत).

शृङ्ग=शिखर.

सङ्गिन्=संग करनार.

विषमरैवतशृङ्गसङ्गी=विषम रैवतना शिखरनो
संग करनार.

आदर्श=दर्पण.

आदर्शघाम्नि=दर्पण-धुवनभां.

धृत (पा० धृ)=प्राप्त करेव.

केवल=केवल (ज्ञान), सर्वतता.

चक्रिन्=चक्रवर्ती.

घत्=घरभुं, पशभर.

धृतकेवलचक्रिचत्=प्राप्त कर्तुं छे केवल (ज्ञान) ज्ञेये
अथवा चक्रवर्तीनी ज्ञेय.

किं=शुं.

न=नहि.

अन्यः (मू० अन्य)=अन्ये.

शिवः (मू० शिव)=कल्याणकारी.

शिव=भोक्ष.

पद=स्थान.

शिवपदस्य=भोक्ष-स्थाननो.

मुनि=पति, साधु.

इन्द्र=धुम्भ.

मुनीन्द्र=हे योगीश्वर, हे मुनिराज ।

पन्थाः (मू० पथिन्)=मार्ग.

श्लोकार्थ

“ हे योगीश्वर ! विषम रैवत (पर्वत)ना शिखर उपर रहेखो अथवा तुं तीम (तपस्या-
दिक) मतो वउे शुभभां वसनारा (जनेना) चित्तने अतिशय आश्चर्याङ्कित करे छे. (पर्वत
आ शृङ्गकारी मार्ग सिवाय) दर्पण धुवनभां केवल (ज्ञान) प्राप्त करनारा अथवा (लरत) चक्र-
वर्तीनी ज्ञेय शुं सुकित-पदने (डोष) अन्य कल्याणकारी मार्ग नथी वाइ ? ”—२३

२५५टीकरण

વિચારવા લાગ્યા કે શું શરીરના બીજા ભાગો પણ અલંકાર વિના આમ નિસ્તેજ દેખાતા હશે ? એની પ્રતીતિ કરવા તેઓ અંગ ઉપરથી એક પછી એક આભૂષણ ઉતારવા લાગ્યા.

આનું વર્ણન કરતાં શ્રીહેમચન્દ્રસુરિ કહે છે કે પ્રથમ તો તેમણે મસ્તક ઉપરથી માણિ-
ક્યનો મુકુટ ઉતાર્યો; એથી તે મસ્તક રત્ન વિનાની મુદ્રિકા જેવું દેખાવા લાગ્યું. ત્યાર બાદ તેમણે
કાનમાંનાં કુણ્ડળ કાઢી નાંખ્યાં, એટલે તે કાન સૂર્ય અને ચન્દ્ર વિનાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા
જવા ભાસવા લાગ્યા. ત્રીજા (કાંક) ઉપરથી ગળચ્ચે દૂર કરવાથી તેમની ત્રીજા નીર (ગળ) વિનાની
નદી જેવી જણાવા લાગી. પછીથી તેમણે વક્ષઃસ્થલ (છાતી) ઉપરથી દ્વાર ઉતાર્યો, એથી તો તે
તારા વિનાના આકાશની જેમ શૂન્ય દેખાવા લાગ્યું. બાજુબંધ ઉતારતાં તેમના બંને હાથ અણે
અર્ધલતાપાશથી રહિત બે સાલ વૃક્ષ હોય તેમ ભાસવા લાગ્યા. હાથના ત્રણમાંથી તેમણે કડાં
ઉતાર્યાં, એટલે તે આમલસાર વગરની ધમારત જેવા જણાવા લાગ્યા. તેમણે ત્યાર પછી બીજી
બધી આંગળીઓમાંથી મુદ્રિકા કાઢી નાંખી, એટલે તે આંગળીઓ સર્પ વિનાની ફેણ જેવી દેખાવા
લાગી. ત્યાર બાદ તેમણે પાદમાંથી પાદ-કટક દૂર કર્યાં, એથી તે રાગકુંવરના મુવર્ણ કંકણથી
રહિત દાંતના જેવા જણાવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે સર્વ આભૂષણોનો તેમણે અનુક્રમે ત્યાગ કર્યો એટલે તેમનું શરીર પત્ર વિનાના
વૃક્ષ જેવું શોભારહિત દેખાવા લાગ્યું. આ પ્રમાણેનું પોતાનું શરીર જોઈને તેમણે એવો વિચાર
આવ્યો કે શરીરની અલંકારોથી કૃત્રિમ શોભા છે. ખાડી આ શરીર તો અંદરથી વિદ્યુતિક મળથી
અને બહારથી મૂનાદિકના પ્રવાહથી એમ ઉભય રીતે મલિન છે. આ પ્રમાણે તેમણે શરીર ઉપરની
મમતા ઝોછી કરવા માંડી એટલુંજ નહિ, પરંતુ શુદ્ધ વિચારમાં આગળ વધતા જતા એવા તે રાજ-
શ્વર અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક એણિ ઉપર આરૂઢ થયા. શુદ્ધ ધ્યાનમાં તદ્દલીન બનેલા એવા
તેમને સદ્વિચારના પ્રભાવથી દેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. ધન્ય છે આવા રાગધિને કે જેમણે
“ મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ” એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યું તેમજ શુદ્ધસ્થાવાસમાં
રહેવાને પણ દેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

पूर्ण व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।

चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

टीका

हे नेमे ! व्रतेन पूर्ण-सूत्रम् । क्रियया भवतु-सूत्रम् । गतैः-गमनैः-विहारैः किं ?-सूत्रम् ।
कष्टैः-लोचादिभिः कृतं-सूत्रम् । तपसाऽस्तु-सूत्रम् । अन्यकृत्यैः-अन्यधर्माभासकार्यैः अलं-सूत्रम् ।

અન્ય એતત્કદાત્તુ ઇતરઃ કિં ન વર્તતે ? અપિતુ વર્તતે એવં । કથંભૂતઃ પન્થ્યાઃ ? શિવો-નિરુપદ્રવઃ । કિંવત્ ? આદર્શધામ્નિ-દર્પણગૃહે ધૃતકેવલચક્રિવત્—લબ્ધકેવલજ્ઞાનમરતચક્રધર ઇવેતિ ॥ ૨૩ ॥

અન્વયઃ

એ મુનિ-ઇન્દ્ર । વિપમ-‘રૈવત’-શૃઙ્ગ-સજ્જી ત્વં તીર્થઃ પ્રતૈઃ દરી-ધિતાનાં ચેતઃ ચમંચરિકરીપિ । આદર્શ-ધામ્નિ ધૃત-કેવલ-ચક્રિન્-ધત્ કિં શિવ-પદસ્ય અન્યઃ શિવઃ પન્થ્યાઃ ન (વર્તતે) ? ।

શબ્દાર્થ

ચેતઃ (મૂ. ચેતસ) = ચિત્તને.
 ચમચરિકરીપિ (ધા. ક્ર) = અતિશય આશ્ચર્યક્રિત કરે છે, ધણે અચંબે પમાડે છે.
 દરી = યુક્ત.
 ધિત (ધા. ધિ) = આશ્રમ કરેલ.
 દરીધિતાનાં = યુક્તો આશ્રમ કરેલાના.
 તીર્થઃ (મૂ. તીર્થ) = તીર્થ.
 પ્રતૈઃ (મૂ. પ્રત) = નતો વડે.
 વિપમ = વિપમ.
 રૈવત = રૈવત (પર્વત).
 શૃઙ્ગ = શિખર.
 સજ્જીન્ = સંગ કરનાર.
 વિપમરૈવતશૃઙ્ગસજ્જી = વિપમ રૈવતના શિખરનો સંગ કરનારા.
 આદર્શ = દર્પણ.
 આદર્શધામ્નિ = દર્પણ-શુભનમાં.

ધૃત (ધા. ધૃ) = પ્રાપ્ત કરેલ.
 કેવલ = કેવલ (જ્ઞાન), સર્વવ્રતા.
 ચક્રિન્ = ચક્રવર્તી.
 ધત્ = સરખું, બરાબર.
 ધૃતકેવલચક્રિવત્ = પ્રાપ્ત કર્યું છે કેવલ (જ્ઞાન) જેણે એવા ચક્રવર્તીની જેમ.
 કિં = શું.
 ન = નહિ.
 અન્યઃ (મૂ. અન્ય) = બીજો.
 શિવઃ (મૂ. શિવ) = કલ્યાણકારી.
 શિવ = મોક્ષ.
 પદ = સ્થાન.
 શિવપદસ્ય = મોક્ષ-સ્થાનનો.
 મુનિ = પતિ, સાધુ.
 ઇન્દ્ર = મુખ્ય.
 મુનોન્દ્ર ! = હે યોગીશ્વર, હે મુનિરાજ !
 પન્થ્યાઃ (મૂ. પન્થિ) = માર્ગ.

શ્લોકાર્થ

“ હે યોગીશ્વર ! વિપમ રૈવત (પર્વત) ના શિખર ઉપર રહેલો એવો તું તીર્થ (તપસ્યા-દિક) પ્રતો વડે યુક્તોમાં વસનારા (જનોના) ચિત્તને અતિશય આશ્ચર્યક્રિત કરે છે. (પરંતુ આ દષ્ટકારી માર્ગે સિવાય) દર્પણ-શુભનમાં કેવલ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરનારા એવા (ભરત) ચક્રવર્તીની જેમ શું સુકિત-પદનો (કોઈ) અન્ય કલ્યાણકારી માર્ગે નથી વાડે ? ”—૨૩

સ્વપદીકરણ

ભરત ચક્રવર્તીને કેવલજ્ઞાન—

એક દિવસ ભરત નરેશ્વરે સ્નાન કરી, ખલિ-કર્મ કરી, દેવદૂધ વસ્ત્ર વડે શરીર લણી, કેશમાં પુષ્પ-માલા ગૂંથી, ગોશીર્ષ ચંદનનું વિલેપન કરી અને અમુક્ય અલંકારો ધારણ કરી અંત-પુરની ઉત્તમ અષ્ટાઝ્ઞાના પરિવાર સહિત પ્રતિહારે દશવિલા માર્ગે યદને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તેઓ સ્નાનના આદર્શ-ગૃહમાં ગઈ દર્પણમાં પોતાનું સુખ એવા લાગ્યા. તેવામાં તેમની આંગળીમાંથી સુદ્રિકા પડી ગઈ, પરંતુ તેની તેમને ખબર પડી નહિ. ધીરે ધીરે શરીરના સર્વ ભાગને એતાં એતાં તેમની નજર સુદ્રિકા વિનાની આંગળી ઉપર પડી. તેને નિસ્તેજ એકને તેઓ

વિચારવા લાગ્યા કે શું શરીરના બીજા ભાગો પણ અલંકાર વિના આમ નિરનેગ દેખાતા હશે ? એની પ્રતીતિ કરવા તેઓ અંગ ઉપરથી એક પછી એક આભૂષણ ઉતારવા લાગ્યા.

આનું વર્ણન કરતાં શ્રીહિમચન્દ્રચરિ કહે છે કે પ્રથમ તો તેમણે મસ્તક ઉપરથી માણિ-
મ્મનો ચુકુટ ઉતાર્યો; એથી તે મસ્તક રત્ન વિનાની સુદ્રિકા જેવું દેખાવા લાગ્યું. ત્યાર પાદ તેમણે
કાનમાંનાં કુણ્ડળ કાઢી નાંખ્યાં, એટલે તે કાન સૂર્ય અને ચન્દ્ર વિનાની પૂર્ણ અને પશ્ચિમ દિશા
જેવા ભાસવા લાગ્યા. ગ્રીવા (ટાંક) ઉપરથી ગળચ્છેદ દૂર કરવાથી તેમની ગ્રીવા નીર (જળ) વિનાની
નહી જેવી જણાવા લાગી. પછીથી તેમણે વક્ત્રુચ્છેદ (છાતી) ઉપરથી દ્વાર ઉતાર્યો, એથી તો તે
તારા વિનાના આકાશની જેમ શૂન્ય દેખાવા લાગ્યું. બામુખંધ ઉતારતાં તેમના ખંને દ્વાય જાણે
અર્ધક્ષતાપાશથી રહિત બે સાલ વૃક્ષ હોય તેમ ભાસવા લાગ્યા. હૃદયના ચૂગમાંથી તેમણે કાઢી
ઉતાર્યો, એટલે તે આમલસાર વગરની ઇમારત જેવા જણાવા લાગ્યા. તેમણે ત્યાર પછી બીજી
બધી આંગળીઓમાંથી સુદ્રિકા કાઢી નાંખી, એટલે તે આંગળીઓ સર્પ વિનાની ફેણ જેવી દેખાવા
લાગી. ત્યાર પાદ તેમણે પાદમાંથી પાદ-કટક દૂર કર્યા, એથી તે રાગકુંડલના સુવર્ણ કંકણથી
રહિત કાંતના જેવા જણાવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે સર્વ આભૂષણોનો તેમણે અનુક્રમે ત્યાગ કર્યો એટલે તેમનું શરીર પત્ર વિનાના
વૃક્ષ જેવું શોભારહિત દેખાવા લાગ્યું. આ પ્રમાણેનું પોતાનું શરીર જોઈને તેમણે એવો વિચાર
આવ્યો કે શરીરની અલંકારોથી કૃત્રિમ શોભા છે. ખાકી આ શરીર તો અંદરથી વિશાદિક મળથી
અને બહારથી મૂલાદિકના પ્રવાહથી એમ ઉભય રીતે મલિન છે. આ પ્રમાણે તેમણે શરીર ઉપરની
મમતા ઓછી કરવા માંડી એટલુંજ નહિ, પરંતુ શુદ્ધ વિચારમાં આગળ વધતા જતા એવા તે રાજ-
ચર અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયા. શુદ્ધ ધ્યાનમાં તટવીન અનેકા એવા
તેમને સદ્વિચારના પ્રભાવથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. પત્ર્ય છે આવા રાગચિત્તે કે જમણે
“ મન एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ” એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરી ખતાવ્યું તેમજ ચુદરથાવાસમાં
રહીને પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?

कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।

चेत् केवलं शिवसुखाञ्जविकाशहेतुं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

टीका

हे नेमे ! व्रतेन पूर्णं-सुखम् । क्रियया भवतु-सुखम् । गतैः-गमनैः-विहारैः किं ?-सुखम् ।
कष्टैः-लोचादिभिः कृतं-सुखम् । तपसाऽस्तु-सुखम् । अन्यकृत्यैः-अन्यधर्माभासकार्यैः अलं-सुखम् ।

‘હે નેમે ! એદ-યદિ સન્તઃ-પણ્ડિતાઃ કેવલમ્-અસહાયમેકં અમલં-નિર્મલં શિવસુખાન્નવિકાશ-
હેતું-મોક્ષસુખકમલોદ્દાસનકારણં એવંવિધં જ્ઞાનસ્વરૂપં-જ્ઞાનલક્ષણં પ્રવદન્તિ ઇતિ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

(હે નાથ !) એદ સન્તઃ કેવલં અ-મલં શિવ-સુખ-અન્ન-વિકાશ-હેતું જ્ઞાન-સ્વરૂપં પ્રવદન્તિ,
(તદિ) યતેન પૂર્ણં, ક્રિયાયા ભવતુ, ગતૈઃ કિં ? કષ્ટૈઃ કૃતં, તપસા ઇસ્તુ, અન્ય-કૃત્યૈઃ ચ અહમ્ ।

શબ્દાર્થ

પૂર્ણં=સર્વું.
યતેન (મૂ० યત)=યત વડે.
ભવતુ=સર્વું.
ક્રિયાયા (મૂ० ક્રિયા)=ક્રિયા વડે.
ગતૈઃ (મૂ० ગત)=ગમનો વડે.
કિં=શું, સર્વું.
કષ્ટૈઃ (મૂ० કષ્ટ)=કષ્ટો વડે.
કૃતં=મર્થું.
ચ=વળા.
તપસા (મૂ० તપસ)=તપશ્વર્થાથી, તપથી.
ઇસ્તુ=સર્વું.
અલં=સર્વું.
અન્ય=અપર.
કૃત્ય=કર્મ.
અન્યકૃત્યૈઃ=અન્ય કાર્યો વડે.

એદ-ને.

કેવલ (મૂ० કેવલ)=નિઃસહાયી, એકલા.

શિવ=(૧) કલ્યાણ; (૨) મોક્ષ.

સુલભ=સુખ.

અન્ન=કમળ.

વિકાશ=પ્રીલવું તે.

હેતુ=કારણ.

શિવસુખાન્નવિકાશહેતું=શિવસુખપરથી કમળના
વિકાસના કારણરૂપ.

જ્ઞાન=જ્ઞાન.

સ્વરૂપ=સ્વરૂપ.

જ્ઞાનસ્વરૂપં=જ્ઞાનના સ્વરૂપને.

અમલં (મૂ० અમલ)=નિર્મલ.

પ્રવદન્તિ (ઘા० વદ)=કહે છે.

સન્તઃ (મૂ० સદ)=સંતો, પરિવ્રતો.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નાથ !) જે સન્તો જ્ઞાનના સ્વરૂપને નિઃસહાયી તથા નિર્મલ તેમજ સુક્રિયાના સુખ-
રૂપી કમળના વિકાસના કારણરૂપ કહે છે, તે પછી વ્રતથી તેમજ ક્રિયા વડે (પશુ) સર્વું; (વિ-
હારાદિક) ગમનોથી શું ? (લોચાદિક) કષ્ટો (પશુ) શા કામનાં ? તપશ્વર્થાથી શી સાર્થકતા ?
અને અન્ય (ધર્માભાસરૂપી) કાર્યોથી પણ ખસ થયું (અર્થાત્ આ બધી ક્રિયાઓ નકામી
છે). ”—૨૪

સ્વપ્રીકરણ

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ—

‘ સર્વું ’ શબ્દવાચક વિવિધ શબ્દોથી શોભતા આ તથ દ્વારા-રાશ્મી ક્રિયાનો નિષેધ
કરે છે; પરંતુ તે વાત યુક્ત નથી; કેમકે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગથીજ સુક્રિયા મળે છે. આ
વાતની “ સમ્યજ્ઞાનક્રિયામ્યા મોક્ષઃ ” સાક્ષી પૂરે છે. વિરોધમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્ઞાન એ દેખવું
છતાં પાંગણું છે, જ્યારે ક્રિયા એ ગતિ કરનારી હોવા છતાં આંધળી છે; એટલે આ બંનેને અર-
સ્પરસનો સહયોગ જોઈએ. વિરોધમાં ઉત્તમ જ્ઞાનની સંકળતા પણ ઉત્તમ આરિમમાંજ સમાયેલી છે,
એ વાતને શાસ્ત્રકારો પણ ટૂંકા આપે છે. કેમકે “ જ્ઞાનસ્વ ક્ષત્ કિરતિઃ ” યાને “ સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે ”
એ તેમનો સુદાલેખ છે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની કીમત તેના વિચાર કરતાં આચાર ઉપરથી વિશેષ અ-

क्षयं च अने दुर्भिक्षाभां छाप पक्ष्वादित्रशाणी व्यञ्जिनीन् पठे च. आ संयंभ्यां गच्छुं विरोचन
यम् शङ्के तेभ्यो च, परंतु अत्र तो "आचारहीनं न पुनस्ति वेगः" जे वसिष्ठ-स्मृतिना ७३१ अ-
ध्यायना त्रीन् शतोक्तान् यस्मिन् उद्वेगो हरी विरभ्युं उच्यते समस्य च. आनी विरोच भाद्रिणी
भाटे बुद्ध्या विशेषावश्यक (गाथा ११४३—११६३).

बालश्चित्तेलिय सुरैः कृतनर्मकर्म—

धीरो भवेद्य सभितौ भुवनेषु जिष्णुः ।

सत्त्वात् पुनः स च गृहीति' किमत्र गण्यो

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

टीका

हे भगवन् ! व्यक्तं—प्रकृतं अत्र-लोके त्वं एव पुरुषोत्तमो गण्यः—संग्रहेय इति किमिति ?
अपितु पुरुषोत्तमो गण्यो नासि । त्वं घालः मन् सुरैः—देवैः सह चित्तेलिय-क्रीडां करोषि
स्मेत्यर्थः । कथंभूतैः सुरैः ? कृतानि नर्मकर्मणि-क्रीडाकर्मणि येषां तैः । कर्मशब्दोऽत्राका-
रान्तोऽप्यस्ति । च-पुनः कथंभूतस्त्वं ? धीरो-दृढो भवन् । कस्यां ? गमितौ—ईर्ष्यादिपञ्चममिति-
रूपेऽयवा साम्ययोगे । यतः—“समितिर्षुधि सङ्गमे । साम्ये समापामीर्षादी” इति ह्येमाने-
कार्थः । पुनः कथंभूतस्त्वं ? भुवनेषु-विशेषु जिष्णुः—जयनशीलः । कस्मात् ? सत्त्वात्-पराक-
मात् । अथ कृष्णोऽपि सुरैः सह क्रीडां चकार, सभितौ—सङ्ग्रामे समायां वा धीरो भवन् पुनः
सत्त्वात् विश्वे जयनशीलः । इति तत्र कृष्णस्य च साम्यं प्रोक्तम्, अथ कृष्णस्य विशेषमाह—पुन-
रितिषेदे । स च कृष्णः गृही-कलत्रवान् इति वर्तते, त्वं तु न इति, तेन पुरुषोत्तमः गण्यो नेत्रि
युक्तम् । पुरुषाणां मध्ये उत्तमः पुरुषोत्तम इति निश्चितः । अथवा “स च गृहीति मवांस्तु योगी”
इति पाठान्तरम् । तत्र पक्षे हे भगवन् ! त्वमेव पुरुषोत्तमोऽसि, साम्यधर्मत्वात् । पुनः स च
कृष्णो गृही । पुनः भवान् तु योगी-योगधारी । यतः (धीयाग्भटविरचिते) अलङ्कारग्रन्थे
(पं ४, सू० ८५, ८६)—

“केनचिद् यत्र धर्मेण, द्वयोः संसिद्धसाम्ययोः ।

भवत्येकतराधिक्यं, व्यतिरेकः स उच्यते ॥१॥—अनु०

अस्त्वस्तु पौरुषगुणाजयमिहदेव—

पृथ्वीपतेर्भृगपतेश्च समानमात्रः ।

किन्त्येकतः प्रतिमटाः समरं विहाय

सद्यो विशन्ति यनमन्यमशङ्कमानाः ॥२॥”—वृमन्त०

इति व्यतिरेकालङ्कार उक्तः । लोकापया क्षीरहिणो योगी कथ्यते इत्यस्या ईर्ष्यायचनमपि ॥२५॥

અન્યથા:

(ત્વં) ધાલ: (સન્) છુત-નર્મન્-કર્મ: સુરૈ: ચિવોલિય, સમિતૌ ધીર: મવન્ સત્વાત્ ચ મુવનેષુ
જિષ્ણુ: સ: (પુરુષોત્તમ:) ચ ગૃહી ઇતિ (તસ્માત્) દે ભગવન્! વ્યક્તં ત્વં एव अत्र पु
ગણ્ય: (ઇતિ) કિં અસિ ।

શબ્દાર્થ

ધાલ: (મૂં ધાલ) =ખાળક..
ચિવોલિય (ધાં વેલ) =ક્રીડા કરી.
સુરૈ: (મૂં સુર) =દેવો સહિત.
છુત (ધાં છ) =કરેલ.
નર્મન્=ક્રીડા.
કર્મ=કૃત.
છુતનર્મકર્મ: =કર્મા છે ક્રીડાનાં કૃત્યો જેણે એવા.
ધીર: (મૂં ધીર) =દૃઢ.
મવન્ (મૂં મવત્) =થતો.
ચ=વળી.
સમિતૌ (મૂં સમિતિ) = (૧) ઈર્ષાદિક સમિતિમાં; (૨)
યુદ્ધમાં, (૩) સભામાં.
મુવનેષુ (મૂં મુવન) =દુનિયાઓમાં.
જિષ્ણુ: (મૂં જિષ્ણુ) =જયનશીલ, જીતવાના સ્વભા-
વવાળો.
સત્વાત્ (મૂં સત્વ) =પરાક્રમને લીધે.

પુનર=વળી.
સ: (મૂં ત્વ) =તે.
ગૃહી (મૂં ગૃહિત્) =ગૃહસ્થ.
ઇતિ=એમ.
કિં=શું.
અત્ર=આ જગત્માં.
ગણ્ય: (મૂં ગણ્ય) =ગણવા લાયક.
વ્યક્તં=સ્પષ્ટ.
ત્વં (મૂં તુલ્લ) =તું.
एव=જ.
મગવન્! (મૂં મગવત્) =હે ભગવન્!
પુરુષ=મનુષ્ય.
ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.
પુરુષોત્તમ: (મૂં પુરુષોત્તમ) = (૧) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ;
(૨) નારાયણ.
અસિ (ધાં અસ્) =છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમણે ક્રીડાનાં કૃત્યો કર્યાં છે એવા દેવાની સાથે ખાળક હોઇ કરીને તેં જમ ક્રીડા કરી
તેમજ (ઈર્ષાદિક પાંચ) સમિતિને વિષે [અથવા યુદ્ધ કે સભામાં] ધીર થયો થકા પરાક્રમ વડે
દુનિયાઓમાં તું જયનશીલ છે, તેમ તે નારાયણ પણ છે. (પરંતુ) તે ગૃહસ્થ છે (અને તું તો
યોગી છે), એથી કરીને હે ભગવન્! તુંજ અત્ર પુરુષોત્તમ ગણી શકાય તેમ છે ખરો કે ! ”—૨૫
સ્પષ્ટીકરણ

સમિતિ—

‘ સમિતિ ’ શબ્દનો અર્થ સાવધાનતા, સાવચેતી કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય છે. આરિજની રક્ષાને
માટે સાધુએ સમિતિ ખાળવાની જરૂર છે. આ સમિતિના (૧) ઈર્ષ્યા-સમિતિ, (૨) ભાષા-સ-
મિતિ, (૩) એષણા-સમિતિ, (૪) આદાન-નિદેષણ સમિતિ અને (૫) પારિષ્કાપનિકા-
સમિતિ એમ પાંચ પ્રકારો છે. તેમાં ઈર્ષ્યા-સમિતિનો અર્થ એ છે કે જીવ-જંતુનો વધ ન થઇ બધ
તેટલા માટે તેમજ પોતે પણ રસ્તામાં ખાડો હોય તો તેમાં પડી ન બધ ઇત્યાદિ ઉભય જીવના

૧ લોકોમાં સ્ત્રી વગરનો મનુષ્ય ‘યોગી’ કહેવાય છે.

૨ આ પાંચ સમિતિ અને મનોચક્ષિ, વચન-ચક્ષિ અને કાય-ચક્ષિ એ ત્રણ ચક્ષિના સમુદાયને ‘અષ્ટ પ્રવચન-
માતા’ કહેવામાં આવે છે.

रक्षार्थं ऐक्यं युगं (दोसरा) कटकी अथ दृष्टि राणी यादतुं. बापा-समित्तिथी अे समञ्जवानुं के षोडशी वपते सावयेत रडेवुं अर्थात् अहितकारी के पापुभय वयन षोडशुं नदि. अपषा-समित्तुं तात्पर्यं अे छे के शास्त्रभां न वस्तुयो लक्ष्य अने पेय गणुवाभां आणी होय ते अडुषु करवी अर्थात् प्रासुक आहार पाणी देवा. आदान-निकेप-समित्तो अर्थ अे छे के वस्त्र तेमज पात्र लेतां भूकतां भूमिनुं निरीक्षय अने प्रभाजन करी तेम करवुं. पारिष्ठापनिका-समित्तो अर्थ अे छे के भक्ष-भूजतो योग्य भूमिअे त्याग करवी.

* * * * *

पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः

के प्रेङ्खिताच्युतभुजो हसितोऽस्य दारैः ।

मौनं श्रितः परिणये विमुखोऽधुनैवं

तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोपणाय ! ॥२६॥

टीका

हे प्रभो ! पूर्वं-प्रथमं भवान् 'प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः' प्रबलेन-शौर्येण पूरितो-ध्मातः पाञ्च-जन्यो-वासुदेवशब्दो येन स इति अभवत् । ततोऽनन्तरं भवान् के-प्रकाशेऽर्थात् प्रकाशयुक्ते मल्ला-क्षाटके प्रेङ्खिताच्युतभुजो-वालितकृष्णहस्तोऽभवत् । ततोऽनन्तरं. कशब्दोऽत्रात्रुवर्तनीयः तेन के-जले जलाश्रये इत्यर्थः । अस्य कृष्णस्य दारैः सत्यभामादिस्त्रीभिर्भवान् हसितः-हास्यं नीतः । ततोऽनन्तरं भवान् परिणये-विवाहमेलननिमित्तं मौनं श्रितः-गृहीतमौनोऽभवत् । ततोऽनन्तर-मधुना-साम्प्रतम् एवंप्रकारः कोऽर्थः ? तोरण आगतः पाणिग्रहणमकृत्वा पश्चाद् बलितः, संवत्सरदानं दत्त्वा व्रतं गृहीत्वा 'रैवतके योगासक्त इत्यर्थः । एवंशब्दः प्रकारार्थः । हे जनभवोदधिशोपणाय ! जनानां संसारसमुद्रशोपणे आयो-लाभो यस्य सः । अथवा जनो-मल्लक्षणस्तस्य भवः-जन्म स एवोदधिः-समुद्रस्तस्य शोपणे-स्थलकरणे आयो-लाभो यस्य स तस्य संवोधने इति । वियोगिना-मेकाऽपि घटिका कल्पान्तकालोपमा भवति, अतो भवोदधीत्युक्तं युक्तम् । हे नेमे ! तुभ्यं नमः- नमस्कारोऽस्तु । एतेन त्वं शिक्षायोग्यो न, अहं तु शिक्षाकथनेन धकिता इति अत्यन्तति-रस्कृत्यलङ्कारोऽयम्, यदुक्तं नैपधे-

“मुखरय स्वयशोनवडिण्डिमं

जलनिधेः कुलमुञ्ज्वलयाधुना ।

अपि गृहानं वधूवधपौरुषं

हरिणलाञ्छन ! मुञ्च कदर्थनाम् ॥ १ ॥”

इति ॥ २६ ॥

અન્વય:

(હે) પ્રમો ! પૂર્વે (મવાન) પ્રચલ-પૂરિત-પાંચજન્ય, (તત :) કે પ્રેક્ષિત-‘અચ્યુત’-મુજ, કે અસ્ય દારૈ: હસિતઃ, પરિણયે મૌનં ધિતઃ, અધુનો ઇયં વિમુક્તઃ (અમવત્), (તસ્માત્) જન-મવ-વદધિ-શોષણ-આય । તુમ્યં નમઃ ।

શબ્દાર્થ

પૂર્વે=પહેલાં.

પ્રમો ! (મૂં પ્રમુ)=હે નાથ ।

પ્રચલ=પ્રકાશ શાંખ.

પૂરિત (ઘાં પૂર)=પૂરેલ.

પાંચજન્ય=પાંચજન્ય (નામનો શાંખ).

પ્રચલપૂરિતપાંચજન્યઃ=પ્રકાશ પરાક્રમ વડે પૂર્વે છે પાંચજન્ય જેણે એવા.

કે (મૂં ક)=(૧) પ્રકાશમાં; (૨) જલમાં.

પ્રેક્ષિત (ઘાં દષ્ટ)=દેખાવેલ.

અચ્યુત=અચ્યુત, કૃષ્ણ.

મુજ=હસ્ત, હાથ.

પ્રેક્ષિતાચ્યુતમુજઃ=વાળ્યો છે કૃષ્ણનો હાથ જેણે તે.

હસિતઃ (મૂં હસિત)=હસી કરેલ.

અસ્ય (મૂં અસ્ય)=આની.

દારૈઃ (મૂં દાર)=શ્રી વડે.

મૌનં (મૂં મૌન)=મૌનને.

ધિતઃ (મૂં ધિત)=આશ્રય કરેલ.

પરિણયે (મૂં પરિણય)=અમને વિષે.

વિમુક્તઃ (મૂં વિમુક્ત)=વિમુખ.

અધુના=હમણાં.

ઇયં=આમ.

તુમ્યં (મૂં તુમ્યં)=તને.

તતસ્=નમસ્કાર.

જન=યોગ.

મવ=સંસાર.

વદધિ=સમુદ્ર.

શોષણ=શોષણું તે.

આય=લાભ.

જનમવોદધિશોષણાય ।=હે લોકોના સંસાર-સમુદ્રના

શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા । (સં)

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! પહેલાં તો તે પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પાંચજન્ય (નામનો શાંખ) પૂર્વે હતો. ત્યાર બાદ તે પ્રકાશ (યુક્ત અખાડા) માં કૃષ્ણનો હસ્ત વાળ્યો હતો. વળી ત્યાર પછી જલાશયને વિષે એની પત્નીઓએ તને હસી કાઢ્યો હતો. ત્યાર બાદ લક્ષ્મીના સંબંધમાં તે મૌન ધારણ કર્યું હતું અને હમણાં તું આમ વિમુખ થયો છે. તો તેથી લોકોના [અથવા મારા જેવા મનુષ્યના] સંસાર-સમુદ્રનું શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા (હે નાથ) ! તને નમસ્કાર હોજી. ”—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

કૃષ્ણ-વિચાર—

દરેક વાસુદેવની પેઠે કૃષ્ણને ગરૂડનું વાહન હતું. તેની પાસે પાંચજન્ય શાંખ, કૌશીકી ગદા, નન્દક ખડ્ગ, શાર્દૂલ ધનુષ્ય અને સુદર્શન ચક્ર હતાં. વળી તેને શ્રીવત્સનું લાંછન હતું. તેના હાથમાં સ્થમન્તક મણિ હતો, જ્યારે તેના શુભની મધ્યમાં કૈસ્તુલ મણિ હતો. તેને સત્યભામા પ્રમુખ પત્નીઓ હતી.

પાક-વિચાર—

લકતામર-સ્તોત્રના ૨૬મા પદ્યનું ચતુર્થ ચરણ-તો ‘તુમ્યં નમો જિન ! મવોદધિશોષણાય’ એમ છે, જ્યારે અહિંઆ તો ‘જિન’ને બદલે ‘જન’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું શું કા-

रथु ज्येवो भ्रश्र उषस्थित थाय छे. शुं लुक्ताभर-रतोत्रनी न्यूनी प्रतोभां 'जिन' शब्दने पद्वे
'जिन' शब्दने उद्वेष्य हुशे क् ङथी करीने व्यङ्गि पथु ज्येवो उद्वेष्य करवाभां व्याज्ये छे ?

त्वं चेच्छिवात्मज इतीश ! शिवाय मे किं ?

नारिष्टनेमिरिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।

स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलः

स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥२७॥

टीका

हे नेमे ! चेद्-यदि त्वं शिवात्मज इत्यसि, तदा त्वं मे-मम शिवाय-कल्याणाय किं नासि ? शिवहेतुत्वात् शिवा जननी तत्पुत्रस्त्वं तादृशो नेति । हे नेमे ! चेद् यदि त्वं अरिष्टनेमिरिति असि, तदाऽपि-पुनः त्वं मे-ममाशुभच्छिदे-कष्टविदारणाय किं नासि ? अरिष्टस्य-अशुभस्य नेमिरिव प्रध्वंसकत्वादरिष्टनेमिरिति निरुक्ततः । वेति पक्षान्तरे । हे नेमे ! स्वैः-स्वकीयैर्जनैः कदाचिदपि-कस्मिंश्चिदपि काले स्वप्नान्तरेऽपि-निद्रावस्थायामपि त्वं मयि विषये सानुकूलः-अनुरागयुक्तो नेक्षितोऽसि-न विलोकितोऽसि । कस्मात् ? निरुक्तवशतः-निरुक्त्यधीनतः । शिवात्मज इति अरिष्टनेमिरिति भवान् नामतोऽस्ति, परमार्थतो नास्ति इत्युक्तम् ॥२७॥

अन्वयः

(हे) ईश ! चेद् त्वं 'शिवा'-आत्मजः इति (असि, तर्हि) मे शिवाय किं न (असि) ? चेद् (त्वं) 'अरिष्टनेमिः', (तर्हि मे) अशुभ-च्छिदे अपि (किं न ?) । वा स्वप्न-अन्तरे अपि स्वैः (जनैः) निरुक्त-वशतः मयि स-अनुकूलः न कदाचित् अपि ईक्षितः असि ।

श्लोकाथ

त्वं (म० युष्मद्)=तुं.

चेद्=जे.

शिवा=शिवा.

आत्मज=पुत्र, न-जन.

शिवात्मजः=शिवा (देवी)नो न-जन.

इति=अभ.

ईश ! (म० ईश)=हे नाथ ।

शिवाय (म० शिव)=कल्याणाय.

मे (म० अस्मद्)=भारत.

किं=केम.

न=नहि.

अरिष्ट=अशुभ.

नेमि=यक्ष.

अरिष्टनेमिः=(१) अरिष्टनेमिः, (२) अशुभ
अपि यक्ष.

अशुभ=अशुभ.

छिद्=छेदयुं ते, नाश करणे ते.

अशुभच्छिदे=अशुभना नाशने भाटे.

अपि=पथु.

स्वैः (म० स्व)=पैताना (जनैः) पडे.

वा=पक्षान्तरेतरस्यैक अन्यथ.

निरुक्त=न्युत्पत्ति.

वशतः=आधीन.

निरुक्तवशतः=न्युत्पत्ति अनुसार, नाभना अर्थे
प्रभाषे.

मयि (म० अस्मद्)=भारे विरे.

सानुकूलः=अनुकूल, हीड, सागे.

स्वप्न=स्वप्न.

अन्तर=मध्य.

स्वप्नान्तरे=स्वप्नार्भा.

कदाचित्=कदापि.

ईक्षितः (म० ईक्षित)=नेवापेक्ष.

असि (पा० अस्)=तुं छे.

श्लोकार्थ

“ (हे नाथ !) जे तुं शिवा (देवी) ने नन्दन होय, तो पत्नी भारा कट्याणुर्थे कम धतो नथी ! वणी जे तुं अरिधनेभि होय, तो पत्नी भारा अशुभतुं छेदन कम करतो नथी ! अथवा निश्कलने क्षीणे तुं अनुकूल होवे जेधये तथापि तुं तारा स्व(जने) वडे पशु स्वप्नभां पशु कदापि भारा प्रति सातुक्ष जेवाये नथी. ”—२७

* * * * *

वेत्येति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां

सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं

विम्यं रवेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

टीका

अद्वौ वसतिर्यस्य स तस्य संबोधने हे अद्रिवसते ! त्वमिति न वेत्य-न वेत्सि । इतीति किं? सदाह-हे नेमे । ध्रुवं-निश्चितं, प्रतिविभातं विभातं विभातमित्यव्ययीभावः, प्रभाते प्रभाते । धर-पार्श्ववर्ति-रैचतकपर्वतसमीपवर्तमानं पयो-जलं कर्तृपदम् । इदं मतं-मनोऽभिप्रायं त्वां ब्रवीति । ब्रूयु धातुर्द्विकर्मकः । कथंभूतं मतं ? स्वस्वेदं सौवं-स्वकीयम् । पुनः कथंभूतं ? विशदं-निर्मलम् । पुनः कथंभूतं मतं ? अरम्-अत्यर्थं विकचकोकनदश्रिया-विकस्वरक्तकमलच्छायया रागीभवत्-सञ्जायमानरक्तवर्णम् । किमिव ? रवेर्बिम्बमिव-सूर्यस्य विम्बमपि मतं त्वां ब्रवीति । शेषं तथैव योजनीयमिति । एतेन जलं त्वां प्रति कथयति—यथाऽहं जलं रक्तकमलश्रिया सह रागीभवामि तथा त्वमपि राजीमत्या सह रागीभव इति त्वं न वेत्य इति स्थितम् । “धरः कूर्माधिपे गिरौ कर्पासमूले” इति हैमनेकार्थः ॥२८॥

अन्वयः

(हे) अद्रि-वसते । रवेः विम्यं इव विकच-कोकनद-श्रिया (प्रति-विभातं) रागीभवत् धर-पार्श्व-वर्ति पयः इदं विशदं ध्रुवं सौवं अरं मतं त्वां प्रति-विभातं ब्रवीति इति न वेत्य ।

श्लोकार्थ

वेत्य (धा० विद्.)=मले छे.

इति=अभ.

न=नदि.

अद्रि=पर्वत.

वसति=निवास.

अद्रिवसते =पर्वत उपर निवास छे जेने। अथा।

(सं०)

विशदं (मू० विशद)=निर्मल.

ध्रुवं (मू० ध्रुव)=निश्चित.
 त्वां (मू० युष्मद्)=तने.
 सौवं (मू० सौव)=स्वकीय, पोतानो.
 मतं (मू० मत)=मत, अक्षिप्राय.
 विभात=प्रभात, सवार.
 प्रतिविभातं=प्रत्येक प्रभात.
 इदं (मू० इदम्)=आ.
 प्रवीति (धा० वृ)=कहे छे.
 राग=रक्तता.
 रागीभवत्=रक्ततानुं आयरणु करतो.
 विकच=विकरवर, पीनेल.
 फोःकनद=रक्त कभन, पन.

श्रिया (मू० श्री)=सदभी वडे.
 विकचकोकनदश्रिया=विकरवर पवोनी सदभीनी
 साथे.
 अरं (मू० अर)=अत्यंत.
 विम्बं (मू० विम्ब)=विंभ.
 रवेः (मू० रवि)=धरतुं.
 इव=तेभ.
 पयः (मू० पयस्)=नक्ष.
 धर=पर्वत.
 पाश्वे=सभीप.
 घर्तिन्=होनार.
 धरपाश्वेवर्ति=पर्वतना सभीप होनाई.

श्लोकाथ

“ ङनो (रैवत)-पर्वतना उपर निवास छे जेवा (हे नाथ) ! ङभ रविनुं विम्ब (सर्वदा) विकरवर पदरोनी सदभी साथे रक्ततानुं आयरणु करे छे (अर्थात् पद्मनी ङभ पोते पणु रक्त यने छे, तेभ तुं भारी साथे रागी था) जेभ (आ) पर्वतनी पासे वहेतुं नक्ष तने निर्भल, निश्चित तेभ अत्यंत जेवा पोतानो अक्षिप्राय प्रत्येक प्रभाते कहे छे जे तुं अणुतो नथी. (ङभु जेनी तने अणु होय, तो तुं आभ भारा प्रति विरक्त रहे परे ङ ?) ”—२८

स्वामिन् ! ‘ समुद्रविजया’वनिपालसूनो !

स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवेमाम् ।

कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-

स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! हे समुद्रविजयावनिपालसूनो !- हे समुद्रविजयभूपुत्र ! अत्र-रैवतकानगे भवानीधरः-स्वामी शब्दच्छलान्महादेवः स्तात्-भवतु । यद्-यस्मात् कारणात् को नरः तवेमां कान्तिम्-इच्छां शोभां वा निवारयति ? अपि तु न कोऽपीत्यर्थः । “कान्तिः शोभाकामनयोः” इति हैमानेकार्थः । कथंभूतां कान्तिं ? अहार्या-हर्तुमशक्या गतिः-गमनं यस्याः सा, अथवाऽहार्ये-पर्वते रैवतके गतिः-गमनं यस्याः सा, अथवाऽहार्यवत् पर्वतवद् गतिर्हेठस्वरूपा यस्यां सा तामिति । पुनः कथंभूतां कान्तिं ? विष्णोः-कृष्णस्य पदं अर्थात् क्रीडास्थानं रैवतकस्तस्मिन्नुदिता-उदयं प्राप्ता, अथवा विष्णुपदवत्-आकाशवत् उदिता-उद्गता, शून्या निरर्थका इत्यर्थः, अथवा विष्णुपदे-आकाशे उदिता, भूमिगतं मनोहरवस्तुसार्थं विहाय शून्यस्थाने जातेत्यर्थः, तामिति । महादेवस्यापि कान्तिं को निवारयति ? अहार्ये-हिमाचले गतिर्यस्याः सा तां विष्णु-

પદોદિતાં-આકાશોદ્ગતામ્ । અથવા વિષ્ણુપદાદુદિતાં-પ્રકટિતાં એવંવિદ્યાં કાન્તિ-શોભાં ગજ્ઞામિ-
ત્યર્થઃ । ગજ્ઞા તુ હરિચરણોદ્ગતા હરશિરઃસ્થિતેતિ લોકોક્તિઃ ઇત્યુક્તિલેશઃ । યથા તુજ્ઞોદપાદ્વિશિ-
રસિ-ઉચ્ચોદયાચલશિખરે સહસ્રરત્નોઃ-સૂર્યસ્ય કાન્તિ કો નિવારચતિ ? । વિષ્ણુપદે-આકાશે ઉદિ-
તામ્ । શ્રેષ્ઠં યયોચિત્તં યોજ્યમિતિ ॥૨૧॥

અન્વયઃ

(હે) સ્વામિન્ ! 'સમુદ્રવિજય'-અવનિપાલ-સૂનો । અથ હૈંશ્વરઃ સ્તાત્ યદ્ તવ હમાં અહાર્ય-ગર્તિ
વિષ્ણુ-પદ-ઉદિતાં કાન્તિ તુજ્ઞ-ઉદય-આદિ-શિરસિ સહસ્ર-રત્નોઃ ઇવ કાઃ નિવારચતિ ? ।

શીલકાર્થ

સ્વામિન્ ! (મૂં-સ્વામિન્)=હે નાથ ।
સમુદ્રવિજય=સમુદ્રવિજય, કૃષ્ણના કાકા.
અવનિપાલ=પૃથ્વીપતિ, રાજા.
સુતુ=પુત્ર.
સમુદ્રવિજયાવનિપાલસૂનો ! =હે સમુદ્રવિજય રા-
જાના પુત્ર.
સ્તાત્ (ધાં અમ્)=હો.
હૈંશ્વરઃ (મૂં હૈશ્વર)=(૧) સ્વામી; (૨) મહાદેવ.
અન્ન=અહિં આ.
યદ્=જેથી કરીને.
અહાર્ય=(૧) ચેરી નહિ શકાય એવું; (૨) પર્વત.
ગતિ=ગતિ, ગમન.
અહાર્યગર્તિ=(૧) હરી નહિ શકાય-એવું ગમન છે
જેવું તે; (૨) પર્વત પ્રતિ ગમન છે જેવું તે;
(૩) પર્વતના સમાન ગતિ છે જેની તે.
તવ (મૂં તુમ્હ)=તારી.
હમાં (મૂં હમ્)=આ.
કાન્તિ (મૂં કાન્તિ)=(૧) શોભાને; (૨)
ગંગાને.

નિવારચતિ (ધાં શર્)=નિવારણ કરે.

વિષ્ણુ=કૃષ્ણ.

પદ=(૧) ચરણ; (૨) સ્થાન.

વિષ્ણુપદ=(૧) કૃષ્ણનું ચરણ; (૨) કૃષ્ણનું સ્થાન;
(૩) આકાશ.

ઉદિત (ધાં ઇ)=ઉદયમાં આવેલ.

વિષ્ણુપદોદિતાં=(૧) કૃષ્ણના (કાકા-) સ્થાનમાં
ઉદયમાં આવેલી, (૨) આકાશની જેમ ઉદયમાં
આવેલી; (૩) આકાશમાં ઉદય પામેલી; (૪)
વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલી.

કાઃ (મૂં કિમ્)=કાણ.

તુજ્ઞ=ઉચ્ચ, જાણી.

ઉદય=ઉદય.

આદિ=ગિરિ, અચલ.

શિરસ્=શીર, શિખર.

તુજ્ઞોદપાદ્વિશિરસિ=ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર.

ઇવ=જેમ.

સહસ્ર=હજાર.

રત્નિમ=કિરણ.

સહસ્રરત્નોઃ=હજાર કિરણ છે જેનાં તેની, સૂર્યની.

શીલકાર્થ

“ હે નાથ । હે સમુદ્રવિજય (નામના) નૃપતિના નન્દન । અહિંઆ (અર્થાત્ આ
ગિરનાર ગિરિ ઉપર) તું હૈશ્વર (મહાદેવ) હો, કારણુ કે કૃષ્ણના (કાકા-) સ્થાન (રૂપી
આ પર્વત) ઉપર ઉદયમાં આવેલ [અથવા આકાશની જેમ ઉદયમાં આવેલ (અર્થાત્ નિર્રથક),
અથવા આકાશમાં (નહિ કે સકલ મનોહર વસ્તુથી મનોમોહક એવી ભૂમિને વિષે) ગયેલ]
તેમજ (કાકાથી પણ) ન હરી શકાય એવી ગતિ છે જેની એવી [અથવા પર્વત પ્રતિ ગમન છે
જેવું એવી અથવા પર્વતના સમાન (હૃદયથી) ગતિ છે જેની એવી] તારી શોભાને, ઉચ્ચ

उदयायपना शिष्यरने विषे (रहेषा) सूर्यनी आकाशने विषे उदयभां आवेक्षी तेभ्यः अहार्थं
अपी कान्तिनी नम डाशु निवारी शके ? ”—२६

* * * * *

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये

मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।

सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप—

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

हे महेश !—हे महाप्रभो ! अहं ते—तव स्वरूपं—ध्यानावस्थागतस्वरूपं अतः—कारणादफलं—निर-
र्थकमेव मन्ये—जानामि । कथंभूतं स्वरूपं ? मुख्यं—प्रधानमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? सिद्धा—दे-
वास्तोपामागम—आगमनं तस्यार्थो—हेतुस्तेन वरं—श्रेष्ठम् । अथवा सिद्धः—प्रसिद्ध आगमानां—जिन-
प्रणीतशास्त्राणामर्थो—हेतुस्तेन वरमिति, आगमोत्पत्तिकारणत्वात् । “आगमस्त्वागतौ शास्त्रे” इति
हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘उच्चदशं’ उच्चा—ऊर्ध्वा गुणस्थानापेक्षया दशाश्वस्था यस्य
तदुच्चदशम् । एवंविधमपि विशेषणद्वारेणाफलकारणमाह—पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? अपरोपकृत्—परे-
पामनुपकारकं, त्वत्स्वरूपस्यानुभवगम्यत्वात् स्थूलमतीनामकिञ्चित्करम् । अथवा विपमस्थानस्थि-
तस्य दर्शनमपि दुर्लभमतो जनानामनुपकारकमिति । पुनः कथंभूतं स्वरूपं ? ‘सारेच्छुदुर्लभं’
सारं—श्रेष्ठमिच्छतीति सारेच्छुस्तेन दुर्लभं—दुष्प्रापमिति । कथंभूतस्य ते ? महतो—महानुभाव-
स्यापि । किमिव तटमिव । यथाऽहं सुरगिरेः—मेरुपर्वतस्य शातकौम्भं—सुवर्णमयं तटं अतोऽफलं
मन्ये । कथंभूतं तटं ? मुख्यं—प्रधानम् । पुनः कथंभूतं तटं ? ‘सिद्धेति’ सिद्धाः—प्रसिद्धा आगमा
अगाः शब्दप्रभेदत्वाच्चन्दनादिवृक्षा अर्था(श्च)अन्यवस्तूनि तैर्वरं—श्रेष्ठम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चद-
शम्—उन्नतदशम् । पुनः कथंभूतं तटं ? उच्चैः—उन्नतम् । एवंविधमपि अफलकारणमाह—पुनः कथं-
भूतं तटं ? अपरोपकृत्—अनुपकारकम् । यतः कथंभूतं तटं ? सारेच्छुदुर्लभं—धनवाञ्छकनरदुष्प्राप-
मिति । कथंभूतस्य सुरगिरेः ? महतः—प्रौढस्येति ॥३०॥

अन्वयः

(हे) महत्—ईश ! (अहं) (महतः) सुर-गिरेः शातकौम्भं, (मुख्यं), (सिद्ध-आगम-अर्थ-
वरं, उच्च-दशं) उच्चैः, (अ-पर-उपकृत्, सार-इच्छु-दुर्लभं) तटं इव महतः अपि ते मुख्यं,
सिद्ध-आगम-अर्थ-वरं, उच्च-दशं स्वरूपं अ-पर-उपकृत्, सार-इच्छु-दुर्लभं अतः अ-फलं मन्ये ।

श्लोकार्थं

सार=(१) श्रेष्ठः, (२) धनः ।
इच्छु=धृच्छुनाः ।
दुर्लभ=दुर्लभः ।

सारेच्छुदुर्लभं=श्रेष्ठनी (अथवा धननी) धृच्छु
श्लोकार्थेने दुर्लभः ।
अतस्=अर्थी करिणि ।

अफलं (मू० अफल)=निरर्थक.

एव=न.

मन्ये (घा० मन्)=हुं भातुं धुं.

मुख्यं (मू० मुख्य)=मुष्य, प्रधान.

महत्=मोटा.

ईश=नाथ.

महेशा=हे महाप्रभु !

मदतः (मू० महत्)=(१) महान् (पुरुष)नी;

(२) प्रौढनी.

पर=अन्य.

उपकृत=उपकार करनाई.

अपरोपकृत=अन्यने नहि उपकार करनाई.

ते (मू० युष्मद्)=तारै.

सिद्ध=(१) देव; (२) प्रसिद्ध.

आगम=(१) आगमन; (२) शिल्प; (३) वृक्ष.

वर्थ=(१) हेतु; (२) वस्तु.

घर=श्रेष्ठ.

सिद्धागमार्थवरं=(१) देवाना आगमनना हेतुने
वधने श्रेष्ठ; (२) आगमोना हेतु प्रसिद्ध
होवाने वधि श्रेष्ठ; (३) प्रसिद्ध वृक्षो तेमन
वस्तुओ वडे उत्तम.

उच्च=उंची.

दशा=अवस्था.

उच्चदशं=उंची छे अवस्था जेनी ते.

स्वरूपं (मू० स्वरूप)=स्वरूप.

उच्चैः=उन्नत, उंची.

तटं (मू० तट)=शिपर.

सुर=देव.

गिरि=पर्वत.

सुरगिरेः=सुरगिरिना, श्रेष्ठना.

इव=जैम.

शातकौम्मं (मू० शातकौम्म)=सुवर्धुमप.

श्लोकार्थ

“ हे महाप्रभु ! जेम प्रौढ जेवा भेइ पर्वततनुं पणु मुष्य, सुवर्धुमप, प्रसिद्ध (चन्दना-
दिक) वृक्षो तेमन (अन्य) वस्तुओ वडे उत्तम, वणी उच्च दशावाहुं जेवुं तेमन उन्नत जेवुं.
शिपर अन्य जनोने नहि उपकार करनाई (होवाथी), तेमन धननी छच्छा राष्यनारने दुर्लभ
(होवाथी) निरर्थक छे, तेम महानुभाव जेवा तारा पणु प्रधान, वणी देवाना आगमनने वधने
श्रेष्ठ [अथवा (निन-प्रणीत) आगमोना हेतु प्रसिद्ध होवाने वधि उत्तम], तथा वणी (गुण-
स्थाननी अपेक्षाज्ये) उच्च अवस्थावाणा जेवा स्वरूपने (साधारणु भतिवाणाने ते अगम्य होवाने
वधि अथवा विषम स्थानज्जां तारो वास होवाथी तारो दर्शन पणु दुर्लभ होवाने वधि) अन्य
(जनो) प्रति उपकार नहि करनाई (होवाने वधि) तेमन श्रेष्ठनी छच्छा राष्यनारने दुर्लभ
होवाने वधि हुं निरर्थक भातुं धुं. ”—३०

* * * * *

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं

वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।

देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

टीका

हे देवार्चित !—हे सुरपूजित ! इह-अस्मिन् पर्वते तव एवम्-अमुना प्रकारेण एव-निधयेन
त्रिकं अस्तु-भवतु । एकं 'उच्चैति' उच्च उपलः-पापाण एवासन-विष्टरम् । द्वितीयं 'अशीतेति'

अशीतकरः—सूर्य एवातपत्रं—छत्रमिति । तृतीयं 'वातोचेति' वातेनोचलन्त-ऊर्ध्वोद्गच्छन्तो वितता-विस्तीर्णमात्रं प्राप्ता निर्हारा एव चामरं इत्येवं त्रिकमिति । कथंभूतं (?) त्रिकं किं कुर्वत् ? त्रिजगतः—त्रिभुवनस्य परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्—कथयत् इति रोपोक्तिः ॥ ३१ ॥

अन्वयः

(हे) देव-अर्चित । इह तव त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत् उच्च-उपल-आसनं, अ-शीत-कर-आतपत्रं, वात-उच्चलत्-वितत-निर्हारा-चामरं च त्रिकं एवं एव अस्तु ।

शब्दार्थ

उच्च=उभय, ७।या.
उपल=पत्थर.
आसन=आसन, भेङ्कड.
उच्चोपलासनं= ७।या पत्थररूपी आसन.
शीत=शीतल.
कर=किरथु.
अशीतकर=७७थु छे किरथु नेना ते, सूर्य.
आतपत्र=तापथी रक्षथु करनार, छत्र.
अशीतकरातपत्रं=सूर्यरूपी छत्र.
घात=पवन.
उच्चलत् (घा० चल्)=७।ये नृपुं.
वितत (घा० तन्)=विस्तीर्ण.
निर्हारा=अरे.
चामर=याभर.
घातोच्चलद्विततनिर्हाराचामरं=पवन वडे ७।या नृता तेभ्य विस्तीर्ण्येवा अरारूपी याभर.

च=अने.
देव=सुर.
अर्चित (घा० अर्च)=पूजयेत्, पूजित.
देवार्चित =हे सुरो वडे पूजित ।
त्रिक=त्रथुनो समुदाय.
इह=अत्र.
अस्तु (घा० अस्)=हो.
तव (मू० सुम्बद्)=तारो.
एवं=अेभ.
एव=न.
प्रख्यापयत् (घा० ह्या)=गहरे करनार.
त्रि=त्रथु.
जगत्=दुनिया, भुवन.
त्रिजगतः=त्रिभुवनना.
परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्वं)=परमेश्वरपणाने.

श्लोकार्थ

“ हे सुरो वडे पूजित (प्रथु) ! अत्र (अर्थात् आ पर्वतने विषे) त्रिभुवनना परमेश्वर-पणाने गहरे करनारो अेवो तारो (१) उभय पत्थर रूपी आसन, (२) सूर्यरूपी छत्र अने (३) पवन वडे ७।या नृता तेभ्य विस्तीर्ण्येवा अरारूपी याभर अे त्रथुनो समुदाय आवोण हो. ”—३१

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि

जानीष्वमादतरुयाऽप्यनुरागयुक्त्या ।

नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि

पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे नेमे ! मयं अमीषु वचनेषु अमृतानि-पीयूषाणि जानीष्वं-बुध्यध्वम् । कथंभूतेषु वचनेषु ? मयोक्तेषु-भाषितेषु । कथंभूतया मया ? आदतरुया (अपि)-धृतकोपयाऽपि । कया ? अनुरागयुक्त्या-

અનુરાગયોજનેન । હીત્યુપપ્રદર્શને । વિયુધાઃ-પણ્ડિતા મે-મમ તત્ર નેત્રાદિપુ પદ્માનિ-કમલ્લાનિ
પરિકલ્પયન્તિ-કથયન્તિ । કેન ? પ્રથિતસામ્યગુણેન-વિસ્ત્યાતતુલ્યગુણેનેતિ, યથા નેત્રે કમલં
મુલ્કે કમલમિત્યાહુપમાનં ધૃતં, તથા ઘચનેષ્વમૃતોપમાનમિતિ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

(હે 'નેત્રે ! ') આદત-રુપા અપિ મયા અનુરાગ-યુક્તયા ઉક્તેષુ ધમીયુ ઘચનેષુ અમૃતાનિ જાનીષ્યમ્,
હિ વિયુધાઃ મે તત્ર નેત્ર-આદિપુ પ્રથિત-સામ્ય-ગુણેન પદ્માનિ પરિકલ્પયન્તિ ।

શીખરાર્થ

ઉક્તેષુ (મૂ० ઉક્ત) = ઉચ્ચારેલ.
ધમીયુ (મૂ० ધમ્) = આ.
ઘચનેષુ (મૂ० ઘચન) = વચનોને વિષે.
મયા (મૂ० અસ્મદ્) = મારાથી.
અમૃતાનિ (મૂ० અમૃત) = અમૃતો.
જાનીષ્યમ્ (ધા० જ્ઞા) તમે જાણો.
આદત (ધા० દ) = આદરેલો, ધારણ કરેલો.
રુપ્ = રૂપ, ગુણો.
આદતરુપા = ધારણ કર્યો છે રૂપ જેવો એવી.
અપિ = પણ.
અનુરાગ = પ્રીતિ.
યુક્તિ = યોગ, સંબંધ.
અનુરાગયુક્તયા = પ્રીતિના સંબંધથી.
નેત્ર = આંખ.

આદિ = પ્રમુખ.
નેત્રાદિપુ = નેત્રાદિકને વિષે.
પ્રથિત (ધા० પ્રપ્) = પ્રખ્યાત.
સામ્ય = તુલ્ય.
ગુણ = ગુણ.
પ્રથિતસામ્યગુણેન = પ્રસિદ્ધ તુલ્ય ગુણે કીર્તિ.
મે (મૂ० અસ્મદ્) = મારાં.
હિ = કહે.
પદ્માનિ (મૂ० પદ્મ) = પદ્મો.
તત્ર = ત્યાં.
વિયુધાઃ (મૂ० વિયુષ) = પરિહીનો.
પરિકલ્પયન્તિ (ધા० ક્લુપ) = કહે છે.

શ્લોકાર્થ

“ (હે નેમિનાથ !) જણુ ઠાપ ધારણ કર્યો છે એવી (અર્થાત મારો અનાદર કરતા
હોવાથી તમારા પ્રતિ ગુસ્સે થયેલી એવી) હું હોવા છતાં પણ મારાથી પ્રીતિપૂર્વક ઉચ્ચારાયેલાં
આ વચનોને વિષે તમે અમૃતની કલ્પના કરો, કંઈકે પહિડતો મારા નેત્ર (મુખ) આદિમાં પ્રસિદ્ધ
સાદૃશ્ય ગુણુ હોવાને ક્ષીધે કમલની કલ્પના કરે છે. ”—૩૨

*

*

*

*

મત્સ્વામ્યહં ચ મુસ્વનેત્રજિતાવમુષ્યા

નીતોષ્ણતામિતિ મદેન મૃગેણ મન્યે ।

દાહાય મે પ્રકૃતિરીશ ! વિધોર્યયાડસ્તિ

તાદૃક્ કુતો ગ્રહગણસ્ય વિકાશિનોડપિ ? ॥ ૩૩ ॥

ટીકા

હે ઈશ !—હે સ્વામિન્ ! યથા-યેન પ્રકારેણ વિધોઃ-ચન્દ્રસ્ય પ્રકૃતિઃ-વ્યોત્સામયસ્વમાવઃ
કર્તૃપદં મે-મમ દાહાય-મસ્મીકરણાય અસ્તિ, તાદૃક્-તાદૃશી વિકાશિન-ઉદ્યોતમાજોડપિ

ग्रहगणस्य-उडुगणस्य प्रकृतिः कुतोऽस्ति ? नास्तीत्यर्थः । अहमेवं मन्ये । कयंभूता प्रकृतिः ? इति उष्णतां नीता-उष्णत्वं भावि (प्रापि)ता । केन ? मृगेण-लाञ्छनमिपहरिणेन । केन करणभूतेन ? मदेन-कस्तूरिकाया । इतीति किं ? मत्स्वामी-मम स्वामी चन्द्रः च-पुनः अहं मृगः इमौ द्वौ अमुष्या-राजीमत्या मुखनेत्रजितौ-राजीमतीमुखनेत्राभ्यां पराभूतौ, पीडितावित्यर्थः । इति हेतोः । “ मदः कस्तूरिकायां च ” इत्यनेकार्थः ॥ ३३ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यथा मत्-स्वामी अहं च अमुष्याः मुख-नेत्र-जितौ इति मृगेण मदेन उष्णतां नीता विधोः प्रकृतिः मे दाहाय अस्ति, तादृक् (प्रकृतिः) विकाशिनः अपि ग्रह-गणस्य कुतः ? इति मन्ये ।

श्लोकार्थ

स्वामिन्=स्वामी, नाथ.
मत्स्वामी=भारो नाथ.
अहं (मू० अस्मद्)=हं.
च=अथे.
मुख=पदन.
जित (घा० जि)=अतायेष.
मुखनेत्रजितौ=मुखं अने नेत्रं वदे अतायेष.
अमुष्याः (मू० अदस)=आनां.
नीता (घा० नी)=लघु न्यायेषी.
उष्णतां (मू० उष्णता)=गर्भी प्रति.
इति=अथे.
मदेन (मू० मद्)=कस्तूरी द्वारा.
मृगेण (मू० मृग)=हरिण्यथी.
मन्ये (घा० मन)=हं भावुं धुं.

दाहाय (मू० दाह)=अंतापने अर्थे.
मे (मू० अस्मद्)=भारो.
प्रकृतिः (मू० प्रकृति)=प्रकृति, स्वभाव.
ईश ! (मू० ईश)=हे स्वामी !
विधोः (मू० विधुः)=अ-द-नी.
यथा=अथे.
अस्ति (घा० अस्)=छे.
तादृक् (मू० तादृच)=तेषी.
कुतः=अपार्थी.
ग्रह=अहं.
गण=समुदाय.
ग्रहगणस्य=अहोना समुदायनी.
विकाशिनः (मू० विकाशिन)=प्रकाशमान.
अपि=पथु.

श्लोकार्थ

“ हे नाथ ! भारो स्वामी तेभजं हं आ (राशुभती)नां सुभ्य अने नेत्रा वडे अताया अथी करीने (हापायमान थयेषा) हरिण्य वडे कस्तूरी द्वारा उष्णताने पाभेदी अथी अ-द-नी (शीतण) प्रकृति (पथु) अथे भारो परितापार्थे छे, तेनी प्रकृति प्रकाशमान अथे अहोना समुदायनी पथु अपार्थी-होहो शके अथे हं भावुं धुं. ”—३३

* * * * *

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविष्यां

ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

सोहान्वितः परिवृद्धो विमुखोऽयनं हि

दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

ટીકા

હે પર !—ઉત્કૃષ્ટ ! અથવા પર ! શત્રુરિવ પ્રતિકૂલત્વાત્ । અત્ર—અસ્મિન્ પ્રસિદ્ધ એવ પદાર્થે ત્વં પશ્ય—વિલોકય । હે નેમે ! શશાઙ્કઃ—ચન્દ્રઃ કૈરવિષ્ણ્યાં—કુમુદત્વ્યાં ચ—પુનર્જ્યોત્સ્નાપ્રિયે—ચકોર-વિદ્વદ્ભમે પરમાં—ઉત્કૃષ્ટાં રતિં—રાગં વિતનોતિ—વિસ્તારયતિ । હિ—યસ્માત્ સ્નેહાન્વિતઃ—પ્રીતિયુક્તઃ પરિવૃદ્ધઃ—સ્વામી વિમુલ્લઃ—પરાહ્મુલ્લો ન ભવતિ । કિં કૃત્વા ? ઉભવત્ ઉભયોઃ—દ્વયોઃ કુમુદિનીચ-કોરયોરિવ આશ્રિતાનાં—સેવકાનાં અમયં—ભયરહિતં અયનં—માર્ગં ગૃહં વા દૃષ્ટ્વેતિ । નિજસ્વામી સેવકાનાં માર્ગં ગૃહં વા ગચ્છતિ સદ્ગમાર્થે પ્રીત્યેત્યર્થઃ । इति राज्ञीमत्या विप्रलम्भाधिकारः (સંમ્પૂર્ણઃ) ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

(હે) પર ! અત્ર એવ પશ્ય ! શશ-અઙ્કઃ કૈરવિષ્ણ્યાં જ્યોત્સ્ના-પ્રિયે ચ પરમાં રતિં વિતનોતિ, હિ સ્નેહ-અન્વિતઃ પરિવૃદ્ધઃ ઉભ-વત્ આશ્રિતાનાં અયનં અમયં દૃષ્ટ્વા વિમુલ્લઃ ન ભવતિ ।

શબ્દાર્થ

અત્ર=અહિંઆ.

એવ=જ.

પશ્ય (ધા० દશ)=તું જો.

પરમાં (મૂ० પરમા)=ઉત્કૃષ્ટ.

પર ! (મૂ० પર)=(૧) હે શ્રેષ્ઠ; (૨) હે શત્રુ !

કૈરવિષ્ણ્યાં (મૂ० કૈરવિષ્ણી)=કુમુદિનીને વિષે.

જ્યોત્સ્ના=ચન્દ્ર-પ્રકાશ, ચાંદરશ્લી.

પ્રિય=પ્રિય, વલ્લભ.

જ્યોત્સ્નાપ્રિયે=ચન્દ્ર-પ્રકાશ છે પ્રિય જેને તેને વિષે, ચકોરને વિષે.

ચ=અને.

વિતનોતિ (ધા० તન્)=વિસ્તારે છે.

રતિં (મૂ० રતિ)=પ્રીતિને.

શશાઙ્ક=શુક્ર.

અઙ્ક=વિદ્વન્, ધાંડવ.

શશાઙ્કઃ=શુક્ર છે ધાંડવ જેનું તે, ચન્દ્ર.

સ્નેહ=પ્રીતિ.

અન્વિત (ધા० ઇ)=યુક્ત, સહિત.

સ્નેહાન્વિતઃ=પ્રીતિથી યુક્ત.

પરિવૃદ્ધઃ (મૂ० પરિવૃદ્ધ)=સ્વામી.

વિમુલ્લઃ (મૂ० વિમુલ્લ)=વિશુભ, પ્રતિકૂલ.

અયનં (મૂ० અયન)=ગૃહને.

હિ=કેમકે.

દૃષ્ટ્વા (ધા० દશ)=જોઈને.

અમયં (મૂ० અમય)=નિર્ભય, ભયરહિત.

ભવતિ (ધા० ભૂ)=યાવ છે.

ન=નહિ.

ઉભ=એ.

વત્=માફક.

ઉભવત્=એની માફક.

આશ્રિતાનાં (મૂ० આશ્રિત)=આશ્રય લીધેલાના.

શ્લોકાર્થ -

“ હે શ્રેષ્ઠ (સ્વામી) ! [અથવા (મારા જેવા તરફ પ્રતિકૂલ હોવાથી) હે શત્રુ !] તું અહિંઆજ જો. ચન્દ્ર કુમુદિની પ્રતિ તેમજ ચકોર (પક્ષી) પ્રતિ (કૃષ્ણ) ઉત્કૃષ્ટ પ્રીતિને વિસ્તાર કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે પ્રીતિયુક્ત સ્વામી આ જો (કુમુદિની અને ચકોર)ના જેવા આશ્રિત (જનો)ના માર્ગે [કે તેમનું ગૃહ] નિર્ભય જોઈને તેનાથી વિશુભ થતો નથી (અર્થાત્ તે સેવકના માર્ગે અથવા ગૃહ તરફ સંગમાર્થે જાય છે). ”—૩૪

સ્પષ્ટીકરણ

શૃંગાર-આધિકાર—

શૃંગાર રસ એ નૈવ રસો પૈકી પ્રથમ છે. આ રસના સંભોગાત્મક શૃંગાર અને વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગાર એમ બે પ્રકારો પડે છે. આ વાતની વાગ્બટાલંકારના પંચમ પરિચ્છેદનું નિમ્ન-લિખિત પંચમ પદ સાક્ષી પૂરે છે:—

“જયત્યોર્મિયો રત્યાં, છુત્તિઃ શુક્લર ઉચ્યતે ।
સયાગો વિપ્રયોગઞ્ચે—સ્થેપ તુ ક્ષિયિષો મતઃ ॥”

તેમાં વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગારના પૂર્વાનુરાગ, માન, પ્રવાસ અને કંઈલા આશીને ચાર પ્રકાર પડે છે. તેમાં પૂર્વાનુરાગનું લક્ષણ એ છે કે—

“સ્ત્રીપુંસ્યોર્નવાલોકા-દેવોહ્લસિતપગયોઃ ।
ક્ષેયઃ પૂર્વાનુરાગોઽય-મપૂર્ણસ્પૃહયોર્દેશા ॥”

—વાગ્બટાલંકાર, ૫૦ પ, શ્લો ૧૮

અર્થાત્ નૂતન દર્શનમાત્રથી જનનામાં રાગ ઉત્પન્ન થયો છે તેમજ જનની અભિલાષા અપૂર્ણ છે એવા સ્ત્રી-પુરૂષોની અવસ્થા તે ‘પૂર્વાનુરાગ’ છે.

માન અને પ્રવાસના સંબંધમાં આ પછીના નીચે મુજબનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“માનોઽન્યવનિતાસક્લ્પ-વીર્યોવિકૃતિરુચ્યતે ।
પ્રવાસઃ પરદેશસ્થે, પ્રિયે વિરહસમ્ભવઃ ॥”

અર્થાત્ (પતિએ કરેલા) અન્ય અખળાના સંગથી (પત્નીમાં) જ ધર્મ્યાથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તે ‘માન’ છે; જ્યારે પ્રિય પરદેશમાં હોય, ત્યારે વિરહને લઇને ઉત્પન્ન થતો વિપ્રલમ્બા-શૃંગાર તે ‘પ્રવાસ’ છે.

કંઈલાત્મક શૃંગારનું સ્વરૂપ આ પછીના શ્લોકમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“સ્વાદેકતરપશ્ચત્યે, દમ્પત્યોરનુરક્તયોઃ ।
શુક્લરઃ કરુણાલ્પોઽયં, છુત્તવર્ણન પવ સઃ ॥”

અર્થાત્ એક એકના અનુરાગી દમ્પતીમાંથી એકનું મરણ થતાં જ રસ ઉદ્ભવે છે તે કંઈ-લાત્મક શૃંગાર છે અને આ રસ તો વૃત્ત-વર્ણનમાં-સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિમાં જ હોઈ શકે છે.

૧ રસનું લક્ષણ—

“વિભાવૈરનુભાવૈથ, સાર્વિકૈર્વ્યભિચારિભિઃ ।
ધારોપ્યમાણ ઉત્કર્ષઃ, સ્વાયમીભાવો રસઃ સ્મૃતઃ ॥”

—વાગ્બટાલંકાર, ૫૦ પ, શ્લો ૧

૨ સરખાવો—

“શુદ્ધારવીરકરુણા-હાસ્યાદ્વૃત્તમયાનકઃ ।
રૌદ્રવીમલ્લચાન્તાથ, નૈવૈતે નિશ્ચિતા ધુપે ॥”

—વાગ્બટાલંકાર, ૫૦ પ, શ્લો ૨

૩ આ રસને કેટલાકો કંઈલા રસ તરીકેજ ઓળખાવે છે અને તેમના મત પ્રમાણે વિપ્રલમ્બાત્મક શૃંગારનો આ એક ભેદ નથી, એટલે એના તેઓ પૂર્વાનુરાગ, માન અને પ્રવાસ એમ ત્રણ ભેદોજ સ્વીકારે છે. જુઓ શ્રી-હૈમચન્દ્રસૂરિકૃત કાવ્યાનુશાસનનો બીજો અધ્યાય.

આ ઉપરથી જ્યેષ્ઠ શકાય છે કે રાજમતી અને નેમિનાથને લગતો શૃંગાર-રસ સંયોગાત્મક નહિ હોવાથી તે વિપ્રલક્ષ્યાત્મક છે. તેમાં પણ તે નેમિનાથ પ્રભુ તોરણે આવ્યા, ત્યાં સુધી તો તેને પૂર્વાનુરાગ-કહી શકાય. તોરણેથી પાછા ધ્યા ત્યાર પછીથી તો એકલા પ્રવાસાત્મક રસનો પ્રારંભ ગણી શકાય અને બ્યારે તેમણે સિદ્ધિ-સુન્દરીને વરવાને માટે તપ કરવા માંડ્યું ત્યારથી માંડીને તે રાજમતીએ બ્યાં સુધી દીક્ષા લેવાનો વિચાર ન કર્યો ત્યાં સુધી તેને માનાત્મક શૃંગાર ગણી શકાય.

એ તો દેખીતી વાત છે કે શૃંગારના સ્થાનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી આ રસનો નાશ થાય છે અને વૈરાગ્યનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. તે પ્રમાણે આ પદ સમાપ્ત થતાં વિપ્રલક્ષ્યાત્મક શૃંગારનો અધિકાર સમાપ્ત થાય છે અને વૈરાગ્યની શરૂઆત થાય છે.

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે નિરેનો—

સહ્યોડપ્યહો ! સકલકેવલસમ્પદાસેઃ ।

સાલત્રયં ભવિષ્યતં ભુવિ મોહભૂપો

નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં તે ॥ ૩૫ ॥

ટીકા

નિર્ગતમેનઃ—પાપં યસ્માત્ સ નિરેનાસ્તસ્ય સંબોધને હે નિરેનઃ !—હે નિવ્યાય ! અહો હત્યા-શ્રયેં અસહ્યોડપિ—અસહનીયોડપિ મોહભૂપઃ—સકલકર્મનાયકો મોહરાજઃ સાલત્રયં—વપ્રત્રિકં નાક્રા-મતિ—ન પીડયતિ । કથંભૂતં સાલત્રયં ? તે—ત્તવ ક્રમયુગાચલસંશ્રિતં—ચરણયુગલપર્વતાશ્રિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં સાલત્રયં ? ભવિષ્યતં—દેવૈરૈસ્તિર્યગ્નિઃ પૂર્ણમ્ । કથંભૂતસ્ય તે ? ‘સકલેતિ’ સકલં—સમ્પૂર્ણં યત્ કેવલં—કેવલજ્ઞાનં તસ્ય સમ્પેદ આસિઃ—પ્રાપ્તિર્યસ્ય સ તસ્ય સકલકેવલસમ્પદાસેઃ । કસ્મિન્ ? ‘માકન્દેતિ’ માકન્દા—આપ્રાસ્તેપાં વૃન્દાનિ યસ્મિન્સ્તન્ત્ એવંવિધં યદ્ વનં તસ્ય રાજિઃ—શ્રેણિસ્તસ્યાઃ પદે—સ્થાને રૈવતકે । આધારે સસમી । શ્રીનેમેઃ કેવલજ્ઞાનં રૈવતકે સમુત્પન્નમિતિ ॥ ૩૫ ॥

અન્વયઃ

(હે) નિર-પનઃ । અહો અ-સહ્યઃ અપિ મોહ-ભૂપઃ માકન્દ-વૃન્દ-વન-રાજિ-પદે સકલ-કેવલ-સમ્પદ-આસેઃ તે ક્રમ-યુગ-અચલ-સંશ્રિતં ભવિન્-ભૂતં સાલ-ત્રયં ભુવિ ન આક્રામતિ ।

શીખરાર્થ

માકન્દ=આપ્ર, અપિ.
વૃન્દ=સમુદાય.
વન=વન, જંગલ.
રાજિ=શ્રેણિ.

પદ=સ્થાન.

માકન્દવૃન્દવનરાજિપદે=આપ્રના (વક્ષ) સહ-
દાયો છે જેમાં એવાં વનોની શ્રેણિના સ્થા-
નો

निरुत्थतावायुः व्योमः ।

एतत्तु=५५ ।

निरुत्थः=५५ पाप-रहितः ।

सह्य=५५ शक्तिः तेजः ।

असह्य=असहनीयः ।

अपि=५५ ।

अहो=अहो ।

सकल=सं पूर्युः ।

केवल=केवल (ज्ञान) ।

सम्पद=सकलः ।

शक्तिः=शक्तिः ।

सकलकेवलसम्पदात्ते=सं पूर्युः केवल (ज्ञान) इपी
सकलकेवलसम्पदात्ते=सं पूर्युः केवल (ज्ञान) इपी

साह=गदः ।

अय=अथनो समुदायः ।

साहस्य=अथ गदः ।

मचिन्=अव्यः ।

मृत (घा० वृ)=पूर्युः, अरपूरः ।

मचिमृत=अव्येथी अरपूरः ।

मुवि (मू० मू)=पूर्युः उपरः ।

मोह=मोहः ।

मूप=मूपः ।

मोहमूप=मोहमूपः ।

न=नहिः ।

आक्रामति (घा० क्रम)=आक्रमणं करोति ।

क्रम=अरपूरः ।

युग=युगलः, श्रेष्ठः ।

अचल=अचलः ।

संश्रित (घा० श्रि)=आश्रयः दीपितः ।

क्रमयुगाचलसंश्रितं=अरपूर-युगल इपी पर्वत वडे
आश्रितः ।

ते (मू० युग्म)=तारः ।

श्लोकार्थः

सर्वज्ञानो प्रभावः—

“ हे पाप-रहित (प्राण-नाथ) ! आश्रित (वृक्ष) ना समुदायेथी युक्त वनोनी श्रेष्ठिना
स्थानमां (अर्थात् गिरनार पर्वत उपर) अने संपूर्युः केवल (ज्ञान) इपी लक्ष्मीनी शक्ति (यध)
छे अथवा तारा अरपूर-युगल इपी पर्वतो वडे आश्रित तेभव अव्य (श्रेष्ठोना आगमन) वडे, पूर्युः
अथवा अथ गदोनु असहनीय (प्रतापवायो) अथवा मोहमूप (पथ) आक्रमणं करोतो नथी
अथ अथ अथ छे. ”—३५

* * * * *

अथ नेमिस्तुतिद्वारं प्रकटयन्नाह—

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी

‘राजीमती’ दृढमतिः सुसती यतीशम् ।

इन्द्रैः स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखाभि

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

१ विचारो—

“ गत्या विभ्रममन्द्या प्रतिपद या राजहृद्यवते
यस्याः पूर्णमृगाङ्गमण्डलमिव धीमत्सदेवाननम् ।
यस्याथाश्वरोलि मेजयुगल भीरोत्सकानि प्रिया
तां कुन्दार्दवतीं त्यजन्नपती राजीमतीं पातु व ॥”

—वा०शु०शु०कार ५०४, श्लो० ५१

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતં રાજીમતી યતીશં-સાધુસ્વામિનં નેમિનં ઇતિ ઉપયયૌ-સમીપં જગમ । કથં-
 ભૂતા રાજીમતી ? ઇત્યુત્સુકા-સાદરા । ઇતીતિ કિં તત્ ? પ્રશ્નસમીપં મોહભૂપીપીઠારહિતમિતિ હેતોઃ ।
 પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? 'ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી' સ્પદમ્ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? હૃદમતિઃ-
 નિશ્ચલબુદ્ધિઃ । પુનઃ કથંભૂતા રાજીમતી ? સુસતી-શુભસાધ્વી । કથંભૂતં યતીશં ? હૃદ્યૈઃ સ્તુતં-
 કીર્તિતમ્ । ઇતીતિ કિં ? હે નેમે ! ત્વન્નામકીર્તનજલં-ત્વ નામસ્તવનયેવ નીરં કર્તૃપદં નઃ-અસ્માકં
 અસુસ્વામિ-દુઃસ્વાનલં અશેષં-સમસ્તં શમયતિ-સ્ફેટયતિ ॥ ૩૬ ॥

અન્વયઃ

ઇતિ હ્યુત્સુકા ગતિ-વિનિર્જિત-રાજહંસી હૃદ-મતિઃ સુ-સતી 'રાજીમતી' ત્વદ્-નામન્-કીર્તન-
 જલં નઃ અ-શેષં અ-સુસ્વ-અમિં હિ શમયતિ ઇતિ હૃદ્યૈઃ સ્તુતં યતિ-ઈશં ઉપયયૌ ।

શ્લોકાર્થ

ઇતિ=એમ.
 હ્યુત્સુકા (મૂ० હ્યુત્સુક)=આતુર.
 ગતિ=ગાથ.
 વિનિર્જિત (ધા० જિ)=અવેલ.
 રાજહંસી=રાજહંસી.
 ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી=ચાલમાં છતી છે રાજહં-
 સીને જેણે એવી.
 રાજીમતી=રાજમતી
 હૃદ=નિશ્ચલ.
 મતિ=બુદ્ધિ.
 હૃદમતિઃ=નિશ્ચલ છે બુદ્ધિ જેની તે.
 સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અભ્યય.
 સતી (મૂ० સદ)=સાધ્વી.
 સુસતી=ઉત્તમ સાધ્વી.
 યતિ=સુનિ.

યતીશં=સુનીશરને.
 હૃદ્યૈઃ (મૂ० હૃદ)=હૃદ્યો વડે.
 સ્તુતં (મૂ० સ્તુત)=સ્તુતિ કરાવેલ.
 હિ=નિશ્ચયતાવાચક અભ્યય.
 ઉપયયૌ (ધા० યા)=સમીપ ગઇ.
 ન. (મૂ० અસ્પદ)=અમારા.
 સુસ્વ=શુભ.
 અમિ=અમિ, આમ.
 અસુસ્વામિ=દુઃખરૂપી અમિને.
 નામન્=નામ.
 કીર્તન=સ્તવન.
 જલ=જલ, પાણી.
 ત્વન્નામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપ જલ.
 શમયતિ (ધા० ધમ્)=શાંત કરે છે.
 અશેષં (મૂ० અ-શેષ)=સમસ્ત, નિઃશિષ.

શ્લોકાર્થ

રાજમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન—

“ (મારા પ્રાણ-નાથ પાસે મોહરાજ પણ મીણ જેવો ખની જાય છે) એમ (જલુનિ)
 આતુર બનેલી એવી, વળી ગતિ વડે જેણે રાજહંસીને (પણ) પરજીત કરી છે એવી, તથા
 વળી નિશ્ચલ ચતિવાળી એવી તેમજ ઉત્તમ સાધ્વી એવી રાજમતી ‘ (હે નાથ) તારા નામના
 કીર્તનરૂપી જલ અમારા સમસ્ત દુઃખામિને નાશી શાંત કરે છે ’ એમ ઇન્દ્રો વડે સ્તુતિ કરા-
 વેલા એવા (પોતાના સ્વામી) સુનીશર (નેમિનાથ)ની સમીપ ગઇ. ”—૩૬

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी

योगीश ! दुर्धरकपायफटोत्कटाक्षः ।

जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन

त्वन्नामनांगदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे योगीश !—हे साम्ययोगस्वामिन् ! यस्य पुंसो—नरस्य हृदि—हृदयकमले त्वन्नामनांगदमनी—
तवाभिधानमेव भुजङ्गदमनी ओषधी वर्तते । यत्तदोर्निर्व्यसन्नन्धः । तेन पुरुषेण मत्तालिपाटलमलीमस-
कामभोगी जय्यः—जेतुं शक्यते । मत्ताः—क्षैव्यं प्राप्तं येऽज्यो—भ्रमरास्तेषां पाटलं—समृद्धस्तद्वन्मलीम-
सः—कृष्णो यः काम एव भोगी—सर्प इत्यर्थः । कथंभूतः ? 'दुर्धरेति' दुर्धरा-दुःसहा—मयङ्करा
ये कपायाः—क्रोधादयस्त एव फटाः—फणास्तैस्त्कटे—तीव्रे अक्षिणी—नेत्रे यस्य सः । अथवा
दुर्धरकपायाः फटा—दम्भा एव उत्कटे—मत्ते अक्षिणी यस्य स इति । "फटास्तु कतवे फणे"
इति; "उत्कटस्तीव्रमत्तयोः" इति च हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः मत्तकामभोगी ? जवेन—
वेगेन जठरम्—उदरमासः—प्राप्त एवंविधो जनो यस्य सः । अपिः विस्मये । कामसर्पेण सर्वे
जना मक्षिताः सन्ति ॥ ३७ ॥

अन्वयः

• यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नाग-दमनी (वर्तते) तेन दुर्धर-कपाय-फट-उत्कट-भक्षः, जवेन
जठर-भास-जनः अपि मत्त-अलि-पाटल-मलीमस-काम-भोगी (जवेन) जय्यः ।

शब्दार्थ

मत्त=उ-भत्त.

अलि=भ्रमर.

पाटल=समृद्ध.

मलीमस=कृष्ण, कणो.

काम=मदन, रति-पति.

भोगिन्=सर्प, साध.

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी=उ-भत्त भ्रमरेना

समृद्धना सभान कणो कामदेवश्ची सर्प.

योगिन्=योगी, मुनि.

ईश=नाथ.

योगीश !—हे योगिनाथ, हे मुनीश्वर !

दुर्धर=अयं शर, दुःसहनीय.

कपाय=कपाय.

फट=(१) श्लु; (२) श्पट.

फटा=श्लु.

उत्कट=(१) तीव्र; (२) उ-भत्त.

भक्षि=नेत्र.

दुर्धरकपायफटोत्कटाक्षः=(१) दुर्धर कपायश्ची

श्लो वरे तीव्र छे नेत्रो ज्ञेनां ज्ञेनां; (२) दुर्धर

कपाय ज्ञेनां छे श्पटो ते श्ची उ-भत्त छे नेत्रो

ज्ञेनां ज्ञेनां.

जय्यः (मू० जय्य)=शती शक्य तेने.

जवेन (मू० जव)=वेगशी, अशशी.

जठर=उदर, पेट.

भास (घा० भाप्)=प्राप्त.

जन=भनुष्य.

जठरासजनः=ज्ञेना उदरने विरे प्राप्त यथा छे

भनुष्यो ज्ञेनां.

अपि=विरभववायं व्यस्य.

तेन (मू० तद्)=तेनाथी.

ટીકા

હીતિ નિશ્ચિતં રાજીમતી યતીશં-સાધુસ્વામિનં નેમિનં ઇતિ ઉપયયૌ-સમીપં જગામ । કથં-
 મૂતા રાજીમતી ? ઇત્યુત્સુકા-સાદરા । હતીતિ કિં તત્ ? પ્રથમસમીપં મોહમૂપપીઢારહિતમિતિ હેતોઃ ।
 પુનઃ કથંમૂતા રાજીમતી ? 'ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી' સ્પષ્ટમ્ । પુનઃ કથંમૂતા રાજીમતી ? દૃઢમતિઃ-
 નિશ્ચલચુદ્ધિઃ । પુનઃ કથંમૂતા રાજીમતી ? સુસતી-શુભસાધ્વી । કથંમૂતં યતીશં ? હન્દ્રૈઃ સ્તુતં-
 કીર્તિતમ્ । હતીતિ કિં ? હે જ્ઞેમે ! ત્વન્નામકીર્તનજલં-તવ નામસ્તવનમેવ નીરં કર્તૃપદં નઃ-અસ્માકં
 અસુસ્વામિ-દુઃસ્વાનલં અશોષં-સમસ્તં શમયતિ-સ્ફેટયતિ ॥ ૨૬ ॥

અન્વયઃ

હતિ ઉત્સુકા ગતિ-વિનિર્જિત-રાજહંસી દૃઢ-મતિઃ સુ-સતી 'રાજીમતી' ત્વદ્-નામન્-કીર્તન-
 જલં નઃ અ-શોષં અ-સુસ્વા-અમિ હિ શમયતિ ઇતિ હન્દ્રૈઃ સ્તુતં યતિ-ઈશં ઉપયયૌ ।

શબ્દાર્થ

હતિ=એમ.
 ઉત્સુકા (મૂં ઉત્સુક)=આતુર.
 ગતિ=ચાલ.
 વિનિર્જિત (ધાં જિ)=જીતેલ.
 રાજહંસી=રાજહંસી.
 ગતિવિનિર્જિતરાજહંસી=ચાલમાં જીતી છે રાજહં-
 સીને જીતે એવી.
 રાજીમતી=રાજીમતી
 દૃઢ=નિશ્ચળ.
 મતિ=શુદ્ધિ.
 દૃઢમતિઃ=નિશ્ચલ છે શુદ્ધિ જેવી તે.
 સુ=પ્રેક્ષતાવાચક અભ્યય.
 સતી (મૂં સત્)=સાધ્વી.
 સુસતી=ઉત્તમ સાધ્વી.
 યતિ=મુનિ.

યતીશં=મુનીશ્વરને.
 હન્દ્રૈઃ (મૂં હન્દ્ર)=ધન્દ્રો વડે.
 સ્તુતં (મૂં સ્તુત)=સ્તુતિ કરાવેલ.
 હિ=નિશ્ચયતાવાચક અભ્યય.
 ઉપયયૌ (ધાં યા)=સમીપ ગઇ.
 નઃ (મૂં અસ્મ઼)=અમારા.
 સુસ્વ=શુભ.
 અમિ=અમિ, આમ.
 અસુસ્વામિ=દુઃખરૂપી અમિને.
 નામન્=નામ.
 કીર્તન=સ્તવન.
 જલ=જલ, પાણી.
 ત્વજ્ઞામકીર્તનજલં=તારા નામના કીર્તનરૂપ જલ.
 શમયતિ (ધાં શમ)=શાંત કરે છે.
 અશોષં (મૂં અ-શોષ)=સમસ્ત, નિઃશેષ.

શ્લોકાર્થ

રાજીમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન—

“ (મારા પ્રાણુ-નાથ પાસે મોહરાજ પણ મીણુ જેવો બની બંધ છે) એમ (બહુની)
 આતુર બનેલી એવી, વળી ગતિ વડે જીતે રાજહંસીને (પણુ) પરાજિત કરી છે એવી, તથા
 વળી નિશ્ચલ મતિવાળી એવી તેમજ ઉત્તમ સાધ્વી એવી રાજીમતી ' (હે નાથ) તારા નામના
 કીર્તનરૂપી જલ અમારા સમસ્ત દુઃખામિને નક્કી શાંત કરે છે ' એમ ધન્દ્રો વડે સ્તુતિ કરા-
 વેલા એવા (પોતાના સ્વામી) મુનીશ્વર (નેમિનાથ) ની સમીપ ગઇ. ”—૩૬

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी

योगीश ! दुर्धरकपायफटोत्कटाक्षः ।

जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन

त्वन्नामनांगदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे योगीश !—हे साम्ययोगस्वामिन् ! यस्य पुंसो—नरस्य हृदि—हृदयकमले त्वन्नामनांगदमनी—
तवाभिधानमेव भुजङ्गदमनी ओपधी वर्तते । यत्तदोर्नित्यसंश्रव्यः । तेन पुरुषेण मत्तालिपाटलमलीमस-
कामभोगी जय्यः—जेतुं शक्यते । मत्ताः—क्षैव्यं प्राप्ता येऽलयो—भ्रमरास्तेषां पाटलं—समूहस्तद्वन्मलीम-
सः—कृष्णो यः काम एव भोगी—सर्प इत्यर्थः । कथंभूतः ? 'दुर्धरेति' दुर्धरा-दुःसहा-भयङ्करा
ये कपायाः—क्रोधादयस्त एव फटाः—फणास्तैरुत्कटे—तीव्रे अक्षिणी—नेत्रे यस्य सः । अथवा
दुर्धरकपायाः फटा-दम्भा एव उत्कटे—मत्ते अक्षिणी यस्य स इति । "फटास्तु कैतवे फणे"
इति, "उत्कटस्तीव्रमत्तयोः" इति च हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः मत्तकामभोगी ? जवेन—
वेगेन जठरम्—उदरमासः—प्राप्त एवंविधो जनो यस्य सः । अपिः विस्मये । कामसर्पेण सर्वे
जना मक्षिताः सन्ति ॥ ३७ ॥

अन्वयः

यस्य पुंसः हृदि त्वद्-नामन्-नाग-दमनी (वर्तते) तेन दुर्धर-कपाय-फट-उत्कट-अक्षः, जवेन
जठर-आस-जनः अपि मत्त-अलि-पाटल-मलीमस-काम-भोगी (जवेन) जय्यः ।

श्लोकार्थ

मत्त=उ-भत्.
अलि=भ्रमर.
पाटल=समूह.
मलीमस=दृश्य, काशे.
काम=मदन, रति-पति.
भोगिन्=सर्प, साध.
मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी=उ-भत् भ्रमरेणा
समूहना समान काशे कामदेवश्चैषी सर्प.
योगिन्=योगी, मुनि.
ईश=नाथ.
योगीश ! = हे योगिनाथ, हे मुनीश्वर !
दुर्धर=अथं कर, दुःसहनीय.
कपाय=कपाय.
फट=(१) ईशुः (२) कपट.
फटा=ईशु.

उत्कट=(१) तीव्र; (२) उ-भत्.
अक्षि=नेत्र.
दुर्धरकपायफटोत्कटाक्षः=(१) दुर्धर कपायश्चैषी
ईशो वरं तीव्र छ नेत्रे ज्ञेनां ज्ञेवा; (२) दुर्धर
कपाय ज्ञेनां के कपटो ते श्चैषी उ-भत् छ नेत्रे
ज्ञेनां ज्ञेवा.
जय्यः (मू० जय्य)=जती शक्य तेने.
जवेन (मू० जव)=वेगशी, जडपथी.
जठर=उदर, पेट.
आस (धा० आप्)=प्राप्त.
जन=मनुष्य.
जठरासजनः=ज्ञेना उदरने विषे प्राप्त यथा छ
मनुष्यो ज्ञेवा.
अपि=विश्रमयवायक अत्यय.
तेन (मू० तत्)=तेनाथी.

નામનુ=નામ.

નાગ=સર્પ.

દમની=(૧) વિષને ઉરનાર ઝોષથી; (૨) નાંશુલી
મંત્ર.

સ્વભ્રામનાગદમની=તારા નામરૂપી નાગદમની.

દ્વદિ (મૂં દ્વ)=દ્વદશમાં.

યસ્ય (મૂં યદ્)=તેના.

પુંસઃ (મૂં પુંસ)=મનુષ્યના.

શ્લોકાર્થ

“ અહો ! જે મનુષ્યના દૃશ્યમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેનાથી દુર્ધર (ક્રોધાદિક)
ક્રપાયરૂપી શ્રેણી વડે તીવ્ર નેત્રવાળો (અથવા દુર્ધર ક્રપાયો જેવાં કે કષ્ટો તે રૂપી ઉન્મત્ત છે
નેત્રો જેનાં એવો) તેમજ ઝડપથી જના ઉદરને વિષે મનુષ્યો પ્રાપ્ત થયા છે એવો (અર્થાત્ વેગપૂ
ર્વક મનુષ્યોનું લક્ષણ કરી ગયેલા એવો) ઉન્મત્ત શ્રમણોના સમૂહની જેમ કાળો કામદેવરૂપી સર્પ
(વેગપૂર્વક) ઇંતી શકાય છે. ”—૩૭

* * * * *

કાલોપમં વિશદ્દર્શનકૃત્યશૂન્યં

પક્ષદ્વયાત્ સદસતો ધૃતતર્કજાલમ્ ।

મિથ્યાત્વિશાસનમિદં મિહિરાંશુવિદ્ધં

ત્વત્કીર્તનાત્ તમ ઇવાશુ મિદામુપૈતિ ॥ ૩૮ ॥

ટીકા

હે નૈમે ! હું મિથ્યાત્વિશાસનં કર્તૃપદં ત્વત્કીર્તનાત્-ત્વ સમ્યક્સ્તવનાત્ આશુ-શીઘ્રં
તમઃ-અન્ધકારમિથ મિદાં-વિનાશં ઉપૈતિ-પ્રાપ્નોતિ । કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? કાલોપમં-
કાલક્રૂટવિપસમાનં, મૃત્યુદાપિત્વાત્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? વિશદ્દર્શનકૃત્યશૂન્યં-
નિર્મલસમ્યક્ત્વકાર્યેણ રહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં મિથ્યાત્વિશાસનં ? સદસતઃ-શુદ્ધાશુદ્ધાત્ પક્ષદ્વયાત્
ધૃતતર્કજાલં-ધૃતવિચારજાલમિતિ । કથંભૂતં તમઃ ? મિહિરાંશુવિદ્ધં-સૂર્યકિરણસાંહિતમિતિ ॥૩૮॥

અન્વયઃ

ત્વત્-કીર્તનાત્ કાલ-ઉપમં, વિશદ્-દર્શન-કૃત્ય-શૂન્યં, સત્-અસતઃ પક્ષ-દ્વયાત્ ધૃત-તર્ક-જાલં
હું મિથ્યાત્વિશાસન-શાસનં મિહિર-અંશુ-વિદ્ધં તમઃ હવ આશુ મિદાં ઉપૈતિ ।

શ્લોકાર્થ

કાલ=કાલક્રૂટ (૩૨).

ઉપમા=ઉપમા.

કાલોપમં=કાલક્રૂટના સમાન ઉપમા છે જેની એવું.

વિશદ્=નિમગ્ન.

દર્શન=શ્રદ્ધાન.

કૃત્ય=કાર્ય.

શૂન્ય=રહિત.

વિશદ્દર્શનકૃત્યશૂન્યં=નિમગ્ન શ્રદ્ધાનના કાર્યથી
રહિત.

પક્ષ=આશુ.

દ્વય=યુગલ, બેકડું.

પક્ષદ્વયાત્=પક્ષ-યુગલથી.

સત્=શુદ્ધ.

અસત્=અશુદ્ધ.

સદસત્=શુદ્ધ અને અશુદ્ધ.

ધૃત (ધાં ધૃ)=ધારણ કરેલ.

તર્ક=તર્ક.

જાલ=નાળ.

પુતતકૃજાલં=પારણ કરી છે તકીની જગતે જેણે એવું.
 મિષ્યાત્વિન્=મિષ્યાત્વી.
 શાસન=શાસન, આચાર.
 મિષ્યાત્વિશાસનં=મિષ્યાત્વીએવું શાસન.
 દ્વં (મૂ• દ્વમ્)=આ.
 મિહિર=પર્ય.
 સંશુ=કિરણ.
 વિદ્ (ષા• વિપ્)=જ્ઞેદાયેણં.

મિહિરાંશુવિદ્=પૂર્વનાં કિરણે વડે જ્ઞેદાયેણં.
 કીર્તન=પ્રથમ્ સા.
 દ્વર્ત્વીર્તનાલ્=નારા કીર્તનથી.
 તમઃ (મૂ• તમઃ)=અંધકાર, અંધારું.
 દ્વ=જ્ઞેમ.
 બાણુ=શીમા, સત્વર.
 મિદાં (મૂ• મિદા)=જ્ઞેદને, નાથને.
 ઉપૈતિ (ષા• ઈ)=પળે છે.

શ્લોકાર્થ

“ જમ સૂર્યનાં કિરણોથી જ્ઞેદાયેણં અંધારું સત્વર નારા પામે છે, તેમ તારા કીર્તનથી આ (મૃત્યુદાયક હોવાથી) કાલકૂટની ઉપમાવાણું, નિર્મળ દર્શનના કૃત્યથી રહિત તથા વળી જણે (એકાંત) સત્ અને (એકાંત) અસત્ એમ બે પક્ષથી તર્ક-જળ પાયરી છે એવું મિષ્યાત્વીએવું શાસન શીઘ્ર નાશ પામે છે. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

‘ સત્ ’ અને ‘ અસત્ ’ સંબંધી વિચાર—

ઢાઠ પણ વસ્તુના સંબંધમાં જુદી જુદી અપેક્ષાએ વિચાર કરવો તે ‘ અનેકાન્તવાદ ’ યાને ‘ સ્યાદ્વાદ ’ છે. આ અનેકાન્તવાદ—શૈલીનો ઉપયોગ કરવાથી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે તેથી વિપરીત લક્ષણવાળી એકાન્તવાદ—શૈલીનો આશ્રય લેવાથી અયથાર્થ જ્ઞાન થવાનો પૂર્વ સંભવ રહે છે.

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે દરેક વસ્તુની બંને બાજુએ તપાસવી જોઈએ. આ વાતના ઉપર શાસ્ત્રકારોએ તો ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. જ શાસ્ત્રો આ દષ્ટિપૂર્વક રચવામાં આવ્યાં હોય તે આદરણીય તેમજ હિતકારી છે એમ કહેવામાં જરાએ કમ રહેતો નથી. હુંકમાં જ ધર્મમાં સ્યાદ્વાદ-સિદ્ધાન્તને યથોચિત સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય, તેજ ‘ ધર્મ ’ એવા નામને લાયક ગણી શકાય; જાકી બીજા ધર્મો તો નામધારીજ સમજવા જોઈએ.

ઢાઠ પણ પદાર્થ એકાન્તતઃ સત્ કે એકાન્તતઃ અસત્ નથી એમ જૈનો માને છે. અપેક્ષા અનુસાર દરેક પદાર્થમાં સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા વિરુદ્ધ ધર્મો પણ સુખેથી સ્વીકારી શકાય તેમ છે, એવી આ તેમની માન્યતા અસ્થાને નથી.

આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં સમજી શકાય છે કે જ્યો પદાર્થને એકાન્તતઃ સત્ માને છે, તેઓ તેમ કરવામાં જુદે છે. પ્રથમ તો ઢાઠ પણ પદાર્થને ‘ એકાન્તતઃ સત્ ’ માનવાથી તેણું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ઉઠી જાય છે. ઢેમકે તેમાં અન્ય પદાર્થોના ધર્મોનો પણ અંતર્ભાવ માનવો પડે છે અને એથી કરીને તે પદાર્થનો અભાવ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તો સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને તેજ પદાર્થરૂપ માનવું પડે છે અને આ હકીકત તો ઇષ્ટ નથી. ઢેમકે આવી માન્યતા-વાળાને તો પોતાની પત્નીને પણ સર્વથા જનનીરૂપે તેમજ જનનીને પણ સર્વથા પત્નીરૂપે સ્વીકારવી પડે તેમ છે, ઢેમકે એકજ વસ્તુમાં તે સર્વ ધર્મોનો સર્વથા સ્વીકાર કરે છે. એકા-

ન્તવાદી આ સંબંધમાં એવો ખયાવ કરી શકે તેમ નથી કે અન્ને તો સર્વ ધર્મો એકજ અપેક્ષાપૂર્વક સ્વીકાર્યા નથી, પરંતુ અન્યાન્ય અપેક્ષા પ્રમાણે તેમ કહ્યું છે, કેમકે એ કાર્ય તો અનેકાન્તવાદીનું છે.

વળી વસ્તુને એકાન્તતઃ સત્ માનનારને તેને દ્રુટસ્થ નિત્ય માનવી પડશે અને તેમ કરવાથી તો તેને શિરે અનેક આપત્તિઓ આવી પડશે. તેમાંની અત્ર એકનુંજ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે અને તે એ છે કે પોતે પણ પોતાની આર્થિક, નૈતિક કે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સુધારી શકશે નહિ. આથી ખીજી મોટી આપત્તિ શું હોઇ શકે ?

આવીજ રીતે કોઇ પણ વસ્તુને એકાન્તતઃ અસત્ માનવી તે પણ ઇષ્ટ નથી, કેમકે તેમ કરવા જતાં તો બ્રહ્માણ્ડ શૂન્યરૂપ બને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ભયંકર શૂન્યવાદનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં નિવેદન કર્યા મુજબ દરેક પદાર્થનું (૧) દ્રવ્ય, (૨) ક્ષેત્ર, (૩) કાલ અને (૪) ભાવ એમ ચાર દષ્ટિપૂર્વક અંવલોકન થઇ શકે છે. તેમાં દરેક પદાર્થનું અસ્તિત્વ પોતાના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું નથી એમ સ્વીકારવું તે અનેકાન્તવાદ છે અને આ ઉત્તમ માર્ગ છે અને તેનો જૈન દર્શનમાં પૂર્ણ સત્કાર કરવામાં આવ્યો છે, જોકે કેટલીક વાર તો જૈનેતર દર્શનોમાં પણ અનેકાન્તવાદની ગાંધ આવે છે.

આ ચારે દષ્ટિઓનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જને 'પિતા' કહેવામાં આવે છે, તે તેનાજ પુત્રનો પિતા છે અર્થાત્ તે અન્યના પુત્રનો પિતા નથી. એટલે કે તે વ્યક્તિમાં અમુક અપેક્ષાએ પિતૃત્વ ધર્મ રહેલો છે અને અમુક અપેક્ષાએ તે ધર્મ રહેલો નથી. અર્થાત્ સ્વપુત્રથી પિતા તરીકે સત્ એવો જ પિતા તે ખીજના પુત્રથી પિતા તરીકે અસત્ છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પોતાના ગુણોથી-પોતાના ધર્મોથી-પોતાના સ્વરૂપથી જ દ્રવ્ય સત્ છે, તેજ દ્રવ્ય ખીજ દ્રવ્યના ગુણોથી-ખીજ દ્રવ્યના સ્વરૂપથી અસત્ છે.

આ હકીકત વિશેષ ધ્યાનમાં આવે તે માટે આપણે ઘટનું ઉદાહરણ ચારે દષ્ટિપૂર્વક વિચારીએ. ધારો કે એક ઘટ માટીનો અનેલો છે અને તે મુંબાઈમાં રહેલો છે. વળી તે શરદ્ કાતુમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે તેમજ તે શુક્લ વર્ણવાળો છે. એમાં માટી, મુંબાઈ, શરદ્ કાતુ અને શુક્લ વર્ણુ એ આ ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ છે. આથી કરીને આ ઘટ માટીરૂપ છે પરંતુ તે જળરૂપ નથી એમ કહી શકાય; અર્થાત્ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ સત્ છે, પરંતુ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. એવીજ રીતે મુંબાઈમાં રહેલો ઘટ મુંબાઈ-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સત્ છે, પરંતુ અન્ય ક્ષેત્રની જવા કે સુરત, અમદાવાદ ઇત્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે. એવીજ રીતે શરદ્ કાતુની-સ્વકાલની અપેક્ષાએ

૧ સ્વકાલની અપેક્ષાએ સત્, અસત્ વિચારતાં એ પણ સમજી શકાય છે કે અમુક કાલનો માટીનો અનેલો ઘટ અ-ય કાલમાં તેના પરમાણુની સંખ્યામાં તેમજ તેની ગોઠવણમાં દરેક પક્ષો તે જલરૂપે કે પિત્તગરૂપે કે એવા કોઇ અ-ય પદાર્થરૂપે પણ પરિણમે, કેમકે દરેક પદાર્થ એકજ ભતના પુદ્ગલનો અનેલો છે. આ પુદ્ગલના પરમાણુઓની સંખ્યા અને યોજના પ્રમાણે તે પુદ્ગલ અ-ય અ-ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમે છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારોનું કથન છે.

ये सत् છે, જ્યારે હેમન્તાદિકે અન્ય ક્રતુઓની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. વળી તે શુદ્ધ વર્ણુની અપેક્ષાએ સત્ છે, જ્યારે અન્ય વર્ણુની અપેક્ષાએ અસત્ છે. આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે આ ધટ સ્વ-ભાવથી સત્ છે, પરંતુ પર-ભાવથી અસત્ છે.

રત્નત્રયં નિરુપમં નરરાજહંસાઃ

સંવિત્તિદર્શનચરિત્રમયપ્રકાશમ્ ।

ક્ષિત્યાપ્તસંસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહં

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણો લભન્તે ॥ ૩૧ ॥

ટીકા

હે નેમે ! ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ—ત્વ ચરણકમલવનસેવિનઃ ‘નરરાજહંસા’ નરા એવ રાજ-હંસા—ઉત્તમહંસા રત્નત્રયં લભન્તે—પ્રાપ્નુવન્તિ । કથંભૂતં રત્નત્રયં ? ‘સંવિત્તિ’ સંવિત્તિઃ—સમ્પૂ-જ્ઞાનં, દર્શનં—સમ્યક્ત્વં, ચરિત્રં (ચ) એતન્મયમ્—એતત્સ્વરૂપં પ્રકાશં યસ્ય તત્ । પુનઃ કથંભૂતં રત્નત્રયં ? નિરુપમં—ઉપમાનરહિતમ્ । પુનઃ કથંભૂતં રત્નત્રયં ? ‘ક્ષિત્યેતિ’ ક્ષિત્તિ—વિનાશમાપ્તઃ—પ્રાપ્તઃ સંસૃતેઃ—સંસારસ્ય પરિશ્રમસ્ય—કેશસ્ય દુઃખદાહઃ—સન્તાપો યસ્મિન્સ્તદિતિ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

ત્વત્-પાદ-પદ્મ-જવ-નાશ્રયિણઃ નર-રાજહંસાઃ સંવિત્તિ-દર્શન-ચરિત્ર-મય-પ્રકાશં, ક્ષિતિ-બાપ્ત-સંસૃતિ-પરિશ્રમ-દુઃખ-દાહં, નિરુ-ઉપમં રત્ન-ત્રયં લભન્તે ।

શબ્દાર્થ

રત્ન=રત્ના.

રત્નત્રયં=ત્રણ રત્નોના સમુદાયને.

નિરુપમં (મૂ. નિરુપમ)=ઉપમા-રહિત.

નર=મનુષ્ય.

રાજહંસા=રાજહંસ.

નરરાજહંસાઃ=મનુષ્યોરૂપી રાજહંસો.

સંવિત્તિ=સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન, યથાર્થ બોધ.

દર્શન=દર્શન.

ચરિત્ર=ચારિત્ર.

મય=સ્વસ્થવાચકે તાદિત પ્રત્યય.

પ્રકાશ=તેજ.

ક્ષિત્યાપ્તસંસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહં=સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન, દર્શન

અને ચારિત્રરૂપ છે પ્રકાશ જેનો એવા.

ક્ષિતિ=નાશ.

આત (ધા. આપ)=પામેલ.

સંસૃતિ=સંસાર.

પરિશ્રમ=પરિશ્રમ, ક્લેશ.

દુઃખ=દુઃખ.

દાહ=સંતાપ.

ક્ષિત્યાપ્તસંસૃતિપરિશ્રમદુઃખદાહં=નાશ પામેલ છે સંસારિક પરિશ્રમ સંબંધી દુઃખનો સંતાપ જેને વિષે એવા.

પાદ=ચરણ.

પદ્મજ=કમળ.

જવ=વન.

આશ્રયિણ=આશ્રય લેનાર.

ત્વત્પાદપદ્મજવનાશ્રયિણઃ=તારા ચરણ-કમળરૂપી વનનો આશ્રય લેનાર.

લભન્તે (ધા. લમ્)=પ્રાપ્ત કરે છે.

*लोकार्थ

“ (हे नाथ !) तारा अरुण-कभक्षरूपी वननो आश्रय लेनारा यथार्थ ज्ञान, दर्शन अने आश्रितरूप प्रकाशवाणा अेवा तथा वणी अने विषे सांसारिक परिश्रम संबंधी दुःखना संतापनो नाश थयो छे अेवा तेमज उपमा-रहित अेवा रत्न-नथने प्राप्त करे छे. ”—३६

* * * * *

विचेन साधकतमेन सुनन्दभावात्

कैवल्यनार्युरसिजैकरसामिलापाः ।

सम्यक्प्रमादसुभृतोऽज्ययतां त्वदीयात्

त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

टीका

हे नेमे ! असुभृतः-प्राणिनोऽज्ययतां-अक्षयभावं व्रजन्ति-प्राप्नुवन्ति । कस्मात् ? (स्मरणात्-) संस्मरणतः । किं कृत्वा ? भवतः-संसारत् त्रासं-भयं विहाय-त्यक्त्वा । कथंभूतात् स्मरणात् ? त्वदीयात्-भवदीयात्, तत्र संबन्धिनः । पुनः कथंभूतात् स्मरणात् ? 'सम्यक्प्रमात्' सम्यक्-शुभा-सकलनेगमादिनयैरवाधिता प्रमा-ज्ञानं यस्मिंस्तत् (तस्मात्) । पुनः कथंभूतात् स्मरणात् ? सुनन्दा-अतिशयेन च्छा भानाः-पदार्था हेयज्ञेयादिका यस्मिंस्तत् तस्मात् । केन ? साधकतमेन-उत्कृष्टकरणेन । कथंभूतेन साधकतमेन ? विचेन-प्रसिद्धेन । कथंभूता असुभृतः ? 'कैवल्येति' कैवल्यं-मोक्ष एव नारी-स्त्री तस्या उरसिजौ-स्वर्नौ तयोरेकरसे-अद्वितीयस्वादेऽभिलाषो येषां ते । इति नेमिस्तुत्यधिकारः ॥ ४० ॥

अन्वयः

विचेन साधकतमेन सु-नन्द-भावात् सम्यक्-प्रमात् त्वदीयात् स्मरणात् कैवल्य-नारी-उरसि-ज-एक-रस-अभिलाषाः असु-भृतः भवतः त्रासं विहाय अन्ययतां व्रजन्ति ।

श्लोकार्थ

विचेन (मू० वित्त)=प्रसिद्ध, प्रख्यात.
साधकतमेन (मू० साधकतमे)=उत्कृष्ट करण वर.
सु=असंतापनायक अन्वय.
नन्द (भा० नन्द)=मद, आधेय.
भाव=पदार्थ.
सुनन्दभावात्=अतिशय आधेय छे पदार्थो अने विषे अेवा.
कैवल्य=मोक्ष, मुक्ति.

नारी=रमणी, महिला.
उरसिज=रेतन,
एक=अद्वितीय, असाधारण.
रस=स्वाद.
अभिलाष=धृच्छा.
कैवल्यनार्युरसिजैकरसामिलापाः=मुक्तिरूपी भडि-
लाना रतनाना अद्वितीय स्वादनी धृच्छा छे
अने अेवा.
सम्यक्=शुभ, ईद.

પ્રમા=જ્ઞાન.

સમ્યક્પ્રમાત્=રહું છે જ્ઞાન જેમાં એવા.

અસુ=પ્રાણી.

મૃત્=પારણી કરનાર.

અસુમૃતઃ (મૂ० અસુમૃત)=પ્રાણીઓ.

અવ્યયતાં (મૂ० અવ્યયતા)=અક્ષય બાવને.

ત્વચ્ચીયાત્ (મૂ० ત્વચીય)=તારા.

ગ્રાસં (મૂ० ગ્રાસ)=ત્રાસને.

વિદ્યાય (ધા० હા)=મુશીને, લાજને.

મઘતઃ (મૂ० મઘ)=સંસારથી.

સ્મરણાત્ (મૂ० સ્મરણ)=સ્મરણથી, યાદ કરવાથી.

વ્રજન્તિ (ધા० વ્રજ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

“ જેમાં પ્રસિદ્ધ એવા ઉત્તમ કરણ વડે (હેય-જ્ઞેયાદિક) પદાર્થો અતિશય બાંધ્યા છે એવા તથા વર્ણી જેને વિષે શુભ જ્ઞાન છે એવા તારા સ્મરણથી સુક્રિતારૂપી મહિલાના સ્તનોના (મર્દન-રૂપી) અદ્વિતીય સ્વાદની જેમને અભિલાષા છે એવા પ્રાણીઓ સંસારના ત્રાસને ત્યજી દેખે (અર્થાત્ તેનાથી સુક્રત થઈને) અક્ષયપણાને પામે છે. ”—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

૩૬ માં પદ્યથી જ નેમિનાથની રાજમતીએ સ્તુતિ-કરવા માંડી હતી, તે સ્તુતિ-અધિકાર અન સમાપ્ત થાય છે, કેમકે આ પછીના પદ્યમાં કવિરાજ તે સાધ્વી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે ગય છે એમ સૂચવે છે.

* * * * *

પીત્વા વચો જિનપતેરધિગમ્ય દીક્ષા .

સાઽયાર કેવલમનન્તસુખં ચ મોક્ષમ્ ।

આશ્રિત્ય સિદ્ધવરવસ્ત્વગદા હિ કે નો

મર્ત્યા ભવન્તિ મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ ? ॥ ૪૧ ॥

ટીકા

અથ-અનન્તરં સા રાજીમતી કેવલં-કેવલજ્ઞાનં આર-પ્રાપ ચ-પુનર્મોક્ષં-નિર્વોળમાર ।
 ફિં કૃત્વા ? જિનપતેઃ-શ્રીનેમિનો વચો-વચનં પીત્વા-સાદરં શ્રુત્વા । પુનઃ ફિં કૃત્વા ? દીર્ઘા-
 પશ્ચમહામતમારં અધિગમ્ય-પ્રાપ્ય । કથંભૂતં મોક્ષં ? અનન્તસુખં સ્પષ્ટમ્ । હીત્યુપપ્રદર્શને । કે
 મર્ત્યા-મનુષ્યા મકરધ્વજતુલ્યરૂપાઃ-કન્દર્પસમરૂપા નો ભવન્તિ ? અપિતુ (સર્વે) ભવન્ત્યેવ ।
 કથંભૂતા મર્ત્યાઃ ? અગદા-રોગરહિતાઃ । ફિં કૃત્વા ? સિદ્ધવરવસ્તુ આશ્રિત્ય-પ્રાપ્ય-આસેચ્યેતિ,
 સિદ્ધ-ઓપધસિદ્ધઃ-સિદ્ધવૈધઃ તસ્ય વરં-શ્રેષ્ઠં વસ્તુ-રસાયનાદિમેપજમ્ હૈતિ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

અથ જિન-પતેઃ વચઃ પીત્વા દીર્ઘાં (ચ) અધિગમ્ય સા ('રાજીમતી') કેવલં અનન્ત-સુખં મોક્ષં
 ચ આર, હિ સિદ્ધ-વર-વસ્તુ આશ્રિત્ય અ-ગદાઃ કે મર્ત્યાઃ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ નો ભવન્તિ ? ।

શબ્દાર્થ

પીત્વાં (ધાં પા) = પાન કરીને, આદરપૂર્વક શ્રવણ કરીને.
 ઘચઃ (મૂં ઘચ્) = વચનને.
 જિન = સામાન્ય કેવલી.
 પતિ = નાથ.
 જિનપતેઃ (મૂં જિનપતિ) = જિનેશ્વરના.
 અધિગમ્ય (ધાં ગમ્) = પ્રાપ્ત કરીને.
 દીક્ષાં (મૂં દીક્ષા) = દીક્ષાને.
 સા (મૂં તદ્) = તે.
 અથ = ત્યાર બાદ.
 આર (ધાં જ) = પ્રાપ્ત કરતી હતી.
 ફેચલં (મૂં ફેચલ) = કેવલ (જ્ઞાન)ને.
 અનન્ત = અનન્ત, અસીમી, અપાર.
 સુખ = સુખ.
 અનન્તસુખં = અનન્ત સુખ છે જેવાં એવા.
 સ્વ = વળી.
 મોક્ષં (મૂં મોક્ષ) = મોક્ષને.
 આશ્રિત્ય (ધાં શ્રિ) = આશ્રય લઇને.
 સિદ્ધ = આશ્રય-સિદ્ધ, સિદ્ધ-વૈષ.

ઘર = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
 ઘસ્તુ = વસ્તુ, યીજ.
 સિદ્ધઘરઘસ્તુ = સિદ્ધની ઉત્તમ વસ્તુને.
 ગદ્ = શેખ.
 અગદ્વામ = શેખ-રહિત.
 હિ = કારણ કે.
 કે (મૂં કિમ્) = કેણુ.
 નો = નહિ.
 મર્ત્યોઃ (મૂં મર્ત્ય) = મર્ત્યો, માનવો.
 ભવન્તિ (ધાં મૂ) = થાય છે.
 મકર = મગર.
 પ્વજ = પ્વજ.
 મકરપ્વજ = મગર છે પ્વજમાં જેની તે, મદન.
 તુલ્ય = સમાન.
 રૂપ = રૂપ.
 મકરપ્વજતુલ્યરૂપાઃ = મદનના સમાન રૂપ છે જેમણું એવા.

શ્લોકાર્થ

રાજમતીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેણું મુક્તિગમન—

“ ત્યાર બાદ (અર્થાત્ પોતાના પ્રાણનાથ નેભિનાથની સ્તુતિ કર્યા બાદ તે) જિનેશ્વરના વચન (રૂપી અમૃત)નું પાન કરીને અને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને તે રાજમતીએ કેવલ (જ્ઞાન)ને અને (ત્યાર પછી) અનન્ત સુખાત્મક મોક્ષને (પશુ) પ્રાપ્ત કર્યાં, કારણુ કે સિદ્ધ (વૈદ્ય)ની ઉત્તમ (રસાયનરૂપી) વસ્તુનો આશ્રય લઇને (અર્થાત્ તે રસાયનનું સેવન કર્યાં બાદ) શેખરહિત (અનેલા) એવા કયા માનવો મદનના સમાન રૂપવાળા થતા નથી ? ”—૪૧

કૌસ્કાન્ નવાનિ હસિતાબ્જશુચીન્ ગુણાંસ્તે

થેડનાવિતો વિષમવાણમટેન નહ્દાઃ ।

રાજિ ત્વયીશ ! મનુજાઃ સતિ સાર્વભૌમે

સચઃ સ્વયં વિગતચન્ધમયા ભવન્તિ ॥ ૪૨ ॥

ટીકા

હે રૂંશ ! અહં તે તવ કૌસ્કાન્-ફાન્ ફાન્ ગુણ(ગાન્) ઔદાર્યાદીન્ નવાનિ-સ્તવીમિ(વાનિ) ? ત્વ ગુણાનામાનન્ત્યાદ વક્તું સમર્થો ન મવામી(મી)ત્યર્થઃ । કથંભૂતાન્ ગુણાન્ ? હસિતાબ્જશુચીન્-

૧ જેન દર્શનમાં મુક્તિમાં સુખનો સદ્ભાવ માનેલો છે અને તે વાત મુક્તિ-મુક્ત છે. જુઓ ન્યાયકુસુમા-જલિ (પૃ- ૩૩૪-૩૩૮).

વિકસ્વરકમલપવિત્રાન્ । હે દૈશં ! યે પ્રાણિનઃ અનાદિતઃ-અનાદિકાલાદ્ વિપમવાણમટેન-કામ-
સુમટૈઃ(ટેન) નદ્વા-નદ્વાઃ સન્તિ । તચ્છબ્દોઽગમ્યઃ । તે મનુજાઃ સઘઃ-શીઘ્રં સ્વયમ્-આત્મના
વિગતવન્ધમયા ભવન્તિ । કસ્મિન્ સતિ ? ત્વયિ-નેમૌ સાર્વભૌમે-ચક્રવર્તિનિ રાજિ-ભૂપે સતીતિ
સ્પષ્ટમ્ । “દ્વિઃ કાનઃ કાનિં સઃ” (સિદ્ધ ૦ અ ૧, પા ૩, સૂ ૧૧) હિતિ સૂત્રેણ સકારાગમઃ
પૂર્વસ્થાનુસ્વારાનુનાસિકૌ ચ હિતિ હેમવૃહદ્વૃત્તૌ, તેન કૌસ્કાનિતિ સિદ્ધમિતિ ॥ ૪૨ ॥

અન્વયઃ

(હે) દૈશં ! (અહં) યે હસિત-અગ્ન-શુચીન્ ફૌસ્કાન્ ગુણાન્ નદ્યાતિ ? । યે મનુજાઃ અનાદિતઃ
વિપમ-વાણ-મટેન નદ્વાઃ, તે ત્વયિ સાર્વભૌમે રાજિ સતિ સઘઃ સ્વયં વિગત-વન્ધ-મયાઃ ભવન્તિ ।

શબ્દાર્થ

ફૌસ્કાન્ (મૂ ૦ કિમ્)=કયા કયા.
નવાનિ (ધ્રા ૦ ડુ)=હું સ્તત્તું.
હસિત (ધા ૦ હસ)=વિકસ્વર.
અગ્ન=કમલ.
શુચિ=પવિત્ર.
હસિતાગ્નશુચીન્=વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર.
ગુણાન્ (મૂ ૦ ગુણ)=ગુણોત્તે.
તૈ (મૂ ૦ યુમ્)=તારા.
યે (મૂ ૦ યદ)=જે.
અનાદિતઃ (મૂ ૦ અનાદિ)=અનાદિ (કાલ)થી.
વિપમ=વિપમ, ભયંકર.
વાણ=આણ.
વિપમવાણ=વિપમ છે આણો જેનાં તે, મદન.
મટ=સુભટ, લાવૈયો.
વિપમવાણમટેન=મદનરૂપી સુભટ વડે.

નદ્યાઃ (મૂ ૦ નદ)=અધાયેલા.
રાજિ (મૂ ૦ રાજન્)=રાજા.
ત્વયિ (મૂ ૦ યુમ્)=તું.
દૈશં ! (મૂ ૦ દૈશ)=હે નાથ !
મનુજાઃ (મૂ ૦)=માનવો, મનુષ્યો.
સતિ (મૂ ૦ સત્)=યાતો.
સાર્વભૌમે (મૂ ૦ સાર્વભૌમ)=ચક્રવર્તી.
સઘસ=સત્વર, શીઘ્ર.
સ્વયં=પોતાની મેળે.
વિગત (ધા ૦ ગમ્)=વિશેષ કરીને ગયેલી.
વન્ધ=અન્ધન.
મય=ભીતિ, ધીક.
વિગતવન્ધમયાઃ=વિશેષ કરીને ગયેલી છે અન્ધનની
ભીતિ જેમની એવા.
ભવન્તિ (ધા ૦ મ્)=યાવ છે.

શ્લોકાર્થ

“ હે નાથ ! હું વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર એવા તારા કયા-કયા ગુણોની સ્તુતિ કરું ?
(કહેવાની મતલબ એ છે કે તારા ગુણો અનન્ત હોવાથી હું તે કહેવા અસમર્થ છું.) જે માનવો
અનાદિ (કાલ)થી મદનરૂપી સુભટ વડે (સંસારરૂપી બંધીખાનામાં) બંધાયેલા છે, તેઓ જ્યારે
તું ચક્રવર્તી રાજ થયો છે ત્યારે સત્વર પોતાની મેળે જેમની અન્ધનની ભીતિ વિશેષતઃ ગયેલી છે
એવા બને છે (અર્થાત્ તેઓ સંસાર-બંધથી સર્વથા મુક્ત બની મુક્તિ-રમણીને વરે છે). ”—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદમાં જે ‘ ફૌસ્કાન્ ’ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે એવાત ટીકા
ઉપરથી જોશ શકાય છે, કેમકે તેમાં ‘ દ્વિઃ કાનઃ કાનિં સઃ ’ એ સિદ્ધ-હેમ વ્યાકરણ તેમજ તેની
પૂર્વ-વૃત્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિશેષમાં આવી રીતે વ્યાકરણના આધારે રચાયેલું 'કસ્ક' પદ શતાધિક શ્રીસોમપ્રભ-
ચરિત્ કૃત શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણીના આઠમા પદના નીચે મુજબના—

"કાર્યોકાર્યવિવેકશૂન્યહૃદયઃ કસ્કો ન સંજાયતે"

—અન્તિમ ચરણમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંના શ્રીભંધુભદ્રિ-
પ્રભન્ધમાંના ૭૧૮ માં પદના નીચે મુજબના—

"કસ્કઃ કાં કાં ગતિં ગન્તા, દુષ્યતે કો જિનં વિના"

—ઉત્તરાર્ધમાં પણ નજરે પડે છે.

સદ્બ્રહ્મચાર ! જિન ! 'યાદવ'વંશરત્ન !

'રાજીમતી'નયનકોકવિરોકિતુલ્ય !

જુષ્ટઃ શ્રિયા સકલચૈકપદે ભવેત્ સ

યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનઘીતે ॥ ૪૩ ॥

ટીકા

હે સદ્બ્રહ્મચાર ! વાલબ્રહ્મચારિત્વાત્ । હે જિન ! । હે યાદવવંશરત્ન ! સ્પષ્ટમ્ । હે રાજીમતી-
નયનકોકવિરોકિતુલ્ય ।—રાજીમતીનેત્રચક્રવાકસૂર્યસમાન ! । વિરોકાં:—કિરણા અસ્ય સન્તીતિ
વિરોકી—સૂર્યઃ । હે નેમે ! યો મતિમાન્-પણ્ડિત ઈમં તાવકં-ત્વત્સંગ્નિધનં સ્તવં-સ્તવનં અઘીતે-
પઠતિ, સ મતિમાન્, એકપદે ઈતિ વિભક્તિપ્રતિરૂપકમવ્યયં શીપ્રાર્થે, શીઘ્રં શ્રિયા-લક્ષ્મ્યા જુષ્ટઃ-
સહિતો ભવેત્ । કર્યંભૂતયા શ્રિયા ? સકલયા-સમસ્તયા ॥ ૪૩ ॥

અન્વયઃ

(હે) સત્-બ્રહ્મચાર ! (હે) જિન ! (હે) 'યાદવ'-વંશ-રત્ન ! (હે) 'રાજીમતી'-નયન-કોક-
વિરોકિન્-તુલ્ય ! યઃ મતિમાન્ ઈમં તાવકં સ્તવં અઘીતે, સઃ એક-પદે સકલયા શ્રિયા જુષ્ટઃ ભવેત્ !

શી૦દ્દાર્થ

સત્=શોભનીય, સુંદર.

બ્રહ્મચાર=બ્રહ્મચર્ય.

સદ્બ્રહ્મચાર ! =સુંદર છે બ્રહ્મચર્ય જેનું એવા । (સં૦)

જિન ! (મૂં જિન) =હે તીર્થકર !

યાદવ=યાદવ.

વંશ=વંશ, કુળ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

યાદવવંશરત્ન ! =હે યાદવ વંશને વિશે રત્ન (સમાન) !

રાજીમતી=રાજીમતી.

નયન=નેત્ર.

કોક=ચક્રવાક.

વિરોકિન્=કિરણો છે જેને તે, સૂર્ય.

તુલ્ય=સમાન.

રાજીમતીનયનકોકવિરોકિતુલ્ય ! =હે રાજીમતીના

નેત્રરૂપી ચક્રવાક પ્રતિ સૂર્ય સમાન !

જુષ્ટઃ (મૂં જુષ્ટ) =સેવાયેલા.

શ્રિયા (મૂં શ્રી) =લક્ષ્મી વડે.

સકલયા (મૂં સકલા) =સમસ્ત.

એકપદે=એકપદ, એક આવાકે.

ભવેત્ (યાં મૂ) =થાય.

સઃ (મૂં તદ્) =તે.

યાઃ (મૂં યદ્) =જે.

તાવકં (મૂં તાવક) =તારા સમઘી.

સ્તવં (મૂં સ્તવ) =સ્તવપત્રને.

ઈમં (મૂં ઈવમ્) =આ.

મતિમાન્ (મૂં મતિમત્) =પણ્ડિત

અઘીતે (યાં ઈ) =અધ્યયન કરે છે, અભણે છે.

श्लोकार्थ

“ (आस-श्रवणायारी होवाने लीषि) सुंदर श्रवणयथेवाणा जेवा हे (नेमिनाथ) । हे (राग-द्वेषना उपर विषय भेषयेशा) तीर्थकर । हे यादव वंशने विषे रत्न (सभान) । हे राश-भतीना नेत्रशुभी यक्षवाकने (आनंद आपवाभां) सूर्य सभान । हे शुद्धिमान् आ तारा स्तवनत्तुं अध्ययन करे छे, ते जेकदम सभस्त लक्ष्मी वडे सेवित अने छे (अर्थात् ते अपूर्व लक्ष्मीने स्वामी थाय छे). ”—४३

हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीद्धां

कण्ठे दघाति महिमाप्रभसूरिराजः ।

यस्ते सदैव रुचिराश्रितभाववलां

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभक्तामरस्तोत्रात्तचतुर्थपादममस्यामयं श्रीनेमिसम्बोधनस्तोत्रम् ॥

टीका

हे जिन । यो जनस्ते-तवेमां नुति-स्तुतिं हारावलीं-द्वारश्रेणिरूपां सदैव कण्ठे दघाति-अलङ्करोति । कथंभूतो यः ? 'महिमेति' महिम्ना-महत्त्वेन आ-समन्तान् प्रभा यस्य स महिमाप्रभः, सूरिणां-पण्डितानां राजा सूरिराजः, महिमाप्रभश्चासां सूरिराजश्च महिमाप्रभसूरिराजः । एतेन स्वगुरोः श्रीमहिमाप्रभसूरिराज इति नाम दर्शितम् । कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? 'द्युतिवन्ततीद्धां' द्युतीनां-प्रभाणां सन्ततिभिः-आवलीभिः इद्धां-दीप्तम् । पुनः कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? रुचिराणि-मनोहराणि आश्रितानि-प्रोतानि भावा-अभिषेपविशेषा एव रत्नानि यस्यां सा तामिति । एतद्विशेषणेन शिष्यावस्थायां भावरत्न इति निजनाम कविना दर्शितम् । सूरिपदप्राप्ता तु भावप्रभ इति नाम लब्धमिति । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । लक्ष्मीस्तं पुरुषं समुपैति-प्राप्नोति । कथंभूता लक्ष्मीः ? अवशा-अनधीना [अपि] । कथंभूतं तं ? मानतुङ्गं-मानोन्नतमपि ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभावप्रभसूरिरिचिता नेमिसम्बोधनस्तोत्रपञ्चमोऽङ्कः समाप्तः ॥

अन्वयः

(हे नाथ ।) यः महिमन्-आ-प्रभा-सूरि-राजः ते इमां द्युति-सन्तति-इद्धां, रुचित-आश्रित-भाय-रत्नां हार-आवलीं नुतिं कण्ठे दघाति, तं मान-तुङ्गं अ-वशा लक्ष्मीः सदा एव समुपैति ।

श्लोकार्थ

हार=हार.

आवली=श्रेणि.

हारावलीं=हारनी श्रेणिने.

नुतिं (मू० नुति)=स्तुतिने.

इमां (मू० इदम्)=आ.

द्युति=प्रभा.

सन्तति=श्रेणि.

इद्ध (पा० इत्)=दीप्त, प्रकाशित.

द्युतिसन्ततीद्धां=प्रभानी श्रेणि वडे प्रकाशित.

कण्ठे (मू० कण्ठ)=अंगभां.

દ્વાપતિ (ધાં ધા)=ધારણ કરે છે.

મહિમન્=મહિમા.

જા=સમન્તાત્, એમિર.

પ્રમા=તેજ, કાન્તિ.

મહિમાપ્રમ=મહિમાપ્રભ, ભાવપ્રભસુરિના ગુરુ.

સુરિ=(૧) પશ્ચિત; (૨) આચાર્ય.

રાજન્=પ્રેક્ષતાવાચક ચબ્દ.

મહિમાપ્રમસુરિરાજઃ=(૧) જેના મહિમાની સમસ્તતઃ

પ્રભા છે એવો પશ્ચિતવર્ચ; (૨) મહિમાપ્રભ

(નામના) સૂરીશ્વર.

યઃ (મૂં ચદ)=જે.

તે (મૂં યુષ્મદ)=તારી.

સદા=હંમેથાં.

પવ=જ.

રુચિર=મનોહર.

આશ્રિત (ધાં શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ, પરોવેલ.

માવ=માવ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

માવરત્ન=ભાવરત્ન, કવિરાજનું શિષ્યાવસ્થા દર-

મ્યાનનું નામ.

રુચિરાશ્રિતમાવરત્નઃ=મનોહર તેમજ પરોવેલાં એવાં

ભાવરૂપી રત્નો છે જેને વિષે એવી.

તં (મૂં તદ)=તેને.

માન=(૧) અભિમાન; (૨) બદ્ધમાન.

તુઙ્ગ=ઉન્નત, ઊંચો.

માનતુઙ્ગ=(૧) માનથી ઉન્નત; (૨) માનતુંગ,

લક્ષતામરના કર્તા.

અવશા (મૂં અવશ)=સ્વતંત્ર.

સમુપૈતિ (ધાં દ)=પાસે જાય છે.

છદ્મીઃ (મૂં છદ્મી)=અક્ષી.

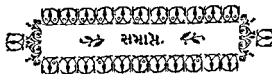
શ્લોકાર્થ

“ (હે નાય !) જેના મહિમાની પ્રભા સર્વત્ર (પ્રસરેલી) છે એવા જ પશ્ચિતરાજ કાન્તિની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત એવી તથા મનોહર તેમજ પરોવેલાં ભાવરૂપી રત્નોવાળી એવી આ તારી હારાવલીરૂપી સ્તુતિ કણ્ઠમાં ધારણ કરે છે, તે માનથી ઉન્નત (મનુષ્ય)ની સમીપ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી સર્વદા જાય છે (અર્થાત્ જે મનુષ્ય તારા યશોગાન ગાય છે, તે સર્વદા ધનિકજ રહે છે). ”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાવ્યનો ધ્વનિ—

આ કાવ્ય રચીને કવિરાજ આઠકતરી રીતે પોતાનું શિષ્ય-અવસ્થા દરમ્યાનનું ‘ભાવરત્ન’ એ નામ તેમજ સુરિ-પદ પામ્યા પછીનું ‘ભાવપ્રમ’ એ નામ નિવેદન કર્યો છે. વિશેષમાં તેમણે પોતાના ગુરૂનું મહિમાપ્રભ એ નામનો તેમજ મૂળ લક્ષતામરના કર્તા માનતુંગના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.

क-परिशिष्टम्

श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितं

॥ भक्तामरस्तोत्रम् ॥

काव्यद्वयेन मङ्गलं प्रादुर्कुर्वन्नाह—

भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणा-

मुद्ध्योतकं दलितपापतमोवितानम् ।

सम्यक् प्रणम्य जिनपादयुगं युगादा-

वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

यः संस्तुतः सकलबाह्यतत्त्वबोधा-

दुद्भूतबुद्धिपटुभिः सुरलोकनाथैः ।

स्तोत्रैर्जगन्नितयचिचहरैरुदारैः

स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

कविरात्मौद्धत्यं परिजिहीर्षुराह—

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ !

स्तोत्रं समुद्यतमतिर्विगतत्रपोऽहम् ।

बालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुबिम्ब-

मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

जिनस्तुतावन्नेपां दुष्करतां दर्शयन्नाह—

वक्तुं गुणान् गुणसमुद्र ! शशाङ्ककान्तान्

कस्ते क्षमः सुरगुरुप्रतिमोऽपि बुद्ध्या ? ।

कल्पान्तकालपवनोद्धतनक्रचक्रं

को वा तरतिमलमञ्जुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

स्तवनविरचनप्रयत्नेकारणमाह—

सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान्मुनीश !

कर्तुं स्तवं विगतशक्तिरपि प्रवृत्तः ।

प्रीत्याऽऽत्मवीर्यमविचार्य मृगो मृगेन्द्रं

नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

निजासामर्थ्येऽपि वाचालताकारणमाह—

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासघाम

त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते वलांन्माम् ।

यत् कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति

तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

स्तवनग्रन्थने यो गुणस्तमाह—

त्वत्संस्तवेन भवसन्ततिसन्निबद्धं

पापं क्षणात् क्षयमुपैति शरीरभाजाम् ।

आक्रान्तलोकमलिनीलमशेषमाशु

सूर्याशुभिन्नमिव शर्वरमन्घकारम् ॥ ७ ॥

स्त्वारम्भसामर्थ्यं दृढयन्नाह—

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-

मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।

चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु

मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

सर्वज्ञकथाप्रभावं प्रदर्शयन्नाह—

आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषं

त्वत्संकथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।

दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव

पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

भगवद्गुणोत्कीर्तनफलमाह—

नास्यद्भुतं भुवनभूषणभूत ! नाय !

भूतैर्गुणैर्मुनि भवन्तमभिष्टुवन्तः ।

तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा

भूत्याधितं य इह नात्मसमं करोति ? ॥ १० ॥

भगवद्दर्शनफलमाह—

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीयं

नान्यत्र तोषमुपयाति जनस्य चक्षुः ।

पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः

धारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवद्पूजार्पणमाह—

यैः शान्तरागवचिभिः परमाणुभिस्त्वं

निर्मापितस्त्रिभुवनैकललामभूत ! ।

तावन्त एव खलु तोऽप्यणवः पृथिव्यां

यत् ते समानमपरं नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

जिनश्रवणमाह—

वक्त्रं क्व ते सुरनरोरगनेत्रहारि

निःशेषनिर्जितजगन्नितयोपमानम् ।

विभ्रं कलङ्कमलिनं क्व निशाकरस्य

यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

भगवद्गुणानां व्याप्तिमाह—

सम्पूर्णमण्डलशशाङ्ककलाकलाप-

शुभ्रा गुणास्त्रिभुवनं तत्र लहययन्ति ।

ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वर ! नायमेकं

कस्तान् निवारयति सम्भ्रतो यद्येष्टम् ? ॥ १४ ॥

भगवन्निरागतामाह—

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-

नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।

कल्पान्तकालमरुता चलिताचलेन

किं मेन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवतो दीपेनोपमां निरस्यन्नाह—

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः

कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।

गम्यो न जातु मरुतां चलिताचलानां

दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

सूर्येणौपम्यनिरासमाह—

नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः

स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्जगन्ति ।

नाम्भोधरोदरनिरुद्धमहाप्रभावः

सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

विशेषाच्चन्द्रोपमां निरस्यन्नाह—

नित्योदयं दलितमोहमहान्धकारं

गम्यं न राहुवदनस्य न चारिदानाम् ।

विभ्राजते तव मुखाब्जमनल्पकान्ति

विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवन्मुखेन्दुपुरतः सूर्याचन्द्रमसोर्निष्प्रयोजनत्वं सूचयन्नाह—

किं शर्वरीषु शशिनाऽह्नि विवस्वता वा

युष्मन्मुखेन्दुदलितेषु तमस्सु नाथ ! ।

निष्पन्नशालिवनशालिनि जीविलोके

कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनघ्नैः ? ॥ १९ ॥

ज्ञानद्वारेणान्यदेवाँस्तिरस्कुर्वन्नाह—

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं

नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।

तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्वं

नैवं तु काचशंकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

निन्दास्तुतिमाह—

मन्ये वरं हरिहरादय एव दृष्ट्वा

दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोपमेति ।

किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः

कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनजननीप्रशंसाद्वारेण भगवद्वर्णनमाह—

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्

नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।

सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मि

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

परमपुँस्त्वेन स्तुतिमाह—

त्वामामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-

मादित्यवर्णममलं तमसः परस्तात् ।

त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं

नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

सर्वदेवनाम्ना जिनं नुवन्नाह—

त्वामन्ययं विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्यं

ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।

योगीश्वरं विदितयोगमनेकमेकं

ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

१ 'तेजो यथा प्रजति जाख्यमगौ महत्व' इति पाठान्तरम् । २ 'शंकलेषु रुचाकुलेषु' इत्यपि पाठः ।

३ मदनस्य विनाशदेह ।

अर्थान्तरकरणेनान्यदेवनाम्ना जिनें स्तुवन्नाह—

बुद्धस्त्वमेव विबुधांचितबुद्धिवोधात्

त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।

घाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्

व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

जिनें नमन्नाह—

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !

तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।

तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय

तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

पुनर्निन्दास्तुतिमाह—

को विस्मयोऽत्र यदि नाम गुणैरशेषै-

स्त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! । .

दोषैरुपात्तविधेर्विधाश्रयजातगर्वैः

स्वभ्रान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

किपत्प्रातिहार्यप्रकटनैर्जिनें स्तुवन्नाह—

उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयुख-

भाभ्रपति रूपममलं भवतो नितान्तम् !

स्पष्टोल्लसत्किरणमस्ततमोवितानं

धिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

पुनरपि भगवद्वपुर्वर्णनमाह—

सिंहासने मणिमयूखशिखाविचित्रे

विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।

धिम्बं वियद्विलसदंशुलतावितानं

तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण भगवद्वर्णयन्नाह—

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभं

विभ्राजते तव वपुः कलधौतकान्तम् ।

उद्यच्छशाङ्कशुचिर्निर्झरवारिधार-

मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

छत्रत्रयलक्षणं प्रातिहार्यं वर्णयन्नाह—

छत्रत्रयं तव विभाति शशाङ्ककान्त-

मुच्चैः स्थितं स्थगितभानुकरप्रतापम् ।

मुक्ताफलप्रकरजालविवृद्धशोभं

प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अतिशयद्वारा जिनं स्तुवन्नाह—

उन्निद्रहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-

पर्युल्लसन्नखमयूखशिखाभिरामौ ।

पादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! घत्तः

पद्मानि तत्र विद्युधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

स्तोत्रं संक्षेपयन्नाह—

इत्थं यथा तव विभूतिरभूज्जिनेन्द्र !

धर्मोपदेशनविधौ न तथा परस्य ।

यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा

तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गजभयहरं जिनं दर्शयन्नाह—

श्रयोतन्मदाविलविलोलकपोलमूल-

मत्तभ्रमद्भ्रमरनादविवृद्धकोपम् ।

ऐरावताभिमभमुद्धतमापतन्तं

दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

सिंहभयापहारमाह—

भिन्नेभकुम्भगलदुज्ज्वलशोणितान्त-

मुक्ताफलप्रकरभूपितभूमिभागः ।

वद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि

नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

दावानलभयं दलयन्नाह—

कल्पान्तकालपवनोद्धतवह्निकल्पं

दावानलं ज्वलितमुज्ज्वलमुत्फुलिङ्गम् ।

विश्वं जिघत्सुमिव संमुखमापतन्तं

त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

सर्पभयं निराकुर्वन्नाह—

रक्तेक्षणं समदकोकिलकण्ठनीलं

क्रोधोद्धतं फणिनमुत्फणमापतन्तम् ।

आक्रामति क्रमयुगेन निरस्तशङ्क-

स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

रणभयं हरन्नाह—

वल्गचुरङ्गगजगर्जितभीमनाद-

माजौ बलं बलवतामपि भूपतीनाम् ।

उद्यद्दिवाकरमयूखशिखापविद्धं

त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

सहग्रामभयं निरस्यन्नाह—

कुन्ताग्रभिन्नगजशोणितवौरिवाह-

वेगावतारतरणालुरयोधभीमे ।

युद्धे जयं विजितदुर्जयजेयपक्षा-

स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

समुद्रभयं दूरीकुर्वन्नाह—

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र-

पाठीनपीठभयदोल्बणवाडवाम्नौ ।

रङ्गत्तरङ्गशिखरस्थितयानपात्रा-

स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

रौंमयं निन्दयन्नाह—

उद्भूतभीषणजलोदरभारभुम्भाः

शोच्यं दशामुपगताभ्युतजीविताशाः ।

त्वत्पादप्रङ्कजरजोऽमृतदिग्घदेहा

मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निगडबन्धमयं तिरस्कुर्वन्नाह—

आपादकण्ठमुखशृङ्खलवेष्टिताङ्गा

गाढं बृहन्निगडकोटिनिघृष्टजङ्घाः ।

त्वन्नाममन्त्रमनिशं मनुजाः स्मरन्तः

सद्यः स्वयं विगतबन्धमया भवन्ति ॥ ४२ ॥

पूर्वोक्तान्यष्टभयानि निर्गमयन्नाह—

मत्तद्विपेन्द्र-भृगराज-दवानला-ऽहि-

सङ्ग्राम-वारिधि-महोदर-बन्धनोत्थम् ।

तस्याशु नाशमुपयाति भयं भियेव

यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

स्तवप्रभावसर्वस्वमाह—

स्तोत्रस्रजं तव जिनेन्द्र ! गुणैर्निबद्धां

भक्त्या मया रुचिरवर्णविचित्रपुष्पाम् ।

धत्ते जनो य इह कण्ठगतामजस्रं

तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

इति श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचितं भक्तारस्तोत्रम्

સુ-પરિશિષ્ટમ્

શ્રીધર્મઘોષસુરપ્રણીતઃ

॥ શ્રીગિરિનારકલ્પઃ ॥

વરધર્મકીર્તિવિદ્યા—નન્દમયો યત્ર વિનતદેવેન્દ્રઃ ।

સ્વસ્તિશ્રીનેમિસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧ ॥

ઉત્તમ ધર્મ, કીર્તિ, વિદ્યા અને હૃષીકી પરિપૂર્ણ એવા તેમજ જ્ઞાને સુરેન્દ્રોએ વિશેષે કરીને નમસ્કાર કર્યો છે એવા તથા કટયાણુરૂપ લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા નેમિ (નાથ) જ્યાં (વિરાજ) છે, તે ગિરિનાર પર્વતરાજ વ્યવંતો વર્તે છે.—૧

નેમિજિનો યદુરાજા—મતીત્ય રાજીમતીત્યજનતો યમ્ ।

શિશ્રાય શિવાયાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨ ॥

યાદ્યોની શ્રેણિની ઉપેક્ષા કરીને તેમજ રાજ્યમતીનો ત્યાગ કરીને નેમિ (નાથ) તીર્થ-કરે જ્ઞાનો મોક્ષ (મેળવવા) માટે આશ્રય લીધો, તે ગિરિનાર ગિરીશ્વર વ્યવ પામે છે.—૨

સ્વામી છત્રશિલાન્તે, પ્રવ્રજ્ય યદુચ્ચશિરસિ ચક્રાણઃ ।

• બ્રહ્માવલોકનમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩ ॥

છત્ર-શિલાના અન્ત (ભાગ)માં કીક્ષા અહુણુ કરીને જ્ઞાનો ઉચ્ચ શિખર ઉપર (રહીને) (નેમિ) સ્વામીએ નિજ સ્વરૂપનું ધર્શન કર્યું, તે ગિરિનાર૦—૩

યત્ર સહસ્રામ્રવણે, કૈવલમાપ્યાદિશદ્ વિમુર્ધર્મમ્ ।

લક્ષારામે સોડ્યં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૪ ॥

જ્યાં સંહસ્રામ્રવણાં કૈવલજ્ઞાન પામીને પ્રશ્નએ લક્ષારામમાં ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, તે ગિરિનાર૦—૪

નિર્ઘૃતિનિતમ્બિનીવર—નિતમ્બસુખમાપ યન્નિતમ્બસ્યઃ ।

• શ્રીયદુકુલતિલકોડ્યં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૫ ॥

જ્ઞાનો નિતમ્બ ઉપર રહી શ્રીયદુકુળને વિષે તિલક (સમાન નેમિનાથ) નિર્વાણુરૂપ નારીના ઉત્તમ નિતમ્બનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, તે ગિરિનાર૦—૫

૧ જ્યાં હજારો આંખનાં ઝડ છે એવું વન. ૨ જ્યાં લાખો છત્રોને આરામ મને છે તે, સમવધરુ. ૩ પર્વતની ઢાંચ રૂપો.

બુદ્ધવા કલ્યાણત્રય—મિહ ક્રુષ્ણો રૂપ્યરુક્મમણિચિન્મ્બ ।

ચૈત્યત્રયમકૃતાર્ય, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૬ ॥

અહીં (નેમિનાથના દીક્ષા, ઠવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ) ત્રણ કલ્યાણકા બહુને કૃષ્ણે
રૂપાના, સોનાના અને મણિના બિમ્બવાળા ત્રણ ચૈત્યો કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૬

પવિના હરિર્યદન્ત—વિંધાય વિવરં વ્યધાદ્ રજતચૈત્યમ્ ।

કાચ્ચનબલ્લાનકમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૭ ॥

જેના મધ્ય ભાગમાં ધન્દ્રે વજ્ર વડે છિદ્ર પાડીને કાંચનના ખેંદાનકવાણું રૂપાનું ચૈત્ય બનાવ્યું,
તે ગિરિનાર૦—૭

તન્મસ્યે રત્નમર્યાં, પ્રમાણવર્ણાન્વિતાં ચકાર હરિઃ ।

શ્રીનેમેર્મૂર્તિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૮ ॥

એ (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં ધન્દ્રે શ્રીનેમિની તેમના (દેહ-) માંન અને વર્ણ પ્રમાણની રત્નની
મૂર્તિ (સ્થાપન) કરી, તે ગિરિનાર૦—૮

સ્વકૃતૈતદ્વિન્મ્બયુતં, હરિસ્ત્રિચિન્મ્બં સુરૈઃ સમવસરણે ।

ન્યદઘત યદન્તરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૯ ॥

જે (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં સમવસરણમાં ધન્દ્રે સ્વકૃત બિમ્બ યુક્ત ખીલ ત્રણ બિમ્બો દેવો
પાસે (સ્થાપન) કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૯

શિખરોપરિ યત્રામ્વા—ડવલોકનશિરસ્થરઙ્ગમણ્ડપકે ।

શમ્બો બલ્લાનકેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૦ ॥

જેના શિખર ઉપર અવલોકનવાળા મસ્તક ઉપરના રંગમંડપમાં અંબા (ની મૂર્તિ) છે
અને બલ્લાનકમાં શાંખ (ની મૂર્તિ) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૦

યત્ર પ્રદ્યુમ્નપુરઃ, સિદ્ધિવિનાયકસુરઃ પ્રતીહારઃ ।

ચિન્તિતસિદ્ધિકરોડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૧ ॥

ન્યાં ચિન્તિત (અર્થ) ની સિદ્ધિ કરનારો સિદ્ધિ વિનાયક દેવ પ્રદ્યુમ્નની આગળ પ્રતિહાર
(રૂપે રહેલો) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૧

તત્પ્રતિરૂપં ચૈત્યં, પૂર્વાભિમુખં તુ નિર્વૃત્તિસ્થાને ।

યત્ર હરિશ્ચક્રેડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૨ ॥

ન્યાં તેના જીવંત અને પૂર્વ તરફ મુખવાણું એવું (અન્ય) ચૈત્ય ઇન્દ્રે (પ્રથુના) નિર્વાણુ-
સ્થાનમાં રચ્યું, તે ગિરિનાર૦—૧૨

તીર્થેડતિસ્મરણાદ્ યત્ર યાદવાઃ સત્ કાલમેઘાયાઃ ।

ક્ષેત્રપતામાપુરસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૩ ॥

જ તીર્થમાં (પ્રથુના) અત્યંત સ્મરણથી ક્ષણભેદ પ્રથુપ સાત યાદવો રોજના સ્વામી-
પણાને પ્રાપ્ત થયા, તે ગિરિનાર૦—૧૩

વિમુમર્ચતિ મેઘરઘો, વલનકં ગિરિવિદારણશ્ચક્રે ।

યત્ર ચતુર્દ્વારમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૪ ॥

ન્યાં પર્વતને ક્ષાંડનારા (ઇન્દ્રે) ચાર દરવાજાવાળું બંધાનક રચ્યું અને ન્યાં (રહીને)
મેઘરઘ (નેમિ) પ્રથ્વની પૂજા કરે છે, તે ગિરિનાર૦—૧૪

યત્ર સહસ્રામ્રવણાન્તરસ્તિ રમ્યા સુવર્ણચૈત્યાનામ્ ।

ચતુરધિકવિંશતિરયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૫ ॥

ન્યાં સહસ્રામ્રવનમાં સોનાના ચૈત્યાની અનેહર ચોષીરી છે, તે ગિરિનાર૦—૧૫

દ્વાસત્તિર્જિનાનાં, લક્ષારામેડસ્તિ યત્ર તુ ગુહ્યાયામ્ ।

સચતુર્વિંશતિકાડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૬ ॥

ન્યાં શુક્રમાં લક્ષારામની અંદર (વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં થઇ ગયેલી) ચોષીરી
સહિત (પસાર થઇ ગયેલી તેમજ હવે પછીની ઉત્સર્પિણીની ચોષીરીઓ મળીને) ચોત્તેર જિનોની
પ્રતિમાઓ છે, તે ગિરિનાર૦—૧૬

વર્ષસહસ્રદ્વિતયં, પ્રાવર્તત યત્ર કિલ શિવાસૂતોઃ ।

લેપ્યમયી પ્રતિમાડસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૭ ॥

ન્યાં ખરેખર શિવા (રાણી)ના પુત્ર (નેમિનાથ)ની લેપ્યમયી પ્રતિમા બે હજાર
વર્ષ સુધી (ટકી) રહી, તે ગિરિનાર૦—૧૭

લેપગમેડ્વાદેશાત્, પ્રમુચૈત્યં યત્ર પશ્ચિમાભિમુલમ્ ।

રત્નનોડસ્થાપયતાસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૮ ॥

ન્યાં રોપ (મય પ્રતિમા)ની નાશ થયો, ત્યારે અંબાર (ટૂંકી)ની આસપાસી રત્ન
(આવક) પશ્ચિમ (દિશા) તરફ મુખવાળા પ્રથુના (નવા) ચૈત્યની સ્થાપના કરાવી, તે
ગિરિનાર૦—૧૮

* કાઞ્ચનવલાનકાન્તઃ, સમવસૃતેસ્તન્તુનેહ વિમ્બામિદમ્ ।
રત્તનેનાનીતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૧૬

(જેના) કાંચન વલાનકની અંદરના સમવસરણુમાંથી સૂત્રના તાંતણા વડે (ખેંચીને આ (અત્યારે વિધમાન) ધિગ્ર અહીં રતન લાભ્યો, તે ગિરિનાર૦—૧૯

• વૌદ્ધનિષિદ્ધઃ સઙ્ઘો, નેમિનતૌ યત્ર મન્ત્રગગનગતિમ્ ।
જયચન્દ્રમાદિશદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૦ ॥

જ્યાં (નેમિનાથ)ને પ્રણામ કરવામાં ખૌદ્ધો વડે નિષેધ કરાયેલા સંધે મંત્ર (ખળ)થી ગગનમાં ગમન કરનારા જયચન્દ્રને (ત્યાં આવવા) આજ્ઞા કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૦

તારાં વિજિત્ય વૌદ્ધાન્, નિહત્ય દેવાનવન્દ્યત્ સઙ્ઘમ્ ।
જયચન્દ્રો યત્રાયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૧ ॥

તારા (દેવી)ને જીતીને અને ખૌદ્ધોને પરાસ્ત કરીને જ્યાં જયચન્દ્રે સંધને દેવાનું વન્દન કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૧

નૃપપુરતઃ ક્ષપણેભ્યઃ, કુમાર્યુદિતગાયત્ર્યાઽમ્બવ્યાઽપ્યૃત યઃ ।
શ્રીસઙ્ઘાય સદાઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૨ ॥

રાજાઓની સમક્ષ કુમારીઓએ ઉચ્ચારેલી ગાયત્રી વડે (આ પર્વત શ્વેતામ્બરોનો છે એમ સિદ્ધ કરી આપીને) અંબા (દેવી)એ દિગમ્બરો પાસેથી (લઇને) જેને શ્રીસંધને સદા માટે સમર્પણ કર્યો, તે ગિરિનાર૦—૨૨

નિત્યાનુષ્ઠાનાન્ત-સ્તતોઽનુસમયં સમસ્તસઙ્ઘેન ।

યઃ પઠ્યતેઽનિશમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યારથી (માંડીને) નિત્ય ક્રિયા કરતાં આખો સંધ જે ગાયત્રીનો નિરન્તર પાઠ કરે છે, તે (ગાયત્રી-વિધયક) ગિરિનાર૦—૨૩

વીક્ષાજ્ઞાનધ્યાન-વ્યાખ્યાનશિવાવલોકનસ્થાને ।

પ્રમુચૈત્યપાવિતોઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૪ ॥

વીક્ષા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વ્યાખ્યાન તથા મોક્ષના દર્શનને સ્થાને જે પ્રશ્નનાં ચૈત્યથી પવિત્ર બન્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૪

રાજીમતીચન્દ્રદરી-ગજેન્દ્રપદકુણ્ડનાગક્ષર્યાદૌ ।

યઃ પ્રમુમૂર્તિયુતોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૫ ॥

રાજમતીની ચુકા, ચન્દ્ર-ચુકા, ગજેન્દ્રપદ કુણ્ડ, નાગઝરી ઇત્યાદિ (સ્થળે) જે પ્રશ્નની પ્રતિમાથી યુક્ત છે, તે ગિરિનાર૦—૨૫

છત્રાક્ષરઘન્ટાઙ્ગન--ત્રિન્દુશિવાશિલાદિ યત્ર હાર્યસ્તિ ।

કલ્યાણકારણમયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૬ ॥

જ્યાં છત્રાક્ષર, ઘન્ટાઙ્ગન-ખિન્દુ, શિવ-શિલા ઇત્યાદિ (સ્થળો) મનોહર તેમજ કલ્યાણનાં કારણરૂપ છે, તે ગિરિનાર૦—૨૬

યાકુહ્યમાત્યસઙ્ગન--દણ્ડેશાઘા અપિ વ્યધુર્યત્ર ।

નેમિમવનોદ્ધૃતિમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૭ ॥

યાકુહી મંત્રી તથા સઙ્ગન દણ્ડેશ પ્રમુખ (ઉત્તમ જનોએ) પણ જ્યાં નેમિ-ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૭

કલ્યાણત્રયચૈસં, તેજઃપાલો ન્યવીવિશનમન્ત્રી ।

યન્મેખલાગતમસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૮ ॥

જની મેખલા ઉપર રહેલું એવું તથા (નેમિનાથના) ત્રણ કલ્યાણકારને ધારતું એવું ચૈત્ય તેજઃપાલ મંત્રીએ કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૮

શત્રુઙ્ગજયસંમેતા--ષ્ટાપદતીર્થાનિ વસ્તુપાલસ્તુ ।

યત્ર ન્યવેશયદસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૨૯ ॥

વળી જ્યાં વસ્તુપાલે શત્રુજય, સંમેત (શિખર) તથા અષ્ટાપદ તીર્થોની રચના કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૯

યઃ પઙ્કવિંશતિવિંશતિ--પોહશદશકદ્વિયોજનાત્વશતમ્ ।

અરપટ્ક ઉચ્છ્રિતોઽયં, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૦ ॥

જ (અવસર્પિણીના) છ આરામાં છન્વીસ, વીસ, સોળ, દસ, અને બે થોજન તથા સો અક્ષ (ધનુષ્ય) ભટલો (અનુક્રમે) જાએ વર્તે છે, તે ગિરિનાર૦—૩૦

અઘાપિ સાવધાના, વિદધાના યત્ર ગીતનૃત્યાદિ ।

દેવાઃ શ્રૂયન્તેઽસૌ, ગિરિનારગિરીશ્વરો જયતિ ॥ ૩૧ ॥

આત્યારે પણ જ્યાં (ભક્તિને ક્ષીણે) ગીત, નૃત્ય વિગેરે કરતા સાવધાન સુરો સંભગાય છે, તે ગિરિનાર૦—૩૧

વિદ્યાપ્રામૃતકોદ્ધૃત--પાદલિપ્તકૃતોઙ્ગજયન્તકલ્પાદેઃ ।

इति वर्णितो मयाऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरો जयति ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीगिरिनारकल्पः ॥

વિદ્યા-પ્રાબુત (નામના શાસ્ત્ર)માંથી ઉદ્ધાર કરેલા એવા પાદાલિપ્તસરિકૃત ઉચ્ચચન્ત-
કલ્પ વિગેરે ઉપરથી આ પ્રમાણે મેં જનું વર્ણન કર્યું છે, તે ગિરિનાર૦—૩૨

લોકે અત્ર શ્રીગિરિનારકલ્પનો અનુવાદ પૂર્ણ થાય છે, છતાં પણ પ્રથમ શ્લોકમાં તેના
કર્તાએ આરકતરી રીતે જ નામ સૂચ્યાં છે તે સંબંધમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક
સમજાય છે:—

આ કલ્પના કર્તાએ ધર્મક્રીર્નિથી પોતાનું ઉપાધ્યાય અવસ્થા દરમ્યાનનું નામ સૂચવ્યું છે.
આથી એમ માની શકાય કે આ કલ્પ તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પૂર્વે રચ્યું હતું. કેમકે
સૂરિ થયા પછી તો તેમનું ધર્મધોષ એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિદ્યાનન્દ (સૂરિ) એ
એમના ગુરુમાઇનું નામ છે અને દેવેન્દ્ર (સૂરિ) એ એમના ગુરુનું નામ છે.

जैनग्रन्थाः

जिनशतकम्
 विचारसारप्रकरणम्
 श्रेणिकचरित्रम्
 दुर्गद्वयाश्रयकान्यम्
 आवश्यकवृत्तिः
 योगदृष्टिसमुच्चयः
 लोकतत्त्वनिर्णयः
 अष्टकप्रकरणम्
 भक्तामरस्तोत्रम्
 भगवतीवृत्तिः
 हीरसौभाग्यम्
 प्रभावकचरित्रम्
 गौतमीयकान्यम्
 गौतमाष्टकम्
 गौतमस्तोत्रम्
 संवेगद्वुमकन्दली
 रूपभक्तामरम्
 नेमिभक्तामरम्
 शान्तिभक्तामरम्
 सरस्वतीभक्तामरम्
 सिन्दूरप्रकरः
 सूक्तारवैरग्यतरङ्गिणी
 सोमशतकम्
 गुणस्थानक्रमारोहः
 चतुर्विंशतिका
 कुमारपालचरित्रम्
 प्रवचनसारोद्गावृत्तिः
 पञ्चसङ्ग्रहवृत्तिः
 नन्दीसूत्रवृत्तिः
 आचाराङ्गवृत्तिः
 श्रीपालचरित्रम्
 तत्त्वार्थाधिगममूत्रम्
 न्यायकुसुमाञ्जलिः

प्रणेताः

मुनिश्रीजम्बुकविः
 श्रीमद्युग्नसूरिः
 उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

श्रीहरिभद्रसूरिः

"

"

"

श्रीमान्तुङ्गसूरिः
 श्रीअभयदेवसूरिः
 श्रीद्वैविमलगणिः
 श्रीचन्द्रप्रभसूरिः
 मुनिश्रीरूपचन्द्रः
 श्रीदेवानन्दसूरिः
 श्रीजिनप्रभसूरिः
 श्रीविमलसूरिः
 उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरगणिः
 मुनिराजश्रीरत्नसिंहः
 श्रीकीर्तिविमलगुनीशः
 श्रीधर्मसिंहसूरिः
 शतार्थिकश्रीसोमप्रभसूरिः

"

"

श्रीरत्नशेखरसूरिः
 श्रीचप्पभट्टिसूरिः
 श्रीचारित्रसुन्दरगणिः
 श्रीसिद्धसेनसूरिः
 श्रीलयगिरिसूरिः
 श्रीमलयगिरिसूरिः
 श्रीशीलाङ्कसूरिः
 श्रीज्ञानविमलसूरिः
 वाचकनर्यश्रीउभास्वातिः
 न्यायविशारदन्यायतीर्थ-मुनिश्रीन्यायविजयः

જૈનપ્રન્યા:

શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતયઃ
શ્રીપાદરાજનો રાસ
મહાવીરરવામીનું પંચકલ્યાણકનું સ્તવન.
જૈન અન્યાવલી
જૈનપ્રન્યા:
માલતીમાધવનાટકમ્
કવિકલ્પદ્રુમઃ
દુત્તરત્નાકરવૃત્તિઃ
મેઘદૂતમ્
શિશુપાલવઘઃ
વસિષ્ઠસ્મૃતિઃ
અષ્ટાધ્યાયી
સસ્વતીચન્દ્રનો નાટક.

પ્રણેતા:

પણિહતશ્રીમૈરુવિજયગણિઃ
ઉપાધ્યાય શ્રીવનયવિજયજી
શ્રીહંસરાજજી
પ્રસિદ્ધકર્તા-શ્રીજૈનશ્યેતામ્બર કોન્કરન્સ, મુંબઈ
પ્રણેતા:
કવિવરશ્રીભવમૂતિઃ
શ્રીવોપદેવઃ
શ્રીનારાયણમદઃ
કવીશ્વરશ્રીકાલિદાસઃ
કવિરાજશ્રીમાઘઃ
શ્રીવસિષ્ઠઃ
વૈયાકરણરાજશ્રીપાણિનિઃ

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરવામાં બે જ જ અન્યોની સહાય લીધી હતી તેની સૂચી અત્ર પૂર્ણ થાય છે એટલે એ સંબંધમાં કંઈ ઉમેરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધન-ગણિએ તેમજ શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ટીકા રચવામાં જ જ અન્યોના પાઠો ટાંચણરૂપે લીધા છે. તેનો ઉદ્દેશ્ય કરવો રહી નય છે. એથી કરીને આ સંબંધમાં એ નિવેદન કરવાનું કે ઉપાધ્યાયજીએ સારસ્વત વ્યાકરણ, કાલ્યાણનકૃત વાસિક, શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ તેમજ અમર-કોશનો ઉપયોગ કર્યો છે, બ્યારે સૂચિએ શ્રીહિમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન-ચિન્તામાણિનો તેમજ અનેકાર્થકોશનો તથા વળી એકાક્ષરનિઘણ્ટુનો, મહીપકૃત અનેકાર્થકોશનો-અને શ્રીહર્ષકૃત નૈષધીય-ચરિતનો ઉપયોગ કર્યો છે.

અંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
		૩. આ. પા.
૨૬ *	પ્રશ્નવ્યાકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૭ *	સાધુ-સમાચારી-પ્રકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮ *	ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯—૩૨ (૨)	અષ્ટક—પ્રકરણ તથા (૨)-૫૬૬શંનસમુચ્ચય.	૦-૪-૦
૩૩	નિર્યાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યક ગાયનો અકારાદિકમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયત્રા શ્રીવાનર ખપિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મખંડુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ જિનભદ્રગણિકૃત, ગુજરાતી ભાષાન્તરકર્તા મી. સુનીલાલ હુકમચંદ.	૨-૦-૦
૩૯	જૈન દ્વિલોસોદી (અંગ્રેજીમાં) વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ દ્વિલોસોદી " "	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ દ્વિલોસોદી " "	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેલીસૂત્ર.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર.	૨-૮-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (ખીજી આવૃત્તિ).	૨-૪-૦

છપાય છે.

૧. વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા તેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભાસરિકૃત સટીક, ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૨. પંચસંમહ.
૩. વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨ ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૪. આચારપ્રદીપ.
૫. આવશ્યક-શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકા સહિત.
૬. નન્દીઆદિ.
૭. ચતુર્વિંશતકા શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૮. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૯. ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીભેદ્વિજયગણિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૧૦. સરસ્વતીભક્તામર શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત તથા શાન્તિ-ભક્તામર શ્રીકીર્તિ-વિમલમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.

12.	* <i>Bhagavatī Sūtra (Part I)</i> —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	Rs. a. p.
	.....	3 4 0
13.	* <i>Bhagavatī Sūtra (Part II)</i> —As above	3 8 0
14.	* <i>Bhagavatī Sūtra (Part III)</i> —As above	3 4 0
15.	* <i>Samavāyāṅga</i> —Same as above	1 0 0
16.	<i>Nandi Sūtra</i> —By Śrī Devavāchaka Gaṇi with the commentary of Śrī Malayagiri	2 8 0
17.	* <i>Ogha Nirukti</i> —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Droṇāchārya	3 0 0
18.	* <i>Sūtra Kṛitāṅga</i> —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Silāṅkāchārya	2 12 0
19.	* <i>Prajñāpanā Sūtra (1st Half)</i> —By Śrī Śyāmāchārya with the commentary of Śrī Malayagiri	3 14 0
20.	* <i>Prajñāpanā Sūtra (2nd Half)</i> —As above	1 12 0
21.	* <i>Sthānāṅga Sūtra (1st Half)</i> —By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	2 12 0
22.	* <i>Sthānāṅga Sūtra (2nd half)</i> —As above	4 0 0
23.	* <i>Antakṛiddaśādi three Sūtras</i> —With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1 0 0
24.	* <i>Sūrya Prajñapti</i> —With the commentary of Śrī Malayagiri	3 8 0
25.	* <i>Jñātā Dharma Kathāṅga</i> —By an ancient saint with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1 12 0
26.	* <i>Praśna Vyākaraṇa</i> —As above	1 12 0
27.	* <i>Sādhu Samāchāri Prakaraṇa</i> —By an ancient saint	Free
28.	* <i>Upāsakadaśā</i> —With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	0 10 0
29—32.	(2) <i>Ashṭaka Prakaraṇa</i> & (2) <i>Shaddarśana-samuchchaya</i> —	0 4 0
33.	<i>Nirayāvali Sūtra</i> —With the commentary of Śrī Srīchandra Sūri	0 12 0
34.	<i>Viśeshāvaśyaka-Gāthānāmakārādī-Kramāḥa</i>	0 5 0
35.	<i>Vichārasāra-prakaraṇa</i> —By Śrī Pradyumna Sūri with the gloss of Śrī Māṇikyasāgara	0 8 0
36.	<i>Gachchhāchāra Payannā</i> —With the commentary of Śrī Vānarshi	0 6 0
37.	<i>Dharma-Bindu-Prakaraṇa</i> —By Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Munichandra Sūri	0 12 0

	Rs.	a.	p.
38. Viśeshāvāśyaka (Part 1)—By Jinabhadra Gaṇi, Translator Mr. Chunilal Hakamchand	2	0	0
39. Jain Philosophy—(English) late Mr. V. R. Gandhi	1	0	0
40. Yoga Philosophy " " "	0	14	0
41. Karma Philosophy " " "	0	12	0
42. Rāyapaseṇi Sūtra	1	8	0
43. Anuyogadvāra	2	8	0
44. Nandi Sūtra (2nd edition)	2	4	0

IN PRESS.

1. Vira-Bhaktāmara & Nemi-Bhaktāmara
2. Pañcha Saṅgraha
3. Viśeshāvāśyaka (2nd Part)
4. Āchārapradīpa
5. Āvāśyaka with the commentary of Śrī Malaygiri Sūri
6. Nandi-Ādi
7. Chaturvīṃśatikā—By Śrī Bappabhaṭṭi Sūri
8. Stuti-chaturvīṃśatikā—By Śrī Sobhana Munirāja
9. Chaturvīṃśati-Jinānanda-Stuti—By Śrī Meruvijaya Gaṇi
10. Sarasvatī-Bhaktāmara & Śānti-Bhaktāmara
11. Dhanapāla-pañchāśikā
12. Bhaktāmara—By Mānātūṅga Sūri with the commentaries of Guṇākara Sūri and Upādhyāya Śrī Meghavijaya
13. Jaina-dharmavara-stotra
14. Lists of Limbdi Bhandār, etc.
15. Loka-prakāśa (Gujarati Translation)
16. Jīvasamāsa
17. Pravrajyādi Kulakas
18. Stuti-chaturvīṃśatikā—By Śrī Sobhana Munirāja with four commentaries
19. Bhavabhāvanā

Can be had at:—

The Librarian
 Śrī Āgamodaya Samiti,
 Devchand Lalbhai Dharmāśilā,
 Badekhā Chaklo, Gopipura
 Surat (India).

शेक देवअ'द लालभाषा नैन पुस्तकोद्धार इंड तरेधी
प्रसिद्ध थयेला ग्रन्थोनी यादी.

अंक	ग्रन्थनुं नाम, तेना कर्ता विगेरे.	भूख
१.	* श्रीवीतरागस्तोत्र श्रीहेमचंद्रायार्थकृत, श्रीप्रभायंद्रसूरिअये रयेली तेमज मुनिश्रीविशाखराजना शिष्ये रयेली टीका सहित.	३. आ. पा. ०-८-०
२.	* अमणुप्रतिकमणुसूत्रवृत्ति पूर्व मुनिवर्थकृत.	०-१-६
३.	* स्यादादभाषा श्रीशुभविजयगणिकृत.	०-१-६
४.	* श्रीपासिक सूत्र, भामणु अंने पासिक सूत्र उपर श्रीयशोदेव-सूरिकृत टीका सहित	०-६-०
५.	* अध्यात्ममतपरीक्षा महाभद्रोपाध्याय श्रीयशोविजयकृत स्वोपज्ञ टीका साथे	०-६-०
६.	* श्रीषोडशक प्रकरण श्रीहरिभद्रसूरिकृत, श्रीयशोविजय अंने श्रीयशोभद्रनी टीका साथे.	०-६-०
७.	* श्रीकल्पसूत्र श्रीभद्रभादुरस्वामीकृत, श्री विनयविजय उपाध्यायनी टीका सहित.	०-१२-०
८.	* पंढार वृत्ति, श्रीदेवेन्द्रनी टीका साथे.	०-८-०
९.	* दानकल्पद्रुम (धना-यत्रि) श्रीमिनकीर्तिसूरिकृत.	०-६-०
१०.	* योग द्विदोसोद्गी (अंग्रेजभां) श्रीयुत वीरयंद राधवल गांधीकृत.	०-५-०
११.	* कल्पकल्पता मुनिश्रीरत्नभंडलकृत.	०-३-०
१२.	* योगदृष्टिसमुच्चय श्रीहरिभद्रसरिकृत, स्वोपज्ञ टीका साथे.	०-३-०
१३.	* कर्ग द्विदोसोद्गी (अंग्रेजभां) श्रीयुत वीरयंद राधवल गांधीकृत.	०-५-०
१४.	* आनंद काव्य भद्रोदधि भौकितक १ तुं (गुजराती काव्योना संग्रह)	०-१०-०
१५.	* श्रीधर्मपरीक्षा पंडित पद्मसागरकृत.	०-५-०
१६.	* शास्त्रवार्तासमुच्चय श्रीहरिभद्रसूरिकृत, श्रीयशोविजय उपाध्यायनी टीका सहित.	०-२-०
१७.	* कर्मभ्रुकृति श्रीशिवशर्मायार्थकृत, श्रीमलयगिरिसूरिनी टीका सहित.	०-१४-०
१८.	* कल्पसूत्र श्रीभद्रभादुरस्वामीकृत, श्रीकासिकायार्थनी कथा सहित.	०-८-०
१९.	* पंचप्रतिकमणु सूत्र, प्राचीन मुनिराजकृत.	०-४-०

शेक देवअं द लालभाई जैन पुस्तकालय इंड तरुथी
भसिद्ध थयेला ग्रन्थोनी यादी.

अंक	ग्रन्थनुं नाम, तेना कर्ता विगेरे.	भूष्य
१.	* श्रीवीतरागस्तोत्र श्रीहेमचंद्राचार्यकृत, श्रीप्रभाकरसूरिजे रच्येदी तेमज मुनिश्रीविशाखराजना शिष्ये रच्येदी टीका सहित.	३. आ. पा. ०-८-०
२.	* अमणुप्रतिकमणुसूत्रवृत्ति पूर्व मुनिवर्थकृत.	०-१-६
३.	* स्यादादभाषा श्रीशुभाविजयगणिकृत.	०-१-६
४.	* श्रीपाक्षिक सूत्र, भामण्या अने पाक्षिक सूत्र उपर श्रीयशोदेव-सूरिकृत टीका सहित	०-६-०
५.	* अध्यात्ममतपरीक्षा महाभडोपाध्याय श्रीयशोविजयकृत स्तोत्रपत्र टीका साथे	०-६-०
६.	* श्रीषोडशक प्रकरण श्रीहृदरिबद्रसूरिकृत, श्रीयशोविजय अने श्रीयशोबद्रनी टीका साथे.	०-६-०
७.	* श्रीकल्पसूत्र श्रीबद्रपाहुस्वामीकृत, श्री विनयविजय उपाध्यायनी टीका सहित.	०-१२-०
८.	* वंदात्र वृत्ति, श्रीदेवेन्द्रनी टीका साथे.	०-८-०
९.	* दानकल्पद्रुम (धना-चरित्र) श्रीजिनकीर्तिसूरिकृत.	०-६-०
१०.	* योग द्विलोसाक्षी (अंग्रेजभां) श्रीयुत वीरचंद राधवल्ल गांधीकृत.	०-५-०
११.	* कल्पकल्पसता मुनिश्रीरत्नमंडलकृत.	०-३-०
१२.	* योगदृष्टिसमुच्चय श्रीहृदरिबद्रसूरिकृत, स्तोत्रपत्र टीका साथे.	०-३-०
१३.	* कर्न द्विलोसाक्षी (अंग्रेजभां) श्रीयुत वीरचंद राधवल्ल गांधीकृत.	०-५-०
१४.	* आनंद काव्य भडोदभि भौकितक १ छं (गुजराती काव्योना संग्रह)	०-१०-०
१५.	* श्रीधर्मपरीक्षा पंडित पद्मसागरकृत.	०-५-०
१६.	* शास्त्रवार्तासमुच्चय श्रीहृदरिबद्रसूरिकृत, श्रीयशोविजय उपाध्यायनी टीका सहित.	०-२-०
१७.	* कर्मप्रकृति श्रीशिवशर्माचार्यकृत, श्रीमलयगिरिसूरिनी टीका सहित.	०-१४-०
१८.	* कल्पसूत्र श्रीबद्रपाहुस्वामीकृत, श्रीकाशिकाचार्यनी कथा सहित.	०-८-०
१९.	* पंचप्रतिकमणु सूत्र, प्राचीन मुनिराजकृत.	०-४-०

અંક

ગ્રંથનું નામ તેના, કર્તા વિગેરે.

મૂલ્ય

રૂ. આ. પા.

૨૦. * આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૨ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). ૦-૧૦-૦
૨૧. * ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત. ૧-૪-૦
૨૨. * આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૩ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). ૦-૧૦-૦
૨૩. * ચતુવિંશતિગિનાનંદસ્તુતિ શ્રીભૈરવિજયગણિકૃત. ૦-૨-૦
૨૪. * પદ્મપુરુષચરિત મુનિશેખરગણિકૃત. ૦-૨-૦
૨૫. * સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીગયાનંદસૂરિકૃત. ૦-૨-૦
૨૬. * શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત. ૧-૦-૦
૨૭. * સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. ૦-૧૨-૦
૨૮. * સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિષ્ણુધિવમલસૂરિકૃત. ૦-૨-૦
૨૯. * લલિતવિરેતરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિ-
ચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત. ૦-૮-૦
૩૦. * આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૪ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો
સંગ્રહ). ૦-૧૨-૦
૩૧. * અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીકેમચંદ્રસૂરિકૃત. ૦-૧૦-૦
૩૨. * આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૫ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). ૦-૧૦-૦
૩૩. * ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ઘૃતિત અને
શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૫-૦
૩૪. * મલયસુંદરીચરિત શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત. ૦-૭-૦
૩૫. * સમ્યક્ત્વસમિતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંપતિલકાચાર્યની
ટીકા સહિત. ૧-૦-૦
૩૬. * ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ઘૃતિત તથા
શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૧૨-૦
૩૭. * અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીકેમચંદ્રસૂરિકૃત. ૧-૦-૦
૩૮. * ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપત્ત ટીકા સાથે. ૦-૨-૦
૩૯. * ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની
ટીકા સહિત. ૧-૮-૦
૪૦. * ધર્મકદંપદુમ શ્રીહૃદયધર્મગણિકૃત. ૧-૦-૦
૪૧. * ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ઘૃતિત અને શ્રીશાંતિ-
સૂરિની ટીકા સહિત. ૧-૧૪-૦
૪૨. * ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની
ટીકા સહિત. ૧-૪-૦
૪૩. * આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતક ૬ જું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ). ૦-૧૨-૦

અંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
૪૪.	* પિણ્ડનિર્ણયકિત શ્રીભદ્રપ્રાહુરવામીકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત.	૩. આ પા. ૧-૮-૦
૪૫.	* ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૪-૦
૪૬.	* ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધધિ સુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૪૭.	* દશવૈકલિકસૂત્ર શીશયંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૮-૦
૪૮.	* શાકુપ્રતિક્રમણુ સત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૪૯.	* ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધધિ સુનિરાજકૃત.	૨-૦-૦
૫૦.	* જ્ઞવાલ્મીવાલિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૩-૪-૦
૫૧.	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧-૦-૦
૫૨.	* જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪-૦-૦
૫૩.	આવશ્યક વૃત્તિ ટિપ્પણુ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪.	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૫૫.	* દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણુ પૂર્વ સુનિવર્થકૃત.	૦-૩-૦
૫૬.	શ્રીપાલયરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭.	સૂક્તમુક્તાવલિ.	૨-૦-૦
૫૮.	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની ટીકા સહિત.	૩-૩-૦
૫૯.	તંદુલયેયાલિય (ચઉસરણુ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬૦.	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજ્ઞાનહર્ષગણિકૃત.	૧-૦-૦
૬૧.	કદપસૂત્ર શ્રીભદ્રપ્રાહુ સ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨-૦-૦
૬૨.	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦-૮-૦
૬૩.	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલયરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૬૪.	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, સંટીક.	૪-૦-૦
૬૫.	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨-૦-૦
૬૬.	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિતકે ૭ મું.	
૬૭.	શ્રીતત્વાર્થધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્થ ઉમાસ્વાતિજ્ઞકૃત, સિદ્ધસેનગણિકૃતની ટીકા સહિત.	૬-૦-૦

છપાય છે.

૧. પંચ વસ્તુક.

૨. ચૌસરણુપયજા.

૩. કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.

૪. અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી), સમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત

५. निमप्रभसुरिकृत स्तोत्रादि.
६. लोकप्रकाश (सिन्न लोक वगैरे).
७. नवपदप्रकरण
८. नवपदसधुवृत्ति
९. विचाररत्नाकर.
१०. तात्वार्थाधिगमसूत्र (जीने भाग).
११. आनंद काव्य भद्रोदधि भौक्तिक ८ सुं (कुमारपाणरास).
१२. शास्त्रवात्तिसमुच्चय स्वोपज्ञवृत्ति.
१३. नव स्मरण (सटीक).
१४. प्रियंकरनृपकथा.

पुस्तको भणवानुं ठेकाळुं:—

लायश्रेरीअन, शेड देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार इंड,
 देवचंद लालभाई धर्मशाणा,
 भडेभा चकलो, गोपीपुरा,
 सुरत.

THE BOOKS PUBLISHED

BY

Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakodddhar Fund.

	Rs.	a.	p.
1. *Śrī Vitarāga-stotra—By Sri Hemachandrāchārya with the commentaries of Śrī Prabhāchandra Sūn and one of the disciples of Viśālarāja	0	8	0
2. *Śramaṇa Pratīkramaṇa Sūtra Vṛitti—By an ancient saint	0	1	6
3. *Syādvāda Bhāṣa—By Śrī Śubhavijaya Gaṇī	0	1	6
4. *Śrī Pākshika Sūtra—with the commentary on Pākshika Sūtra and Khāṇṇā—By Yaśodeva Sūri	0	6	0
5. *Adhyātma Mata Parīkshā—By Mahāmahopādhyāya ... with his own commentary	0	6	0

	Rs.	a.	p.
6. *Śrī Shodaśaka Prakaraṇa—By Haribhadra Sūri with the commentaries of Śrī Yaśobhadra and Śrī Yaśovijaya	0	6	0
7. *Śrī Kalpa Sūtra—By Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Vinayavijaya Upādhyāya	0	12	0
8. *Vāndaru Vṛitti—With the commentary of Śrī Devendra Sūri	0	8	0
9. *Dānakalpadruma or The Life of Dhannā—By Śrī Jinakīrti Sūri	0	6	0
10. *Yoga Philosophy—(English)—by Mr. Virchand R. Gāndhī	0	5	0
11. *Jalpakalpa Latā—By Muni Ratnamaṇḍana	0	3	0
12. *Yoga-Dṛṣṭi Samuchchaya—By Śrī Haribhadra Sūri, Commented by himself	0	3	0
13. *Karma Philosophy (Eng.)—by Mr. Virchand R. Gāndhī	0	5	0
14. *Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part I)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
15. *Śrī Dharma Parīkṣhā—by Paṇḍita Padmasāgara	0	5	0
16. *Śāstra Vārtā Samuchchaya—by Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Śrī Yaśovijaya Upādhyāya	0	2	0
17. *Karma Prakṛiti—By Śivaśarmāchārya, commented by Śrī Malayagiri Sūri	0	14	0
18. *Kalpa Sūtra with the Story of Kālikāchārya—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī	0	8	0
19. *Pañcha Pratīkramaṇa Sūtra—By an ancient priest	0	5	0
20. Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part II)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
21. *Upadeśa Ratnākara—By Śrī Munisundara Sūri	1	4	0
22. *Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part III)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
23. *Chaturvīmśati Jinānanda Stuti—By Śrī Meruvijaya Gaṇi	0	2	0
24. *Shat Puruṣha Charīta—By Muni Kshemaṅkara Gaṇi	0	2	0
25. *Sthūlabhadra Charītra—By Śrī Jayānanda Sūri	0	2	0
26. *Śrī Dharma Saṅgraha (Part I)—By Muni Mānavijaya Upādhyāya	1	0	0
27. *Saṅgrahaṇī Sūtra—By Śrī Śrīchandra Sūri with the commentary of Śrī Devabhadra Sūri	0	12	0
28. *Samyaktva Parīkṣhā, Upadeśa Śataka—By Śrī Vibhūdhavīmāla Sūri	0	2	0

29.	*Lalita Vistarā, Chaityavandana Sūtra—By Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Śrī Munichandra Sūri	Rs. a. p.
	.....	0 8 0
30.	Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part IV)—A collection of classical Gujarātī Poems	0 12 0
31.	*Anuyogadvāra Sūtra (1st Half)—By Śrī Hemchandra Sūri	0 10 0
22.	*Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part V)—A collection of classical Gujarātī Poems	0 10 0
33.	*Uttarādhyayana (Part I)—With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1 5 0
34.	*Malayasundarī Charitra—By Śrī Jayatilaka Sūri	0 7 0
35.	**Samyaktva Saptatī—By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Śaṅghatīlakāchārya	1 0 0
36.	*Uttarādhyayana (Part II)—With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1 12 0
37.	*Anuyogadvāra Sūtra (2nd Half)—By Śrī Hemchandra Sūri	1 0 0
38.	*Guṇasthāna Kramāroha By Śrī Ratnaśekhara Sūri and the commentary by himself	0 2 0
39.	*Dharma Saṅgrahaṇī (Part I)—By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri	1 8 0
40.	*Dharma Kalpadruma—By Śrī Udayadharma Gaṇi	1 0 0
41.	Uttarādhyayana (Part III)—With the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Śānti Sūri	1 14 0
42.	*Dharma Saṅgrahaṇī (Part II)—By Śrī Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya	1 4 0
43.	Ānanda Kāvya Mahodadhī (Part VI)—A collection of classical Gujarātī Poems	0 12 0
44.	*Piṇḍa Nirukti—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya	1 8 0
45.	*Dharma Saṅgraha (2nd Half)—By Śrī Mānavijaya Upādhyāya	1 4 0
46.	*Upamīti Bhava Prapañcha Kathā—By Śrī Siddharshi Rishi	2 0 0
47.	*Daśa Vaikalīka Sūtra—By Śrī Śayyambhava Sūri with the commentary of Śrī Haribhadra Sūri	2 8 0
48.	Shrāddha Pratikramaṇa Sūtra—with the commentary of Śrī Ratnaśekhara Sūri	2 0 0
49.	*Upamīti Bhava Prapañcha Kathā (2nd Half)—By Śrī Siddharshi Rishi	2 0 0

	Rs.	a.	p.
50. *Jivājivābhigama—With the commentary of Śrī Malayagiri	3	4	0
51. Sena Praśna, Praśnottara Ratnākara—By Śrī Subhaviyaya Gaṇi	1	0	0
52. *Jambū-dvīpa Prajñapti (1st Half)—With the commentary of Śrī Śāntichandra	4	0	0
53. Āvaśyakavṛitti-Tippaṇa—By Śrī Hemachandra Sūri	1	12	0
54. Jambū-dvīpa Prajñapti (2nd Half)—With the commentary of Śrī Śāntichandra	2	0	0
55. *Devasi Rāi Pratikramaṇa—By an ancient Priest	0	3	0
56. Śrīpāla Charitra (in Sanskrit)—By Śrī Jñānavimāla Sūri	0	14	0
57. Sūkta Muktvāli	2	0	0
58. Pravachana Sāroddhāra (1st Half)—By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	3	0	0
59. Tandula Vaichārika (Chatuṣśaraṇa)—With the commentary of Śrī Vijayavimāla	1	8	0
60. Viṃśati Sthānaka Charita—By Śrī Jivaharshagaṇi	1	0	0
61. Kalpa Sūtra—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Vinayavijaya	2	0	0
62. Subodha Śamāchāri—By Śrī Chandrāchārya	0	8	0
63. Śirisirivālakahā (Śrīpāla Charitra in Prakṛita)—By Śrī Ratnaśekhara Sūri	1	4	0
64. Pravachana Sāroddhāra (2nd half)—By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	4	0	0
65. Lokaprakāśa (1st Part)—By Upādhyāya Śrī Vinayavijaya	2	0	0
66. Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part VII)—A collection of classical Gujārātī Poems			
67. Tattvārthādhigama Sūtra (Part I)—By Vāchaka Śrī Umāsvātī with the commentary of Śrī Siddhasenagaṇi			

In Press

1. Pañcha Vastuka.
2. Chausaraṇa Payannā
3. Kathākośa
4. Aśṭalakṣhī (Artharatnāvali)
5. Hymns, etc., by Śrī Jinaprabha Sūri

THE BOOKS PUBLISHED BY SHETH DEVCHAND L. J.P.F. १९७

6. Kumārapāla Rāsa (in Gujarāti)
7. Navapada Prakaraṇa
8. Navapada Laghu-ṛitti
9. Vichāra Ratnākara
10. Tattvārthādhigama Sūtra (Part II)
11. Ānand Kāvya Mahodadhi (Part VIII)
12. Śāstravārtasamuchchaya,
13. Navasmarāṇa (Saṭika)
14. Priyaṅkara-nṛipa-kathā

Can be had at—

THE LIBRARIAN,

SHETH DEVCHAND LĀLBHAI

JAIN PUSTAKODDHĀR FUND.

DEVCHAND LĀLBHAI DHARMSĀLĀ,

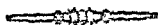
BADEKHĀ CHAKLO, GOPĪPURĀ,

SURAT (A)

श्रीलक्ष्मणस्तोत्रादीनां यादृशं प्रतिशय

कौष्य-संश्लेषः.

(प्रथम विभागः.)

उपाध्याय श्रीधर्मवर्धनगण्डिकृत वीर-लक्ष्मण

व्या

श्रीसावयलसूरिकृत नेमि-लक्ष्मण.

अद्वैत

द्वाराद्वय रसिकद्वय कर्मा